

E 215/5. 12

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XII.

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1966,

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XII.

**SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD**

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1966

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

© Kálmán Béla, 1966

A magyar irodalmi nyelv kialakulása*

1. Mindnyájan tudjuk, hogy minden magas műveltséggel rendelkező nép nyelve több rétegre oszlik. Hogy e rétegek közül csak a legfontosabbakat emeljük ki, a legfelsőbb réteg, a legpallérozottabb nyelvváltozat az irodalmi nyelv, amely az egész nép számára közös, tehát a nyelvi egység legmagasabb fokát valósítja meg, s egyben a leggazdagabb, legszínesebb, legszilárdabban szabályozott nyelvi változat. Egy másik réteg, mely az előbbihez közel áll, a beszélt köznyelv; nagyjában még ez is egységesnek mondható, de már vidékenként, főleg kiejtésben és szóhasználatban többé-kevésbé érezhető eltéréseket mutat. A harmadik főréteg az, amelyet „népnyelv” műszóval is szoktak nevezni. Ez területileg erősen differenciált, azért semmiképpen sem nevezhető egyetlen változatnak, hanem a változatok egész sora, az úgynevezett nyelvjárások összessége. Bár az egyes rétegek között nem lehet éles határokat vonni, mert az átmenetek végtelen sorában olvadnak egymásba, de meg az egyes rétegek között nyelvenként is igen eltérőek lehetnek a különbségek, mégis mindnyájunk számára érezhetőek ezek anyanyelvünkben is, ahol pedig a szélső sarkok — az irodalmi nyelv és a nyelvjárások — viszonylag sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint pl. a franciában, a németben, az olaszban, a spanyolban stb. E különbségek kiterjednek a kiejtésre, a szókincsre és a szóláskészletre, a nyelvtani formákra, röviden a nyelv egész területére. Irodalmi művekben olvasunk, esetleg magunk is leírunk ilyen szavakat, mint *kikelet*, *nyoszolya*, *szenvedelem*, *szelence*, *társoly* stb., de a társalgás nyelvében nem használjuk őket, ki beszélne pl. *kikeleti kabát*-ról, ki számolna be egy kirándulásról a himnusz szavaival: *bércre hágtunk s völgybe szálltunk*. Másrészt esetleg meg sem értünk ilyen nyelvjárási szavakat, mint *hutyoró* 'venyige', *szelence* 'orgona', *szájasverem* 'pince', *szotyola* 'napraforgó' és rengeteg mást. — Választékos nyelvünk a feltételes mód tárgyas többes első személyben a *várnók*, *kérnök* alakot kívánja az élő beszédben túlnyomó *várnánk*, *kérnénk* helyett, de társalgási nyelvünk is visszaautásítja a *tudhassuk*, *elossza*-féle jelentő módú ragozást, sőt a nyelvjárási *váruk*, *kérük*

* Előadásként elhangzott Debrecenben, a Magyar Művelődési Tanfolyamon, 1965. július 21-én.

alakokat teljesen idegennek érezzük. Hangtani szempontból mindnyájan tudjuk, hogy az irodalmi nyelv jelentős mértékben egységes, így kötelező benne pl. a *zöld volt*-féle írás és ejtés, de már a pongyolább köznyelvben elég sűrűn halljuk a *zöd vót* változatot is, nyelvjárásainkban pedig ezeken kívül *zöüd vout*, *zeöd vaot*, *züöd vuot* típusok élnek más-más területen.

2. Nem volt ez mindig így. A nyelv ilyen függőleges rétegződése, egy felső szintű irodalmi nyelv keletkezése és uralomra jutása a nyelvek teljes történetét tekintve csak viszonylag egészen rövid szakaszt alkot. Az egyik nyelvben lehet több ezer éves (pl. a görögben), egy másikban (pl. a finnben) alig 100 éves, arról nem is beszélve, hogy sok olyan nyelv van, amelynek nincs ma sem ilyen változata. De még egy több ezer éves irodalmi nyelv is a nyelv egész történetének sok sok 10 000 évéhez viszonyítva aránylag rövid periódus. Az egységre törekvő irodalmi és köznyelv kialakulása előtt az egyes nyelvek csak nyelvjárások szövevényéből állottak, anélkül, hogy e nyelvjárások fölött lett volna bárminő, az eltéréseket áthidaló nyelvváltozat. Még az osztálytársadalmak kialakulása után is az egyes osztályok között oly csekély volt a műveltség-különbség, hogy a társadalmi rétegződés nem támasztott lényegesebb nyelvi igényeket és különbségeket. Így volt ez a korai feudalizmusban, mely a politikai tagoltsággal a nyelv vízszintes rétegződését elősegítette, tehát a nyelvi egységet bontogatta, nemhogy elősegítette volna. Persze irodalom ekkor is volt, élőszóban terjedő és szájhagyománytól fenntartott irodalom. Ez az irodalom azonban szűkebb közösséghez szólt, annak a helyi nyelvjárásában jelentkezett, és ha más nyelvjárások területére átjutott, nyelve hozzáalkalmazkodott az új közösséghez, mintegy lefordították más nyelvjárásra. Ami közös lehetett ebben a régi folklóre irodalomban, az inkább stilisztikai jellegű volt, állandó szóképek, jelzők, hasonlatok használata. Még az írott irodalom is eleinte csak szűkebb közösséghez szólt, egy kolostor lakóihoz, egy egyházmegye papjaihoz, legfőlegb egy város vagy egy vidék hívőihöz. Ezért megszólalhatott helyi nyelvjárásban, s ha esetleg más közösség számára készült róla másolat, akkor a másoló a szöveget a másik nyelvjáráshoz igazíthatta.

Rendszerint politikai és művelődési föltételek közösen teremtik meg egy irodalmi és köznyelv keletkezésének szükségét és föltételeit. Ám az irodalmi nyelv kialakulása nyelvenként, országonként más-más körülmények között, különféleképpen megy végbe. Franciaországban pl. a királyi hatalom megszilárdulása, a királyi udvar kifejlődése és kulturális szerepe, másrészt a híres párizsi iskolák tekintélye Párizsnak és környékének a nyelvjárását emelte irodalmi szintre a XII. században és terjesztette el fokozatosan Franciaország többi nyelvjárása fölé. Spanyolországban ugyancsak a kasztíliai udvar növekvő tekintélye és kulturális szerepe avatja a kasztíliai nyelvjárást irodalmi, majd nemzeti nyelvvé. Olaszországban, bár a politikai egység csak a legjobbak álma volt, a nagy firenzei írók — Dante, Petrarca, Boccaccio — tekintélye emelte a firenzei nyelvjárást mint olasz nyelvet a számos helyi nyelvjárás fölé, akárcsak

Luther bibliafordítása, melyet az egységes német irodalmi nyelv megeremtőjének tekintenek. Nálunk azonban, mint látni fogjuk, lényegesen más körülmények között, más úton-módon alakult ki a nyelvjárás fölötti nyelvváltozat.

3. A magyar nyelv írásbelisége — az irodalmi nyelv kialakulásának ez a legelső föltétele — nálunk gyakorlatilag a kereszténység fölvételével kezdődik (a régebbi rovásírást terjedelmesebb, összefüggő szövegek följegyzésére aligha használták, legalábbis ilyesmiről nem tudunk). Ámde, minthogy az írástudók, azaz az egyház, a papoktól vezetett kancellária és hiteles helyek nyelve a latin volt, a magyar nyelvű írásbeliség meglehetősen szűk körre szorítkozott, bár jóval nagyobb lehetett, mint ránk maradt nyelvelmékeink csekély számából következtetni lehetne. Halotti Beszéd, Ómagyar Mária-Siralom, Gyulafehérvári Sorok, Königsbergi Töredék az első három és félszázad szövegmaradványa nagyon szegényes. Ennél azért nyilván jóval nagyobb mértékben használták a magyar nyelvet írásban is, mint erről helyesírásunknak a XI. századtól kialakult hagyománya, töretlen fejlődése tanúskodik, több azonban nem maradt ránk, elpusztultak az idők viharában, esetleg még lappanganak valahol, idegen kolostorok, könyvtárak, levéltárak zugaiban. Csupán a XIV. század második felében — Jókai-kódexszel — indul meg illetőleg maradt ránk jelentősebb magyar nyelvű kódex-irodalom, magyar nyelvi kézírásos könyvek. Ezek legnagyobb része a mohácsi vést megelőző évtizedekben készült (XVI. századnál régebbi kódexünk mindössze 7 van), akkor írták vagy nagyobbbrészt akkor másolták őket. Kódexeink azonban rendkívül tarka nyelvi képet tárnak elénk, szinte ahány, annyi nyelvjárási változat, egyesek az *ő*-zés különféle fokát mutatják, mások *i*-zők, egyesek *e*-zők, általában a nyelvi, hangtani egységnek nyomát sem találni bennük.

Mi ennek az oka? A kódexek mind vallásos szövegek, és mint említettük, rendszeren egy szűkebb közösség, egy-egy kolostor latinul nem tudó apácái, esetleg valamely előkelő hölgy számára készültek, mint épületes olvasmányok, ritkán imádságos könyvek. Még az úgynevezett huszita biblia sem az egész ország népének, hanem a hívők egy viszonylag kisebb csoportjának, illetőleg pontosabban e csoport papjainak szolt. Van azonban egy másik, igen fontos ok is. A magyar nyelvjárások akkor is, akárcsak most, igen közel voltak egymáshoz, eltéréseik a kölcsönös megértést egyáltalán nem zavarták. A nemesség, a főurak a XV. század második feléig nemigen tudtak latinul, a tanácskozások tehát magyarul folytak, ámde a vitákat a nyelvjárási eltérések egyáltalában nem zavarták, mindenki kifogástalanul megértette bármely más nyelvjárást beszélő szavát. Ezért állapíthatja meg Galeotti, Mátyás olasz történetírója, hogy Magyarországon az urak és a nép ugyanúgy beszélnek és egymást tökéletesen megértik (nem mint a sok nyelvjárású Olaszországban). Míg például Franciaországban egy anjoui vagy ile-de-france-i a vallon nyelvjárás hallatára azt sem érzékeli, hogy ez francia nyelvjárás, egy szász a svájci németet éppúgy nem érti, mintha az kínaiul beszélne, és hasonló óriási különbségek vannak és voltak

olasz és spanyol nyelvjárások között, nálunk ilyesmiről sem ma, sem a régiségben szó sem lehetett. Még a legkülönösebb, régóta kiszakadt moldvai csángót is minden magyar ember egészen jól megérti, és a régiségben nyelvjárásaink, ha lehet, még közelebb voltak egymáshoz. Ezért mint parancsoló gyakorlati szükség nálunk nem lépett föl az egységes nyelv igénye.

4. Ennek ellenére, a nyelvi egységesülés, bár igen szűk korlátok között, mintha megindulna már a magyar középkorban. Hangtani szempontból, úgy látszik, nem: a kódexek, az oklevelek magyar szórványainak nyelvi tarkasága legalábbis semmi alapot nem ad az ellenkező feltevésre. Nyelvtani formák szempontjából sem mutattak ki ugyan eddig lényeges különbséget (igaz, hogy nem is nagyon vizsgálták e kérdést, amint hogy a szókincs terén sem kutatták az egységesülés esetleges nyomait, illetőleg ezzel szemben az élesebb nyelvjárási elkülönülést sem konkretizálták). Van azonban egy terület, melyen szinte meglepő egyöntetűséget találunk, mégpedig a szintaxisban, pontosabban az igeidők és módok használatában. Kódexeinkben általában, mondhatni normaszerűen, ilyen igealakhasználatot találunk: BécsiK.: „Parancsola ő seregeinek hogy *felmennének* Betulia ellen...”, „hogy viadalba menés nélkül *győzhetnéd* meg őket, ...vess őrizőket a forrásokra.” Ezek nyilvánvaló latinizmusok, de nem ez a fontos, hanem hogy minden kódexünkben általánosak. — Vagy: „midőn az őrizet husz napokban *tellyesedett volna* be, megfogyatkozána a csatornák...”, „És mikor ezeket *mondták volna*, lőn nagy siralom.” Ez ugyan csak a latin szolgai követése, ám az írott nyelvben az ilyen szintaxis kötelező, s ha a magyar nyelvérzék olykor kivételesen áttöri a normát, az nyilván pongyolaságnak, póriasnak hatott. Számos más ilyen jelenség vált az írott nyelvben kötelezővé, mely a beszélt nyelvet nem vagy alig érintette. — De külön írott nyelvi normák meglétére mutat az is, hogy más esetekben a konzervatív írott nyelv olyan régi szabályokhoz ragaszkodott, melyek a beszélt nyelvben ekkor már alig érvényesültek. Így kódexeink egészen pontosan megkülönböztetik az elbeszélő múlt használatát a befejezett múlttól, tehát a *vára*, *kéré* alakokét a *várta*, *kérte* alakokétól, a kettőt nem lehet összezavarni, egyiket a másik helyett használni. A *vára*, *kéré* történeti múlt, múlt események mozzanatait beszéli el, a *várt*, *kért* a beszélőhöz közel álló, a jelenbe átható szubjektívabb múlt. Lássunk egy példát: „A fene bestye feje lehajtván *engede* és... magát földre *bocsátá*; *monda* neki Szt. Ferenc: fráter farkas, te... igen sok gonoszt *töttél*, mert embereket is *megszaggattad*, *megmartad*, *megöldösted*... De atyám-fia farkas, én tudom azt, hogy valami gonoszt *töttél*, azt mind a te éhségednek szükségeért *tötted*... És az farkas azt *mutatá* és azt *fogadá*, hogy valamit akarna, mind megteszi.” A beszélt nyelvben azonban ez az éles különbség már elmosódott, például a Szabács Viadalában állandóan keveredik a két igeidő (itt a latin közvetlenül nem hatott, ez nem fordítás):

„De, mint a hajókat *felvontatá*,
Sok felől Sabác falát *bontatá*,

Vizárokból viadalt es tartottak,
Ezzel Sabácnak ingyen sem árthattak.”

Sőt a XVI. században a folyamatos múlt (*vár vala, kér vala*) is kezdi sajátos külön funkcióját elveszteni, s a másik két múlt idővel elkeveredve velük azonos funkcióban szerepelni. Az írott nyelv azonban sokáig ragaszkodik a hagyományokhoz. Ugyanígy elmosódott a beszélt nyelvben a különféle jövő idők különböző funkciója (*várand, vár, várni fog*), az írott nyelv azonban szigorúan szétválasztja használatukat. Mindezek a normák, melyek tehát az írott nyelvet már elválasztják a szabadon mozgó, fejlődő beszélt nyelvtől, föltétlenül annak a jelei, hogy valami nyelvi eszmény, a beszélt nyelvtől függetlenül kezdő írott nyelvváltozat kialakulása küszöbön van. Az egységesülés azonban nem terjed ki még hangtani térre, azért a normák ellenére az írott nyelv képe még nagyon egyenetlen, tarka.

5. A korszak végére, a mohácsi vészt megelőző évtizedekben azonban mintha több nyomát látnók annak, hogy az írott nyelv egyszersmind hangtani téren is közeledik az egységhez. Egymástól függetlenül az irodalmi nyelv két ilyen csíráját látjuk formálódni. Az egyiket éppen a kolostori irodalmak nyelvében. Láttuk, hogy ez, főleg hangtani téren rendkívül tarka képet mutat. Van azonban e képből egy meggondolkodtató tény is, s ez az *ő-ző* kódexek aránytalanul nagy száma, kódexeink többsége különféle fokú *ő-zést* mutat, holott éppen az *ő-ző* terület került török uralom alá, ott pusztultak a legnagyobb mértékben a kódexek. Úgy látszik tehát, hogy a kolostorok másoló kamráiban az *ő-ző* nyelvváltozat kezdett terjedni, mint választékosabb nyelvtípus. El nem terjedt azonban, sőt különféle fokokon maradt meg. — Másrészt a királyi udvarban és a királyi kancelláriában kezdett kialakulni egy bizonyos nyelvváltozat, melynek számos vonása közül egyet, egy negatívot emelek ki, az *í-zés* tudatos kerülését. Bizonyíték például Drágffy János végrendelete. Ebben eleinte nincs semmi *í-zés* (ünnepélyes szöveg, ünnepélyes alkalom), majd az író belefárad a tőle idegen nyelvváltozatba, s a közepétől növekvő számmal vegyülnek *í-ző* alakok a szövegbe.

6. Ezeknek a kezdeményeknek, melyek bármelyike egy magyar irodalmi nyelv csírájává válhatott volna, véget vetett a mohácsi vész. Ismereteseek e katasztrófa súlyos következményei. Az ország több részre szakadt, a török befészkelődött. A kolostorok nagy részének csak üszkös hamvai maradtak, amelyek meg a töröktől érintetlen területen nem pusztultak el, azokat a gyorsan kibontakozó protestantizmus tette tönkre, s ezek jövedelmeiktől megfosztva elnéptelenedtek. A kolostori könyvtárak nagyrészt elpusztultak, esetleg külföldre menekítették őket, hol a magyar könyvnek semmi becsülete nem volt, nagy részük el is kallódott. A magyar barátok könyvmásoló cellái bezárultak, a pulpitusok elárvultak, a kolostori nyelv esetleges további alakulásának szála elszakadt. — A másik kezdeményezés sorsa sem kedvezőbb. A budai—visegrádi udvar és a kancellária Bécsbe került, és hosszú ideig alig volt befolyása a magyar művelő-

désre, s amikor újra lett, nem volt benne köszönet. Az ebben a környezetben csírázó lehetőségek szintén megszűntek tehát. A kancelláriában kialakult magyar nyelvi és helyesírási gyakorlat egyetlen író műveiben él csak tovább: Pesti Miser Gáboréiban (Ezöpus fabulái, 1536., Nomenclatura, 1541.). Ekkor azonban ez csak egy változat a kor szövegemlékeinek nagy tarkaságában. Persze lehet, hogy szerzőjük — aki a magyar nyelv művelésének öntudatos híve volt — ezekkel egységes magyar irodalmi nyelvet akart volna teremteni, mint ahogy például Sylvester ugyanakkor az *i-ző* nyelvváltozatot szerette volna az irodalmi megnyilatkozás eszközüvé tenni. Hogy az egységes nyelvre való törekvés ekkor már olykor tudatos gondolattá érlelődve ott szunnyadt a magyar értelmiség javának lelkében, arra igen szép példa Dévai Bíró Mátyás helyesírási-szabályzata. Tudvalevő, hogy a magyar nyelvjárások közt a legfontosabb hangtani eltérések a magánhangzókban tapasztalhatók, s ez még fokozottabb mértékben így volt a XV. században. Dévai Bíró Mátyás olyan helyesírást szerkesztett, mely a kritikus magánhangzók alternatív olvasását teszi lehetővé. Például ha az *u* hang *o*-val váltakozik, Dévai Bíró Mátyás *ü*-nek írja, pl. *lū* olvasható: *lú* és *lő*, ha az *ü* *ö*-vel változik, betűje *ű*, tehát *kű*: olv. *kű* v. *kő*, ha ellenben *i*-vel, jelölése *ű*, pl. *űdvözöl*, olv. *idvezel* vagy *űdvözöl*; az *é* (ë) *i* vagy *é* értékű lehet, pl. *bép*. Persze e rendszer szinte lemond a kiejtés egységéről, s megelégszik az írott kép egységével, e korban ez is óriási haladás lett volna, s az idők erre sem voltak még érettek. — Meg kell azonban jegyezni, hogy a középkor írott nyelvében kialakult egységes szintaktikai tények (idő- és módhasználat stb., stb.) érvényben maradtak, hiszen az új korszak emberei a mohácsi vész előtt szerezték iskolázottságukat és így az írás normáit is, majd ezt adták tovább a következő nemzedékeknek, úgyhogy ami e normákban idegenszerű volt, csak lassú fejlődés során fokozatosan szűrődött ki a nyelvből.

7. A XVI. század utolsó harmadában azonban gyorsan szaporodó nyomait látjuk annak, hogy tollforgatóink kerülnek bizonyos nyelvjárási vonásokat akkor is, ha ezek anyanyelvjárásukhoz tartoznak. Például erősen *i-ző* területről való emberek sajátkezű írásában alig akad *i-ző* alak, és minél gondosabb, minél választékosabb nyelvű levélről, hivatalos iratról van szó, annál kevésbé. Például Telegdi Pál és János leveleiben bizony még elég sok az *i-zés* (*kírem, ílet, egízség*), de már náluk sem ritka a nyelvjárásuktól idegen *é-zés* (*szükség, egészség, kérés*). Érzik, hogy így kellene írni, de mint közéleti vezető emberek, megengedhetik maguknak, hogy eltérjenek e szabálytól. Húguknak, az irodalmi hajlandóságú Katának a leveleiben az arány fordított, itt-ott előfordulnak *i-ző* alakok (*kírt, egízség*), de az általános az *é-zés* (*élet, vét, szép, régi, kér* stb.). Ugyancsak nála *ő, bő, fő* alakok uralkodnak, míg bátyjainál *ű, bū, fű*. (A nő az új divatot szorgosabban követi.) Báthori István magántermészetű leveleiben még itt-ott kicsúszik egy-egy *i-zés* (az előző nemzedékben Báthori András levelei teljesen *i-zők*), de hivatalos jellegűekben soha. E példákat nagyon sok egyébbel lehetne támogatni, főleg íródéakok levelei kínálnak igen sok ada-

tot. — Nyugaton az *ië* kettőshangzó (mely a XV. század óta megvan) csak igen esetlen, műveletlen írásokban fordul elő nagyon ritkán, a vele párhuzamos *uo*, *üö* soha. Mindez és egyéb hasonló jellegű tények világosan arra mutatnak, hogy vannak már szép számmal nyelvi normák, melyeket az írástudóknak, ha nem is kötelező, de illik megtartaniuk, mert megszegésük műveletlenség jele. Ennek megfelelően megjelennek a nyelvtanok, így Molnár Albert nyelvtana. Ezek ekkor elsősorban normatívok, nem tényregisztrálók, hanem szabályokat írnak elő, mint azt maguk a nyelvtanírók is kifejtik, hangoztatva hogy céljuk a helyes nyelvhasználatot tanítani honfitársaiknak is. Geleji Katona Grammatikátskája meg éppen nyelvhelyességi kis káté. S az így kialakult normák a nyelvjárások fölé rétegeződnek, összetételükben egyik nyelvjárással sem azonosak és a leg-
határozottabban a nyelvi egységesülés felé mutatnak. Ez rendkívül fontos tény, s vele párhuzamosan ugyancsak döntő fontosságú mozzanat, hogy e normák a legnagyobbbrészt azonosak mai irodalmi nyelvünk szabályaival (noha ez utóbbiak számosabbak és szigorúbbak). Ez ugyanis perdöntően bizonyítja minden kétségen felül, hogy a XVI. század utolsó harmadában kialakult nyelv-
járás fölötti írott nyelvváltozat mai irodalmi nyelvünknek őse, tőle a mai iro-
dalmi nyelvhez töretlen fejlődésvonal vezet. Irodalmi nyelvünk története tehát a XVI. század utolsó harmadától indul el s tart mind máig.

8. Hogyan történt ez a csoda, hogyan alakult ki aránylag gyorsan, alig néhány évtized alatt ez a, művelődésünk, sőt nemzeti létünk szempontjából döntő fontosságú nyelvváltozat. Mert e nyelvváltozat óriási jelentőségéhez szó sem férhet. Neki köszönhető nemcsak nemzeti műveltségünk egysége, színes-sége és gazdagsága, de nemzeti létünk és ennek egysége is. Ugyanis az egységes irodalmi nyelv, majd a melléje rétegeződő beszélt köznyelv hathatósan akadályozza a nyelvjárási elkülönülést, szétszakadozást, mely végső esetben a nemzeti egység megszűnésére, egészségtelen partikularizmusra vezetne. Az egységes irodalmi nyelvből lesz a nemzeti nyelv, s ennek egysége biztosítja a magyarság töretlen egységét.

Nyelvünk történetének ez az — ismétlem — elhatározó fontosságú, sorsdöntő eseménye, mint minden nyelvi esemény, összefüggésben van népünk sorsával, gazdasági és társadalmi helyzetével, politikai történetével, valamint e tényezőktől függő művelődésével.

9. Láttuk, hogy a mohácsi vész következményeképpen a nyelvi egységnek a körépkorban alakulgatni kezdő csírái elhaltak: a kolostorok megszűntek művelődési tényezők lenni, a királyi udvarnak a magyarsághoz mind kevesebb köze lett. A kirabolt és földült ország tökéletes elesettsége, az általános nyomor, az életbiztonság fokozódó hiánya, az anarchia, melyben a kiskirályok önkénye tobzódhatott, az örökös végvári harcok, melyekben mindig a magyarság pusztult, megdöbrentően sivár képet festenek e korról. Voltak azonban oly tényezők is, amelyek közvetve vagy közvetlenül a magyar nyelv ügyét is szolgálták.

Az a mag, melyet Mátyás ragyogó évtizedei hintettek el, nem pusztult ki

az embertelen körülmények között sem. Már a mohácsi vész előtt felnőtt egy magyar értelmiség, melyet a humanizmus szelleme hatott át, s e szellem tovább élt a nagy összeomlás után is, sőt néhány európai hírű nagy humanistát adott a század folyamán (Sylvester, Dudich, Sambucus, Verancsics stb.). A humanizmus a minden iránt való érdeklődést és a szabad vizsgálatot jelenti. Bár a latin—görög műveltségen alapszik, attól van átitatva, friss érdeklődéssel fordul az anyanyelv felé is, és számos kiváló humanistánk ki is mondja, hogy az anyanyelv művelése, fejlesztése minden hazafinak szent kötelessége. Sőt egyes kiemelkedő humanisták a magyar nyelv kiváló tulajdonságairól, tömörségéről, dallamosságáról, változatosságáról tesznek áradozó vallomást. A magyar nyelv tehát már nem éppen megvetett, tudós emberhez méltatlan valami kezdett lenni, hanem művelésre, használatra érdemes.

A reformáció, mely a tömegekhez is szólt, kénytelen volt az anyanyelvhez folyamodni, ha megértést remélt. Reformátoraink szélteben használják a magyar nyelvet, bibliai történeteket beszélnek el terjedős és lapos magyar versekben, mások drámákba élik ki vitázó kedvüket, a vallásos líra új ágakat hajt. De az anyanyelvhez kénytelen fordulni az ellenreformáció is, s e században már megindulnak a heves hitviták, melyek szintén hozzájárultak nyelvünk fejlesztéséhez.

A könyvnyomtatás szerepe szembeszökő. A rendkívül drága kézírásos könyvet a nyomtatás hozzáférhetővé teszi a szerényebb erszények számára is, egy-egy munka több száz példányban jelenik meg és egy egész országrészhez, nem ritkán az egész Magyarországhoz szól, tehát meg kell keresnie azt a nyelvváltozatot, amely az egész magyarság nyelvéhez aránylag legközelebb van, idegen nyelvjárások komikusan ható vonásait lehetőleg kirekeszti. A könyvnyomtatás azonban immár nemcsak a vallásos irodalmat terjeszti országszerte az anyanyelven, hanem világi jellegű, oktató, buzdító, majd végül merőben szórakoztató olvasmánnyal igyekszik közönséget, vevőket teremteni magának. Nagy emberek élete, fontos történelmi események a históriás énekekben, aktuális propaganda elsősorban Tinódi rigmusaiban, de más szerzők műveiként is, regényes szerelmi történetek a széphistóriákban, mind az anyanyelven szólalnak meg, sőt irodalmilag értékes drámák (Elektra, Credulus és Julia) keletkeznek, és igen jelentős prózaírók, kiváló stílusművészek is (Heltai, Bornemisza) írnak magyarul. Mindez nemcsak a magyar nyelv kifejező skáláját szélesíti, hanem egyszersmind a nyelv méltóságát, tekintélyét növeli. S ez egyáltalában nem elhanyagolható tényező, mert amilyen mértékben közeledik tekintélyben a magyar a latinhoz, olyan mértékben válik kívánatosná, hogy miként a latin egységes, szigorú szabályokhoz kötött nyelv, s ennek köszönheti kiválóságát, akként az írásban mind gyakrabban és mind változatosabb célokra használt magyar nyelv is egységes szabályokba rendeződjék.

10. Mindezek a tényezők — és más kevésbé fontosak — megteremtették az irodalmi nyelv kialakulásának lehetőségét és immár szinte a szükségét is

változatos magyar nyelvi írott szövegek bőséges termelésével. De még ezeknél is nagyobb mértékben érvényesült az ország politikai helyzete. A politikai egység megszűnt, az ország három darabra szakadt: királyi Magyarországra, Erdélyre és a hódoltságra. E szétszakadtság azonban nemhogy széthúzó erőként működött volna, ellenkezőleg tudatosá tette a magyarság összetartozását, egységét és ez egységet fenyegető veszedelmet (erről sokszor megható nyilatkozatokat hallunk, pl. Tolna tanácsa, Jahja Jazich—János deák). Többé-kevésbé világosan tudatosodott vagy legalább földerengett a tanultabb fejekben, hogy az adott politikai viszonyok között ennek az egységnek egyetlen záloga, a magyarságot egybefűző egyetlen kapocs a nyelv. S ezzel kapcsolatban döntő fontosságú, hogy kialakult egy olyan társadalmi réteg, melyben a magyarság egysége így tudatosulhatott, sőt talán már a nemzetté válás vágya is fölködlött, s amelynek módjában is volt ezt az egységet a nyelvi egység megteremtése által biztosítani, a nemzetté válást ezzel mintegy jó korán már előkészíteni. Ez a társadalmi réteg a diákok, latin szóval literátusok, azaz az iskolázott emberek rétege volt, a hivatásos magyar értelmiség.

Ezek az íródeákok jobbára szürke kisemberek voltak. Származásuk szerény: kisbirtokú nemesi, mezővárosbeli iparos vagy falusi paraszt családokból emelkednek ki tehetségük, sokan csak szorgalmuk, igyekezetük által. Helyhez alig kötötte őket valami, tehát a török elől menekülve kisebb részben Erdélyben, nagyobb részt a királyi Magyarország nyugati, de főleg északi megyéiben zsúfolódnak össze, s lelnék megélhetést, mint nagy urak familiárisai: íródeákjai, tisztartói, mint városi tisztviselők, tanítók, végvári tisztek, kereskedők, tőzsérek. Egymással már csak hivataluknál fogva is sűrűn érintkeznek, s ennek következményeképpen nyelvjárásaik között bizonyos kiegyenlítődés áll be, s ebben a környezet tájnyelvének is hatása van. Saját nyelvjárásuknak komikusan ható formáit kerülni igyekeznek, s ezáltal nyelvük közelebb kerül egymáshoz. De a nyelvjárás fölötti nyelvváltozat kialakulásában ennek az önkéntelen kiegyenlítődésnek kétségtelenül kisebb szerepe van, mint annak a legtöbbször nem is tudatos törekvésnek, hogy a magyar nyelv, mely immár hivatalos iratokban is egyre gyakrabban foglalja el a latin helyét, változatos és nagyobb igényű kifejező eszközzé, sőt irodalom hordozójává lett, e magasabb rendű feladatokhoz méltóan szabályokba rendeződjék. Így elsősorban a köz íródeákok tolla alól kikerülő hivatalos és magániratokban látjuk a XVI. század harmadik harmadában a nyelvi egységre törekvés, a nyelvjárások fölé emelkedés kétségbe vonhatatlan nyomát. (Lehet hogy ebben része van bizonyos írástudói öntudatnak is, mely a köznéptől meg akarja magát különböztetni.) Az urak írása ebből a szempontból hanyagabb, de az általános divat fokozatosan minden tollforgatóra kiterjed és természetesen jelentkezik a nyomtatott munkákban is. Minél igényesebb egy írásmű, írója annál inkább igyekszik a kialakuló nyelvjárás fölötti normákhoz igazodni. Például Szegedi Lőrinc magánleveleiben, szegedi nyelvjárásának megfelelően erősen ő-ző, nyomtatásban megjelent

Theophaniá-jában azonban az *ö*-zésnek csak gyér, nyilván véletlenül kicsúszott nyomai vannak.

11. Nem szabad azonban valamiről megfeledkeznünk: súlyos hiba volna, ha az akkori írott nyelvi egységet mai mértékkel mérnők. Az irodalmi nyelv mai, gyakorlatilag tökéletesnek mondható egységével szemben a XVI. század végi íródeák gyakran csak törekszik — de szemmel láthatólag törekszik — egy ilyen, a nyelvjárásoktól függetlenül írott nyelv használatára, ezt azonban tanultságához, intelligenciájához, nyelvi öntudatához, önfegyelméhez mérten csak többé-kevésbé tudja megvalósítani. Az írott nyelvi normák mellett, változatos mennyiségben föl-fölbukkannak a szövegekben a norma-ellenes, nyelvjárási alakok is. Így van ez még a kor írásműveinek többségében, de az írott nyelv külön szabályai gyorsan fokozódó mértékben érvényesülnek, s a hibának érzett nyelvjárásiasságok a század végére erősen háttérbe szorulnak.

Egy másik különbség a mai helyzettel szemben az, hogy a normák száma jóval csekélyebb, mint ma, azaz sokkal több esetben enged meg az írott nyelv kettős alakokat. Ilyen kettős alakok ma is vannak irodalmi nyelvünkben — pl. *fel*~*föl*, *ad*~*ád*, *süket*~*siket*(*néma*), *vörös*~*veres* stb. —, de persze ritkák, akkor sokkal több volt ilyen pl. a *ból*~*búl*, *ról*~*rúl*, *től*~*tül* változatok használatában minden kombináció lehetséges, de a fejlődés már ekkor a mai szabály felé mutat, noha ez voltaképpen csak a XX. században állapodott meg végleg.

Végül a XVI. században még nem egyetlen nyelvjárás fölötti változat alakult ki, hanem több. Igaz, ezek sem voltak nagyon távol egymástól, de mégis világosan különböztek több jelenségben. Részben más normák szabályozták az északkeleti—keleti, majd ehhez csatlakozván az északi, mások a nyugati írott nyelvet, s a hódoltság területén ismét más nyelvtípust találunk.

12. Nem lehet itt célunk, hogy részletezzük az ebben a korban kétségtelenül felismerhető normákat, csak példaképpen említünk egyet-kettőt közülük. Az északkeleti—keleti norma — az itt uralkodó nyelvjárások jelentékeny részével szemben — elhárította az *i*-zést, tehát *szép*, *régi*, *lépes méz*, *egészség*, *ezért* stb. alakokat kíván, ugyanakkor azonban megtartja az *i*-zést az *-ít* képzőben (*tanít*, *épít* és nem *tanét*, *épét*), valamint az *-ig* ragban (*mindig*, *eddig* és nem *mindég*, *eddég*), s ez is meggyőzően mutatja, mennyire nem egyetlen nyelvjárás irodalmivá emeléséről van itt szó, de több nyelvjárás kiegyenlítődéseiről. A norma a *fő*, *bő*, *ő*, *lőn*, *tőn*; *ló* stb. alakokat teszi általánossá, ugyancsak a helyi nyelvjárások egy részével ellentétben, viszont a többtagúak végén *gyűrű*, *nevű* *háború*, *lábú* típusúakat fogadja be, ugyanekkor azonban az *-ú*, *-ű* képzővel azonos eredetű *-ó*, *-ő* igenévképzőben — *látó*, *néző* — a nyíltabb változat az egyetlen lehetséges alak. Az *urunk*~*uronk*, *kezünk*~*kezönk* változatok közül az *-unk*, *-ünk*-ös válik törvényessé stb., stb. — Ugyanekkor a nyugati norma az *-ít* képző helyett *-ét* változatot használ (*megbizonyét*, *indét*, *tanét* stb.), számos egyes szóban *ö*-ző változatot általánosít, pl. *szöm*, *csöndesz*, *mögött*, s hangsúly-

talán szótagban valamivel több *ő*-t nyújt. — A hódoltság területe íródeákjainak nyelve viszont igen erős *ő*-zést mutat: *mönnek, fölveszöm, mindön, mihöz* stb.

13. Itt csak hangtani egységesülésről beszélünk, holott éppoly fontos a nyelvtani, azaz ragozásbeli, valamint a szókincsbeli egységesülés. Hogy ezen a téren voltak-e normák és ezek területileg különböztek-e még egymástól, az kétségtelenül éppoly fontos kérdés, mint a hangtani egységesülés kérdése. Nyilván voltak. Egyet-mást már ezen a téren is tudunk, pl. a keleti—északkeleti országrészekben az *ikes* ragozást szigorúan megkülönböztették (eltérések a mai normától legfőljebb egyes igékben voltak), nyugaton azonban ingadozás, anarchia mutatkozik e téren, körülbelül úgy, mint mai beszélt nyelvünkben, sőt sajnos mondhatjuk, már írott nyelvünkben is. De az egységesülés történetét alakítani, mondattani, szókincstani téren eddig módszeresen nem vizsgálták, ezért erről sokkal kevesebb megbízható ismeretünk van, mint a hangtanra nézve.

14. Mint láttuk tehát, ha lazább normákkal és gyakorlatilag még sok fogyatékossgal megvalósulva, a XVI. század végére kialakulnak olyan írott nyelvváltozatok, melyek egyetlen nyelvjárással sem azonosak, egymáshoz is már igen közel vannak. Egyikükből, az északkeletiből töretlen fejlődéssel alakul majd ki mai irodalmi nyelvünk. Ez az északkeleti—keleti írott nyelv legközelebb az északkeleti nyelvjárásokhoz van, de azokkal sem azonos, hanem több nyelvjárás kiegyenlítődése.

A XVI. század végi állapotot összevetve mai irodalmi nyelvünk állapotával, a fejlődés szükségszerű útjának főbb vonásai máris kirajzolódnak előttünk: **1.** a már kialakult normák megszilárdulása (kivételes esetben elhullása, más terület normáinak beszűrődése következtében); **2.** új, szűkebb normák keletkezése; **3.** a táji normák kiegyenlítődése, illetőleg ezek egyikének uralomra jutása.

15. A XVII. és részben a XVIII. században különös, látszólag ellentmondó jelenségeknek vagyunk a tanúi. Egyrészt a fejlődés egészségesen, egyenes irányban halad a nagyobb fokú egységesülés felé. A hódoltsági nyelvváltozat — az *ő*-zés — megszűnik mint írott nyelvi norma, és teljesen nyelvjárási szintre süllyed. A nyugati és az északkeleti írott nyelv pedig közeledik egymáshoz. A grammatikai irodalom is megszorodik, és számos jelentékeny terjedelmű és értékes nyelvtani, helyesírási, sőt nyelvhelyességi mű építi és szilárdítja a már kialakult normákat. Ez a fejlődés pozitív iránya, és ez vezet irodalmi nyelvünk végleges és teljes kialakulásának küszöbéig. — Nem szabad azonban elhallgatnunk azt sem, hogy ellentétes tények is megfigyelhetők. A XVII—XVIII. század folyamán igen jelentékeny mértékben megsokasodó kéziratos hivatalos és magán szövegek (levelek, egyezségek, tanúkihallgatások s egyéb jegyzőkönyvek stb., stb.) jelentékeny részében a nyelvjárásiasság mondhatni fölülmúlja azt, amit a XVI. század végén tapasztaltunk, tehát az írott nyelv egysége, minőségi szintje mintegy alább szállni látszik. E kétségtelen ténynek oka sajátos

művelődési viszonyainkban kereshető. A mondott századokban az iskolázás szélesebb rétegekre terjedt, s az írni-olvasni tudók száma megszorodott. A fejlődés ez irányban nyilván gyorsabb volt, mint amit a már előbb meglevő értelmiség száma alapján várni lehetett. Az ilyen fejlődés eleinte nem mélységben, csupán szélességben szokott jelentkezni, s rendszerint, legalább átmenetileg, a műveltség elsekélyesedésére vezet, hiányosan képzett embereket állítva tudásuknak meg nem felelő helyre. (Ezért van az, hogy a műveltségnek a mai középiskoláktól közvetített alapjai — a reformok ellenére, vagy olykor éppen miattuk — sokkal ingatagabbak, fölszínesebbek, mint azok, amelyeket a régi középiskola épített. Az egyetemi fölvételi vizsgák világosan ezt mutatják.) A szélesebb körben terjedő iskolázás tehát a XVII—XVIII. században semmiképpen sem jelentett egyszersmind mélyebb, általánosabb műveltséget, s ezzel összefüggően szilárdabb nyelvi tudatot. Viszont az írásbeliség terjedésével sokkal több írástudóra volt szükség, mint azelőtt, s így tollhoz és íróasztalhoz jutottak igen hiányos iskolázottságú emberek. A kortársak is panaszozzák, hogy nagyon gyenge képzettségű egyéneket kénytelenek fontos írásbeli munkákra alkalmazni. Nyilván ez magyarázza e kor szövegeinek megnövekedett nyelvjárásiasságát. Nem arról van szó, hogy az írott nyelv immár kialakult normái hatályukat veszítették volna, hogy ismét a nyelvjárások tarkasága vette volna át az egyszer már viszonylagos egységre eljutott nyelvjárás fölötti nyelvváltozatok szerepét. Erről szó sincs. A nyelvi eszmény, a helyes, szép, szabályos magyarság követelménye továbbra is fennáll, mindenki, aki tollat vesz kezébe, igyekszik ennek megfelelni, azonban a hiányosabb műveltség, a normák lazább ismerete miatt a szövegekbe sok normaellenes, nyelvjárási alak is vegyül. Nem szabad azonban megfedkezünk arról, hogy ekkor is van az értelmiségnek felsőbb rétege, műveltségben nem alább való a megelőző századénál, e réteg számszerűen is növekszik és hatásával emeli a közműveltséget is. Ez a felsőbb réteg gyakorlatával, sőt — a nyelvtanírók — elméleti fejtegetésekkel is ápolja, fejleszti az írott nyelvnek még zsenge palántáját, állandóan hat ez irányban is az egész magyar értelmiségre, noha ennek alacsonyabb nyelvi öntudatú, de nagyobb tömegű rétege is visszahat rá. — Meg kell azt is mondanunk, hogy a XVII—XVIII. század nyelvtörténetét s benne az írott nyelv történetét részleteiben jóval kevésbé ismerjük, mint más korokét, mert e két századdal nyelvtudományunk eddig aránylag keveset foglalkozott. Annyi azonban kétségtelen, hogy eljutva a fölvilágosodás küszöbéig, írott nyelvünk a maga egészében — a látszólag ellentmondó jelenségek ellenére, nemcsak hogy nem fejlődött vissza, hanem ellenkezőleg, határozottan közeledett a teljes egységes és szilárd irodalmi nyelv eszményének megvalósításához.

16. Mindeddig, talán túlzott óvatossággal, inkább írott nyelvről, mint irodalmi nyelvről beszéltünk. A kettőt persze nem lehet élesen elválasztani egymástól, hiszen az írott nyelv irodalmi célokat is szolgál, az irodalmi nyelv pedig nemcsak a szépirodalom nyelve. De az irodalmi nyelv mégis általában véve

szerves és sokrétű irodalmi és tudományos életet tesz föl, melyben nemcsak a szépirodalom, hanem a kritika, az irodalmi viták hathatósan szót kapnak, s a tudományos élet is változatos művekben nyilatkozik meg. Ugyanis csak ilyen irodalomnak, ilyen tudományos igényeknek egyrészt föltétele, másrészt eredménye, folyománya a szilárd egységű, minden művelt emberre kötelező nyelvhasználat. Irodalmunk persze volt a felvilágosodás kora előtt is, sőt nagy íróink, kiváló stilisztáink is voltak (Bornemisza, Balassa, Zrínyi, Bethlen Miklós, Mikes, Faludi), sőt itt-ott a tudománynépszerűsítés is — különféle fokon — szóhoz jutott (Apáczai Csere J., Lippai János, Miskolczy G., Maróthi stb.), irodalmi élet azonban nem volt vagy éppen csak bontakozott, a nagy írói egyéniségek egymástól elszigetelve alkottak. Az, az íródeákoktól a XVI. században megteremtett nyelv, mely ennek az irodalomnak is nyersanyaga volt, nem juthatott még el olyan fokú egységre, a nyelvjárásoktól való olyan teljesnek mondható függetlenülésre, mint amit mai nap megszoktunk, s ami a végleg kikristályosodott irodalmi nyelvekre jellemző. Mégis óriási haladást jelentett és megfelelő alapot teremtett ahhoz, hogy a föllendülő irodalmi életben, a pezsgő, harcok vitákban kiépülhessen belőle a mai magyar irodalmi nyelv. Igaz, hogy irodalmi nyelvünk ma nem teljesen azonos azzal, ami a reformkorban, akár annak a végén, például Petőfi idejében volt. Ez természetes, hiszen bár lényegesen lassabban, a hagyományoktól erősen fékezve, de irodalmi nyelvünk is módosul, mint minden más irodalmi nyelv, hiszen a megállás az elkopással, az elcsenevészéssel volna egyenlő. Ám a reformkor végére már gyakorlatilag kifogástalan egységben, minden művelt magyar emberre kötelezően készen áll, gazdagságban, színességben, hajlékonyságban messze kiemelkedően a legtökéletesebb magyar nyelvváltozat, mely a szellemi tevékenység minden területén, minden igénynek meg tud felelni. Sőt ekkor már hozzá rétegeződik a beszélt köznyelv, mely az irodalmi nyelv állandó hatása alatt áll, semmi akadály a sines tehát többé annak, hogy a nyelvjárás fölötti nyelvváltozat a szó szoros értelmében nemzeti nyelvvé, minden magyar közös kincsévé válhassék.

17. 1772-től, Bessenyei föllépésétől szokták számítani a fölvilágosodás korát, amely egybeesik a magyar irodalmi szókincs fejlesztésére irányuló nagyszabású mozgalom, a nyelvújítás kibontakozásával, és ezzel párhuzamosan a magyar irodalmi nyelv és a helyesírás végleges egységesítésére irányuló törekvésekkel. Mindezek a kérdések ugyanis a legszorosabban összefüggnek. A művelődés igénye és fejlődése teszi szükségessé a nyelvi fejlődést, azonban ehhez kell a szókincs megfelelő fejlettsége is, anélkül az irodalmi nyelv nem tud megfelelni minden igénynek, tehát nem bontakozhatik ki teljes egysége sem.

A felvilágosodás korának a kezdetekor az előző évszázadok fejlődésének eredményeképpen már csak két írott nyelvváltozat élt, a keleti vagy akkori szóval-tiszai, mely a XVI. században kialakult északkeleti—keleti, majd északra is áterjedt normának a folytatása, és a nyugati vagy egykori terminussal dunai, mely a régi nyugat-dunántúli (Zala—Vas—Sopron—Győr—Veszprém) írott

nyelv leszármazottja. Ekkor azonban nemcsak a hódoltsági diákok nyelve tűnt el, de a fennmaradt két változat is egészen közel került egymáshoz. Ezeken kívül legfőljebb még az erdélyi nyelvnek volt néhány, nem jelentékeny külön sajátága. A XVIII. század 70-es éveiben a nyugati írott nyelv leginkább az *á* utáni *o*-zással (*lábo, órákot* stb.), az *-ít* képző *-ét* alakjával (*tanét, bizonyét* stb.), a hosszú *i, ú, ű* rövidítésével (*viz, keserű, hosszu*) vált el a keletitől, ámde már ezekben a sajátságokban is meglehetősen ingadozott, viszont a keleti kedvelte a *túdós, lúdas, tükör, hivatal, vidék*-féle nyújtásokat. Más vonásokban szintén küzdenek, olykor mindkét változatban többé-kevésbé azonos mértékben eltérő alakváltozatok, így *fejít ~ fejét, kezít ~ kezét, nálla ~ nála, erősebb ~ erőssebb-félékben* stb.

18. Mindezen kérdések, de egyéb, a nyelv egységére vonatkozó, a szóhasználat, ikes ragozás stb.-vel kapcsolatos problémák körül már a felvilágosodás korában, majd a reformkorban igen jelentékeny és magas színvonalú elméleti irodalom is kifejlődik. Főleg két felfogás áll egymással szemben. Az egyik a vitás kérdésekben a régi nyelvet, a legkiválóbb régi szerzőket hívja döntő bírának, a másik az élő nyelvhasználat, sőt a népnyelv tanulmányozásának tanulságait akarja érvényesíteni. Persze egyik alap sem egészen szilárd, hiszen a régi nyelv sem volt egységes (főleg hangtani téren), még legkiválóbb használóinak írásaiban sem, az élő nyelv sokfélesége, főleg a nyelvjárásokat figyelembe véve, meg éppen szembeszökő. Az egymás ellen érvelő felek nem is annyira a hangtan szempontjából hivatkoztak egyik vagy másik nyelvváltozat tekintélyére, hanem nyelvtani kérdésekben. E viták során mégis sok minden tisztázódott, és a két írott nyelvváltozat fokozatosan kiegyenlítődött. Általában a tiszai, azaz az északkeleti norma érvényesült, néhány ponton azonban ez is módosult esetleg a nyugati változat javára. Így az északkeleti norma szerint a XVI—XVII. században általános *tött, lött, vött*-féle formákkal szemben már korábban a nyugati norma *tett, lett, vett*-féle változatai kerekedtek felül, de a keleties *szüret, vidék*-féle nyúlások is normán kívül kerültek, s az ilyenféle szavakban, a dunántúli minta szerint a rövid változat vált irodalmivá. Megállapodott a használat annyiban is, hogy a *tölle, hatalmassan*-féle kettőzések, a *házban, nyáron, szépenn*-féle nyúlások eltűnnek, a *fejét, kezét* típusú változatok bizonyos engedményekkel szabályosakká avatódtak. A harc azonban, mint említettem, már nemcsak a hangtani egységesítés érdekében folyt, sőt már szinte nem is elsősorban, hanem tudatosná váltak az igeragozásban fellelhető különbségek, így főleg az ikes ragozású igék számos alakjának kérdése körül folyt vita. Itt szemben álltak egymással az (én) *enném ~ (én) ennék, (ő) ennék ~ (ő) enne, (én) egyem ~ (én) egyek, (ő) egyék ~ (ő) egyen* típusú változatok, de az ikes igék egyéb alakjai körül is ellentétes vélemények harcoltak. Ugyanígy a tárgyaz igeragozásban szemben álltak a *várnók* és *várnánk* többes I. személyű alakok. Ebben a tekintetben Révai álláspontja győzött, azaz a régi nyelvhasználat alapján lépett újra jogaiba a hagyományos ragozás Verseyhy nézeteivel szemben, aki

az élő nyelvre hivatkozva a Révaitól tanított alakokat nemcsak elavultaknak, hanem — ami persze teljesen helytelen volt — magyartalanoknak minősítette. Mindenesetre a hagyományos alakok az irodalmi nyelvben kötelezővé váltak, noha ellenük elkövetett vétségek a reformkor végén még nagy íróinknál is előfordulnak. Igazában azonban csak a XX. században inogtak meg ezek a hagyományos ragozási formák, s keletkezett ismét ingadozó ragozásmód, mely egyebek között mai nyelvhasználatunkra is jellemző, illetőleg gondosabb változatban irodalmi nyelvünk még pontosan megkülönbözteti az ikes alakokat stb., beszélt nyelvünkől ezek már-már kiavultak és igen sokszor a szépirodalom sem tartja tiszteletben őket.

19. Az irodalom nyelve, főleg a szépirodalom legtöbb műfajáé azonban elsősorban látható nyelv, melyet nem fülünkkel, hanem szemünkkel érzékelünk. Végleges egységről tehát addig alig beszélhetünk, míg a külső, írott forma, azaz a helyesírás nem egységesül. Ez a kérdés sokkal fontosabb, mint általában gondolják, hiszen a fokozott írásbeliség korát éljük, és az írott nyelvnek a helyesírás biztosítja egységes képét, sőt tekintélyénél fogva állandóan visszahat a beszélt nyelvre is, és annak egyébként gátlástalanná válható módosulását erősen fékezi. A felvilágosodás korában és a reformkorban a helyesírás is hosszú elméleti viták és gyakorlati ingadozások után szintén szabályokba foglalódott. A Magyar Tudományos Akadémia első fontos munkája a helyesírás rögzítése, az első magyar helyesírási szabályzat elkészítése volt (1832.). Ez Vörösmarty műve. Persze, mint maga a nyelv, a helyesírás is fog még lassan fejlődni, mind pontosabbá, szabályozottabbá válni. De az első akadémiai helyesírás-szabályzattól kezdve a magyar irodalom írott nyelvének képe lényegében egyöntetű. A magyar nyelv egységéhez, a legfelsőbb nyelvszint kialakulásához immár semmi kétség sem férhet.

20. A magyar irodalmi nyelv kialakulása kapcsán okvetlenül szólnunk kell néhány szót a nyelvújításról. Ismételten hangsúlyoztuk, hogy az irodalmi nyelv nemcsak a szépirodalom nyelve, hanem minden szellemi tevékenység kifejező eszköze. Egy irodalmi nyelv tehát akkor felel meg hivatásának, ha minden téren a gondolatok és érzelmek megfelelő kifejezője tud lenni, tehát a közélet-szükségleteinek, valamennyi tudományág követelményeinek meg tud felelni éppúgy, mint a szépirodalom, a költészet vagy akár a választékos, szellemes, színes társalgás legváltozatosabb igényeit is kielégítheti. A mai ember fogalmi kincse azonban többszöröse nemcsak a középkor, hanem a Renaissance embere fogalmi kincsének. E fogalmi kincs kifejezésére megfelelő hatalmas, ahol kell szabatos, ahol ez kívánatos, színes, sőt sejtelmesen bizonytalan lelki tartalmat kifejező szókincs szükséges. A felvilágosodás korának kezdetén a magyar nyelv ilyen, a kor tudományos és esztétikai igényeinek szintjén álló szókincsel még nem rendelkezett.

Ez az állítás a régi magyar irodalom ismeretében első pillanatra meglepőnek látszik. Hiszen már Heltai Gáspár elevenen és színesen tudott írni magya-

rul, Bornemisza Péter kiváló kifejezőképességű stilisztája volt. Zrínyi prózája erő-
től duzzad, színes, gördülékeny és pallérozott, Mikes a könnyedség és a ked-
ves báj megfelelő hangjait is megtalálja. Ez mind igaz, de mindez csak arról ta-
núsodik, hogy a magyar nyelv a legembertelenebb századok alatt is megőrizte
hajlékony rugalmasságát, árnyaltságát, nyelvtani szerkezetének köszönhető tö-
mörségét, s e tulajdonságainál fogva nagy tehetségek engedelmes eszköze tudott
lenni. Ámde a nyugati világ műveltsége ez alatt az idő alatt óriási lépésekkel ha-
ladt előre: új tudományok születtek, az emberi szellem látóhatára soha nem sejt-
ett távlatokba bővült. S e hatalmas fellendülésről a magyarság mind jobban le-
maradt. Lemaradt áldatlan körülményei folytán, két ellenség ellen kétfelé véde-
kezve, darabokra szaggatva, idegen hódítók sarka alatt majd idegen telepese-
ktől szorongatva, vérezve, pusztulva, szakadatlan háborúk miatt gazdasági erő-
forrásaiban meggyöngyölve, idejét múlt feudális társadalmi nyomástól megbé-
nítva. Műveltsége fokozatosan elprovinciálizálódott, korszerűtlenné vált, ver-
senyképessége megszűnt. Apáczai Csere János, aki a tudományokat magyar
nyelven óhajtotta népszerűsíteni, kénytelen volt szinte új, számunkra is, de kor-
társai számára is nehezen érthető nyelvet — szókincset — kovácsolni, de e szó-
készlet nem élte őt túl. A magyar felvilágosodás apostolainak a gondolatme-
nete a következő volt: Elpusztul népünk, ha föl nem zárkózik a nyugati mű-
veltséghez, tudományokhoz, mesterségekhez, irodalomhoz, társadalmi beren-
dezéshez. Ehhez azonban rengeteg újat kell tanulnia. Ám egy nemzet a sok új
ismeretet csak anyanyelvén tudja magáévá tenni, úgy hogy az ne csak egy-két
kiváltságos tulajdona legyen. A magyar nyelvnek azonban tömérdek új foga-
lomra nincsen szava. Ha nem akarjuk nyelvünket eltorzítani, idegen szavakkal
megtönni, melyek megtanulása is nehéz, új szavakat kell alkotnunk, a nyelv
szellemének és a kor igényeinek egyaránt megfelelőket. Ezzel a meggondolás-
sal, ezzel a céllal indult a nyelvújítás.

21. Szavak tudatos alkotása olyan régi, mint a nyelvnek irodalmi, fordí-
tási célokra való használata. Amikor a huszita biblia a *symphonia* szót *hangos-
lat*-nak fordítja, vagy az ismeretlen kódexíró a *conscientiá*-t szabadon *lelki-
ismeret*-nek magyarítja, az, amit csinál nyelvújítás. Ilyen tudatos szóalkotás
sohasem szünetelt, ma sem szünetel. Mint láttuk, Apáczai Csere János százá-
val teremtett új műkifejezéseket, s a szerényebb igényű iskolai számtan írója,
Maróthi is szép számmal alkot új terminusokat (nem egy közülük ma is él),
Geleji Katona (XVII. sz.) meg éppen a tudatos szóalkotás szükségességét és
módjait fejtegeti. Mégis nyelvújításról csak akkor beszélünk, amikor a szó-
kincs bővítése hatalmas, országos mozgalommá válik, mely az egész író és
olvasó közönséget megbolygatja, éles viták tárgyává lesz, és végül sok ezer szó-
val gazdagítja maradandóan nyelvünket, megszólaltatva a legváltozatosabb
tudományokat és a költészet meg a széppróza minden műfaját.

Tudjuk, hogy e mozgalom nem folyt le simán, erős ellenkezés nélkül, s
valljuk be, hogy eredményessége a mi szemünkben csodával határos, szinte ért-

hetetlennek tűnik föl. Képzeljük el, hogy ma íróink elkezdenének egyszerre tízezzrel soha eddig nem hallott szavakat, terminusokat gyártani, használni, szavakat, amelyek gyakran komikusan hatnának. Tudjuk, hogy ma egy-egy, különben teljesen hibátlan alkotású szó, mint *meghibásodik* vagy *ígérvény* hírlapi tiltakozást vált ki, nehéz tehát elképzelni, hogyan fogadták be ezeket a tömeges újításokat. (Persze akkor szükség volt ilyesmire, és ezt jobbaink érezték, ma már nincsen tömeges szógyártásra szükség.) De a konzervatív ellenzék akkor is harcolt a Kazinczyék vezetése alatt küzdő nyelvújítók ellen. A viadal a Mondolat (1813.) megjelenésében csúcsosodott ki. Ez az új szavak halmozásával alkotott pamflet persze tartalmával gúnyos, formájában, érthetetlen nyelvében gyilkosan komikus. (Pl. „engedd, hogy beszédem tiszta és bökkenös hangja, nem valamely hináros heverőhöz, hanem a tsiklándlágyságot nyaló, vadontz lotsmoj tajtékot mammoló tiszta folyam öllyedékjéhez hasonlítson.”) A Mondolatra Felelet következett, de e csatározások során a küzdelem voltaképpen már eldőlt a nyelvújítók javára. Bár az újítók sok-sok ezer szava nem bizonyult életképesnek és nyomtalanul kihullt a nyelvből (nem beszélünk ma *éleny*, *légenny*, *hiblany* stb.-ről, *tábirász*-ról és *művödelem*-ről stb. stb.), tízezernél több az, ami megmaradt, ami nélkül ma nyelvünket el sem tudjuk képzelni, ami nélkül beszélni sem tudnánk. Ki furcsállana ma ilyen szavakat, mint *fagyaszt*, *sorvaszt*, *társalog*, *hízeleg*, *lázong*, *dereng*, *ömleng*, *alakít*, *mozgósít*, *mozgalom*, *érzelem*, *építész*, *erdész*, vagy éppen a különben kifogásolható alkotású *egyén*, *mérnök*, *újonc*, *bohóc*, *forradalmár*, *cukrászda*, *rovar* stb.-t. A Mondolatban kigúnyolt szavaknak kb. 25%-a ma is él és közkeletű, s ez tekinthető általában is a nyelvújítás arányszámának. Nagy költőink és íróink, Berzsenyi, Kölcsey, Csokonai stb. mind hívei voltak a nyelvújításnak, mely a reformkor végére oly diadalt arat, hogy életképes szavai már teljesen elvegyülnek a beszélt nyelvben. A mesterkéetlen, természetes nyelven író Petőfi szinte 1200 nyelvújítási szót használ, ezekről tehát már akkor egyáltalán nem érezték, hogy mesterséges alkotások.

22. A nyelvújítás során minden tudomány megteremtette a maga magyar szakszókészletét. Az általános magyarító szótárakon kívül jelentékeny sora jelent meg a szakszótáraknak, melyek az idegen eredetű műszavak helyett adnak magyar megfelelőt, úgy hogy a reformkor vége felé már bármely tudomány megszólalhatott magyar nyelven. Szinte nehezebb volt a magyar társalgási nyelv megteremtése. Persze magyar nyelvű társalgás folyt mióta magyar van e földtekén, sőt a XVII—XVIII. században kialakult egy barokk típusú, cikornyás, nehézkes udvarias nyelvezet is, mely bizonyos bárdolatlan nyerseséggel is párosulhatott (akárcsak a hitvitázók kacskaringós, barokkos stílusa). Ámde a XIX. században a közízlés ezt már elavultnak, használhatatlannak érezte, azonfelül ez, mint még a beszélt nyelv általában, tele volt provincializmusokkal, meg sem közelítette tehát az írott nyelv egységét és ízlését. Sokáig természetesnek tartották, hogy szalonban magyarul beszélni nem lehet, mert erre a magyar

nyelv nem alkalmas. Még Széchenyi István is hiánylotta „a szép társasági szót”. A reformkor nyelv- és stílusújító törekvései között alakult azután ki az almanach-líra sajátos nyelve, ez a mesterkélt, finomkodó stílusú és hamarosan teljesen üres szóvirághalmazból álló nyelv és stílus (a kettő egy), mely vég nélkül tetszelgett a *lángkebel* és *jégkebel*, az *elsüllyedt rózsapálya*, a *csillagfüzér*, a *lángérezmény* és *habdagály*, *bájlánc* és *dicsskorona*, a *lángsóhajítás* és *csábteli kecs* emlegetésében. E kelléktár hamarosan arra szolgált, hogy gondolat és érzelm ürességét, hiányát leplezze. De egyszersem mint könnyen megtanulható formulák, e hamis virágok lehetővé tették a legfeszesebb, a leglégiesebb, bár tartalmatlan szaloncsevegést, s belőlük kitermelődött minden erőfeszítés nélkül az udvariasság nyelvében nélkülözhetetlen körülírások, eufémizmusok, bókók sora. Az illemszabályok enyhülésével e túlzó divat persze nevetségessé vált, de általa a nyelv megtanult rugalmasan hozzáilleszkedni a mindenkori társalgási nyelvnek nemcsak egyszerűbb, de legkényesebb szintjéhez. Minthogy e bájködös nyelv ellen már a 40-es években erős ellenhatás alakul ki, mely nemcsak Petőfi, Erdélyi János, Jókai stb. természetes nyelvhasználatában tükröződik, de nyílt támadásban is hibáztatja e sekélyes divatot, már a reformkor végére az átmeneti túlzások enyhülnek, a magyar nyelv viszont e téren is jogaiba lép.

23. Nem követjük tovább irodalmi nyelvünk történetét. Célunk csak a kialakulás vázlatos ismertetése volt. E folyamat megkezdődik, sőt jelentékenyen előre halad a XVI. század utolsó harmadában. Innen a fejlődés meglassul, de nem szakad meg. Az eredetileg több írott nyelvváltozat száma kettőre csökken, s ezek is közelednek egymáshoz, újabb nyelvjárási jelenség pedig már egyáltalában nem tud behatolni az írott nyelvbe. Az írott nyelv végleges egysége és ennek az egységnek teljes megszilárdulása a felvilágosodás korának és a reformkornak hatalmas, forrongó mozgalmában valósul meg, s e mozgalom egyszersem pótolja a századok kényszerű lemaradását, tehát a magyar nyelvet nemcsak jogaiba iktatja, hanem képessé teszi e jogainak magas szinten való gyakorlására is. A nyelv immár egészen elsőrendű művészi anyag, már nemcsak nagy klasszikusaink zsenijének engedelmeskedik (erre azelőtt is képes volt), hanem minden pallérozott fő számára könnyed és kifogástalan kifejező eszköz. Ma már nem kell írónak lenni ahhoz, hogy valaki helyes és fegyelmezett nyelven korrektül, esetleg színesen megírjon egy levelet, számot adjon egy élményről. Nemcsak a szépirodalom szólalhat meg általa a színek végtelen skáláján, de a tudományok számára is szabatos és világos, amellet könnyed közlést tesz lehetővé. Ezzel betetőződött a csoda. Az a csoda, hogy nyelvünk annyi évezred után, melyet teljesen idegen népek tengerébe zárva töltött, annyi viszontagság között fennmaradt, de nemcsak fennmaradt, hanem az emberi gondolatoknak és érzelmeknek bármely kulturált nyelvvel egyenrangú tolmácsolója tudott lenni. E csoda méltó büszkeségünk. Nyelvünk valóban legnagyobb kincsünk, a magyarság egységének záloga, múltjának, jelenének letéteményese, életrevalóságának legnagyobb bizonyítéka.

BÁRCZI GÉZA

La formation de la langue littéraire hongroise

Comme on sait, la langue littéraire est un langage supradialectal, identique pour toute la nation. Au moyen âge hongrois, un langage pareil n'existait pas encore. La littérature manuscrite de ces siècles reflète la variété des parlers locaux. C'est que ces textes s'adressaient à un public limité (un couvent, une ville etc.), d'autre part les dialectes hongrois n'accusaient jamais assez de différences pour compromettre la compréhension mutuelle. Néanmoins on décèle dans les codex une tendance unificatrice, du moins en ce qui concerne la syntaxe. Au début du XVIe siècle, on observe même une vague tendance à créer un langage écrit unifié, d'une part dans la cour et la chancellerie royales, d'autre part dans les couvents. Ces timides ébauches ont été anéanties par la catastrophe de Mohács (1526). Ce n'est que vers la fin du XVIe siècle que les bases durables d'un langage écrit supradialectal furent jetées. Ce fut l'oeuvre des clercs laïques qui formaient déjà à cette époque une catégorie sociale assez nombreuse. Voyant leur pays déchiré en trois parties (celle assujettie aux Turcs, puis la Hongrie royale et la Transylvanie) et conscients de l'unité de la nation malgré les frontières qui la divisaient, ils comprirent que cette unité ne pouvait être assurée que par l'unité de la langue. Refoulés pêle-mêle dans les comitats de la Hongrie royale leurs parlers s'égalisaient aussi dans une certaine mesure. A la fin du siècle, un assez grand nombre de traits patoisants sont exclus du langage écrit, leur emploi est considéré comme manque de goût. Toutefois, on trouve encore à cette époque, selon les régions, plusieurs types de langages supradialectaux. Au cours des XVIIe-XVIIIes siècles le nombre de ces langages écrits se réduit à deux qui du reste sont déjà très rapprochés. A l'époque des lumières (1772-1825) et des Réformes (1825-1849) de langage littéraire acquiert sa forme moderne. L'unification de la langue et de l'orthographe est parachevée et le mouvement dit de Rénovation Linguistique déclenché en 1772 dote la langue de plusieurs milliers de vocables nouveaux la rendant par là apte à exprimer toutes les nuances de la pensée et des sentiments.

G. BÁRCZI

Megjegyzések és gondolatok a magyar nyelv tanításáról a helsinki egyetemen*

Az 1640-ben Turkuban alapított helsinki egyetemen mintegy 115 éve folyik a finn nyelvnek és rokon nyelveinek tudományos oktatása, mióta M. A. Castrén elsőnek lett a finn nyelv és irodalom tanára 1851-ben. Ilyen messzire azonban nem nyúlik vissza a magyar nyelv iránti érdeklődés. Castrén korai halála után (1852) Elias Lönnrot vette át a tanszéket körülbelül kilenc évre (1853—62). Bár jó kapcsolatai voltak magyar tudósokkal is, mégis — mivel eredetileg orvosnak készült — sok filológiai érdeme ellenére inkább a finn nyelv gyakorlati művelője volt, mintsem nyelvtudós. Csak a tanszék harmadik betöltője August Ahlqvist (1863—88 közt volt professzor), aki egyébként többek közt a vogulok és osztjákok körében végzett helyszíni kutatásokat, foglalkozott aktívan is a magyar nyelvvel. Tudvalevő, hogy Magyarországon tanulmányozta a magyar nyelvet (1862-ben), megtanult magyarul, és 1863-ban kiadott egy svéd nyelvű értekezést: *Om Ungerska språkets förvandskap med Finskan* (= a magyar és a finn nyelv rokonságáról). Ahlqvist egyébként — amint ismeretes — levelezésben állt Hunfalvy Pállal és Budenz Józseffel. Az ő egyetemi működése alatt folyt először igazi magyar nyelvi oktatás finn egyetemen. 1869-ben ugyanis kinevezték Oskar Blomstedtet (sz. 1833) „a finn és a magyar nyelv docensének”. Blomstedt 1865—66-ban járt tanulmányúton többek közt Magyarországon is, és a magántanári cím elnyerése végett 1869-ben kiadta következő értekezését: *Halotti Beszéd ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia unkarin, suomen ja lapin kielissä* (A Halotti Beszéd és ezen alapuló összehasonlító tanulmányok a magyar, a finn és a lapp nyelv közt). Rögtön, 1869 őszétől kezdve tartott tanfolyamokat az egyetemi hallgatók számára. Sajnos, Blomstedt korai halála (1871) hamarosan majd tíz évre megszakította ezt a biztató kezdetet. Csak 1880 őszén kezdődött meg Antti Jalava (sz. 1846) egyetemi működése. Ő volt az első igazi magyar lektor az egyetemen, igaz, hogy csak mellékfoglalkozásként (főállásban a szenátusban működött mint fordító). Ezt az oktató munkát Jalava három évtizedig folytatta, egészen 1909-ben bekövetkezett ha-

* Előadásként elhangzott Debrecenben, a Magyar Művelődési Tanfolyamon, 1965 júliusában.

láláig. Antti Jalavának, aki gyakran járt Magyarországon, és jól megtanult magyarul, vannak mindmáig a legnagyobb érdemei a magyar nép és műveltség finnországi megismertetésében. Ezt az áldozatos tevékenységét nemcsak oktatóként fejtette ki, hanem igen termékeny újságíróként, számos Magyarországról szóló finn nyelvű könyv szerkesztésével és magyar szépirodalom finnre fordításával is.

Jalava halálát másfél évtizedes szünet követte. Ebben az időben nem volt rendszeres magyar oktatás egyetemünkön. Szerencsére már 1892-ben megalakult a finn nyelvi tanszék mellett a finnugor nyelvtudományi tanszék, amelynek vezetői természetesen adtak elő magyart is, mikor egyéb teendőik mellett hozzájutottak. Heikki Paasonen (Arvid Genetz után lett professzor 1904—19) és utóda, Yrjö Wichmann (1920—32) gyakorlatilag is kitűnően elsajátították a magyart (mindkettő magyar nőt vett feleségül); Wichmann néha még magyar irodalmat is adott elő.

Végül a finn függetlenség első évtizedének végén (1925-ben) rendes magyar nyelvi lektorátust állítottak fel. A lektori tisztséget született magyarral kell betölteni. Első lektornak dr. Weöres Gyulát nevezték ki, és 1926-tól kezdve Helsinkiben rendszeresen folyik gyakorlati magyar nyelvi oktatás. Elhangzottak magyar irodalmi előadások is. A mostani lektor, Nyirkos István (1962—) sorrendben a negyediknek tölti be ezt a tiszteket. A kezdők részére tartott lektori tanfolyam mellett, ezzel párhuzamosan általában szokott lenni a tantervben egy nyelvtörténeti kollégium is, amelyet rendszerint a finnugor tanszék vezetője tart; ebben elsősorban olyan szempontból tárgyalják a magyar nyelvet, hogy megvilágítsa a finn nyelv őstörténetét. Ezeket az előadásokat az 1930-as évektől kezdve Artturi Kannisto egyetemi rendkívüli tanár tartotta, az ismert vogul-kutató és lelkes magyarbarát (meghalt 1943-ban). Az 1949—65. években a rendkívüli körülmények folytán ideiglenesen rám hárult ennek a feladatnak az elvégzése, bár sajnos éppenúgy nem vagyok a magyar nyelvnek sem szakértője, mint a finn bármelyik más távolabbi rokon nyelvének.

A magyar nyelvi lektorátus megalapítása óta, tehát mintegy negyven éve a helsinki egyetemen (majd később a turkui egyetemen és a jyvaskyläi főiskolán is) az a szabály lépett életbe, hogy a finn nyelvi szakvizsgához, az úgynevezett laudatur-szigorlathoz megkívánják egy távolabbi rokon nyelv, tehát valamely nem finn ségi nyelv meghatározott óraszámú kollégiumának hallgatását. (A finnugor szakosoknak a szakvizsgához természetesen sokkal nagyobb és többértű anyagról kell számot adniuk; a magyar nyelv ott egyébként kötelező két más választható távolabbi rokon nyelv mellett.) A finn szakosok szabadon választhatnak a távolabbi rokon nyelvek közül. A választás érthető módon azon is múlik, mikor milyen választék áll a hallgatók rendelkezésére, vagyis melyik rokon nyelvből hirdetnek előadásokat. Voltak időszakok, amikor különösen népszerű volt a lapp és a mordvin, amelyek a finn nyelv szempontjából a legközelebbi távoli rokon nyelvnek számítanak, és amely nyelvekről az utóbbi időben

olyan szakemberek tartottak előadásokat, mint Paavo Ravila és Erkki Itkonen. De például Yrjö Wichmann idejében gyakran lehetett választani még az ő szakterületeit is: a cseremiszt, zürjént vagy votjákat. Viszonylag a legnépszerűbb volt azonban mindig a magyar, ami természetes következménye annak, hogy ez a legnagyobb finnugor nép anyanyelve, és igen gazdag irodalommal rendelkezik. A követelményekhez tartozik, hogy két féléven át, heti két-két órában tartott magyar nyelvtörténeti előadásokon való részvételt megelőzően vagy avval párhuzamosan el kell végezni a magyar nyelv lektori tanfolyamát is, amely ugyancsak két féléven át tart heti 2—2 órában. Így azután azon hallgatók részére, akik a magyart választják, kétszerannyi időt vesz igénybe e rokon nyelv tanulása, mint azoknak, akik valamely más rokon nyelvet, pl. a lappot vagy a mordvint választották. Mégis a magyar nyelv hallgatóinak évenkénti átlaga a helsinki egyetemen az utóbbi 15 évben negyven-ötven volt, vagyis több, mint a többi rokon nyelvet tanulók együttvéve.

Nyilvános művelődéspolitikai beszélgetésekben időről-időre kétségbe vonják, vajon célszerű-e megkövetelni a leendő anyanyelvi tanártól azt, hogy drága idejét egy — történetileg ugyan bebizonyítottan „rokon” — de gyakorlatilag mégiscsak vadidegen kis nyelvvel való megismerkedésre fecsérelje. Még középiskolai tanároktól is hallottam kérdegetni, vajon az ilyen nagyon is elméleti egyetemi erőfeszítésekre fordított energiát nem volna-e helyesebb valamilyen — a tanár mindennapos gyakorlatához közelebb álló — tárgy tanulására fordítani. Az ilyen kétkedések kivédésére az egyetem rendszerint megelégszik azszal, hogy arra a már említett szempontra hivatkozik, hogy a rokon nyelvekkel való megismerkedés távlatokat nyit a hallgató anyanyelvének őstörténeti korszakába. Ehhez az önmagában természetesen tárgyilagos érvhez még egy másikat szeretnék csatolni, amit e b b e n a vonatkozásban még nem hallottam előadni. Arra a jelentőségre gondolok, amit — véleményem szerint — a felépítésében nagyon is eltérő nyelvi rendszerrel való megismerkedés jelent a hallgató számára á l t a l á n o s n y e l v é s z e t i t u d á s á n a k kiszélesítésére és elmélyítésére. Közismert tény, hogy ott, ahol az egyetem tanrendjében és vizsgarendjében szerepel az úgynevezett általános nyelvtudomány, ott rendszerint előfordul a vizsgakövetelmények pontjai közt olyan is, amely kötelezi a hallgatót arra, hogy megismerkedjék valamilyen, a saját nyelvcsaládjától idegen nyelvvél, — minél távolabbi, annál jobb. Tudomásom szerint például a koppenhágai egyetemen, ahol az általános nyelvészetnek tiszteletre méltó hagyományai vannak, a f i n n nyelvvel éppen nem indoeurópai volta miatt foglalkoznak már Rasmus Rask és később Vilhelm Thomsen idejétől fogva, bizonyos fokig mint a nyelvésznek nagyobb távlatokat nyitó, látókörét szélesítő tárggyal. A helsinki egyetemen (valamint sajnos valamennyi többi finn egyetemen) hiányzik egyelőre az általános nyelvészeti tanszék. Megalapítására vonatkozó kezdeményezések egyébként éppen napirenden vannak. Az általános nyelvészeti oktatás bevezetésétől azt várják, hogy hasznos melléktárgy lesz többek közt az anya-

nyelvi oktatónak készülő hallgatók számára, akiknek látóköre vitathatatlanul túlságosan szűk marad saját nyelvük, annak nyelvjárásai és a közeli rokon nyelvek korlátai között. De éppen az anyanyelvi egyetemi tanulmányok közé jobban beleillenek, mint például a germán, angol vagy klasszika-filológiához tartozó studiumok közé, mivel az anyanyelv szerkezetének fő vonásait az illetők már kezdettől fogva ismerik, míg az idegen filológiáknak csupán nyelvtani és szókincsbeli elsajátítása sokkal nagyobb erőfeszítést igényel tőlük.

Ebből a szemszögből tekintve volt szerintem látókörtágító jelentősége a helsinki egyetemen — a rendszeres általános nyelvészeti oktatás hiányában — egy olyan nagyon távoli és nagyon különböző rokon nyelvvel való foglalkozásnak, mint a magyar. Rokonságuk ellenére ugyanis a magyarnak és a finnek számos különböző vonása is van, mivel az a legalább négy évezred, amíg ősünk egymástól külön éltek, módot és időt adott mindkettőnek, hogy eredeti örökségét lényegesen más-más irányban fejlessze tovább. Így a magyarral való megismerkedésében a finn anyanyelvű kutató számos olyan idegen vonást fedezhet föl, amely gazdagítja általános nyelvészeti ismereteit.

A híres altajista, G. J. Ramstedt szokta mondogatni, hogy a finn nyelvészeknek törvényszerűen jobb lehetőségeik vannak olyan egzotikus nyelvek igaz megértésére, mint amilyen pl. a japán szemben az angolszászokkal és a skandinávokkal, és ezt egyszerűen abból magyarázta, hogy a finnek már otthon megtanultak két, egymástól fonológiai szempontból annyira különböző nyelvet, mint a finn és a svéd (tudvalevő, hogy a finn középiskolákban a svéd nyelv kötelező tárgy már az első osztályoktól kezdve). Ez a körülmény Ramstedt szerint magában is kiszélesítette és kifinomította a leendő kutató fonetikai hallását. Ha ez a megállapítás helytálló — márpedig Ramstedt számos érveléssel alátámasztotta ezt a felfogását — nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyarral való megismerkedés lényegesen tágitja a fiatal finnek fonetikai látóhatárát. A magyar nyelv mássalhangzóinak száma annyival nagyobb, mint a finnén, hogy számítani arányuk 24 : 13. Más szóval: a finn mássalhangzó fonémák száma csak 54%-a a magyarénak. Hiányoznak a finnből és nagyrészt a svédből is az affrikáták és a palatalizált mássalhangzók, valamint a zöngés réshangok. Szinte nyelvészeti sportteljesítmény számba megy például Szinnyei József magyar nyelvtanában említett mondat második felének kiejtése: „Inkább éhen halok, hogysen kegyelemkenyeret egyem.”

Valóságos kiejtési nehézséget okoz, de ugyanakkor pompás alkalom a nyelvi hallás finomítására a sandhi-jelenséghez éppenséggel nem szokott finn ember számára a magyar nyelv zöngés hasonulási szabályaival való megismerkedés és azok alkalmazása; neki meg kell tanulnia, hogy a *nyelvtan* szó kiejtése *nälftän, adhat (åthåt), tánczene (tāndzänä), Bécsbe (bēdžbä), vasgár (važ-d'är)* stb. szemben a helyesírással.

A magyar magánhangzórendszer ezzel szemben nem kínál semmi egyéb újat egy finnek, mint a labializált (ajakkerekítéses) *ä*-t és a nagyon világos hang-

színű hosszú *ā*-t, és ezek is csak egymás kombinatorikus variánsai (allofónok), tehát nem növelik a fonémák számát. Még a magánhangzók hosszúsági korrelációjának gazdag fonológiai kihasználása, amely a magyar nyelv egyik legjellemzőbb szerkezeti vonása, sem jelent semmiféle meglepetést a finn tanuló számára: ilyen szótagok sorozata, mint *szegény juhász legény* vagy *rendíthetetlen-ség*, amelyek pl. a svédeknek vagy franciáknak kezdetben nagy kiejtési nehézségeket okoznak, a finn fülnek egészen otthonosan hangzanak. Az ilyen hosszú és rövid szótagok előfordulása a szótag helyzetétől függetlenül nem valami ősi rokonság bizonyítéka, hanem mindkét nyelvben, a finnben és magyarban egyaránt — tudvalevőleg — viszonylag kései fejlemény. A nyelvtörténetnek érdekes önellentmondása, hogy — amint tudjuk — az egészen távoli rokon nyelvünk, a magyar ezért prozódia szempontjából közelebb van a finnhez, mint a szinte finn nyelvjárásnak tekinthető észt, amelyből kétségtelenül a viszonylag kései germán hatás eltüntetett minden főhangsúlytalan szótagbeli hosszú magánhangzót (akárcsak a saját délnyugati nyelvjárásainkban.)

Igen nagy könnyebbség a finnek számára, mint valószínűleg minden más külföldi magyarul tanulónak is az a tény, hogy az irodalmi nyelvben az *e*-vel jelölt rövid magánhangzót ma már nyugodtan lehet (budapesti módra!) mindig *ä*-nek ejteni, tehát *ember* = (*ämbär*), nem föltétlenül (*ämber*), *nekem* = (*näkäm*), nem szükségképpen (*näkem*) stb. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a magyarok a maguk részéről finnül való tanulásuk közben kezdetben ugyanezt a liberalizmust hajlandók alkalmazni a finnben, vagyis az *ä* = *e* fonológiát, mikor pl. a finnben *ämmä*-t ejtenek *emme* helyett, *häitä*-t *heitä* helyett, ami természetesen nem engedhető meg, mivel a finnben az *ä* és *e* sokkal határozottabban külön fonémák, mint a magyarban.)

Szokásom volt hallgatóim figyelmét felhívni néhány más, a magyar és a finn magánhangzófejlődést illető véletlen hasonlóságra, amelynek pusztán általános fonetikai, nem pedig ősi történeti-rokonsági okai vannak. Közismert dolog, hogy a kutatók föltevése szerint a magyarban az eredetileg két tagú szavakban a második szótag nyílt végmagánhangzója, az *a* és *ä* valamikor az ősmagyar kor elején zárt magánhangzóra, *u*-vá és *ü*-vé vált: **haza* > **hazu*, **jäñä* > **jägü* stb. Az így keletkezett második szótagbeli *-u* és *-ü* a honfoglalás előtti török jövevényszavak átvétele idején eltűnt, és ugyanakkor bekövetkezett az első szótagban az úgynevezett pótlónyújtás: **hazu* > *ház*, **jägü* > *jäg* > *jég*. Az előbbi változáshoz nagyon hasonlít az aunoszi nyelvjárások szinte azonos szóvégi fejlődése, pl. *akka* > *akku*, *pitkä* > *pitkü*. Azt a fonetikai tényt pedig, hogy éppen az *u* és *ü* könnyebben tűnik el szó végéről hangsúlytalan helyzetben, mint az *a* és *ä* a régebbi délkeleti finn nyelvjárások igazolják, ahol a tővégi magánhangzók közül a zártak lekopnak: *papu* > *pap* 'bab', *kyky* > *kyk* 'tehetség', de ugyanakkor e nyelvjárásokban a szóvégi *-a* és *-ä* megmarad: *pata* 'fazék', *häitä* 'baj'. Az ómagyar kori pótlónyújtással párhuzamba állítható fonetikai nyúlás mutatható ki viszonylag késői jelenségként kezdetben csak háromtagú szavak-

ban a délkeleti finn nyelvjárásokban, pl. *kannella* > *kannèl* (a *kansi* 'fedél, tető' adessivusa, vö. *kannel* 'hárfaszerű hangszer'), *vanhasta* > *vanhàst* (a *vanha* 'öreg, régi' szó elativusa) és az oroszországi inkeri-nyelvjárásokban pl. *jumala* > *jum-maal* 'Isten', *silmissä* > *silmiis* 'szemekben'.

Az alaktan és mondattan területén néhány hungarizmus nyelvtani szempontból gazdagítja a magyarul tanuló finn élményanyagát. Így például saját nyelvének birtokos személyragozási rendszeréhez mérten idegenek azok a vonások, hogy az egyes és többes szám harmadik személyének személyragjai különböznek egymástól, valamint az, hogy az egy és több birtokot mindig, minden helyzetben meg tudja különböztetni. Hogy valóban milyen hiányos a finn birtokos ragozás, az már abból is látszik, hogy egyetlen finn alaknak, mint a *kätensä* annyi jelentése van, mint amire a magyar a következő kilenc alakot használja: *keze*, *kezét*, *kezének* (a baja), *kezei*, *kezeit*, *kezük*, *kezüket*, *kezeik*, *kezeiket*.

Bizonyos értelemben még érdekesebb, hogy a birtokos személyragok mondattani használata a magyarban morféma-gazdálkodás szempontjából egészen matematikai módon takarékosná fejlődött. Ilyesféle szerkezetekre gondolok: *G y e r m e k e v o l t ?* (— finnül: 'Onko hänellä vagy teillä ollut lasta?') Más hanglejtéssel *G y e r m e k e v o l t ?* (/ finnül: 'Oliko hän hänen lapsensa vagy: teidän lapsenne?'), *S e m m i j ü k s i n c s e n* = 'Heillä ei ole mitään'), *J ö t t é r t e m* = 'Hän on tullut noutamaan minua'). A legutóbbi példában még a magyar mondattannak az a lakonikus rövidsége törekvő vonása is tükröződik, hogy az ige harmadik személyének névmását sem teszi ki, ha az hangsúlytalan, — ugyanúgy van tehát, mint a klasszikus görögben és a latinban. (A finn nyelv sajnos, ebben a tekintetben másként viselkedik.) Vegyük figyelembe még a birtokos személyragokkal ellátott főnévi igenevet: „Szabad *kérdezni*?” (finnül: 'Onko minun lupa kysyä?'), „El kellett *menniük*” (= 'Heidän täytyi poistua'). Hasonló szerkezetek előfordulnak ugyan ritkán nyelvjárásokban („Onko kylmäsi?” = 'Onko sinun kylmä?’ Fázol?; „Mieleni minun tekevi *lähteäni* laulamaan” a Kalevalában prózai magyar fordításban: éneklésre kerekedik kedvem), de a köznyelv nem ismeri ezt a jelenséget. — A tömörítő kifejezőkészség egyik csúcsteljesítményének tekintheti a finn ember a birtokos személyragok és személyjelek ilyen halmozását, mint az „*anyámékéi*”, kissé esetlen finn fordításban: 'äitini sukulaisten omat'.

Fehér holló az egész európai nyelvterületen az igeragozás kettéoszlása alanyi és tárgyas ragozásra. Ez a nyelvtani jelenség tudvalevőleg azzal kezdődött, hogy a birtokos személyragok hozzákapcsolódtak az igenevekhez. De valamiféle hajlam erre már nagyon korán meglehetett, hiszen ugyanilyen kettősséget ismernek az obiugor nyelvek és a mordvin is. A többi finnugor nyelvben azonban éppenolyan idegen ez a jelenség, mint például az egész indoeurópai nyelvcsaládban. Ebben a tekintetben is a magyarul tanuló finn számára a magyar nyelv lebilincselő távlatokat nyit e különös vonásával. Itt természetesen nem a jelen-

ség alaktani oldala a legérdekesebb (bár az is egy egész csomó nyelvtörténeti problémát vet föl), hanem az alanyi és a tárgyaz ragozás mondattana — amely részben egyenesvonalúan logikus, részben könnyen érthető, de bizonyos irányokban ingadozó analógiai hatásokkal keresztezett szabályhálózat. Szerintünk itt is tanulságosak azok az esetek, amelyekben e ragozások alaktana a magyar mondattanra annyira jellemző, mondhatnám férfias tömörséget van hivatva szolgálni: „*Ismerek a kávésnak két lányát*” mást jelent, mint „*Ismerek a kávé két lányát*”; és „*Mi lett?*” tartalmazza már alaki kitevő nélkül is a tárgyat, amely például valamely párbeszéd végén nem lehet más, mint *téged*; vagy „*Elhihetitek, hogy Katiék szívesen látnak*” ugyancsak egyértelműen azt jelenti, hogy az alanyi ragozású igealak (*látnak*) tárgya (!)(*engem*), bár ezt csak a beszédhelyzet mondattani egészéből lehet kikövetkeztetni. Az ilyen kifejezési szempontból finom szerkezetekben a magyar mondattan — a finnek érzése szerint — az elegáns versre emlékeztet, amely többet fejez ki, mint a benne használt szavak jelentésének összessége.

A finn nyelvnek teljesen idegen a magyar rendkívül kifejező igekötőrendszere. BÁRCZI GÉZA mondja kitűnő művében, A magyar nyelv életrajzában: „Igeragozásunk egyszerűsödése, látszólagos elszegényedése nyelvünk újabb kori történetének legnagyobb változása. Az egykori alakgazdagság kétségtelen csökkenését bőven kárpótolja... a gazdag igekötőrendszer, mely sokkal rugalmasabb kifejező eszköz, mint a bonyolult igeragozási szintaxis, kisebb formai kötöttséggel sokkal változatosabb árnyalatokat tud kifejezni, mint az igeidők” (386). — Ennek az igekötőrendszernek tanulságos voltát a finnek részére nem csökkentti, hanem inkább növeli az a tény, hogy ez csak alapjaiban ősi ugor örökség, és hogy az utóbbi időkben bőven kapott indoeurópai hatást is. Ez a kifejezési mód azonban teljesen szervesen beleépült a nyelv rendszerébe, és pompás példa arra, milyen gyümölcsözővé válhatik az idegen nyelvtani hatás is szerencsés esetben, ha felszabadítja és szinte megnemesíti a nyelv örökletes lehetőségeit.

A legdélibb finnugor nyelv szókincsében is természetesen távol áll Északeurópából tekintve, hogy úgy mondjuk számunkra egzotikus vonásaival, mint néhány — a balti finn nyelvekből hiányzó jövevényszó-rétege, például az iráni, oszét, bolgár-török, sőt a viszonylag gyakran egészen a népnyelvig elérő latin jövevényszavai miatt. Az ilyen dolgoknak persze sokkal inkább művelődéstörténeti az érdekessége, sokkal kevésbé fontos a nyelv valódi szerkezete szempontjából. De kivételes helyet foglal el a szókészlet egy része, a magyar nyelvben rendkívül sajátos nyelvújítási szavak csoportja. A finnben is van ugyan — ugyanúgy, mint más fiatal művelt nyelvekben és a nagy nyelvek közül a németben — különösen az 1800-as évektől kezdődően többek közt purista okokból művelt mesterséges nyelvfejlesztés. De úgy hiszem, sehol sem mutatható ki sem viszonylag, sőt talán abszolút mértékben sem olyan hatékony, olyan radikális és tudatos irányítása egy nemzet nyelvi fejlődésének, mint az, amit Magyarországon továbbra is képvisel a körülbelül ezerhétszázötventől ezernyolcszázötvenig ter-

jedő, szinte népmozgalommá duzzadt nyelvújítás. Ez a reform tudvalevőleg nemcsak hatalmas mennyiségével különbözik finn megfelelőjétől, hanem még a nyelv saját örökségével szinte gorombán elbánó radikalizmusa miatt is. Ez többek közt bebizonyította, hogy a tudatos szókincsgyarapításnak kedvező történelmi, társadalmi és lélektani körülmények közt sikerült a nemzet köznyelvében is meggyökereztetnie olyan kezdetleges, ősi fogalmak neveit is, mint a rokonsági nevek — gondoljunk csak a *fivér* és *nővér* szavakra —, sőt (ami még különösebb) új személynévmásokat is: *ön*, *önök*, amelyeknek megalkotóját (Széchenyi István) és születésük évét is (1828) pontosan tudjuk. Ilyen tények szerintem elvileg is értékesek és alkalmasak arra, hogy általános nyelvészeti érdeklődést keltsenek a finn nyelvtudománnyal foglalkozók körében is.

Elég sokat foglalkoztam a magyar nyelv sajátágaival, amelyek a finn egyetemi hallgatókat különbözőségük miatt vonzhatják. De, mint már említettem, a helsinki egyetem szóban forgó rokon nyelvi tanfolyamának a célja elsősorban az, hogy olyan tényekre irányítsa a hallgatóság figyelmét, amelyek bevilágítanak a finn nyelv őstörténetébe. Szedjünk össze végül ezekből a példák közül is egy csokorra valót.

Közismert tény, hogy a finn számos szempontból a legkonzervatívabb valamennyi finnugor nyelv között. Ez azonban főképpen néhány hangszerkezeti vonásra vonatkozik, elsősorban a magánhangzórendszerére. De az is egészen természetes, hogy a magyar, a nyelvet beszélők száma szerint összehasonlíthatatlanul legnagyobb uráli nyelv, a maga részéről is megőrzött számos olyan, nyelvcsaládunkra jellemző régi jellegzetességet, ami például a finnből teljesen eltűnt, vagy amelyből már csak a csökevények maradtak meg.

Ezekből a magyarban megőrződött finnugor vonásokból tapasztalataim szerint a finn hallgatók számára a legmeglepőbb és ugyanakkor a legtanulságosabb a melléknévi jelző nem egyeztetése: mikor a magyar azt mondja „*szép idővel*”, akkor a finn ezt a gondolatot (a többi finnségi nyelvvel együtt) úgy fejezi ki, mintha a magyar így mondaná „*széppel idővel*” (= *kauniilla ilmalla*). Vajon az ilyen egyeztetés belső nyelvi fejlődése, vagy az indoeurópai szomszédos nyelvek hatása vagy talán mindkét folyamat közös eredője, ez a kérdés még nincs megnyugtatóan eldöntve. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar ebben a tekintetben hű maradt a régi hagyományokhoz. A finnből tehát a fejlődés ellenkező irányban haladt, nem úgy mint például a germán és az újlatin nyelvekben; vagyis a finnből az eredeti inkongruenciából fejlődött a mai kongruencia, és így az alaki szerkezet szempontjából — véleményem szerint — célszerűtlen, sőt mondhatnám egészségtelen irányba alakult.

A magyar mondatban másik ősi, eredeti vonása, amely a mai finnből ismeretlen, az úgynevezett névszói állítmány, vagyis hogy állítmányként a verbum finitumon kívül bizonyos esetekben állhat főnév, melléknév vagy más névszó is: „Az apja *orvos*”, „Lakásuk elég *régi*”. Hogy hasonló állítmányi szerkezet régen használatban volt a finnségi nyelvekben, arról meggyőző bizonyíték az a tény,

hogy a mai igeragozás harmadik személyű alakja a cselekvő folyamatos melléknévi igenév alapalakjára vezethető vissza: *tulee* < *tulevi* < *tuleva*.

A harmadik ősi nyelvtani örökség, amely a magyarban elevenebbnek maradt meg, mint a finnben, a névszók úgynevezett kollektív egyes száma. A finnben is találunk bőven ilyen egyes számot a számnevekkel kapcsolatban (*sata päivää* = 'száz nap', monta *miestä* = 'sok férfi') és ha bizonyos esetekben páros testrésznevekről beszélünk („riisu kengät *jalastasi*” = 'húzd le a csizmát a lábadról'; vö. még a *silmäpuoli* 'félszemű' típust). De ilyen kapcsolatokban, mint „rengeteg *ember*”, „egy pár *cipő*”, „öt szál *gyertya*”, „fáj a *szemem*”, „az apja és az anyja haza *érkezett*” a finnben manapság már többes számot használunk: 'tavattomasti *ihmisiä*', 'pari *kenkiä*', 'viisi kappaletta *kynttilöitä*', 'silmäni särkee', 'hänen isänsä ja äitinsä *saapuivat* kotiin'.

Olyan külföldiek is, akik semmi mást nem tudnak a magyarból, gyakran észrevették azt a különös tényt, hogy a magyar szövegekben az emberek vezetéknéve a keresztnév elé kerül: az mondják *Kovács Ilona*, nem pedig *Ilona Kovács*. Ugyanezen jelenséghez tartozik, hogy — mint ismeretes — a foglalkozásnév vagy a rang ugyanígy a személynév után következik: *Kovács Ilona gépirónő kisasszony*; hasonló módon még például *Hatodik Gusztáv svéd király*. A finnben így mondják: *konekirjoittaja neiti I. K.*, *Ruotsin kuningas Kustaa Kuudes*. Itt a magyar nyelv ismét az ősi, sajátos szórendi szabályt követi, amely szerint a jelző megelőzi a jelzett szót. Az ember igazi neve történeti szempontból az ún. keresztnév, amelyhez az ún. vezetéknév csak kiegészítőként csatlakozott. (Az ősi időkben minden embernek rendes körülmények között csak egy neve volt.) A *Kovács gépirónő* szó szerkezetben a foglalkozásnév a jelzett szó, a vezetéknév csak további kiegészítés, jelző. A finnben (és melleleg megemlítve az észtben is) a nyelvjárások részben megőrizték ugyanezt a régi szórendi szabályt, és így a magyar nyelvben uralkodó szokás a finnek számára még szinte otthoniasan kedvesnek tűnhetik. Ugyanezt kell elmondanunk arról az általános magyar szokásról, hogy az igenlő választ a legsúlyosabb szó ismétlésével adjuk meg: „*Haza mégy?* — *Haza!*” = 'Kotiinko menet? — Kotiin!' Ebben az esetben a magyar mondatban a maga részéről csak megerősíti a finnek számára azt a tudatot, hogy mindkét nyelv ősi, közös örökségéről van szó.

A nyelvtudomány szilárd gerince még ma is a hangtan és benne leginkább a mássalhangzók története. Éppen ezen a területen a magyarban számos becses kritérium található az összehasonlító kutatások javára. Legyen szabad a következőkben röviden rámutatni közülük néhány közismert példára.

A finn *kota*, *käsi* (*käte*-) és *vetää* szavaknak megfelelő régi magyar rokonszavak közé tartozik a magyarban a *ház*, *kéz* és *vezet*, de a *pato*, *esi* (*ete*-) és *ydin* (*ytime*-) szavak magyar megfelelői a *fal*, *el* (*elő*-) és *velő*. A szóbelseji mássalhangzó tehát a finnben mindkét csoportban az ún. erős fokban *t*, a magyarban az első csoportban *z*, az utóbbiban *l*. A lappban minden — az első csoporthoz tartozó — szó megfelelőjében a finnhez hasonlóan az erős fokban *t*-hangot

találunk, de a második csoport szavaiban az erős fokban is a δ réshangot. Ilyen szabályosság, hogy a magyar *z*-nek hasonló esetekben mindig a lapp *t* felel meg és a magyar *l*-nek mindig a lapp δ , természetesen nem lehet véletlen. Ha még figyelembe vesszük más finnugor nyelvek hangképviseletét ugyanezen szavak etimológiai megfelelőiben, akkor ahhoz az erősen megalapozott magyarázathoz jutunk, hogy a finnugor alapnyelvben a *ház* típusú szavakban a szóbelseji mássalhangzó **t* volt, de a *fal* típusúakban **ð*. Így a magyar nyelv megőrizte, ha nem is az eredeti hangokat, de mégiscsak az ősrégi kettősséget, a finn azonban egybeolvasztotta ennek az eredetileg két különféle hangnak a folytatóját. Ha tehát a finn kutató tudni akarja a *kota* vagy *pato* típusú szavakról, vajon melyik eredeti csoportba tartoznak, akkor a lapon kívül elsősorban a magyarhoz kell fordulnia eligazításért.

Hasonló különbség a magyar és a finn régi alapszókincsének hangszerkezetében több is akad. Így a finn *s* kezdetű szavak közül a *silmä*, *suu* és *sydän* szavaknak a magyarban is *sz* kezdetűek felelnek meg, mint a *szem*, *száj* és *szív*, viszont a finn *syli*, *suoni* és *syö* szavak megfelelői a magyarban *sz* nélküliek: *öl*, *in* és *e-szik*. A magyarázat, amelynél meggyőzőbbet semmiféle társadalomtudományban sem igen lehetne megkívánni, ismét az, hogy a finnugor alapnyelvben az első csoport szavaiban palatalizált **ś*-szel kezdődött a szó, az utóbbiban pedig palatalizálatlan (alveolaris) **s*-szel. A magyar nyelv tehát ismét megőrizte a kettősséget, bár olyanformán, hogy a palatalizált szókezdő **ś*- csak lágyságát vesztette el, de a palatalizálatlan **s*- teljes egészében eltűnt. A finnben tehát mindkét szibiláns egybeesett, mivel a kettejük közti különbség megszűnt. — A palatalizált és palatalizálatlan dentális nazális közti különbséget a magyar nyelv ezzel szemben megőrizte az eredeti állapotban, míg a finnben ezek a hangok is egybeestek. Hasonlítsunk össze például ilyen szópárokat, mint *név*: *nimi*, *négy*: *neljä*, *néz*: *näkee*; *fon*: *punoo*, *in*: *suoni*, *menő*: *menee* és másrészt *nyíl*: *nuoli*, *nyal*: *nuolee*, *nyel*: *nielee*; *könny*: *kyynel*, *könyök*: *kyynärä*, *meny*: *miniä*.

Végül még egy példa arról, hogy a finnből (és valamennyi finnségi nyelvből) teljesen eltűnt mássalhangzó bizonyos kisebb változásokkal megmaradt a magyarban: finn *jää*, *pii*, *hiiri*: magyar *jég*, *fog*, *egér*. Különösen az obiugor és a volgai finnugor nyelvek alapján kell föltenni, hogy az eredeti nazális mássalhangzó, az **-ŋ*- a magyarban az azonos helyen képzett (homorgán) orális zárhanggá, *g*-vé változott, viszont már a korai alapfinnben két magánhangzó közt teljesen eltűnt.

*

Az előbbieken számos Helsinkiben megtett észrevételemet adtam elő arról, milyen előnyöket rejthet magában a magyar nyelv rendszerének vázlatos ismerete is a finnt anyanyelvként tanulók számára pusztán nyelvészeti szempontból. Teljesen érintetlenül hagytam eddig az ügy művelődéspolitikai oldalát. Végezetül néhány szót erről is.

Mint ahogy említettem, a helsinki egyetemen amúgy is nagy létszámú hallgatóság vesz részt évente magyar tanfolyamon, és ehhez a számhoz hozzájárul még a megfelelő tevékenység a turkui egyetemen (ahol egyébként tavaly óta van már finnugor nyelvészeti tanszék is), valamint a jyvaskyläi főiskola rendszeres nyári tanfolyamain résztvevők száma. Joggal kérdezhetjük, vajon ezekből a kezdő tanfolyamot végzett hallgatókból kiemelkedtek-e igényesebb nyelvi tudást elérő egyének is. Semmiféle statisztika sem áll ugyan rendelkezésemre, de az a személyes véleményem, hogy bár néhány ilyen eset megállapítható, azok bizonyára nincsenek megfelelő arányban a kezdő tanfolyamok hallgatóinak számával, különösen pedig nem a fiatalabb korosztályokéval. Nálunk ugyanis túlságosan kevés olyan magyarul tudó akad, aki megbirkózna például a szépirodalom megfelelő szintű fordításával. A legfontosabb oka ennek a visszasságnak természetesen a második világháború volt, amely különféle következményeivel túlságosan soká fékezte Magyarország és Finnország egymás közti művelődési kapcsolatait. Magától értetődő dolog ugyanis, hogy egy finn csak úgy tud igazi, megfelelően mély magyar tudást megszerezni, ha elég soká időzött magyar környezetben. Mint tudjuk, az utóbbi években mindkét ország hivatalos körei örövendetesen elősegítették az országaink közti ösztöndíjasok cseréjét. Ezen az úton haladva és — tegyük hozzá — az egyéni kezdeményezésből fakadó tanulmányutak megkönnyítésével remélhetőleg elérhetjük, hogy Finnországban már a közeli években akár egy tucat olyan nemhivatalos és aktív ismerője lesz a magyar nyelvnek és kultúrának, akik személyes kedvtelésből mindegyik a maga részéről a mostaninál jobban gondoskodna a magas színvonalú magyar irodalom megismertetéséről országunkban. Ha igénytelen egyetemi magyar oktatásunk közvetetten segíthet ilyen eredmények elérésében, akkor annak hatása a nemzet életében máris messzebbre nyúlt, mint csak a tanároknak és a tudomány művelőinek körén.

Hogy milyen sokat tehet akár csak egyetlenegy valóban lelkes, tehetséges és erélyes kulturális személyiség ilyen kétoldali nemzetközi érintkezés területén a nagyközönség körében is, azt nálunk már három emberöltővel ezelőtt mintaszerű módon bizonyította be a Magyarország és Finnország közti kapcsolatok krónikaiban mindörökre emlékezetes Antti Jalava.

Helsinki

LAURI HAKULINEN

Sur l'enseignement du hongrois à l'université de Helsinki

A l'Université de Helsinki (fondée à Turku en 1640), l'enseignement scientifique des langues finno-ougriennes se poursuit depuis 1851, l'année de la nomination du premier professeur „de langue et littérature finnoises”, M.A. Cast-rén. Cependant, l'enseignement proprement dit de la langue hongroise ne fut inauguré qu'en 1869 par Oskar Blomstedt (1833—1871), „privatdocent des

langues finnoise et hongroise". De 1880 à 1909, Antti Jalava (1846—1909) fut chargé, en qualité de lecteur, des cours de hongrois: il était traducteur près le Sénat et aussi journaliste, rédacteur de certains ouvrages sur la Hongrie, interprète efficace de la littérature hongroise. Ses efforts avaient contribué à répandre la culture hongroise en Finlande. Après sa disparition, durant une période d'environ quinze ans, l'enseignement du hongrois fut assuré exclusivement par des professeurs de linguistique finno-ougrienne (Arvid Genetz, Heikki Paasonen, Yrjö Wichmann et Artturi Kannisto) jusqu'au moment où, en 1925, la création d'un lectorat de hongrois fut décidée. La direction de celui-ci ne pouvait être confiée qu'à un Hongrois de naissance. Le premier lecteur, nommé en 1926, fut Gyula Weöres qui avait pour tâche de donner des cours de langue et aussi des cours de littérature. En plus de ces cours, des professeurs de linguistique finno-ougrienne prononçaient de nombreuses conférences sur l'histoire du hongrois, mettant en relief ce qui, dans son système, pouvait éclairer les origines et l'histoire ancienne de la langue finnoise.

L'auteur, professeur de langue finnoise de 1953 à 1963, a donné, dans les quinze dernières années, de nombreuses conférences de ce genre, destinées à des étudiants de finnois. Dans son article, il traite d'autres aspects encore de la question, en relevant les cas où le système du hongrois diffère essentiellement de celui du finnois. Il est persuadé que, dans le domaine de la linguistique générale, la mise en relief de ces différences permet d'ouvrir de nouveaux horizons aux étudiants.

L. HAKULINEN

A jelentő mód jelen idejű tárgyas személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*

1. A csángó nyelvjárás igeragozási rendszerére vonatkozó első megfigyelések a tárgyas ragozás terén is csak a köz- és irodalmi nyelvtől merőben elütő jelenségekre szorítkoztak. E nagy érdeklődést kiváltott nyelvjárás alaktani rendszerével viszonylag behatóan foglalkozó RUBINYI MÓZES például a szóbanforgó jelenségcsoportból elsősorban arra a már Petrás Inczétől megfigyelt tényre hívta föl a figyelmet (Nyr. XXX, 112; XXXI, 4—5), hogy az északi csángóban viszonylag gyakran járul az egyes 3. sz-ű tárgyas igealakokhoz a „nyelvemlékkincs” számba menő *-n* személyrag (pl. *értin, szeretin, megállapítán, hosztán, fogagyan*), valamint arra, hogy a jelentő mód jelen idő többes szám 1. személyében gyakori jelenség az *-uk, -ük* személyrag előfordulása (Nyr. XXX, 113; XXXI, 5).

E kétségtelenül értékes, de mégis csak felszínen mozgó megfigyeléseknél lényegesen többet tudunk meg a csángó nyelvjárás tárgyas személyragjairól WICHMANN GYÖRGY északi csángó szótárának (CsángSz.) és CSÜRY BALINT déli csángó jelenségmonográfiájának (MNy. XXVIII, 22—30, 148—54, 256) igeragozási mintáiból. Mivel Wichmann és Csüry elsősorban az igetövek és az igealakok rendszerét igyekezett bemutatni, s mert a közzétett anyagot ragoztatással gyűjtötte a korra jellemző normatív jegyzési mód érvényesítésével, a tárgyas személyragok rendszerét egyiküknek sem sikerült hiánytalanul rögzítenie. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy anyagát Wichmann is, Csüry is majdnem teljes egészében egyetlen faluban, Szabófalván,¹ illetőleg Bogdánfalván gyűjtötte. Az 1949-ben megkezdett módszeres helyszíni gyűjtésig alig

* Részlet GÁLFY MÓZES és MÁRTON GYULA „Moldvai csángó igeragozás” című monográfiájából. Az igetöveket és az igei végződéseket tárgyaló fejezeteket magam, az igealakok funkcióját taglaló részt Gálffy Mózes írta.

¹ A tanulmányban előforduló helységek hivatalos neve: Bălăneasa (Balányásza), Bălușești (Balusest), Berzunți (Berzunc), Călugăreni (Kalugarény), Chetriș (Ketrís), Ciocani (Csik), Ciugheși (Csügés), Cleja (Klézse), Dărmănești (Dormánfalva), Doja (Dózsa), Frumoasa (Frumósza), Fundu Răcăciuni (Külsőrekecsin), Găiceana-Unguri (Gajcsána-Magyarfalva), Găidar (Gajdár), Geoseni (Zsoszény), Gura Solonți (Szoloncka), Lespezi (Lésped), Luizi-Călugăra (Lujzi-Kalagor) Oituz (Gorzafalva), Orașul Gheorghe Gheorghiu-Dej (rég. Onyest), Păcura (Pakura), Pralea (Prálea), Pîldești (Kelgyeszt), Pustiana (Pusztina), Săscut (Szászút), Satul bisericii (Templomfalva), Satul nou (Újfalva), Săbăoani (Szabófalva), Săcătura (Szakatura), Sîrbi (Szerbek), Strugar (Esztrugár), Stuful (Esztufuj), Tg. Trotuș (Tatros), Tuta (Diószeg), Valea seacă (Bogdánfalva), Vizanta răzășească (Vizánta), Vladnic (Lábnik), Verșești (Gidráska).

ismertük a székelyes jellegű csángó nyelvjárásváltozat igeragozási rendszerét. E nyelvjárásváltozatról a régebbi, szórványos megfigyelések mellett, mindössze SZABÓ T. ATTILA néhány lapos közléséből (MNy. IV, 332—6) tudtunk ebből a szempontból valamit.

Ennek ismeretében a moldvai csángó nyelvatlasz anyagának gyűjtése során (I. SZABÓ—GÁLFFY—MÁRTON: NyÍrK. VII, 215—28 + 6 térképmelléklet) a munkálatokat irányító Szabó T. Attila megfelelő teret biztosított a csángó nyelvjárás igeragozási rendszere tüzetes megfigyelésének is. Ennek érdekében Gálffy Mózes 44 ponton kikérdezte 12 ige teljes ragozását, a 8 legfontosabb ponton pedig részben Gálffy Mózes, részben magam 40 ige paradigmáit gyűjtöttük össze. E törzsanyag mellet értékes adalékokat tartalmaz a gyűjtőktől lejegyzett gazdag „orvanyag”, HEGEDŰS LAJOS szöveggyűjteménye (Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bpest, 1952; röv. = H), a fontosabb népköltési és népzenei kiadványok (DOMOKOS PÁL PÉTER, A moldvai magyarság. III. kiadás, é. és h. n.; FARAGÓ JÓZSEF és JAGAMAS JÁNOS, Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bukarest, é. n.; DOMOKOS PÁL PÉTER—RAJECZKY BENJÁMIN, Csángó népzene I. Budapest, 1956; II. k. Budapest, 1961.), valamint a kolozsvári Folklór Intézet munkatársaitól lejegyzett vagy magnetofonszalagra fölvett gazdag népköltési anyag (= FI). Az alábbiakban e gazdag anyagra támaszkodva mutatjuk be a csángó nyelvjárás tárgyas személyragjait.

2. A 2. sz-ű tárgyra mutató személyrag a moldvai csángó nyelvjárásban is a -lak, -lek. Alakváltozatai: -lak (*bírlak, csállak, foglak, hagylak, híllak ~ hilak, látlak, takárlak, tártlak*) ~ -lqk (*híllak ~ hilak*) ~ -lqk (*híllqk*) ~ -lok (*csinállók, látlok, váglok*; FI), -lek (*észlek, lőlek, nézlek ~ nēzlek ~ nēzlek ~ nezlek, viszlek*) ~ lēk (*ēngedlēk, nēzlēk, tēszlēk, ütlēk, vēszlēk, viszlēk*) ~ lēk (*észlek, nēzlek, vēllek 'verlek'*).

Megfigyeléseink amellett szólnak, hogy a rag irodalmi nyelvi -lak alakja a székelyes jellegű csángó Tázló és Tatros menti részlegében (Pusztina, Gajdár, Tatros, Diószeg, Újfalú, Gorzafalva, Templomfalva), valamint az északi csángóban fordul elő rendszeresebben, azonban vannak rá adataink Klézsből, Lujzi-Kalagorból és Gajcsánából, tehát a székelyes csángó Szeret menti részlegéből is. A zárt *q*-val ejtett -lqk alak elterjedése már nehezebben körvonalazható, a székelyes és sz-elő csángóban jelentkezik szórványosan (pl. Csügés, Pakura, Kalugarény, Prálea, Kelgyeszt). A -lqk alakváltozat anyagunkban mindössze két ponton, a déli csángóhoz tartozó Szakaturán és a székelyes jellegű Szász-kúton fordul elő. A -lak ~ lqk párhuzamos előfordulását főleg a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegéhez tartozó Lábnyikon észleltük. A köznyelvi *o*-val ejtett -lok ragalakra vonatkozó adatok a kolozsvári Folklór Intézet kézirat- anyagából valók (Klézse, Lészped, Gajdár).

A személyrag magashangú alakváltozatai közül a -lek elsősorban az északi csángó nyelvjárásváltozatra jellemző (mint ismeretes, e nyelvjárásváltozat csak a köznyelvi *e*-t ismeri), de vannak rá adataink a székelyes jellegű csángó Tázló és

Tatros menti részlegéből is (Gidráska, Berzunc, Diószeg, Gorzafalva, Dormánfalva, Csüvés). Hegedűs Lajos szöveggyűjteményéből a *-lek* ragalak Klézséből, Lábnyikról és Gajcsánából, tehát a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegéből szintén adatolható, a mi megfigyeléseink azonban egyöntetűen amellett szólnak, hogy e pontokon inkább a *-lęk* változat fordul elő. A *-lęk* egyébként a székelyes és déli csángó jellegzetes ragalakja, a *-lęk* jelentkezése egészen szórva nyos, mindössze Lészpedről és Vizantáról vannak rá adataink.

3. A személyragok nagy száma és az alakváltozatok gazdagsága miatt részletesebben kell szólnunk a 3. sz-ű tárgyra mutató személyragokról.

a) A CsángóSz. nyelvtani mellékletének igeragozási mintáiban a következő 1. sz-ű tárgyas személyragok fordulnak elő: <-om> (*fogom, hozom*) ~ -am (*adam, fujam, hívam, látam, róam, váram*), -em (*emlégzem, hiszem, veszem, löm, őrzem, szőm*) ~ <-öm> (*törlöm ~ törölöm*).

CSÜRY a déli csángóból a rag -om (*adom, hallom, látom*), -ēm (*észēm, lelēm, metēm, nezőm*) és -öm (*töltöm, ütöm*) alakját közli. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében az <-om> ~ -am (*hivom, vigitom; adam, fakasztam, hajtam*), -ēm (*lelēm, seprēm*) és -öm (*tötöm*) ragalokok fordulnak elő.

Az újabb gyűjtések mellett szólnak, hogy a szóbanforgó személyragoknak az alábbi alakváltozataik vannak: -om ~ -om ~ -am, -em ~ -ēm ~ <-em>, -öm ~ -öm, -ēm ~ -ēm ~ -em. A felsorolt alakváltozatok közül az -om (*adom, fuvom ~ fujom ~ fuom, hagyom, hivom ~ hijom, irom ~ irom, iszom, szipom*) következetes előfordulása eléggé korlátozott még a székelyes jellegű csángóban is. Egy-két ponttól eltekintve főleg a Tatros mentén található falvak nyelvjárásában fordul elő (pl. Tatros, Diószeg, Csüvés). A másik fő alakváltozat (*hivam, íram ~ íram, iszam, szipam, váram*) gyakoribb jelentkezése elsősorban az északi csángóra jellemző, de a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében (Frumósza, Szerbek, Gidráska, Esztufuj, Berzunc, Balanyásza), valamint a délen fekvő Práclán szintén elég gyakori variáns. Az -om (*iszom*) alakváltozat előfordulására mindössze Szolonckáról (Tázló völgye) és Lujzi Kalagorból, tehát a székelyes jellegű csángó két északi pontjáról vannak adataink.

Már az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy meglehetősen citerjedt a csángó nyelvjárásban az -om és -am ragalak párhuzamos előfordulása. A két alakváltozat közül az északi csángóban az -om viszonylag ritkán jelentkezik, itt az -am tekinthető uralkodó alakváltozatnak, amint azt már Wichmann megállapította. Adataink mellett szólnak, hogy a déli csángóban az -om alak gyakoribb, az -am viszonylag ritkább (*adom ~ adam, fuom, hagyom, irom ~ irom, iszom ~ iszam, kapam, szipom, ugarolom*), a nyelvjárásváltozat egy pontján, Szakaturán azonban az -am van túlsúlyban. A székelyes jellegű csángó Tatros menti részlegében majdnem kizárólag az -om ragalak jelentkezik, akárcsak a székelyben, e nyelvjárásváltozat Tázló és Szeret menti részlegében azonban már a két alakváltozat párhuzamos használata figyelhető meg.

Lényegesen egyszerűbb feladat a palatális hangrendű tövekhez járuló -em

személyrag bemutatása. E személyragnak megfigyeléseink szerint az egész déli és székelyes jellegű csángóban *-ēm* alakja van (*észēm, hëgyzēm, nëzēm, tëszēm; fëdēm, fëjēm, vëgzēm, verēm*), mindössze Bogdánfalváról és Lészpedről van egy-egy adatunk az *-em* alak előfordulására (*kenēm, verēm*). Az északi csángóra a köznyelvi *-em* ragalak rendszeres előfordulása jellemző (*eszem, kenem, tesszem, verem*), mindössze a *néz* igéhez járul a zárt *ë-s -ēm* alak (*nëzēm*). Jellemző e nyelvjárási részlegre a labiális alakváltozat hiánya is (*örzem ~ ürzem, örlem*).

Az irodalmi nyelvi és más nyelvjárásokbeli *-öm* személyragnak két fontosab alakváltozata van. Az egyik az *-öm* (*örzöm, örölöm ~ öllöm, szövöm, tőtöm ~ tültöm*), mely elsősorban a székelyes jellegű nyelvjárásváltozatban és a déli csángóban fordul elő. A rag másik, *-œm* alakváltozata (*œrzœm, œrlœm œrœlœm*) elsősorban a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében jelentkezik. A székelyes jellegű csángó több pontján (pl. Gajcsána, Zsoszény, Lujzi-Kalagor, Szászkút, Prálea), valamint a déli csángóhoz tartozó Szakaturán az *-öm* és *-œm* ragalak párhuzamos előfordulása figyelhető meg (*örzöm ~ œrzœm, örœlœm, szövöm ~ szœvœm*). A székelyes jellegű csángó egy-két pontján (pl. Klézse és Lészped) megfigyelhető az *-ēm* előfordulása is az *-öm* mellett (*löwöm, örzöm, örlöm, vëszēm, viszēm*). A Tázló menti Gidráskán lejegyeztük az egészen illabiális *-ēm* alakváltozatot is az *-œm* mellett (pl. *œrzœm, ęrëllēm*).

b) A 2. személyben a CsángóSz. nyelvtani melléklete az *<-od> ~ -ad* (*fogod, hozod; adad, fujad, hivad*), az *-ed* (*ereszted, hiszed; löed, őrzed, szöed*) és *<-öd>* (*törlöd*) ragalakokat közli. CSÚRY megfigyelései szerint a déli csángóra az *-od* (*adod, hallod, hivad, szipod*), *-öd* (*észöd, fejed, metöd, nezöd*) és *-öd* (*töltöd, ütöd*) ragalakok használata jellemző. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai paradigmáiban az *-ad* (*adad, fokasztad, mondad*), *-ed* (*leled*) *~ -öd* (*sepröd*) és *-öd* (*töltöd*) ragalakok lelhetők fel.

Az újabb kutatások mellett szólnak, hogy a 2. személyű ragalakok száma is lényegesen nagyobb. Anyagunkban a következők lehetők fel: *-od ~ -ad ~ -qd ~ -od, -öd ~ -ed, -öd ~ -œd ~ -ed*. A mélyhangú alakváltozatok közül az *-od* (*adod, fujod, hivad ~ hijod, irod ~ irod, izod, szipod*) előfordulása elsősorban a székelyes jellegű csángó Tatros menti részlegére jellemző, de jellemző Gajcsána, Lábnyik és Lészped nyelvhasználatára is. Az *-ad* alak (*aluszad, hivad, irad ~ irad, izsad*) viszonylag következetes jelentkezése elsősorban az északi csángóban figyelhető meg. Meglehetősen elterjedt a csángóban az *-od -ad* párhuzamos előfordulása is (*adad, alkuszad, fujod, hagyod, hallod, hijod hivad, irad, izzod ~ izsad, szipod, tudad*). A rendelkezésünkre álló adatok mellett szólnak, hogy a jelenség főleg a déli csángóra és a tőle délre fekvő Szeret menti falvakra (Klészse, Csík, Dózsa, Szászkút) jellemző, de megfigyelhető a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében, sőt a Tatros mentén (pl. Újfalu, Gorzafalva, Templomfalva) és az egészen délen fekvő Vizántán.

A magashangú alakváltozatok közül az *-öd* (pl. *észöd, fëdöd, fejöd, hëgyzöd, nëzöd, tëszöd*) az elterjedtebb, az egész déli és székelyes jellegű csángóban ez az

alakváltozat az uralkodó, az *-ed* előfordulása az északi csángóra korlátozódik. Ez általános képet ebben az esetben is ki kell egészítenünk azzal, hogy a *néz* igéhez az északi csángóban is *-əd* ragalak járul (*nēzəd*), s hogy e nyelvjárásváltozatban az *-ed* az *e*-zés következtében az irodalmi nyelvi és más nyelvjárásokbeli *-öd* helyén is állhat (pl. *eszed, kened; őrzed, örled*).

A labiális hangrendű alakváltozatok közül az *-öd* (*örzöd, örölöd ~ örlöd ~ öllöd, szövöd, tültöd*) az elterjedtebb. E ragalak előfordulása a székelyes jellegű csángó jelentős részére jellemző, az *-æd* használata mindössze a Tázló menti részlegre (Szoloncka, Esztruhár, Gidráska) korlátozódik. A két ragalak párhuzamos használata figyelhető meg a déli csángó több pontján (Zsoszény, Szakatura), valamint a székelyes jellegű csángóhoz tartozó Szászkúton és Práleán. Az *-əd* alak az *-æd*-del együtt fordul elő a székelyes jellegű csángó két pontján: Gidráskán és Onyesten (pl. *æraezæd, ærzəd, ærælæd ~ őræləd*).

c) A CsángóSz. nyelvtani mellékletének 3. sz-ű igealakjaiban a következő tárgyas személyragok fordulnak elő: *-ja ~ -jja* (*fujja, hijja, issza, rójja, várja*) *~ -jo* (*fogjo*), *-i* (*eszi, hiszi, teszi, veszi, viszi*). Nagyjából ezeket a ragalakokat közölte CSÚRY a déli Csángóból: *-ja* (*aggya, hālja, hijja, monygya, szipja, vārja*), *-i* (*ēszi, leli, meti, nezi, szepri, szērzi, vigyiti, tölti*). A *-ja* ragalaknak megfigyelte Csúry *-ján* alakját is (*hallján, lássán, tuggyán*). SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében a *-ja* (*hājja*) és az *-i* (*leli, sepri*) személyrag fordul elő.

Az újabban gyűjtött nyelvjárási anyagból úgy tűnik, hogy a két legelterjedtebb rag e személyben valóban a *-ja* és az *-i* (*csinája, fujja ~ fúja, írja ~ írja, szipja; aggya, haggya, álkussza, issza, hallya, ugarolya; ēszi, fēdi, fēji, hēgyzi, kēni, nēzi, ōrzi ~ ōrōzi ~ ūrzi, ōrli ~ ōrōli ~ ōlli ~ ōlli ~ ūrli, sēpri ~ szēpri, tēszi, tōti ~ tūlti, végzi, vēri, vēti*). A mi tapasztalatunk is amellett szól, hogy az északi csángóban csakugyan megfigyelhető a *-ja ~ -jo* párhuzamos előfordulása. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy e jelenség nem korlátozódik az északi csángóra, a déli csángóban és a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében szintén megfigyelhető. A székelyes jellegű csángó néhány pontján (Gajcsánában, Lábnyikon és Lészpeden) a *-ja* ragnak négy alakváltozata fordul elő: *-ja ~ -jja ~ -jjo ~ -jo*.

A Szabófalván lejegyzett *niri* 'nyírja' igealak mellett szól, hogy az *-i* személyragnak eredetileg mélyhangú tövekhez való járulása egészen szórványosan ma is előfordul az északi csángóban.

A csángó nyelvjárás egyes 3. személyű tárgyas személyragjai közül régebben és napjainkban egyaránt az *-n* (*-án, -én, -in*) személyraggal foglalkoztak a legtöbben. Eddigi ismereteink szerint először PETRÁS INCZE hívta föl rá a figyelmet egyik népdalközlésében: "verbumokban" — jegyezte meg PETRÁS — az egyes szám harmadik személyének *án, én, in*-nel végzése az indicativusban nagyon életben van így pl.: *halján, fonján, tudján, szeggyén, üssén, tegyén; keletin, ültetin, kerülin* (1. DOMOKOS—RAJECZKY, i. m. I. k. 46). PETRÁS után RUBINYI MÓZES figyelt föl rá. A csángó nyelvjárásról szóló első tanulmányában e "nyelvemlék-

kincs"-nek minősített végződésről azt írta, hogy főleg a múlt időben fordul elő (Nyr. XXX, 112), második tanulmányában azonban helyesbítette előző megállapítását, általánosan elterjedtnek minősítette tárgyas ragozásban az északi csángóban (Nyr. XXXI, 4—5), megállapítását válogatott példákkal, valamint szövegközléseivel támasztva alá (ez utóbbiakat I. Nyr. XXIX, 530—1, XXXI, 143—8). RUBINYI után CSÚRY BÁLINT jelezte e személyragot a déli csángóból (*lássán, tuggyán, hallján*) rámutatva egyúttal ritka előfordulására is (MNy. XXVIII, 15). CSÚRY után SZABÓ T. ATTILA foglalkozott behatóbban a *felelin*-féle igealakokkal (utolsó és egyben legjelentősebb tanulmánya: Újabb adalékok és jegyzetek a *felelin*-féle igealakokhoz: NyIrK. VIII, 77—92), valamint ifj. DOMOKOS PÁL PÉTER (Még egyszer a *felelin*-féle igealakokról: MNy. LVII, 39—46), kiterjesztve a vizsgálatot a kérdéses személyrag előfordulására más magyar nyelvjárásokban és a régiségben, valamint eredetére is. A csángó nyelvjárás vonatkozásában ifj. Domokos Pál Péternek elsősorban a Rubinyi szövegeiben előforduló értékes adalékok számbavétele és a CsángóSz. néhány adatának (*láltán, lásszán, monygyán, montán, halyán*) felszínre hozatala az érdeme,² Szabó T. Attilának pedig a CsángóSz. másik két adatának (*küldjin, fizesin*) a kibányászása, valamint annak a helyszínen szerzett tapasztalatának a közlése, hogy a szóbanforgó személyrag erősen háttérbe szorulóban van ugyan, de még hallható a déli és az északi csángó nyelvjárásváltozatban (NyIrK. VIII, 78).

Az újabb helyszíni kutatások és HEGEDŰS LAJOS szöveggyűjteménye amellett szól, hogy a Rubinyitól jogosan nyelvemlékkincsnek minősített személyrag csakugyan föllelhető napjainkban is a csángóban. Még ma is hallható többek közt a jelentő mód jelen idejében nemcsak az északi csángóban (pl. *hijánd, huzzán*). hanem a déliben (pl. *vészín, érin*), sőt a székelyes jellegű csángó Szeret menti részlegében is (*csitilin* 'olvassa': Ketris).³

² Ifj. Domokos Pál Péter egybeállítása sajnos nem teljes, ezért az alábbiakban megkíséreljük egybeállítani Rubinyi elszórt adatainak teljes jegyzékét: *aggyán, értin, lelin, monygyán, verin; gvüjten, bekürtén* 'beküldé', *kikürtén, látán, megtanítán; csántán, megcsántán, elgyugtán* 'eldugta', *elétlin, megelősztin, befettén, elfogottán, foktán ~ fokton, hallottán, meghaltán, elháltán, hitin* 'híve', *eléhittán ~ elihittán, odahittán, kihotároztán, lekaptán, képzettén ~ képzettin, mekkéredesztén, mekkeszesztén, kértén ~ kértin, kövesztin, kültin, elkültin, kikürtin, láttán, montán ~ mondettán ~ mondotán, mutittán, megnevesztin, kinyittán, elrendeltin, szeretén, bétékertén, tettin: betettin, törtin, üszmertin, végesztin, elvettin; aggy n, kotolján, kurtisszán, lásszán, monygyán, feltinyin, elvegyin, verjen* 'verje'

³ Mivel a szakemberek körében e személyrag iránt érthetően nagy érdeklődés nyilvánul meg, az alábbiakban felsoroljuk rá vonatkozó összes adatainkat:

I. Alanyi ragozás: 1) elbeszélő múlt: *valán* (északi csángó);

II. Tárgyas ragozás: 1) jelentő mód jelen idő: *hijánd, huzzán* (északi csángó), *vészín, érin* (déli csángó); *csitilin* (Ketris); 2) elbeszélő múlt: *felelin* (Külsőrekecsin); 3) -teles múlt idő: *attánd* (Ploszkucény), *elcsaptán* (Zsoszény: H. 172), *elértén* (Zsoszény H. 180), *etténd* (Ploszkucény), *gondoltán* (Zsoszény: H. 175), *hiutta ~ hiuttán* (Kelgyeszt, Szabófalva) ~ *hittánd* (Ploszkucény), *hosztán* (Zsoszény: H. 174), *irtánd, ittánd ~ itta, loptánd* (Ploszkucény), *o rloette ~ oeroeltin* (Zsoszény), *sziptán* (Zsoszény: H. 174), *töttén* (Zsoszény: H. 174, 181), *törtöttén* (Zsoszény: H. 179), *vértén* (Zsoszény: H. 171), *vittén* (Zsoszény: H. 169); 4. feltételes jelen: *hinnánd, irránd innánd* (északi csángó).

A régi és újabb adatok egybevetéséből látható, hogy az -án, -én, -in valóban elsősorban a tárgyas ragozás személyragja; főleg az északi és déli csángóban fordul elő, a székelyes jellegű nyelvjárásváltozatból mindössze egy mai adatunk van rá; a -t jeles múlt időben jelentkezik viszonylag leggyakrabban, de a jelentő mód többi idejéből, sőt a feltételes módból is adatolható.

d) Többes szám 1. személyben WICHMANN paradigmáiban a következő ragok fordulnak elő: *-juk ~-jjuk, -jük ~-jjük (fujjuk, hozzuk, löjjük, reméljük), -uk, -ük (emlékszük, eszük, hiszük, iszuk, örzük, veszük, viszük)*. Megfigyelhető Wichmann igeragozási mintáiban a két ragalak párhuzamos használata is (pl. *fogjuk ~foguk, szepèrjük ~szepriük, várjuk ~váruk*). Ugyanezeket a ragokat találjuk Csüry tanulmányában (*szipjuk, várjuk, léljük, szepèrjük; híjjuk, fejjük; monduk; szèrzzük ~szèrzüik*), SZABÓ T. ATTILA közlésében azonban csak a *-juk, -jük* ragalak fordul elő (*hájjuk, seperjük*), az *-uk, -ük* nem.

Az újabban helyszíni kutatások tapasztalatai mellett szól, hogy az irodalmi nyelvi és más nyelvjáráskobeli *-juk, -jük* személyrag (*írjuk ~irjuk, híjuk ~híjjuk, isszuk, ésszük, örözzük, szèggyük, visszük*) főleg a székelyes és déli csángó nyelvjárásváltozatra jellemző, az északi csángóban csak szórványosan jelentkezik. Ezzel kapcsolatban azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a *-jük* ragnak *-jik* alakváltozata is van. A rendelkezésünkre álló anyagban az előbbi elsősorban a székelyes jellegű csángó Szeret és Tatros menti részlegében fordul elő következetesen, eléggé elterjedt a székelyes jellegű csángó Tázló menti részlegében és a déli csángóban is, itt azonban már megfigyelhető a *-jük* mellett a *-jik* alakváltozat előfordulása (pl. *ésszik, nézzik, œœæjik, œœœjik*). Hegedűs szöveggyűjteményében előfordul a *-juk* rag *-jók* alakváltozata is (pl. *fogaggyók*: Klézse), e variánssal azonban a helyszíni kiszállások során mi nem találkozunk.

A megőzött régiségeként ismert *-uk, -ük* előfordulása elsősorban az északi csángóra jellemző, amint ezt annak idején RUBINYI is hangsúlyozta (*ésszük, hiuk, iruk, iszuk, kenük, riuk, szeretük, monduk, nézük, nyomtatuk, örzük ~ürzük, örlük, tuduk, váguk*). E nyelvjárásváltozatban a *-juk, -jük*-re mindössze Szabófalváról és az északi csángó legdélibb, a székelyes jellegű csángóhoz legközelebb eső pontjáról. Balusestről vannak szórványos adataink (*isszuk, tuggyuk*). E fordul az *-uk, -ük* a déli csángóban is, itt azonban a *-juk, -jük* lényegesen gyakrabban jelentkezik (*írjuk, szipjuk, szepèrjük, szőjük, vèrjük, de: hagyuk, hëgyzük, örlük ~öllük, örzük, végzük*). Végül a két ragalak párhuzamos használata figyelhető meg a székelyes jellegű csángó két pontján, Frumószán és Lészpeden.

e) Többes szám 2. személyben WICHMANN északi csángó igeragozási mintáiban a következő személyragokkal találkozunk: *-játak (fogjátak, várjátak, hozzátak, isszátak) ~-jjátak (híjjátak, rőjjátak), -itek (eszitek, hiszitek, veszitek)*. A déli csángóból Csüry a *-játok (háljátok, szipjátok), -itèk (észitèk, metitèk, nezeitèk) ~-itek (fejitek, ütitek)* ragalakokat közli. SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében szintén több ragalak jelentkezik: *-játok ~-játak ~-játak (híjjátok, aggyátak, mongyátak, várjátak), -itek ~-itèk (lelitek, sepritèk)*.

A rendelkezésünkre álló újabb anyagból megállapítható, hogy a csángó nyelvjárás igeragozási rendszerére vonatkozó három jelentősebb forrás a fontosabb ragalakokat valóban tartalmazza, az alakváltozatok sora azonban ebben

az esetben sem teljes. Még többet mondanak az újabb kutatások az egyes ragalakok elterjedéséről.

A mi eredményeink is arra utalnak, hogy a mélyhangú tövekhez járuló *-játok* ~ *-jätok* ragalak (*írvátok* ~ *írjätok*, *isszátok* ~ *isszätok*, *szipjátok* ~ *szipjätok*) elsősorban a székelyes csángóban fordul elő, egymagában azonban viszonylag kis területen: az Aranyosbeszterce völgyében fekvő Lészpeden és a Tatros mente néhány pontján (Tatros, Diószeg, Dormánfalva, Csügés). Ugyanakkor már a Tatros mente egyes pontjain (Újfalu, Templomfalva, Pakura) megfigyelhető a *-jáltak* alak szórványos jelentkezése a *-játok* *-jätok* mellett. A kétféle ragalak párhuzamos előfordulása, sőt nem egy esetben a *-jáltak* gyakoribb jelentkezése különösen a székelyes csángó Tázló és Szeret menti részlegére és a déli csángóra jellemző (*híjáltak* ~ *híjätak*, *írvátok* ~ *írjätak*, *isszátok* ~ *isszätak*). A *-jáltak* *-jätak* ragalak kizárólagos előfordulását figyeltük meg az északi csángóban (*híjáltak* ~ *híjätak*, *írvätak* ~ *írjätak*, *isszätak* ~ *isszätak*).

A palatalis hangrendű tövekhez járuló *-itek* személyrag két alakváltozata közül az *-iték* használata elsősorban a székelyes jellegű csángóra és a déli csángóra jellemző (*észiték*, *fediték*, *fejíték* ~ *fějíték*, *nöziték*, *öröziték*, *örölíték* ~ *ölliték*), az *-itek* alaké pedig az északi csángóra (*eszitek*, *kenitek*, *örzitek*, *örlitek*). Ez utóbbi nyelvjárásváltozatban az *-iték* mindössze a *nöz* tőhöz járul egy-két ponton.

f) Többes 3. személyben a CsángSz.-ban a *-ják* ~ *-jják* (*fogják*, *fujják*, *híjják*, *rójják*, *várják*) és az *-ik* (*eszik*, *hiszik*, *teszik*, *törlik*) rag fordul elő. CSÜRY ugyanezeket a ragalakokat közli (*szipják*, *híjják*, *metik*, *ütik*), de jelzi Bogdánfalváról az *-ik* használatát is a *-ják* helyén (*akarik*, *birik*, *vārvák* ~ *varrik*). Csak a *-ják* (*hājják*, *híjják*) és az *-ik* ragalak (*seprik*) fordul elő SZABÓ T. ATTILA gajcsánai közlésében.

Az újabb helyszíni kutatások amellet szólnak, hogy a fenti ragalakok sora nem tekinthető teljesnek. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a helyszínen gyűjtött anyagban a *-ják* ragnak *-ják* ~ *-jāk* ~ *-jāk* ~ *-jāk* alakváltozata is előfordul. Az *akar* igének pl. következő alakváltozatait jegyeztük fel: *akarják* ~ *akārják* ~ *qkārják* ~ *qkārják* ~ *akārják* ~ *qkārják* ~ *qkārják* ~ *akārják* ~ *akārják* ~ *qkārják* ~ *akārják* ~ *akārják*. Ez alakváltozatok elterjedése viszonylag jól körvonalmazható. A *-ják* elsősorban a székelyes és déli csángóban fordul elő (*híják* ~ *híjják*, *írvák* ~ *írják*, *szipják*), azonban megfigyelhető e két nyelvjárásváltozatban a *-ják* mellett a *-jāk* előfordulása is. E jelenségre a déli csángóból főleg Tunkról és Szakaturáról, a székelyes csángóból pedig elsősorban a Szeret környéki falvakból (Klészse, Csík, Külsőrekecsin, Ketris, Lábnik, Gajcsána), a Tázló mentéről (Esztrugár, Gajdár) és néhány Tatros menti pontról (Templomfalva, Dormánfalva) vannak adataink. Az északi csángóban a *-ják* ragalak kétségtelenül előfordul, ugyanakkor elég gyakran találkozunk itt e rag rövid *ā*-val ejtett *-ják* (*híják*, *írvák* ~ *írják* *isszák*), ritkábban félhosszú alakváltozatával is. Az *ā*-val ejtett alakváltozatok ugyanakkor a déli csán-

góból és a székelyes jellegű csángó Szeret és Tázló menti részlegéből is adatolhatók.

Magashangú tövekhez az egész csángó nyelvjárásban egyöntetűen az *-ik* személyrag járul (*észik, fēdik ~ fedik, fējik ~ fejik, hēgyzik, nēzik, őrzik, őrölik ~ örlik ~ öllik*), a déli és északi csángóból azonban az *-ik* mélyhangú tövekhez való járulását is adatolhatjuk (ők *csokēnyilik* 'kopogtatják, ütögetik', *írik* 'írják', *tudik* 'tudják'). Az egész csángóban *-ik* székélyrag járul a *nyír* igeigéhez: *nyírik ~ nyírik*.

4. Az elmondottakból látható, hogy az újabb kutatásokra csángó nyelvjárás tárgyias személyragjaira vonatkozó ismereteinket is jelentős mértékben kiegészítették. Egész sor addig nem jelzett alakváltozat került felszínre, melyek közül a fontosabbak: az északi csángóból az *<-ēm>*, *<-ēd>*, *-jatak*, *-jāk ~ -jāk ~ <-ik>*; a déli csángóból: *-am*, *<-ēm>*, *-ad*, *-jatak*, *-jāk ~ -jāk ~ -jāk*; a székelyes csángóból *<-əm>*, *<-ēm>*, *-ok*, *-æd ~ -ēd*, *<-jə>* *~ jə ~ <-jo>*, *-jik*, *-uk*, *-ük*, *-jətók*, *-jāk ~ <-jāk>*, *-jők*. Külön említjük meg az *-n* személyrag eddig nem ismert alakváltozatait (*-ánd*, *-än*) az északi és déli csángóból, valamint a székelyes jellegű csángó egy pontján való felfedezést.

Az egész nyelvjárásra kiterjedő helyszíni gyűjtés a fontosabb ragalakok felszínre hozatala, valamint elterjedésének és gyakoriságának körvonalazása mellett egyben lehetővé teszi egyes, régebbi megfigyelések helyesbítését is. Így megállapítást nyert, hogy az északi csángóban a többes 1. sz.-ben a *-juk*, *-jük* csak szórványosan jelentkezik az általánosan használt *-uk*, *-ük* mellett, valamint az, hogy a rövid és félhosszú magánhangzóval ejtett ragalakok (*-jatak ~ -jatak -jāk -jāk*) lényegesen gyakrabban jelentkeznek, mint a Wichmanntól kizárólagosnak jelzett hosszú magánhangzós változatok. A déli csángó nyelvjárásváltozatban az *-uk*, *-ük* és *-juk*, *-jük* előfordulási arányát Csűry a valóságnak megfelelően rögzítette, azonban nem figyelt fel az *a*-zó ragalakok (*-am*, *-ad*, *-jatak*) meglétére az irodalmi nyelvi alakok mellett.

Végül azt jegyezzük meg meg, hogy a Csűrynél és Szabó T. Attilánál előforduló többes 2. sz.-ű *-itek* ragalakot meg kell kérdőjeleznünk. A helyszíni gyűjtés során e személyben a déli és székelyes jellegű csángóban egyaránt csak az *-itők* alakkal találkoztunk, a köznyelvi *e*-vel ejtett *-itek* használata az északi csángóra korlátozódik.

A régi és újabb eredmények egybevetése után a 3. sz.-ű tárgyra mutató személyragok következő rendszerét állíthatjuk egybe:

	Északi csángó	Deli csángó	Székelyes csángó
1	-am ~ ⟨-om⟩; -em ~ ⟨-em⟩; ⟨-öm⟩	-om ~ -am; -ēm ~ ⟨-em⟩; -öm	-om ~ -am ~ ⟨-om⟩; -ēm ~ ⟨-em⟩; -öm ~ -æm ~ ⟨-ēm⟩ ~ ⟨-ëm⟩
2	-ad ~ ⟨-od⟩; -ed ~ ⟨-ed⟩; ⟨-öd⟩	-od -ad; -ëd; -öd -æd	-ad ~ -od; -ed ~ -ëd; -öd ~ -æd ~ ⟨-ed⟩
3	-ja ~ ⟨-jo⟩ ~ ⟨-ánd⟩ ~ ⟨-án⟩; -i	-ja ~ ⟨-jo⟩ ~ ⟨-ján⟩ ~ ⟨-án⟩; -i ~ ⟨-in⟩	-ja ~ ⟨-ja⟩ ~ ⟨-jo⟩ ~ ⟨-jo⟩; -i ~ -in
4	⟨-juk⟩ ~ ⟨-jjuk⟩ ~ ⟨-jük⟩ ~ ⟨-jüük⟩ ~ -uk, -üük	⟨juk ~ -jjuk; -jük ~ -jjük; ⟨-uk⟩, ⟨-üük⟩	-juk, -jük ~ ⟨-jük, ?-jök; ⟨-uk⟩, ⟨-üük⟩
5	-játak -jjátak -jätak; -itek	-játok ~ -jätak; -itëk ~ ?-itek	-játok ~ -jätok ~ -jätok ~ -jätak; ? -itek ~ -itëk
6	-ják ~ -jják ~ -ják -jäk ~ ⟨-ik⟩; -ik	-ják ~ -jják ~ -jäk ~ -jäk ~ -jäk; -ik /ik/;	-ják ~ -jják ~ -jäk ~ ⟨-jäk⟩ ~ ⟨-jäk⟩; -ik

MÁRTON GYULA

Die objektiven Personalendungen des Ind. Präs. in der Mundart der Csángós von der Moldau

Die Fachliteratur über das Konjugationssystem der Mundart der Csángós in der Moldau kann gar nicht als lückenlos bzw. als befriedigend gelten. Unsere Kenntnisse waren besonders in bezug auf die Personalendungen des Verbs lückenhaft. Durch die neueren Forschungen unter den Csángós (vgl. hierzu SZABÓ T. ATTILA, Magyar Nyelvjárások V, 26—38) wurde unser Wissen auch in diesem Bereich wesentlich erweitert.

In dieser Studie, die ein Kapitel der mit Mózes Gálffy zusammen verfaßten Monographie über das Konjugationssystem der Mundart der Csángós darstellt, sind auf Grund eines zum Teil in den Jahren 1949—1962 an Ort und Stelle gesammelten, zum Teil in folkloristischen Veröffentlichungen erschienenen Materials die Formen der objektiven Personalendungen des Ind. Präs. behandelt worden, wobei auf die Verbreitung der einzelnen Formen in den drei Csángó-Mundarten gesondert hingewiesen wurde. Außer der Darstellung der behandelten Gruppe der Personalendungen, bei der eine relative Vollständigkeit erstrebt wurde, sind von den Ergebnissen des Aufsatzes die Angaben und Feststellungen über die Personalendungen -n (Sg. 3. P.), -uk ~ -üük (Pl. 1. P.) und -ik (Pl.

3. P.) hervorzuheben, da diese Endungen als erhaltengebliebene archaische Formen gelten dürfen. Die vorliegenden Angaben sprechen dafür, a) daß die auch in den letzteren Zeiten starkes Interesse auslösende Personalendung *-n* in den nördlichen und südlichen Csángó—Mundarten auch heute vorkommt; b) daß die Endungen *-uk ~ -iik* in den nördlichen Csángó—Dialekten oft, in den südlichen nur noch hie und da üblich sind, in den szeklerisch gefärbten dagegen nur in zwei Orten nachweisbar sind; c) daß die Personalendung *-ik* in den nördlichen und südlichen Mundarten nicht nur zu Stämmen mit hellen, sondern auch zu Stämmen mit dunklen Lauten treten kann.

GY. MÁRTON

„Az Lándorfejrívár elveszésének oka...”
nyelvelmlék labiális ö-zése

1. Újabb irodalomtörténeteink a XVI. század második negyedéből, pontosabban az 1530—1542 közötti évekből számon tartanak egy jelentős történelmi tárgyú emlékiratot (l. HORVÁTH, A reformáció jegyében. Bpest, 1957. 125; A magyar irodalom története. I. Szerk. KLANICZAY TIBOR. Bpest, 1964. Akadémiai Kiadó. 285—6; Magyar Irodalmi Lexikon. Bpest, 1965. Akadémiai Kiadó. III, 582), melyet föltevés és hagyományozás alapján többen Zay Ferencnek tulajdonítanak. Eredetije ismert és ismeretlen tulajdonosokon keresztül, legutoljára Jankowich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába került, ma pedig az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található meg Fol. Hung. 96. vagy *Magyar Nyelvelmlék* 63. cím alatt. Az irodalomban kissé nagyobb betűkkel írt kezdő során „Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Jgy Essewth”¹ — természetesen kinél-kinél másképp átírva, (l. NySz. I, XXVIII) — vagy ennek későbbi időkből származó „*Historia De Belgradi amissione et causis*”. latin fordításán, illetve a fenti magyar megjelölés első 2—3 szavának címén ismerik (vö. HORVÁTH, i. m. 125, 126, 128, 492; MIL. 582).

Ez utóbbit a tulajdonképpeni kézirat elé helyezett üres lapra írták egyéb két apró feljegyzéssel együtt. A legelső lapon a *Magyar Nyelvelmlék* 63. sorozatcím áll ugyancsak két, nem egészen helytálló megjegyzéssel: Landor-Fejrívár elveszésének oka. (1521. Septemberben.) — Werancz [!] Faustus után sokkal későbbben élt valaki irta a’ túlsó lapra e’ latin czimet: „*Historia de Belgradi amissione et causis. Vngarice.*” A kézirat tehát az 5. oldalon kezdődik, és a 78-ig tart. Utána még több apró, nem azonos kézírású, vallásos tárgyú költemény és ima következik, amelyeknek az emlékirathoz semmi közük sincs. A memoár terjedelme tehát 74 kézírtos oldal.²

¹ A hosszú szárú s, ss, zs, a hatos alakú s, a hurkos és a 6-osra emlékeztető z, továbbá a két-vagy egy pontos y helyén, mivel csak paleográfiai sajátosságok, nyomdatechnikai okokból mindenütt s, ss, zs, y van a kéziratból vett idézetekben és adatokban.

² HORVÁTH tévesen tünteti fel: 123—203 (i. m. 492), illetve írja: „mintegy 70 nyomtatott lapot tesz ki” (uo. 126). A 186—203. oldalon közölt szöveg sem tárgy szerint, sem nyelvilag nem tartozik hozzá.

A kézirat Verancsics hagyatéka között maradt fenn, és Szalay László ennek egy részével tette közzé 1857-ben „Verancsics összes munkái” címen a Monumenta Hungariae Historica. Írók. III. kötetben (123—85). Ezt a kiadást használta föl a NySz., s erre hivatkoznak mind az irodalmárok, mind a történészek.

2. A kézirat, sajnos, nem árul el semmit sem szerzője kilétéről, sem keletkezési időpontjáról és helyéről. Jankovich nyilvánvalóan annak alapján, hogy a könyvecske oly részletesen, annyi alapos helyi ismerettel írja le a nándorfehérvári harcokat, ahogy azt csak szem- és fültanú teheti, a nándorfehérvári őrség valamelyik tagját tartotta a mű szerzőjének (MonÍrók. III, X). Szalay elmélyültebben tanulmányozta át az anyagot, amelyben az ismeretlen szerző azt is feljegyezte, hogy a hitszegő törökök a végvár összes férfiai egytől egyig kivégezték (i. h.), s erre alapozva Jankovich-csal szemben nem fogadja el azt a föltételezést, hogy a mű nándorfehérvári hős kezéből származna. Őmaga közelebbi indokolás nélkül — minden bizonnyal abból a meggondolásból, hogy Zay Ferenc Valkó vármegyéből származott, onnan is nősült, és családjának kiterjedt birtokai voltak a déli részeken, az ötvenes években pedig Verancsics követtársa volt a portánál —, Zay Ferencben látja a krónika szerzőjét.

THALLÓCZI LAJOS a Zay Ferencről írt monográfiában (Csömöri Zay Ferenc 1505—1570. Budapest, 1885. Magyar Történeti Életrajzok) elsősorban Szalay nyomán szintén Zayt tartja a kézirat szerzőjének a következő kiegészítő érveléssel: „... a dolgozat egészen Zay stylusa, orthographiája, eszejárása s mi fő saját kezeírása, telve correctiokkal. Kortársa volt az ott szereplőknek, szülőmegyéje határos volt a színhelylyel. Valószínűleg 1530—1542 közt írta, mikor sokat járt-kelt az alsó Duna vidékén” (i. m. 75; lapalji jegyzet).

HORVÁTH JÁNOS irodalomtörténész több lapot szentel a munka tartalmi, stilisztikai és nyelvi elemzésének, rámutatván előkelő helyére a XVI. sz.-i magyar nyelvű tudományos irodalomban (i. m. 125—9); a szerzőséget azonban nem látja bizonyítottnak, ACSÁDY után (ITK. 1894. 59) úgy vélekedik, hogy a „Landor Fejérvár Elveszését ugyanaz a kéz írta le, amely a «Verancsics-Évkönyv» legnagyobb részét”. Szerinte nyelvi sajátságai, talán a helyesírásiak is, inkább a másoló nyelvét jellemzik (i. m. 125, 129). VARJAS BÉLA is kételkedik Zay szerzőségében, a Zay mellett felhozott érveket nem tartja meggyőzőeknek, elégségeseknek: „A művet száz év óta Zay Ferenc (1505—1570) szerzeményének tekintik, bár ezt kellően még senki sem bizonyította, igaz, hogy nem is cáfolta... Verancsics-csal való kapcsolata bizonyítéknak nem elegendő” (A magyar irodalom története I. Budapest, 1964. 264).

IMRE SAMU mint *Verancsics Névtelenjének* művére hivatkozik a Szabács várának építését és ostromát is leíró forrásra (IMRE, SzabV. 31; MNy. LXI, 59).

Mindeneddig tehát nem derült fény a becses kútfő írójának személyére. Több más, vele összefüggő probléma is tisztázásra vár még, nevezetesen az, vajon eredeti kézirattal vagy másolattal van-e dolgunk, mikorra tehetjük elkészülté-

nek idejét. A kronológia tekintetében egyébként alig térnek el a vélemények. SZALAY 1530—1540 között sejtí a mű születését (1. MonIrók. III., XI), THALLÓCZI 1530—1542 közé helyezi keletkezését (1. i. m. 75).

3. Mielőtt a perdöntő valódi Zay-missziliseket egy másik alkalommal bemutatnánk, és az összevetés tanulságaként a szerzőség kérdésében véleményt nyilvánítanánk, a következőket fűzhetjük e felmerült vitás problémák egy részéhez: Teljesen egyet kell értenünk Szalayval abban, hogy a nándorfehérvári védők közül senki sem lehet a mű szerzője, mert az író, amikor a várbeliek reménytelen helyzetét tárja elénk, szóról szóra ezt írja: „*Mydewn || a Taborbwl ky Jndwlthak woth, Myhelyen a Taborbwl || welewky Jwthnak zemlyenwn Thwl Egy kys wewl*” = *gyen Nem Mezze a dwnahoz Mynd Nyayokath a || fyr-fyath, olah Balassal Egyetewmbe, Mynd Egygh Le || wagyak mynden Marhayokba Es a gyermewkewkbe || Es az azony Nepekbe Sakmanth Tewen...*” (ki. 71—2).

Bár egyáltalán nem valószínű, hogy bárki is naplót vezetett volna a hatvan napig tartó egyenlőtlen harcok, a meg-megújuló véres ostromok idején, mégis meglepő az a sok apró jellemző részlet, amellyel a történetíró teljesen elfogulatlanul szól az események egy-egy mozzanatáról, a tarthatatlanná vált helyzetben bekövetkezett pillanatnyi változásokról. Elmondja, hogy „*a chazar Leweleth* — ti. hitlevelét — *|| hogy Senky azth Thewbby Se Lassa Se olvashassa mynd || folthon kynth zaggathyak...*” (ki. 72); „*...kyk Newolyasok || Mynd Nyayan gyalogh wotak Hane(m) chak Ew Maganak || olah Balasnak woth Egy parypaya... ky az parypan Ewlwen a chazar Leweleth kezebe || Tarthya woth Nagyob Byzonyssagerth* (71); „*...woth oth a zenderey Begh Hatha || Megewth Egy few waydaya a Begnek...*” (uo. 69). Vagy említhetnénk még a hitlevél részletes tartalmi ismertetését (uo. 71), a megadás reményében küldött ajándékok aprólékos felsorolását (uo. 68). Mindezt olyan megjelenítő és szuggesztív erővel adja elő, hogy a szorongatott végváriak deákja, a drámai eseményeket átélő krónika írhata volna le tökéletesebben, szavahihetőbben. Nagyon gyanús ez az aprólékos és pontos leírás, a megadás körülményeinek szinte minden mozzanatára kiterjedő beszámoló.

Ha figyelembe vesszük, hogy a korábbi és a későbbi eseményeknek, Mátyás király török elleni harcainak, a nádorválasztások körüli pártoskodásnak, különösen Báthori István és Werbőczy István vetélkedésének színes, eleven megörökítése semmiben sem marad el a fő cselekmény kifejtésénél, arra kell következtetnünk, hogy az ismeretlen író az események előadásában nem teljesen szabadon, de szerephez engedte jutni fantáziáját is, s a száraz, töredékes és nem összefüggő tényeket igen ügyesen, szinte írói leleményességgel kiegészítette, egymáshoz fűzte, kerek egészé, szépirodalmi alkotássá formálta. „Emlékirata nem pusztá évkönyvszerű regisztrálása az eseményeknek, mint a Bornemisszáé volt (évszámokat nem is emleget!); folyamatos, szerves egységű elbeszélés ugyan, mint a Mindszenti Gáboré, de egysége nem csupán tárgyi és hangulati, hanem történetet értelmező gondolati egység, okozati összefüggések

láncolata.” — írja a műről szóló méltatásban HORVÁTH JÁNOS (i. m. 126). Mivel végvári vitéz, íródeák nem szedhette sorokba a vár elveszésének szomorú történetét, arra lehet gondolnunk, hogy a rabságba nem került asszonyok egyike vagy csoportja adta ezt tovább, és Nándorfehérvár eleste után ezt a magvában szájhagyományként élő történetet dolgozta föl a névtelen szerző, aki életkörülményeiről semmit sem fed fel művében.

Személyét a ránk maradt becses munka után így jellemezhetjük: Írásban, fogalmazásban nagy gyakorlattal rendelkezett. Kézírása mindvégig nagyszerűen olvasható. Hangjelölésére, helyesírására, gondolatainak megformálására nagy gondot fordított, az elírások, a nyilvánvaló tévedések száma az egész munkát tekintve csekély. Amint a latin, török, szláv eredetű szavak tanúsítják, képzett, nyelveket ismerő egyéniség volt. Nyelve színes, eredeti szókapcsolatok és kifejezések tarkítják, különösen amikor a történelmi személyeket szólaltatja meg; csak helyenként teszik a hosszú, fárasztó, laza szerkesztésű latinos körmondatok nehézkessé (vö. HORVÁTH, i. m. 129). E zárójelezett beszúrából: „*az || Thewrewkkeles kewtelessegeth Es Barathssagoth wetewth* (ti. Zápolya János) *woth. (a mynth Egyebewth Nylwabban Megh Jelewnte = || = wttewk, a mynth az wtan mynd E wylagnak Nylwa(n) || woth az Ew kewzthewk walo Barathssagh)*” (1. ki. 13—4) kitűnik, hogy nem ez volt az egyetlen műve. Ilyen tárgyú és ilyen nyelvi állapotot tükröző munka azonban a mai napig nem került elő. Kiválóan ismerte a XVI. század közállapotait az országban. Saját véleményét az eseményekkel és szereplőkkel kapcsolatban gyakran nyilvánítja. Habsburg-pártisága, ha mérsékelt formában is, kiérződik soraiból.

Az események, az ország belső állapotának alapos ismerete, a feljegyzés élményereje arra enged következtetni, hogy nem telhetett el sok év a szomorú 1521. aug. 21-e és az emlékirat elkészülte között, mert különben hiányosabb és szárazabb krónika örökölte volna meg a nándorfehérvári védők felemelő emlékét. Keletkezését nyugodtan tehetjük az 1530-as évek elejére; hangjelölése, helyesírása szintén e század második negyedének írásgyakorlata mellett szól.

4. A másolat kérdését remélhetőleg jobban sikerül megközelítenünk. Thalóczi a Zayak levéltári anyagára építve — amely az ő idejében még együtt volt a család több évszázados központjában — állította össze monográfiáját. Temérdek hiteles iratot tanulmányozott át hozzá. Ebből tökéletesen megismerte Zay Ferenc keze írását, stílusát és korrigálási gyakorlatát. Ő éppen ezekkel bizonyította, hogy a „Lándorfejérvár. . .” szerzője Zay Ferenc. Valóban, a kéziratban nem ritka a korrigálás egyik módja sem, beleértve az áthúzásokat, a kiegészítéseket is. Alig van olyan oldal, amelyen ne volna valamilyen kiigazítás. A korrekciók gyakorisága önmagában persze még nem dönti el, hogy másolattal van-e dolgunk vagy nem. Vizsgáljuk meg ezért tüzetesebben az utólagos beavatkozásokat, helyreigazításokat, hátha azok többet mondanak.

A hosszabb, 1—2 sornyi kiegészítések általában lapszélre kerülnek merő-

legesen a sorokra (pl. 5, 17, 32, 42), olykor a lap aljára (pl. 15, 17, 19). A rövidebb beszúrások, mint szótagok, szavak, pár szónyi rész interlineárisan helyezkednek el, kivételesen tördelve a margón is (5, 6, 10, 13, 16, 22 stb.). A nagyobb beszúrásokra egyszer vagy kétszer derékban áthúzott zérussal (9, 17, 32, 54) vagy rácsra emlékeztető jellel hívja fel a figyelmet (7, 8, 12, 18, 42). A kisebb betoldást egyenlőségi (elválasztó) jel (=) mutatja. A nem megfelelő szót vagy szórészt a szerző áthúzza és fölé írja a helyes alakot (13, 22, 16, 18, 41, 44, 54 stb.). A fölöslegesnek ítélt vagy tévesen írt szót áthúzással törli (10, 45, 62, 71 stb.).

A kiegészítést, javítást az teszi szükségessé, hogy a körmondatok valamelyik tagmondatában utólag oda kívánczik az alany, állítmány, tárgy vagy más mondatrész. A több sort kitevő, bonyolultan tagolt mondatokban egy-egy mondatrész kiesése könnyen megtörténik. Nagyon sokszor a *wala*, *woth*, *wona* állítmányi részt szúrja be utólag. A korrekciók nem kis százalékát észrevehetően tudatos stilizálási törekvés eredményezi. A simulékony, szép stílus érdekében érvényteleníti az azonos, egymáshoz közel elhelyezett kötőszók egyikét, kicseréli az egyhangúságot keltő azonos állítmányok valamelyik tagját, például a „... *Hotha kelwere wagy mynde(n) Ember ostromhoz kezewle* || *Es wagy mynd Nyayan El weznenek, wagy Megh wenneek*...” mondatban törli az első vagy-ot (uo. 61); a „*Mynd Bellyeb belyeb* || *zorythyak woth, mynd annyra hogy mynd az Egez* || *warassbwl ky zorythyak Es... mynd* || *a warba zorythyak*” (uo. 50) passzusban a második *szorítják* alakot *kergethyk* szóval helyettesíti, s hasonlóan az *Ellene lewth wona* kifejezést *Ellene Alloth wona* szinonimával cseréli ki. Máskor a mondat szerkesztést helyesbíti, egyszerűsíti. Ezt a részt: „*Mely warakath a (?) fewlewl Megh mondothakath... hagma chazar Thewrethny*” így alakítja át: „*Mely fewlewl Megh mondoth warakath...*” (uo. 72).

Hogy a korrigálás mindannyiszor indokolt, a végrehajtott javítások pontosabbá, szabatosabbá teszik a szerző leírt gondolatait, jól mutatják ezek a példák: *Maas Es harmad Rend Bely Hadanakes* — javítva: *Maas Awagy Harmad...*” (44); *Egy Egy Ewlny Temerdewk was* — javítva: *...Ewlny hozzassagw...* (uo. 38). Nem valószínű, hogy egy másoló *Myklos* helyett kétszer is *Imreh*-et (1. 13, 22), *Nyznek woth* (54) helyett *Nyzyk, wezewth woth El* (41) helyén *wezewth* alakokat írt volna, és tévedését észrevette volna. Nehéz volna megmagyarázni, miért tolulna a másoló tolla alá a *mynd wrra Thennyk Ewketh, chak...* (10) idézetben az áthúzott *öket*, vagy az *Jgewn kessen Menth* || *addygh Meegh chak zerewmbees alygh Ertezthek woth* (!; 42) mondatban a törölt *addig* határozószó, s hogyan került a „... *walahol Magyarorzagba Jeles Tooth orzagba Es Erdelybe Jeles Emberek wotak...*” (13) példában az első kihúzott *jeles* szó, valamint „... *az Ew* || *Benne megh fogantatoth Mergeth Es kywans* (!) *ky onthathna* || *Es az Ew kewanssaganak Elegeth Thehetne...*” szövegezésben a deleált és kíváns két szó.

5. A Szalay-féle kiadás nem hívja föl mindig a figyelmet a kéziratban ma-

radt hibákra, hanem megjegyzés nélkül, kijavítva közli az eredeti hibás szóalakot. Bármennyire gyakorlott tollú a mű szerzője, bizonyos hibatípusok ismétlődnek nála. Ha csoportosítani akarjuk őket, anélkül azonban, hogy keresnénk a hibákat szülő okokat, a következő csoportokba sorolhatjuk őket:

a) Szóvégi *k* helyett többször *g*-t ír vagy fordítva: *alazagh wala* 'alázzák vala' (22), *kezdygh fogdossny* (10), *kezdygh Intheny* (27), *kewldygh Tatha waraba* (7); *Igyerkewzygh* (30), *Thegenthenek* (31), *Newekedygh woth* (36) stb. Találunk példát ennek az ellenkezőjére is, azaz *g* helyén *k*-t használ ugyanebben, ritkán más helyzetben is: *pesthyk*, *Haholthyk* (hn.), *halalyk* (10), *Mynd Elthyk* (12), *Ne halokatznak* 'ne halogatnák' (19). Nem lehetetlen, hogy valamely idegen nyelv hatása miatt bizonytalankodott a szóvégi *-k*, *-g* írásában. Nyilvánvaló viszont, hogy az alábbi példákban: *wegh waragba* (5), *wegegbe*, *weegh waragbwl* (76), *Nywkhatoth* (14) a fonetikus írásmód nyomta el az etimológikus helyesírást.

b) Máskor jellemző rá egy-egy hangjel vagy szótag kihagyása: *warmegy* (39) *warmegye* helyett, *Nygodalmara* (21) *Nywgodalmara* helyett, *őpeter* (!) *wagyanal* 'Ópéterváradja' (76) ... *waragyanal* helyett, *Egyetwmbe* (77) *Egyetwmbe* helyett, *kewrewzthynssegre* (78) *kewrewzthyenssegre* helyett. Szalay e két utolsó szót *egyitömbe* (l. MonIrók. III, 184), *körösztységre* (uo. 185) alakban közli.

c) Olykor indokolatlanul gemináta van nála rövid mássalhangzó helyén: *Twdatthlan* (5), *okk*, *kykknek* (77), *okkokal* (76) stb.

d) Néhány szóban egészen más betűt használ, pl.: *Lezaaz* 'leszáll' (22), *Neheyek* 'nekiek' (72), *Ertezthek woth* 'érkeztek volt' (42), *waraddwl fogwa* (40). Súlyosabb mulasztása a kiadásnak, hogy a kézirat egyes szavait pontatlan, meghamisított olvasatban, variánsban közli, ami miatt sokszor megbízhatatlanná válnak nyelvészeti célú felhasználásra. Az eredetiben például *gywl weez Nep* (46), *Eles Sebewssewttek woth* (65), *El kewesewttek* (56), *Sumayaya* (53), *fognak wegezne* (20) van, Szalaynál viszont *gyülevész nép* (i. m. 158), *eles sebösödtek vót* (i. m. 174), *el kevesedtek* (uo. 167), *summája* (uo. 164), *fognak végezeni* (uo. 137) alakokat találunk. Szalay ugyan kifejtette a kiadásban követett fő elvét: „... a jelen korszak írásmódját léptettem... a szerző időkorának írásmódja helyébe, ügyelve épen ezáltal minél hívebben adni vissza szerző hangejtését és összes nyelvbeli sajátosságait. Ugyanis számtalanszor volt alkalom tapasztalni, hogy az olvasó, értem pedig a művelt olvasót, igen visszás fogalmat képez magának az ó-magyar nyelv hangejtéséről általában, az egyes régi írókéről különösen, ha az orthographiát, az írásmódot megtartjuk” (i. m. VIII.), — de a két követelménynek, a hű visszaadásnak és a saját korának megfelelő átírásnak következetesen, hibák kiküszöbölésével egyszerre nem tett, nem tehetett eleget.

Sajnálatos, hogy az NySz.-nak a Szalaytól átvett idézeteibe újabb hibák csúsztak be, tetézve ezzel a hibák számát. Hogy milyen jellegű eltérések, hibák vannak a kézirat, a Szalay-féle közlés és az NySz. idézetei között, mutatja e

kiragadott sorok és részletek összevetése: *a kyk kedygh a Hatalmas chazar ky-nyereth akarna* [!] *Ewnny* || *azoknak Nagy Thymarokat Es wlesseth adna* . . . (ki. 60) — *a kik kedig a hatalmas császár kinyerét akarnák enni, azoknak nagy thimárokat, üleset adna* (NySz., 2. timár alatt). — Vagy: *Ew Hozza keppewsth* (ki. 52) — *őhozzá képest* (SZALAY, 164), *őhozá képest* (NySz., képest alatt); *Morgay* . . ., *kinek az egyéb ajándékozási után nagy sok thimartes adott vót* (SZALAY, 181) — *Morgaynak egyéb ajándékozási után nagy sok thimart es adott* (NySz., 2. timár alatt).

Hasonló kisebb-nagyobb, nem egyszer fontos különbséget minden hosszabb idézetben találunk, ezért helyesírás- és hangtörténeti kutatásokra csak a legnagyobb óvatossággal és fenntartással használhatjuk fel a kiadott anyagot, különösen az NySz. idézeit.

E szótárunk Monírók III. hivatkozással merített belőle, de a források jegyzékében tévesen — SZALAY megjegyzéseinek figyelembevétele nélkül — Verancsics munkájaként említi (XXVIII.1.), holott SZALAY a XI. lapon világosan megfogalmazta: „— Zay Ferencet Verancsicsnak 1553—7-ben a portánál követársát vélem szerzőjének”. Egyebek között innen is idéz példamondatokat az *alatlan, atyafiasb, ellentartó, értetlenség, fejetlen, foganatos, feyerb* (II. 923; a -nál alatt), *folt, hatalmazik, készületlen, kévekételen, nádorispánság, szkófia* stb. címszavakra. A nem kis terjedelmű anyagot korántsem aknáztta ki, jóllehet olyan szavakat is tartalmaz, amelyek időben több évtizeddel megelőzik a NySz. egyik-másik legkorábbi adatát.

6. Az emlékiratot a nyelvészeti irodalom mindeddig teljesen figyelmen kívül hagyta. Horváth János részletes és finoman elemző irodalmi ismertetésének végén érinti két fontosabb hangtani és alaktani sajátosságát. Ezek között hangsúlyozza, hogy „egészében *ő-ző* típusú” (i. m. 129). Valóban, egyik jellegzetessége az *ő-zés*, de nemcsak a labiális, hanem a nyílt is. Az alábbiakban az első típusú *ő-zés*t mutatjuk be lehetőleg az összes benne található példával, csoportosítva őket hangsúlyos, hangsúlytalan, toldalékok előtti és toldalékbeli helyzet szerint. Ellenpéldákat, mivel jobbra ugyanazok ismétlődnek, helytakarékoság miatt csak a kézirat kb. 55%-ából sorolunk fel. Ugyanezen okból az összes adat lapszámát egyik esetben sem adjuk meg. Mivel az anyag egy kéztől származik, és terjedelménél fogva ugyanazt az *ő-ző* morfémat nem egyszer használja, a többször ismétlődő szavak és alakok segítségével igyekszünk rámutatni az ingadozás mértékére is. Az *ő-zés* fokát statisztikai vizsgálatokkal próbáljuk megállapítani. A pozitív és a negatív példák száma statisztikai szempontból ugyan nem nagy, mégis kedvezőbb arányítási alapot nyújt, mint bármelyik kódexünk *ő-ző*, *ë-ző* adattára, akár LOSONCZI tanulmányait nézzük (NyK. XLV, 58—116, 195—259), akár DEME példatárát tekintjük (NyelvatlFunk. 11—9), nem szólva az egészen rövid szövegek feldolgozásában található adatokról —, mert az ellenpéldákat is ismerjük.

Nem lehet érdektelen, mennyivel megterheltebb a kézirat *ő* fonémája a

mai köznyelvinél, tekintetbe véve a korábban meglevő *ë-ző* formákat is. A megterheltséget, az összevetést táblázatban mutatjuk be, hogy jobban kidomborodjék az *ö : ë* aránya. Úgy gondoljuk, hogy ez a módszer segíthet a szerzők körének szűkítésében, esetleg a szerző személyének kikövetkeztetésében és nyelvének lokalizálásában, természetesen a többi nyelvi sajátosság bizonyító erejére is támaszkodva.

a) Labiális *ö-zés* hangsúlyos helyzetben:

Ewnny 'enni' (60), *El fewdewznewm* (akárom...) 'elfedni, jóvátenni' (70), (*Neky*...) *kewryednek wala, gewryezthyk wala* (22), *zewmwedny* (22), *zewmwette* (36), *zewmwettek* (64), *zewmwette wona* (15);

Lewnnęk (61), *Lewth* (44, 49, 57; 73, 2x), *Lewth* (ign., 32, 36), *Lewttek* (43), *Lewth woth* (15, 33, 34, 49, 73, 78) és még további 8 esetben; *Tewnnewnk* (*Nem Jobe*... 'jobb-e'; 29), *Thewth* (48, 78), *Thewth wona* (76), *Thewth woth* (16, 41, 43, 48) és további 5 adat; *wewth woth megh* (41, 43);

Bewchewlethy (54), *zentdewmethewrre, zenthdewmwetewrre* (hn., 43), *fewlewl* 'fölül' (16, 17, 72), *annak fewlette* (39), *kewrezthyenek* (62), *kewrewzthyensseg* (54), *kewrewzthyenssegnek* (77, 78), *kewrezthynsssegre* (!; *kewrewzthyenssegre* helyett; 78), *kewrewzthewssekel* (16), *pewrewsb* (13), *zewmelye* (9), *zewmelyth* 'személyt', *zewmelyth* 'személyét' (23) és még 4 adat; *zewmewkkel* (24), *zewmbe* (58), *zewreth* (... *Thenny*; 21, 75), *zewryth* (45), *Jó zewrrel* (5, 47), *kettth zewrrel* 'kétsorosán, kettős fallal' (38), *zewrtelen* (37, 42), *zewrtelenssegh* (78), *zewrewznek, megh zewrzenęk* (33), *zewrzenenek* (35), *zewrzes* (24), *zewrzamnak* (46), *zewrzaamoth* (33), *zewrzamba* (44), *zewrtartassba* (21), *zewrtartassrwl* (20), *zewrynth* (10, 23, 31; 32, 2x; 44, 58, 77); *Egyzewr* (21, 36), *Egyzewrsmynd* (11), *Egyzewr Smynd* (51), *keethzewr* (36, 37), *Thyzzewres* (53) és még 21 *ször-, -ször*.

a) Hangsúlytalan helyzetben:

Ezewn (14), *ezewnkeppen* (20), *Ezewnkeppen* (52), *Ezewnkewzbe* (16, 37, 72), *zenthdewmwetewrre, zentdewmwethewrre* (hn; 43), *Egyetewmbe* (21, 27, 30, 34, 44, 56) és még 11 adat; *Embewr* (16, 25, 41, 46), *Embewrbe* (54), *Embewrnek* (49), *Embewrnel* (16, 2x; 47), *Embewrrel* (39, 2x; 47) és további 11 előfordulás. *Erdewmlenny* 'érdemelné' (31), *megh Erdewmly* (29), *Erdewmlene* (24), *Erdewmek* 'érdemük' (77), *Erdewmlewte wona* (28), *Erssewk, Erssewk* (74), *Estewnnen* (! 54; valószínűleg tévesen *Estennewn* helyett), *Ezewr* (47, 50), *harmadfeel Ezewr* (16), *Negywen Ezewr* (39), *gyermewk* (9, 2x; 17, 2x), *gyermewke* (10), *gyermewkenek* (10, 12), *gyermewknek* (10), *gyermewkssege* (23) és még 7 adat; *Jdegewnnnek* (19), *Igewn* (5, 2x; 7, 8, 10, 11) és további 29 esetben; *Jmrewhnek* (17), *Jngewrllette* (18), *Jngewrlwen* (52), *Jngewrlewttęk wala* (20), *Jngewrlyk wala* (22, 2x), *ky Ne Jelewnnek* 'ki ne derülne' (35), *Megh Jelewnntewttewk* (14), *kezewreythy* (14), *kewrewzthewssekkal* (16), *kewrewzthyensseg* (54) és még 3 adat; *hopmestewrre* (31), *orthar mestewrek, kapolna mestewrek* (33), *myndewn* (16, 44, 54, 65), *myndewnewsthewl* (65), *Myndewnewnnen* (16), *myndewnewth* (16, 39), *Myndewnffelewl* (50, 51, 57), *myndewnkeppen* (29), *Myndewn wttal*

'mindenféléképpen, minden módon' (36) és még 23 adat; *penthewkewn* (36), *petewrre* (szn., 31), *pyspewk* (7), *zendewrewth* (hn., 73), *zerewm* 'Szerém m.' (39, 44), *zerewmewth* (hn.), *zerewmewn* (76), *zerewmbe* (39, 44; 76, 2x), *zerewmsse-gewth* (fdr.n., 72), *zerewmy* (46) és még 3 előfordulás; *Temerdewk* (38, 2x; 39, 49, 72), *Themerdekw* (72).

E csoportba vettük fel az *igen* határozószót és a *minden* névmást, bár az újabb kutatások szerint az *-n* mindkét szóban formáns, rag, illetve képző (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: MNY. LIV, 61—8; BALÁZS JÁNOS: MNY. XLVIII, 160—6; KÁROLY SÁNDOR: MNY. LVII, 154—62; JAKAB LÁSZLÓ: MNYj. VIII, 39). Több kutató e csoportba osztja be e szavakat (vö. LOSONCZI: NyK. XLV, 73; DEME, NyelvatlFunk. 112). JAKAB LÁSZLÓ a ragok előtti *ő-ző* példák közé sorolja (vö. MNYj. VIII, 39). A képzésnek már feltehető elhomályosult volta miatt aligha van okunk kirekeszteni a hangsúlytalan helyzetben *ő-ző* adatok közül. Végeredményben az *ezen* alak is származékszó (vö. SzófSz.), mégis hangsúlytalan szótagja szerint kap besorolást.

c) Toldalékok előtt és toldalékokban:

-d, -z igeképzők előtti helyzetben: *El chendezewdnek* (26), *Elegewttel megh* (70), *Megh kesserewttek wona* 'elkeseredtek volna' (19), *El Sebewssewdeth* (59), *Eles Sebewssewttek woth*, *Elēs Sebewssewttek* (65), *Thyzthewlkewdnenek* (59), *Erewzhette woth* (73), *El fewdewznewm* (akárom... , 70), *zēwrewznek* (33);

-s melléknévképző előtt: *Betegews* (17, 2x), *Ezewssbnēk* 'eszesebbnek' (27), *Ezyshtews* (59), *Hyrews* (47), *Hyhtews* (ti. atyafia; 69, 71), *Jelewssben* (32), *kellemetews* (33), *kepews* (...wona; 65), *keppewssst* (52, 58, 59), *kewzewnsse-gews* (74), *Lehethssegeews* (59), *pewrewsb* (13), *Sebews* 'sebesült' (66), *Sebewssewk* (55, 68), *zelews* (39), *Tekeletews* (65), *Thyztewsssegh* (59), *Thyztewsssegewmeth* (69), *Thyztewsssegenek* (42) és további 22 eset.

Igei személyragok előtt: *Elewk* 'élek' (70), *Erthewm* (12), *Mywelewm* (69), *Megh Ewlethewm* 'meggyilkoltatom' (70), *megh wehetewd* (56), *Lezewm* (10, 11, 27, 31, 56, 58, 67, 70), *Lehessewn* (38), *Thezewm* (69), *wessewn* (11) és még 4 adat.

Birtokos személyragok előtt: *Elewenssegewmbe* 'élve, életemben' (69), *Engewmeth* (45, 48, 55), *Nekewm* (70), *Ennekewm* (60, 61, 70), *Ernewm* (*Hat-tad*...; 33), *El fewdewznewm* (akárom...; 70), *Mennewm* (*Nynchen Howa*...; 70), *kenyergessewmre* (61), *kyssebssegewmeth* (33, 70), *Lelkewmethes* 'lelkemet is' (69), *nemzethssegewmere* (33), *megh Therythenewm* (akarak...; 8), *Thenewd* (akarze 'akarsz-e'...; 60), *Thyzthewmeth* (12), *Thyztewsssegewm* (70), *Thyztewsssegewmeth* (69); — *The felssegewd* (56, 57, 2x), *Hythewdeth*, *Jstene-wdeth* (60), *Thegewd* (70), *wezedelmewdeth* (61) és még 30 adat; — *Thy Ellenew-tewk* (70), *wezthewthewketh* (60; 61, 2x);

-t tárgyrag előtt: *Elethewth* 'életet' (65), *Ellenssegewth* (47), *gywlekewze-tewth* (25, 35), *kyssebssegewth* (53), *kewsssegewth* 'községet' (22, 2x), *kewteles-*

segewth (35), *Segethssegewth* (40, 74), *zerewmssegewth* (72), *Thyztnewth* 'tiszt-séget' (17, 2x; 18, 3x; 31) és további 5 esetben;

-*n* (helyhatározói, módhatározói és időhatározói) rag előtt: *mezewsssegewn* (40), *Nepekewn* (34), *Rendewn* (*Nemes...*; 28); *Lowagh...*; 48), *zerewmwewn* (76), *Thewressewn* 'várfaltörés, -rés' (58, 62), *wyzewn* (76), *zemlyenewn* (... *Thwl*; *hn*; 71); *Thyzewn Ewth* (42), *Thyzewn Ewtewd* (72), *Thyzewn Heeth* (44), *Thyzewn Hēth* (76), *Thyzewn Heted* (43), *Thyzewn Nyocz* (41, 76); — *Elewenewn* (48), *Engedemesewn* (20), *Egy Erewssewn* 'nagyon erősen' (45), *kettewssewn* 'kétszeresen' (ti. két fal, külső és belső várfal készült; 38); *Nehezewn* (70), *zepewn* 'szépen' (42); — *Regewn* (29), *penthewkewn* (36);

-*k* többesjel előtt: *dychyrethewkkel* (31), *Embewrewk* (57), *Ezewk* (14, 22; 63, 2x), *Jdwewzlessewkkkel* (31), *Jdwezletewkkel* (32), *Jgyrethewkkel* (10, 58, 69), *Keressewkkkel* (69), *kewdmenewketh* (40, 41), *kewnywrgessewkkkel* (24), *kewtellessewk* (35), *prebegewkes* 'pribékek is' (45), *Sebewssewk* 'sebesültek' (68), *zewrtelenssegewk* (21), *wytezewk* (65) és még 8 adatban;

a -*t*, -*tt* múlt idő jele előtt: *Megh Bezellewte woth* (8), *Egetewth woth* (40), *Eytewttek wona* (46), *Megh Eledewth* (47), *Elhethewth woth* (73), *Engedewth wona* (28), *megh Eppeytewth woth* (42), *Erdewmlawte wona* (28), *Erezthawte wona* 'eresztette volna' (7), *Erkewzewth wona* (42), *Ertewth* (55), *Essewth* (5), *Essewth woth* (37, 39), *Essewth woth...* *El* (78), *felthawte* 'föltette' (27), *felawte wona* (41), *fel gywlhethewth woth* (76), *Jlletewth wona* (28), *Jngewrlawte* (18), *Jngewrlawtték wala* (19), *Jntawte* (60), *Jnthawte* (23), *Megh Jelentawtteek* (24), *Megh Jelewntawttewk* (14), *kegyelmezewth Megh* (64), *kellewth* (32; 75, 2x), *keressewth* (14), *kerkewdewth* (59), *Megh kesserthawte wona* (53), *kezeyawth woth* (37, 43), *Lehetewth wona* (75), *Mehethewth wona* (75), *zegezthawth woth Egybe* (38), *zewrzewth woth* (77), *Theczewth* (12, 19, 26, 66), *Tehethewth wona* (52, 53), *El Thekelewtték* (63), *Megh wehethewth wona* (41), *El wezewth wona* (53), *wezewth wona El* (50), *ky wetawttek* (34), *wetawte(m) woth* 'vétetem' (33) és további 45 adat; — *Erkewzyk hoza* (46), *El Erkewzwen* (49, 63), *gywlekwzetewth* (25, 35), *gywlekwzethbe* (27), *El Jgyerkewzygh* (! 30), *kewethkewzny* (19), *kewethkewznék* (26) és még 8 eset; — *Thyztnewlkewdnenek* (59), *Megh Nem Elegewznek* (34), *Thewrekewznek wala* 'törekednek' (23), *Helyhawzthethethne* (14), *kerkewdewth* (59);

Ellyethewk 'éljete' (65), *Jerthewk* (66), *mywelthewk* (65), *Mywelyethewk* 'tegyéte' (11), *Wez || Nethewk El* (60), *weznewthewk El* (69), *Wezessethewk El* 'vesztéte' (64), *wygyetewk* (55), *wysselythewk* 'viselíte' (11);

Nepetewk, *Nepetewknek* (11, 60, 61), *weznewthewket* (60, 61); *Bennetewk* 'títeke' (61, 3x; 64), *Thy welethewk* (64), *Thy Thewlethewk* (61), *Erettethewk* (64); *Thy Ellenewtewk* (70); — *kessedelewmmel* (! 28), *wezedelewmmbe* (73).

aa) Ellenpéldák hangsúlyos helyzetben:

Enny walo 'ennivaló' (65), *geryettenek* (24), *Lenny* (11, 15; 18, 2x; 19, 20, 29, 35, 69), *Megh Lezewn* (10), *Lezthek* (12, 2x), *Leznek* (20, 27, 28, 68), *Legyen*

(12, 18, 20, 64), *Leth* (ign.; 6, 8), *Leth woth* (78), *Lehethethlen* (15), *Jolleheth* (8; 15, 2x; 18, 30, 38, 42, 76) stb.; *Lewth Legyen* (73), *Haznalth Legyen* (71) és még kb. 70 le- tő; *Menny* 'menni' (26, 41, 64), *fel menny* (76), *ky menny* (10, 71, 76), *Megyen* (27), *Mennek* (20, 32, 64; 67, 2x), *Menne* (8, 2x; 77), *ky menne* (26), *Menth* (34), *Menth wona* (5), *menth woth* (9), *Mehethnek ky* (30), *El Mehethne* (26), *Bely Menteth*, *Bely menteth* 'bemenetelét' (36), *El Mentheth* 'elmenetelét' (26, 77), *Menwen* (18), *el menwen* (72) és még kb. 50 eset; *Megh Menthenye* 'megmentené' (24), *mentette* (77), *Megh rettennek* (8); *Thenny* (21, 25, 35, 42, 69), *Thennyk* 'tenniük' (10, 21), *Thennewd* (60), *Thennewnk* (29), *Thezewn* (69), *Thezy* (10, 11, 67), *Thezyk* (7), *Theznek* (39), *Thegyen* (25), *Thegyenek* (70), *Thenne* (58), *Thenny* 'tenné' (11), *Thennenek* (28), *Thenneek* (28), *tehessewn* (38), *Thehesse* (13), *Thehessenek* (29), *Thehethne* (14, 15, 21, 40, 77) és további 15 te- előfordulás; — *wenny* (30), *Bë wenny* (77), *kernywl wezyk* (32), *wezyk megh* (43), *wehessen* (74), *Megh wenny* 'megvenné, bevenné' (ti. a várat; 38), *wennyk El* (12), *wehethne* (13), *fel... wehethneye* (18), *Megh weth woth* (6), *fel wette woth* (18), *Megh... wehette woth* (38), *Megh wehetewth wona* (41), *Eleyth wettek* (36), *Wettëk woth Eleyth* (37), *wewen* (76), *wewen* (7) és további 20 ve- tő.

El chendzewdnek (26), *Eleg* (11, 2x; 16, 22, 24, 28, 31, 33, 42, 78), *Elegthelen* (31), *Megh Ne(m) Elegethy* (10), *Megh Elegethythenek* (11) és további 21 elég adat; *fen Aal* (12), *fen aloth* (43), *gergely* (13, 22, 74), *kegyelmeth* (77), *kegyelmes* (28, 64), *kegyelmessen* (28), *kegyelmessegeth* (59), *kegyelmesseggel* (25), *megh kegyelmeznék* (77) és még kb. 5 kegy- alapszó.

kerezthyennek (74, 78), *Megh Bezellny*, *megh fogoth woth* (6), *Megh Holth woth* (6) és még 10 meg. — *Megynth* (17), *warmegye* (22; 39, 2x), *waar megye* (39) és még további 10 megye. — *Nemessegeth* és még 7 *nemes*. *Reggel* (67, 70), *Reggelre* (67), *Rendewn* (28, 48), *Rendyrewles* (13), *Rendyth* (30), *Rendyn* (13, 31), *Rend Bely* (5, 31, 36, 43, 44, 65, 66, 71), *Zegeny* (29, 34, 43, 45, 74, 76, 78), *zegenysseggel* (75), *zerechen orzagnak* (6), *zerewm* 'Szerém m.' (39, 44), *zerewmewth* (hn.), *zerewmewn* (76), *zerewmbe* (39, 44; 76, 2x) és még 6 előfordulása a szónak; *zerenchaya* (72), *zerenchayw* (17), *zertelenewl* (78), *zertelenssege* (74), *zerthelenssege* (15), *Temerdewk* (38, 2x; 39, 72), *Themerdewk* (72).

The felssegeth (58, 2x; 63, 3x), *Ew felssegees* 'őfelsége is' (28, 30), *Ew felssegeth* (9), *feles akasztatta woth* (16), *fel All wala* (22), *fel Alwan* (25), *fel Emelesbe* (29), *fel menny* (76), *fel Newne* (17) és további 60 fel-, fel. — *Lelkemet* (69, 2x), *Lelkewmethes* (69), *Lelkere* (71); *Kell* (8, 2x; 11; 25, 3x; 27; 29, 2x; 52, 60), *kelle* 'kell-e' (17), *kellewth* (32; 75, 2x), *kellewth wona* (10, 69; 73, 2x) és további 26 ë-ző tő; *kellemetews* (33);

bb) Hangsúlytalan helyzetben:

El chendzewdnek (26), *Ember* (13, 23; 24, 2x; 30, 35, 36, 61; 63, 2x; 66, 67), *Emberth* (5, 6, 21, 24, 26, 39, 45) és még 14-szer. *Ezer* (20-szor), *gyermek* (5), *gyrmek* (gyermek helyett; 9), *Jmreh* (9, 2x; 75), *Jelenthenny* (34), *Megh*

Jelentewtteenk (24), *kender* (68), *kezereythy* (20), *kezerythette* (18), *kerezthyennek* (74, 78), *kewrezthyennek* (62), *Hopmestere* (13), *Mynden* (21, 23, 33, 61, 65, 66, 71, 74, 77) és még 38 adat.

Nemethorzagba (78), *peter* (13), *peterwaragya* (hn; 76, 3x), *Peterwagyaba* (! *waragya* helyett; 77), *zegyenere* (37), *zegyenewkre* (65), *zerechen orzagnak* (6), *zeremnek* (hn.; 76), *zerenchaya* (72), *zerenchayw* (16, 17);

cc) toldalékok előtt és toldalékokban:

Bekesseges (32), *fegywereskezze* (27, 30), *Hywsseges* (31), *Jeles* (13), *Jelesben* (10, 12, 15, 30) stb.; *kethsseges* (18), *kethssegesb* (20), *kewzewnsseges* (! 17), *Nemes* (26, 28, 33, 34, 35) stb. *Megh Therhessytheny* 'megterhesítené' (23), *Tyztessege* (34) és még 30 adat; — *Ewrewmesth* (67, 68, 77), *kepesth* (58), *Engedelmes* (27), *Engedelmesewn* (20), *Thellyessege* (30), *kegyelmes* (28), *kegyelmessen* (28), *kegyelmessen* (28), *kegyelmessbeth* (29), *kegyelmessegeth* (32), *kegyelmessegeth* 'kegyelmességét' (31) stb.

Az utóbbi 5 példában az-s előtti ö-zés ritka (l. cc) p.), de mivel a kéziratból is idézhetünk *ë* ~ *ö*-t mutató adatokat (l. 55. l.), szükségesnek látszik ilyen ellenpéldák felvétele is.

Thewressen 'faltörésen' (62); — *Estennen* (27); — *Jő keyeken* 'önként, belátás szerint' (14), *kewethssegen* 'követségben' (5), *Ezenkeppen* (16, 19, 22), *azon keppen* (32), *few keppen* (15, 18), *kep mwttalaskeppen* (23), *keep Mwttalassa keppen* (31), *Ezen kywewl* (13), *Myhelyen* (11), *Erewssen* (26, 41, 42, 46, 51 stb.), *kewessen* (41, 42, 47 stb.), *Ingyen* (40, 41), *Hywen* (23) stb. Amint láttuk, modális -n előtt is találkozunk *ë* ~ *ö* váltakozással (l. 56. l.), ezért fel kellett venni negatív példákat is.

Bekessegeth (5, 2x), *Bekessegeth* (8), *feyedelmssegeth* (13, 74), *frygeth* (5), *Hywssegeth* (34), *Jzenetheth* (58), *kyssebssegeth* (8, 2x), *kewtelessegeth* (14), *kewzssegeth* (22, 25, 27), *kewssegeth* (22, 24, 25), *keweteth* 'követet' (8, 2x), *kewethssegeth* (7), *Nyeressegeth* (16), *Remenyissegeth* (18), *Seregeth* (75), *zeretheth* (31), *zewrtelenssegeth* (14) stb.;

Bewnthetessek (23), *Ebek* 'kutyák' (70), *Emberek* (12, 2x; 13), *Embewrek* (68), *kewrezthyennek* (62), *legenyek* (68), *ortharmestewrek*, *kapolnamestewrek* (33), *myndenek* (34, 43), *myndeneknek* 'mindenkinék' (22), *Nemessek* (41), *Nemessekes* 'nemesek is' (33);

El kewzelget woth (37), *Jgyekezzyk* (78), *kewethkezze* (18), *kewethkeznek* (19); *Lezthek* (12); — *wezedelembenes* (76), *wezedelem koron* (9), *feyedelemssegeth* (74); sőt: *feyedelmssegeth* (13), *feyedelm* (40, 43).

7. Végigfutva az adattáron, hogy tanulságokat szűrhezzünk le, megállapíthatjuk: Az egytagú szavaknak, mint *te*, *le*, *nem*, *sem*, *se*, *ne*, *egy* nincs *ö*-ző variánsunk. Ezt a tényt több kutató konstataulta más-más területről származó anyag feldolgozása során is (pl. PAPP LÁSZLÓ, MNyj. IV, 9).

A *te* névmás önállóan (alanyi funkcióban) nem fordul elő, de személyragos alakban és főleg a *te feleséged* kapcsolatban legalább 35-ször. A *le* igekötő

nem gyakori, de 10 *ĕ*-s adata eléggé bizonyítja teljes egyeduralmát. A *sem*, *se* szócskára bőven van adat, 50 előfordulás között egy *ō*-s változat sincs. A *nem*, *ne* tagadó-, illetve tiltószócskával legalább ennyiszor találkozunk labiális magánhangzós változat nélkül. *Ō*-zó alakjuk hiányát általában azzal magyarázzák a szakirodalomban, hogy labiális hatás nem indukálhatta őket a szó vége felől (vö. HORGER, MNyj. 66; BALASSA, MNyj. 111; DEME, NyelvatlFunk. 106—7).

A *meg*, *fel*, *fenn* igekötők labiális magánhangzóval szintén ismeretlenek az anyagban. Az első nagyon produktív igekötő, kb. 60 előfordulás közül egy sem labiális magánhangzójú. Hasonlóképpen viselkedik a *fel*, *fenn* mind igekötős, mind másfajta összetételben.

A *tött*, *vött*, *lött* alakokat sajátos jelentkezésük miatt külön szokták vizsgálni (l. BÁRCZI, Magyar történeti alaktan. I, 58; PAPP: XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása 59; MNyj. IV, 10; Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában 28; DEME, i. m. 108; EGRINÉ ABAFFY E., Sopron megye nyelve a XVI. században 149, 173 stb.). JAKAB LÁSZLÓ az *sz*-szel bővülő *v*-tövű igék hangsúlyos szótagjában jelentkező *ō*-zésnek szentelt fejezetben tárgyalja (vö. MNyj. VIII, 53—7) a Lencsés György-féle „Ars medica” *ō*-zésének feldolgozásában. A fenti alakok kialakulására valamennyien adnak magyarázatot. BÁRCZI szerint a *tött* a párhuzamosan megvolt *tett*, *tött* kiegyenlítődéséből fejlődött, PAPP az *eĭ* > *ō* változás eredményének tekinti, DEME a fonetikai és rendszerbeli hatás szerepét hangsúlyozza kialakulásában.

Ha egymás mellett nézzük a pozitív és a negatív adatokat, azt látjuk, hogy a *tött*, *vött* variánsok a múlt idő e. sz. 3. személyében dominálnak, a *vött*-re csupán két pozitív adat van 3—4-szer annyi negatív előfordulás mellett. A többi személyben, továbbá jelen időben (feltételes jelenben is), az infinitívusban, a *-het* képzős származékban az *ĕ*-s tövek a gyakoribbak. Szerintünk ez a BÁRCZI-féle magyarázat helyességét igazolja, legalábbis a mi esetünkben, és a *tött*, *vött*, *lött* úgy tört előre, mint a *gyermök*, *ezör* a párhuzamos illabiális változat mellett.

A hangsúlyos *ō*-zés kevesebb szótőre terjed ki, kisebb fokú, mint a hangsúlytalan helyzetbeli, az *ō*-zés tehát fejlődő, erősödő jelenség az író nyelvében ugyanúgy, mint a kódexek korában (vö. DEME, i. m. 118), de ugyanakkor szilárdabb, kisebb ingadozást mutat, mint a 2—3. szótagban. A *görjed*, *szömved*, *szömely* mellé nem tudunk *ĕ*-zó alakot felsorakoztatni a kéziratból, 55 *ször*-re csak hat *szēr* esik. Ebben szerepe lehet annak is, hogy az előretörő *ō*-s formának csak a párhuzamos *ĕ*-s alakkal kellett harcolnia.

A hangsúlytalan *ō*-zés egészen más képet, más erősségi fokot mutat. Vannak szavak, amelyek csak *ō*-s alakban fordulnak elő, pl. *egyetömben*, *igön*, akad olyan szó is, amelynek alig van ellenpéldája (l. *gyermök* ~ *gyermék*), a példák többségében viszont még túlsúlyban vannak az *ĕ*-zó alakok. Ennek oka részben a hangkörnyezetben, részben talán az előző szótag vagy szótagok illabiális

magánhangzóinak ellenhatásában is keresendő. Meglátásunk szerint ezért van még főként a *kényszerít* a *kényszörít* mellett, az *ezér* az *ezör*-rel szemben stb.

A *rend*, *szerecsen*, *szerencse* stb. idegen eredetű szavak differenciáltabb vizsgálatra szorulnak az átvétel ideje és az átadó terület szerint is, hogy megmagyarázhassuk, miért jelentkeznek az egyik forrásban zömmel *ö-ző* alakban, a másikon pedig következetesen a mai köznyelvi formában. Emlékiratunkban csak az utóbbiak használatosak.

Az asszociatív *ö-zés*nek alig van egy-két előfordulása. Az *l*+dentális explózió előtti *ö-zés*re ezt a példát találtam: *Hassa Thewltere* (21), de mindig *teljességgel* (l. pl. 24, 30, 42, 55). Illeszkedései *ö-zés*re egy példa van: *Sebewssek* (55, 68). Talán az *l* labializáló hatását kell látnunk a *fewlewl* (16, 17, 72), annak *fewlette* (39) variánsokban. Az abszolút szóvégi *ö-zés* ismeretlen a nyelvemlékben, csak *előtte*, *tőle*, *földe* ~ *földje* él az író nyelvében.

8. Nyelvemlékeink hangtani jelenségei közül LOSONCZI után is legtöbbször foglalkoztak az *ö-zés* problémájával, feldolgozásával (irodalmát l. PAPP: MNy. IV, 3, 6; P. HIDVÉGI ANDREA—PAPP LÁSZLÓ: MNy. LV, 288—302, 434—41, 551—9).

Az eredmények ellenére sok vele kapcsolatos részletkérdés további behatóbb tanulmányozásra vár. Kevés kísérlet történt például az ingadozás fokának megállapítására, mértékének, kiterjedtségének kimutatására, egyes típusainak átfogóbb, rendszerezett feldolgozására és lokalizálására, „esetleg többféle” eredetének megvilágítására (vö. DEME, i. m. 109, 118—9). Az alábbiakban megkísérlem az első kérdés megközelítését a tárgyalt anyag alapján.

A jelenség ingadozási fokának akárcsak hozzávetőleges felmérésében több szempontot kell szem előtt tartanunk. Csak terjedelmesebb és összefüggő szöveg adatainak birtokában lehet a feladatnak eleget tenni. A vizsgálati eredmény annál értékesebb, megbízhatóbb, minél tömegesebb (pozitív és negatív együtt) adat áll rendelkezésünkre. Az ellenpéldák ugyanolyan fontosak, mint a pozitív adatok. Az ingadozást szavanként kell megállapítani, mert az eddigi kutatások azt mutatják, hogy legtöbb *ö-zhető* szónak labiális és illabiális változata hosszabb ideig élt egymás mellett változó gyakorisággal. Ellenőrzésképpen több helyről kiragadott szövegrészt kell feldolgozni, hogy meggyőződhesünk, egyenletesen érvényesül-e a tanulmányozott tendencia az egész szövegben, nem nyomul-e előtérbe valamelyik passzusban az irodalmi törekvés vagy a területi nyelvjárás. Közepes terjedelmű szöveget legcélszerűbb teljesen feldolgozni.

Nyelvemlékünkben a legtöbbször használt *ö-zhető* szavak labiális és illabiális változata így aránylik egymáshoz:

a) Hangsúlyos helyzetben: *ször* (fn. és rag): *szér* = 56:6, *körösz* : *köreszt* : *kereszt* = 5:2:2, *szömély* : *személy* = 8:0, *szömved* : *szemved* = 4:0, *görjed* : *gerjed* = 4:1; együttesen az *ö:e* = 79:9. Az arány arról tanúskodik, hogy az első szótagban az ingadozás kicsi.

b) Hangsúlytalan, 2—3. szótagban: *egyetömb* : *egyetembe* = 15:0, *igön* : *igen* = 35:0, *gyermök* : *gyermek* = 17:2, *embör* : *ember* = 23:41, *ezör* : *ezer* = 4:18, *mindön* : *minden* = 35:59, *Imröh* : *Imreh* = 1:2; *Szeröm* : *Szerem* (fdr.n.) = 12:1, *Szentdömötör* : *Szentdemeter* = 2:0; összesen: *ö:e* = 144:123.

Az arányszámok azt mutatják, hogy az ingadozás foka szavanként változik, de az *ö*-zés már e helyzetben is a maga javára billentette a mérleg nyelvét, részesedése 66%-os az *ē* rovására.

c) Végződéses előtti helyzetben és toldalékokban: Nem soroljuk föl a végződéseket, sem az *ö ~ ē* előtt álló szótöveket végmássalhangzók vagy tőtípusok szerint csoportosítva, mert a példatárba felvetteken kívül olyan toldalék és végmássalhangzó az egész szövegben nem fordul elő, amelyek között *ē ~ ö*, (*e ~ ö*) várható volna. 400 adatban 271-szer *ö*-t, 129-szer *ē*-t találunk szuffixumok előtt. Az eredmény azt bizonyítja, hogy az ingadozás itt jóval kisebb, mint hangsúlytalan helyzetben, de sokkal nagyobb, mint hangsúlyosban, amiből arra lehet következtetnünk, hogy a nyelvemlék annak a területnek nyelvjárási *ö*-zését tükrözi, amelyen az *ö*-zés a szó végéről a szó belseje felé haladt. A kéziratban egyes leghasználtabb szuffixumok előtt az *ö*, *ē* így aránylik egymáshoz: a múlt idő *-tt* jele előtt: *-ött* : *-ëtt* = 90:4, a *-k* többesjelt megelőzően: *-ök* : *ék* = 30:23, az *-s* melléknévképző előtt: *-ös* : *-ës* = 44:40, a *-t* tárgyrag előtt: *-öt* : *-ët* = 22:31, az *-n* egy.sz. 3. sz. igei személyrag előtt: *-ön* : *-ën* = 15:16.

Nincs sok *ö*-zhető toldalékunk, s ezek mindegyikére hiába keresnénk nagyobb számban adatokat egy-egy forrásban; meg kell tehát elégednünk annyival, amennyit nyújtanak. Kéziratunkban 1 igeképző, 1 nomenképző, 1 személyrag és 1 birtokos személyrag ad lehetőséget az ingadozás mértékének felbecsülésére. Az *igérköz*ik ~ *igérkë*zik típusú származékokban a *-köz*- : *-këz*- = 16:3, a *lësztök* ~ *lësztëk* mintájú többes sz. 2. sz. *-tök* : *-tëk* = 9:1, a *nëpetök* ~ *nëpetëk* típusú birtokos személyragos alakok *-tök* : *-tëk* = 16:0, a *veszëdelöm* ~ *veszëdelëm*-féle képzett szavak *-delöm* : *-delem* = 2:1, s végül a multiplikatívus *-ször* : *-szër* = 16:2. Az arányosításból az tűnik ki, hogy a szuffixumok *ö*-zése majdnem olyan szilárd, mint a hangsúlyos helyzeté. A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az allativusi rag csak *-hoz* alakban szerepel akár labiális, akár illabiális hangrendű szó előzi meg, és különírva találjuk; *-ëkëny* képzős származékokra nem akadtam a szövegben.

Említettük, hogy a gyéren adatolt példákat nem vettük fel az arányosított párok közé, mert nem lehet tudni, hogy 10—20 adat esetén melyik változat volna a fővariáns. Úgyszintén nem tértünk ki a *kënyér* ~ *kinyér*, *mëgyën* ~ *mëgyün* szembenállásokra, ha *ö*-ző változatuk egyáltalán nem fordul elő. A hasonló párok egyébként is igen ritkák.

Felvetődhet a kérdés, hogy a fenti következtetések és megállapítások érvényességét nem teszi-e kétséggé a példák alacsony száma, hiszen a hangsúlyos helyzetbeli *ö*-zés ingadozását 5, a hangsúlytalanét pedig 9 szón figyeltük meg. Sajnos, sem az emlékiratban, sem a kódexekben nem támaszkodhatunk a pél-

dák tömegére. DEME adatösszeállításában (i. m. 111—8), melynek forrásai között LOSONCZI jellemzése szerint találunk erősen, közepesen és gyengén *ö-ző* kódexeket (NyK. XLV, 257—8), a *tött, vött, lött* alakokat nem számítva szintén 1—5 példa szemlélteti a hangsúlyos *ö-zést*, igaz a szerző „csak összefoglalóan” mutat be példákat LOSONCZI példatára nyomán (i. m. 111), de részben ki is egészíti, hiszen LOSONCZI például nem idéz ilyen példát a BirkK.-ből (NyK. XLV, 218—24), DEMÉNél viszont 3 is van. LOSONCZI tanulmányaiban egy-két kódexből 15—18 példát találunk, de ezek között szerepelnek a *tött, vött, lött* formák is, valamint az 1—2-szer előforduló adatok, amelyekre mi nem támaszkodtunk. Az ingadozás fokát a fenti két szerző adatösszeállítása után nem lehet megállapítani, mert DEME az ellenpéldák számát nem szavanként, hanem globálisan és legtöbbször hozzávetőlegesen adja meg (i. m. 111—8), LOSONCZI pedig alig közöl ellenpéldákat (NyK. XLV, 90—1, 106, 115—6, 232—3 stb.).

9. Hogy jobban lássuk, mely *ö-ző* morféimákra mely kódexekből vannak adatok, LOSONCZI gyűjtéséből táblázatokat készítettem. A kódexeket LOSONCZI csoportosítása szerint sorolom fel. Külön táblázatban mutatom be a hangsúlyos, a hangsúlytalan, a szuffixumok előtti és a szuffixumokban meglevő *ö-zést*. Azokat a példákat, amelyek csak 1—2 kódexben vannak meg, pl. *énök, röstell, jögyös, szöpög* nem vesszük fel a táblázatba, mert kis számuk miatt nem változtatnak az *ö-zés* általános képén, a statisztikai eredményeket sem módosítanák a megengedett határokon belül, és összevetési anyagként sem használhatók. A legtöbb szó toldalékos alakban fordul elő a szövegben. LOSONCZI erre kötőjellel utal példatárában; a táblázatban csak ott tesszük ki e jelet, ahol több származékszónak az alapszavát jelöli, pl. a *jelön-* képviselheti a *jelent* és a *jelenik* igéket vagy ahol az alapszó nem azonos a szótári alakkal, pl. *ingörl-*. A *-köz, -ször, -höz* stb. toldalékok természetesen csak *-köz, -ször, -höz* > *-köz, -ször, -höz* változást vagy a két forma váltakozását mutatják. Az asszociatív *ö-zés* meglétét, mivel nem az erősen vagy közepesen *ö-ző* kódexekre jellemző, és a kézirat sem ad hozzá értékelhető adatokat, nem vettük számításba. A lehetőség szerint figyelemmel kísérjük a tulajdonnevek labiális variánsainak az előfordulásait is.

Mivel az *ö-zés* szempontjából számításba vehető kódexek mindegyikében majdnem ugyanazokkal a szavakkal találkozunk, hogy jobban kitűnjék a rájuk jellemző hangsúlyos, hangsúlytalan, toldalékok előtti és a szuffixumos *ö-zés*, három kódexcsoport labiális *ö-ző* példáit, a szuffixumok előtti és a szuffixumos adatok számát sűrítjük táblázatba.

10. Nézzük meg elsőnek a labiális *ö-zés* állapotát abban a csoportban, amelyben LOSONCZI 7 kódex, 16 „kéz” (NyK. XLV, 218) írásának adatait gyűjtötte össze (l. uo. 218—33). A nyelvmélekek abban a sorrendben következnek egymás után, ahogy LOSONCZI állította össze őket. Az ellenőrzés, a visszakeresés így mindig könnyebb és gyorsabb. Amely kódex a bemutatott

csoportból a szemléltetett helyzetben nem tartalmaz *ő-ző* példát, azt nem vesszük fel a táblázatba. Előfordul ugyanis, hogy egyesekből csak az asszociatív *ő-zés*re van példa. A számoknál megtartjuk LOSONCZI „csillag” jelzését („A csillag az adatnak egy oldalon többször való előfordulását jelzi.” Uo. 58). Ha valamelyik helyzetben csak az adatok száma van megadva példa nélkül vagy a példát LOSONCZIVAL szemben ma az asszociatív *ő-zés*nél említenénk, akkor erre (x)-szel hívjuk fel a figyelmet. (L. 71. l. I.)

A *szöm*, *szömély*, *köröszt*, *körösztýén* szavakat külön-külön példának vet-tük fel azért is, mert lelőhelyeik nem fedik teljesen egymást. A fenti kódexek-ről LOSONCZI ezt írja: „Inkább *ë-ző* kódexek; az *ő-zés* azonban elég erősen kezd terjedni” (uo. 258). A kimutatás szerint e kódexeket differenciáltabban kell értékelnünk és jellemeznünk. A vizsgált két helyzetben 4 kódex, 6 „kéz” *ő-zése*, a BirkK.-é: *csöpövel* 'csepű' (354), *rösteljétek* (349), *ösmerj* (349), vala-mint a *vött* (346), *tött* (349), *löttének* (349) (DEME, NyelvatlFunk. 111), az ÉrdyK., ÉrsK. I-, II-, III-, LobkK. II-é már figyelemreméltó, nem elhanyagol-ható, a többiben még csak beszűrődésről beszélhetünk vagy egyáltalán nincs idevonható adatuk.

Ezeken kívül elszórtan felbukkannak még ezek a példák: *csöcs-*, *zöndül* (ÉrsK. III.), *ött* (ÉrdyK., ÉrsK. I., II., III.), *ögy-* (ÉrsK. I.), *györtya* (uo.), *kögyetlen* (uo.), *nömös* (uo.), *pörsöly*, *zöng* (ÉrdyK.), *röpül* (ÉrsK. I.), *szöndör-* (ÉrdyK.), *szöpög* (ÉrsK. I., III.), *sőt*: *ölöszér*, *örő*, *fökély* (ÉrsK. I.), *öröklýe* (ÉrdyK.); — *billög* (ÉrdyK.), *édös* (ÉrdyK., ÉrsK. I., III.), LobkK. (21), *címör* (ÉrdyK.), *eretnök* (ÉrdyK., LobkK. II.), *Erzséböt*, *Imröh* (ÉrdyK.), *imög* (ÉrsK. I.), *ingör-*, *Jeruzsálöm* (ÉrsK. I.), *némöt*, *péntök*, *pörsöly*, *remöte*, *részög* (ÉrdyK.), *férög* (ÉrdyK., LobkK. II.), *Pétör*, *sekröstye*, *temérdök* (ÉrsK. I.), *Szepös*, *szendör-*, (ÉrdyK.), *szerecsön* (ÉrdyK.), *teröh* (ÉrdyK., LobkK. II.), *teröm-* (LobkK. II., ÉrsK. I., GömK. IV.), *tévölg-* (ÉrdyK., ÉrsK., I.) *vecsörnye*, (ÉrsK. I.), *veröm* (ÉrsK. I.); (a táblázatok példáinak adatait l. NyK. XLV, 218—33). (A szuff. előtti és szuff.-os *ő-zést* l. 72—3. l. II., III.)

Az összeállítás sok szempontból tanulságos. A 17 „kéz”-ből 16 ismeri a toldalékok előtti *ő-zést*, de távolról sem azonos mértékben él vele. Az e hely-zetbeli *ő-zés* foka és gyakorisága a toldalékok száma szerint a fenti kódexeket 4 kisebb csoportra tagolja, mégpedig: 1. erősen *ő-zőre*, mint az ÉrdyK., ÉrsK. I., II., III. és a LobkK. II. Mind a négy „kéz” fejlettebb *ő-zésre* vall az előző táb-lázaton is. 2. Közepesen *ő-ző* az AporK., BirkK., GömK. III. 3. Egészen gyenge *ő-ző* a GömK. IV., V., VI., VIII., IX., adat nélkül egyedül a GömK. II. áll. A teljes tőhöz járuló toldalékaink előtt már e kódexeinkben is gyakori az *ő-zés*. Nem azonos szövegben s egyáltalán bármelyik nyelvben a toldalékok megter-heltsége, frekvenciája nem azonos. A nagy számok mégis arról tanúskodnak, hogy egyes szuffixumok előtt, mint pl. az *-l* verbum-, a *-z* denominális képző, a *-k* többesjel, a *-tt* múlt idő jele, a *-t* tárgyrag, az *-n* helyhatározórag, továbbá

az igei és a birtokos személyragok előtt az *ö*-zés fejlettebb volt, mint a többi toldalék előtt.

A toldalékos *ö*-zés statisztikai összeállításából kitűnik, hogy a legtöbb *ö*-ző szuffixumot és adatot az a három kódex tartalmazza, amelyeket az első vagy második alcsoportban említettünk a korábbi táblázatok szerint is, nevezetesen az ÉrdyK., ÉrsK., LobkK. II. Az előző árnyaltabb csoportosítástól lényeges eltérést mutatnak a GömK. kezei, itt ugyanis csak a GömK. IX. szerepel egy adatával. Az *ö*-zhető kódexek toldalékok száma korlátozott; úgy látszik, a gyakoriság elősegítette labiális alakjuk használatát.

LOSONCZI a LobkK. III.-at nem iktatta ebbe a csoportba (i. m. 218), szuffixumos *ö*-ző példáit azonban itt idézi (i. m. 231—2), azért ide vettük fel mi is.

11. A következő csoportban LOSONCZI olyan 7 kódexet (10 „kezet”) foglalt össze, amelyek *ö*-zése szerint „elég erős” (NyK. XLV, 93, 256). Nézzük meg, mit takar ez a jellemzés. (L. 74—6. I. IV., V.)

DEME négyből sorol fel adatokat, és konkrétan, kódexenként, helyzetenként állapítja meg az *ö*-zés meglétét vagy hiányát. A DöbK. szerint „Erős szuffixumos és hangsúlytalan” *ö*-ző (NyelvatlFunk. 112). A KrizaK. „erős szuffixumos és meglehetősen erős hangsúlytalan” *ö*-ző; a hangsúlytalan *ö*-zés igen gyenge benne (uo. 113). A LázK. IV. „erős hangsúlytalan és szuffixumos” *ö*-ző, a hangsúlyos *ö*-zésre csak beszűrődések vannak (uo. 114). A PozsK. III. „meglehetősen erősen szuffixumos” *ö*-ző, „hangsúlytalan *ö*-zése gyenge” (uo. 115—6). A LázK. V., VI.-ra DEME szerint ugyanaz a megállapítás érvényes, mint a LázK. IV.-re (vö. uo. 114).

A hangsúlyos helyzetre vonatkozólag DEMÉVEL teljesen egyet kell értenünk. LOSONCZI általánosítása e helyzetben viszont csak a NagyszK.-re érvényes. A többi kódexben a szótó *ö*-zése gyenge vagy nincs is rá adat nála (NyK. XLV, 96—3). Hangsúlytalan helyzetben sokkal kiegyenlítettebb az *ö*-zés jelentkezése a példákat és az adatok számát tekintve is. Legerősebben *ö*-zőnek látszik a NagyszK., DöbrK., a LázK. IV., leggyengébbnek a LázK. V., VI. A táblázatban nem szereplő, de LOSONCZINÁL e csoportba tartozó LázK. VI., Piry-h., SzékelyudvK. V. *ö*-zése e két helyzetben az adatok csekély száma vagy hiánya miatt nem vehető figyelembe.

Egy-két forrásban megtaláljuk az alábbi példákat: *fölleg* (DöbrK.), *körösz* (uo.), *körösztyén* (KrizaK.), *mövet* (DöbrK.), *nöm-* (NagyszK.), *nömös* (SzékelyudvK. II.), *rőjt* (DöbrK.), *Örzsébet, szöpög* (uo.), *kényszörít* (NagyszK.), *szörközet, szörz-* (KrizaK.), *zöng-* (DöbrK., NagyszK.), *zöndül* (DöbrK., SzékelyudvK. II.), *ött-* (DöbrK., LázK. IV.), *öve* (DöbrK.), *szöntök* (NagyszK.); — *édös* (DöbrK., KrizaK., NagyszK.), *Erzséböt* (NagyszK.), *ezör* (LázK. III.), *Gergöly* (NagyszK.), *ingörl-* (SzékelyudvK.), *mindön* (Piry-h.), *péntök* (SzékelyudvK. II., LázK. III.), *részög* (NagyszK.), *segör, teröm* (uo.), *terömt* (KrizaK.), *tévölg-* (DöbrK.). A *lölk-* (PozsK.), *incsölködik* (LázK. IV.), *cseleködik* (uo.),

nyilván más kategóriába tartoznak. Több *e* helyén is föllép *ö*-zés. (A táblázatok és a felsorolt példák pontos adatait l. : NyK. XLV, 93—107.)

A táblázat azt bizonyítja, hogy a toldalékok előtti *ö*-zés e kódexcsoportban is a Piry-h. és a SzékelyudvK. I. kivételével erős. Legfejlettebb a NagyszK.-, DöbrK.-, SzékelyudvK. II.- és a LázK. IV.-ben, kevésbé erős a LázK. VI.- és a KrizaK.-ben. Legtöbb adat van az *-s* melléknévképző, az *-m*, *-d* birtokos és igei személyragok, a *-tt* múlt idő jele és a *-t* tárgyrag előtt. Meglepő, hogy különösen a NagyszK.-ben a *-tlen* fosztóképző előtt is jelentős az *ö*-zés.

A toldalékok *ö*-zése szempontjából a LOSONCZI által e csoportba sorolt kódexeket három alcsoportra bonthatjuk. A LázK. IV., V., NagyszK., SzékelyudvK. II. e helyzetbeli *ö*-zése az adatok számából kiindulva viszonylag fejlett; a LázK. VI.-, DöbrK.-, KrizaK.- és a PozsK.-é még gyenge; a Piry-h.-ból és a SzékelyudvK. V.-ből nincs pozitív adatunk. Az első csoportbeli kódexek szufixumos *ö*-zésétől csak árnyalati különbségek választják el.

12. A VI., VII., VIII., IX. táblázaton (l. 77—80) az erősen *ö*-ző kódexek (l. LOSONCZI: NyK. XLV, 257) *ö*-zését mutatjuk be; LOSONCZI 11 kódexet, 18 „kezet” sorolt ide (l. uo. 58).

Végeredményben ezekben a kódexekben sincs sok hangsúlyos *ö*-ző példa, hiszen a meglevők zöme előfordul az első két csoportban ismertetett forrásokban is, az *öttem*, *bőtű*, *Dömötör* szavak elég ritkák, a *mönt*, *nömös*, *görjed* *ö*-zése pedig valószínűleg szűkebb területre korlátozódott. A táblázatból kiviláglik, hogy a többi szó *ö*-zése erős, és elterjedt lehetett, azért adatolhatók a korábbi kódexcsoportok tagjaival szemben több helyről. Mindent egybevetve legerősebb hangsúlyos *ö*-zés található a CzechK.-, TelK.-, DebrK.-, KazK. I.- és a WinkK.-ben, ellenben csak egy-két *ö*-ző szó fordul elő a DebrK. II.-, V.-, GuaryK.- és a SimK.-ben.

Szórványosan előfordulnak még a következő szavak: *csöpű* (TelK.), *Örzsébet* (*ölsebet*; DebrK. VI.), *pörsöly* (NádK., TihK.), *rönd* (DebrK. III.), *röpös* (KazK. I.), *söb* (WeszprK. I.), *szödörj* (TihK.), *szöndörödék* (TihK.), *szöpög* (DebrK. II., NádK.), *szörént* (DebrK. III.), *kögyelmes* (DebrK. I.), továbbá: *bölül* (*bolöl*; DebrK. II.), *öngömet* (TihK.), *örő* (SándK.), *jögyös* (DebrK. I.), *jölönti*, *jölös* (DebrK. III.), *közde* (WeszprK. I.), *möstör* (DebrK. III.), *töremt* (WeszprK. I.), *zöndül* (TelK.). Meglepő az utolsó 10 szó első szótagbeli *ö*-zése *e* helyén. (A táblázatok és a fenti példák részletes adatolását l. NyK. XLV, 58—93.)

Az összeállítás szerint a *csöcsömő*, *ingörl*-, *Benedök*, *Imrő* szavakra akad legkevesebb forrásból adat. Bár az ellenpéldák számát nem ismerjük, nagyon valószínű, hogy gyér írásbeli használatuk miatt nem találkozunk velük sűrűbben. Az összeállítás meggyőzően dokumentálja, hogy a kódexek e csoportjának hangsúlytalan *ö*-zése, kivéve a DebrK. VI.- és a WeszprK. II.-t, általánosnak mondható, s majdnem azonos terjedelemben és mértékben használják az

ő-ző formákat. Legkiterjedtebb az ő-zés a DebrK. I., KazK. I., NádK. és a WinklK.-ben.

A kódexek egyikéből-másikából ezek a példák kerülnek még elő: „*Cycôle*” (CzechK. 133), *egyöd* (CzechK., WinklK. I.), *eröklýe* (DebrK. I.), *eretnök* (DebrK. I., GuaryK., TihK.), *kemönce* (DebrK. I., III., TihK.), *kerösz* (DebrK. I.), *kesköny* (TihK.), *medönce* (WeszprK. I.), *peledönce* ‘penitencia’ (DebrK. I.), *pörsöly* (NádK.), *Seböstýén* (CzechK., DebrK. I.), *szöddörj* (TelK. I.), *szelönce* (WinklK. I.), *szendörödék* (KazK. I.), *szerecsön* (DebrK. I., III., SándK.), *szövendök* (KazK. I., TelK. I.). A *békösség* (CzechK., DebrK. III.), *becsösség* (DebrK. III.), *esedöz-* (DebrK. II.), *rettög* (TihK.), *szepög* (NádK.), *kétölködik* (DebrK. I., DebrK. III., NádK., WinklK. I.), *incsölködik* (DebrK. I., V., TihK., WinklK. I.) szavak nem tartoznak a hangsúlytalan ő-ző példákhoz, hanem a következő helyzetbeliekhez, illetve az asszociatív ő-zőkhöz. (A táblázat és a felsorolt példák adatolását l. NyK. XLV, 58—78).

Akár vízszintesen, akár függőlegesen nézzük a táblázat adatait, azonnal szembetűnik, hogy a labiális ő-zés ebben a helyzetben kódexenként és az ő-t követő toldalékok szerint is általánosan erős. Fejlettségére vall, hogy a *-tlen* képző előtt nagyon gyakran, de még a *-bb* középfok jele és a *-d* sorszámnévképző előtt is akadnak ő-ző esetek nem egy kódexben. Ez az ő-zés leggyakoribb az *-s* mn.-képző, a *-k* többesjel, a *-t* tárgyrag, a birtokos és az igei személyragok előtt, hasonlóan, mint az első két csoportbeli kódexekben.

A táblázat az ellenpéldák számadatainak hiányában is jól mutatja, hogy a szuffixumos ő-zés párhuzamosan fejlődött a jelenségkör többi ő-zésével. Gyengén ő-ző forrásokban gyéren mutatkoznak ő-ző toldalékvariánsok, az erősen ő-zőkben viszont tömegesen kerülnek elő és több formánsban.

13. Nem folytatjuk tovább a kódexcsoportok adatainak táblázatos összeállítását. A XVI. század első felének ő-zését leginkább a tárgyaltaikból ismerhetjük meg. A kézirat e labiális jelenségének ennél nagyobb számú kódexszel való összevetése sem teszi ezt szükségessé.

Ha ezek után számba vesszük nyelvelmélünk összes hangsúlyos és hangsúlytalan ő-ző példáit (zárójelben az előfordulások száma), megállapíthatjuk, milyen típusú és fokú ő-ző nyelvelmékekhez áll legközelebb a kézirat. Ő-ző példái ezek: *önni* (1x), *födöz* (1x), *görjed* (2x), *szömved* (4x), *böcsület* (1x), *Szendömötör* (2x), *fölül* (2x), *körösztyös*, *körösztyén* (5x), *pörös* (1x), *szömély* (8x), *szömved* (4x); — *lött* (18x), *lönnek* (1x), *tött* (12x), *tönnönk* (1x), *vött* (2x); — *egyetömben* (15x), *ezön* (6x), *embör* (23x), *érdöm* (5x), *érsök* (2x), *ezör* (4x), *gyermök* (17x), *idegön* (1x), *igön* (35), *Imröh* (1x), *ingörl-* (4x), *jelön-* (2x), *kényszörít* (1x), *mindön* (36x), *mestör* (3x), *péntök* (1x), *Pétör* (1x), *pispök* (1x), *Szendörö* (1x), *Szeröm* (12x), *temérdök* (6x). Összesen 32 alapszó 208 adattal és *tött*, *vött*, *lött* együttvéve 34-szer.

A kódexek anyagában csupán a *Szendörö* és *Szeröm* két helynévvel nem találkoztunk, a harmadik helynév utótagja több helyt felbukkant személynév-

ként. Bár a kódexek, mivel jelentős százalékban másolatok, nem tükrözik tisztán sem a szerző, sem a másoló *ö*-zését, annyiban jó összehasonlítási alapnak bizonyulnak, hogy példáik segítségével eldönthessük és ellenőrizhessük, általában mely szavakra terjedt ki korukban a labiális *ö*-zés. Ennyi példa egy-egy kódexben elég ritka. A kézirat tehát a tanulmányozott jelenség tekintetében a legerősebben *ö*-ző nyelvmlékek közé tartozik. Bizonyítja ezt a formánsok előtt mutatózó *ö*-zés száma is. Igéi személyragok előtt gyakoriak, a *-k* előtt 1 példában 1-szer, az *-m* előtt 3 példában 15-ször, a *-tök* előtt 7 példában 8-szor. Birtokos személyragok előtt így alakul: *-m* előtt 7 példában 15-ször; *-d* előtt 5 példában 10-szer; *-tök* előtt 4 példában (a *bennetök*, *veletök*, *ellenötök* stb. alakokat egy szónak vettük) 16-szor. Egyéb ragok előtt: lok. *-n* előtt (ideszámítva a *tizön-* előtagú összetett számneveket is) 8 példában 15-ször, *-n* temporalis előtt 3 példában 6-szor, *-n* modalis előtt 6 példában 6-szor, *-t* tárgyrag előtt 9 példában 19-szer; verbumképzők előtt: *-d* előtt 4 példában 6-szor, *-l* előtt 1 példában 1-szer, *-z* előtt 2 példában 2-szer, *-s* melléknévképző előtt 15 példában 41-szer. A jelek előtti állapot: *-tt* múlt idő jele előtt 31 példában 83-szor, *-k* többesjel előtt 15 példában 27-szer.

A labiális *ö*-zés fokát, fejlettségét megvilágítjuk még az *ö*, *ē* hangok megterheltségének arányosításával. Ha kiszámítjuk, milyen arányban van az *ē* az *ö*-höz a kéziratban, és hogyan oszlik meg megterheltségük ugyanannak a szövegnek „mai köznyelvesített” változatában, a kettő kivonásával olyan számot kapunk, amely elég pontosan kifejezi az *ö*-zés mértékét. Tudatában vagyunk annak, hogy a kérdés a valójában nem ilyen egyszerű. Minden egyes *e*-ről nem tudjuk megállapítani, hogy zártnak vagy nyíltnak ejtette *e* az ismeretlen szerző. Kérdés, felvehető-e az egytagú elemek *ē*-je stb. Ha jól megfontoljuk és ismereteink szerint csak a zárt *ē*-ket vesszük figyelembe, közepes terjedelmű összefüggő szöveg ilyen feldolgozásában annyi *ē*-t találunk, hogy a problematikus szavak *ē*-inek száma alig haladja meg a pontosabb számításoknál is megengedett hibaszázalék számát. Hasonló felmérés szükségesnek látszik azért is, mert így nem maradnak figyelmen kívül az illabiális *ē*-ző példák *ē*-i sem, amelyek csökkentik az *ö* megterheltségi fokát, s amelyek kisebb-nagyobb mértékű meglétével még számolnunk kell a kódexek korában, így emlékiratunkban is.

A statisztikai összeállításban ezt az eljárást követem: Feldolgozom a kézirat kétharmadát, ennek háromnegyedét az első feléből, egy negyedét a legvégéről veszem (5—45, 65—78). Az oldalanként előforduló *ē*, *ö* fonémák, az illabiális *ē*-ző példák *ē*-inek és a labiális *ö*-ző alakok *ö*-inek számát 10—14 oldalanként 4 csoportban összesítem (I. 5—14; II. 15—26; III. 27—40; IV. 65—78). Ezzel a módszerrel megfigyelhetővé válik, egyenletes-e a fenti hangok használata, nem mutatkozik-e valahol nagyobb fokú *ē*-zési vagy *ö*-zési törekvés. A statisztikából ezt a képet látjuk (I. 80. l. X.).

Már az I. és II. oszlop adatainál szembetűnik, hogy az illabiális adatok *ē*-inek száma előrehaladva a szövegben fokozatosan csökken, a „labiális” *ö*-ké

pedig a szöveg vége felé gyarapszik. Ez nem az *ē*-nek az *ö* javára történő visszaszorulásával és a „labiális” *ō*-nek az *ē* rovására bekövetkezett erősödésével függ össze, hiszen nagyjából ugyanazok a szavak *ō*-zók és illabiális *ē*-zók az irat első és második felében is, hanem abból adódik, hogy példáik, mint *tékáll*, *kényrög*, *török* ~ *tërök*, *tërvény*, *közëtt* sokkal gyakoribbak az emlékirat elején, mint a vége felé, és egyes *ō*-zó morfémák, helyzetek (pl. a tárgyrag, a múlt idő jele, az -s melléknévképző előtt) sűrűbben használtak a munka II. felében, ahol az apró események torlódnak, a szereplők száma növekszik, és a cselekvés személye többször változik.

A kimutatásból azt látjuk: köznyelvünkben az *ē*, *ö* használata 12—14 oldalnyi szövegben eléggé egyenletes, egy-egy ilyen terjedelmű, ugyanazon forrásból vett részben a legnagyobb különbség 3,6%. A kéziratban a használatuk még nem ilyen megállapodott, csoportonként jelentkezhet 12,8%-os eltérés. Szerepe van ebben mind az illabiális *ē*-zésnek, mind a labiális *ō*-zésnek. Az illabiális *ē*-zó adatok *ē*-inek száma nem magas, kb. 6,5%-kal növelik az *ē*-k számát. Az *ō* megterhelése csak a labiális *ō*-zó tendencia eredményével is 13%-kal nagyobb. A labiális *ō*-zó adatok *ō*-inek száma jelentős, a köznyelvi állapottal szemben 53%-kal emelik az *ō*-k számát ($357 : 403 = 47 : 53$). A csoportok adatai bizonyítják, mennyire szükséges több helyről kiválasztani elemezendő részeket. A statisztika átfogó képet ad a jelenségekről, de ha mechanikusan szemléljük, részletekre vonatkozólag téves következtetéseket vonhatunk le belőle.

14. Az *ō*-zés eredetével, fejlődésével és típusaival foglalkozó kutatók rendszerint kitérnek arra a problémára, mely mássalhangzók szomszédsága segítette elő a labializáció létrejöttét és terjedését (BÁRCZI, Htört.² 154; TÖRÖK: MNy. LV, 50—1; DEME, NyelvatlFunk. 108—9; EGRINÉ ABAFFY E., Sopron megye nyelve a XVI. században. 19, 149). Labializáló hatást tulajdonítanak a labiális mássalhangzóknak (vö. BÁRCZI, i. h.; TÖRÖK, i. h.; EGRINÉ ABAFFY E., i. h.), az *l* (*r*, *j*?)-nek (DEME, i. h.).

Azt hihetnénk, hogy az erősen *ō*-zó, nagy mennyiségű adatot tartalmazó szöveg sokat mondhat e kérdésben. Vizsgáljuk meg tehát, milyen tanulságok leszűréséhez segít e tekintetben kéziratunk. Helytakarékosság miatt nem közöljük az összes előforduló msh. + *ō* + msh. kombinációt. A feldolgozás módjáról mégis annyit: Kiírtuk a labiális *ō*-zó adatok *ō*-jét megelőző és követő mássalhangzóival (*x* + *ō* + *y*) együtt, az egyes helyzeteknek megfelelően, pl. *ször*- (*ször* fn., *rag*, *szörtelen*, *szörszám*, *kényször*, *egyször*), *szöm*- (*szöm*, *szömély*, *szömved*); -*dön* (*mindön*), -*gön* (*idegön*, *igön*); -*gös* (*betegös*, *lehetségös*), -*rös* (*pörös*, *hírös*), -*gön* (*Mezőségön*), -*dön* (*rendön*), -*zön* (*tizön*-) stb. Ezután összeszámoltuk, mely mássalhangzó hányszor áll *ō* előtt és után, majd rangsoroltuk őket a gyakoriság és a példák (tehát nemcsak az adatok száma alapján) száma szerint. Ez a sorrend alakult ki:

a) hangsúlyos helyzetben megelőző mássalhangzók: *sz*, *k*, *g*, *f*, *d*, *b*, *p*; követők: *r*, *m*, *cs*, *d*, *n*, *z*;

b) a szótő 2—3. szótagjában megelőzők: *d, g, b, t, m, z, k, l, s, r*; következők: *n, r, m, k, h*.

c) *-ö + s* (mn.-képző) előtt: *t, b, g, p, r, sz, n, l, s, r*; *ö + n* (lok.) előtt: *z, s, g, t, d, n, k, p, m*; *ö + tt* (múlt idő jele) előtt: *t, l, sz* (*c = tsz*), *s, d, z*; *ö + t* (tárgyrag) előtt: *g, t, m*. Ha *ö + szuf.* (valamennyi) előtt nézzük, a leggyakoribb msh-k ezek: *t, s, n, m, k*.

Végző következtetésünk: erősen *ö-ző* szövegben, melyben *ö-zés* minden helyzetben és több példában található, a szomszédos mássalhangzók egyikének vagy másikának labializáló hatását nehéz kihámozni.

Példáinkat a labiális *ö-zés* szempontjából válogattuk össze. Etimológiójuk részben megerősíti, részben homályban hagyja idetartozásuk helyességét. Az *ö-zéssel* foglalkozó tanulmányokban a kézirat szavai az *ö-zés* e fajtájába vannak sorolva. Eredet szerint 27%-os a finnugor vagy valószínűleg finnugor szavak részesedése: *enni*, vö. vog. *tē- 'ua'*. (SzófSz.), *fed ~ föld*, vö. vog. *pänt- 'ua'*, o. *pent- 'ua'*. (l. uo.), *szem*, vog. *säm 'ua'*, o. *sem 'ua'*; a *személy* a *szem* származéka (l. uo.); *szer*, vog. *ser 'szerü' -féle'*, o. *sir 'ua'*, cser. *ser 'mód, szokás'*. Az *egyetemben*, *igen*, *jelen*, ezen szavakban az *-em*, *-en* elem nem a finnugor tö tartozéka. 19,2%-ot tesznek ki az ismeretlen eredetű szavak: *gerjed*, *szenved*, *kényszerít*, *idegen*, *ingerel*, 11,5% a bizonytalan, vitatott eredetű szavak száma: *ember*, *gyermek*, *termédek*. Ugyanennyi a szláv származásúak százalékszáma is: *kereszt* (*keresztes*, *keresztény*), *per ~ pör*, *péntek*. Az első szónak és származékainak *ö-ző* változataira csak a XVI. sz. óta vannak adatok, pl. 1541: *kerösz*t (Sylv. Út. RMNy. II, 49), 1586: *körösz*t (NySz.), 1615: *köreszt* (uo.; vö. KIEZSA, SzlávJöv. 263), 1526: ? *körösz*tin, 1530: *körösz*tyén (i. m. 264—5); de 1253: *kerüsz*t, *kürüsz*t (i. m. 264). KIEZSA a *körösz*-től igealakot CzF-ből idézi (i. m. 165), holott a NySz-ben a XVI. századból is találhatók rá adatok, pl. *körösz*telés (RMK. VI, 126), *megkörösz*tölködönk (DöbrK. 356), *megkörösz*tölködött (TihK. 69). A *körösz*tös szót 1565-ből ismeri ez a szótárunk (Mel: Sám. 101). Az adatok tanúsága szerint mind helynevekben, mind köznévi funkcióban legelterjedtebb volt a *kereszt* alak (vö. KIEZSA, i. m. 263). A *per* a XV. sz. II. felétől kimutatható *perel*-ből keletkezett elvonással (vö. SzófSz.; KIEZSA, i. m. 415—6). Ennek labiális magánhangzójú *pöröl* variánsa 1530-ból adatolható (KIEZSA, i. h.), viszont a *per* a XIV. sz. végétől, a *pör* 1510-től van meg nyelvelméleinkben (vö. KIEZSA uo.). A *pörös* származék első előfordulásával 1526—27-ben találkozunk (ÉrsK. 490; NySz.). A *péntek* valószínűleg óhorvátból származó átvétel (KIEZSA, i. m. 413—4). *Péntök* változata 1513-ból van kimutatva (l. i. h.). Mindkét szó több korábbi és korabeli illabiális alakja azt bizonyítja, hogy a labiális *ö-ző* példák között a helyük. 5% esik a török nyelvekből eredeztetett szavakra: *becsül*, *érdem* (*érdemel*), 1—1 százalékos arányban akad közöttük iráni eredetű: *ezer*, európai vándorszó: *mester* és bizonytalan úton nyelvünkbe került, de végeredményben görög alapra visszavezethető: *érsek* szó (SzófSz.). — A *mester* sza-

vunk minden valószínűséggel az ófranciából származik (vö. SzófSz., KNIEZSA, i. m. 888—9), az OklSz. adatai szerint a szóvég *-tir*, *-tür*, *-ter*, *-tör* is lehetett, az első két elem csak a XIII. sz.-ból mutatható ki. Az *érsők* alakra a XV. sz. végétől akadnak adatok (KNIEZSA, i. m. 632).

A három személynév 11,5 százalékot foglal le. A *Demeter* valószínűleg a latin *Dimitrius* átvétele (EtSz.), 1211-től az illabiális hangrendű alak az általános (l. OklSz.). Az *Imre* tulajdonnevet bizonyára az egyházi latin honosította meg nyelvünkben, második szótagjában (*-re ~ -reh*) 1373 óta kevés kivétellel *e* hang van (l. uo.). A *Péter* alakváltozata a XIII—XIV. sz.-ban többnyire *Petur*, ellenben a XV. sz.-ban majdnem mindig *Péter*. Labiális *ő-ző* változatuk kialakulását a korábbi és a későbbi ellenpéldák kellőképpen megvilágítják.

Említettük, hogy anyagunk *ő-zése* a legfejlettebb *ő-ző* kódexekhez áll legközelebb. Ezeknek egy részét a nyugati nyelvjáróterület *ő-ző* nyelvmemlékeinek számítjuk (vö. BÁRCZI—BENKŐ—BERRÁR, A magyar nyelv története. I. r. kézirat. Tankönyvkiadó, 1964, 53). Pontosabb lokalizálásra és rokonsági fokra egy nyelvi jellegzetesség alapján nem lehet következtetni. Mindhárom kódexcsoporttól különbözik abban, hogy például a *nemes*, *szerecsen* s hasonlóan a *kegyelmez*, *rend*, *szent* szavakat csak köznyelvi formában használja, a *seb*, *jeles*, *mester* szavak nyílt *e*-je helyén sosem kerül elő *ő*, és a középfok *-bb-*, a sorszámnev *-d-je*, a *-tlen* képző előtt egyszor sem találunk *ő-t*.

KOVÁCS ISTVÁN

La substitution *ě > ő* dans un monument linguistique du XVIe siècle

L'auteur présente dans son ouvrage la substitution *ě > ő* dans un monument linguistique hongrois de la première moitié du XVIe siècle. La première ligne du manuscrit est la suivante: «Az Lándorfejérvár elveszésének oka ez vót és így esött». Dans la littérature il est connu généralement par ses premiers mots en guise de titre. Son auteur est inconnu, dans la deuxième moitié du siècle dernier et au début de notre siècle, il a été attribué, par plusieurs chercheurs, à Ferenc Zay. Récemment on rejette cette hypothèse qui n'est pas prouvée. Selon certains, ce n'est pas un ouvrage originel, mais une copie. Son sujet est le siège turc de la place forte limitrophe de Nándorfehérvár, sa perte et les débats pour l'élection du palatin. Le texte qui est bien lisible et cohérent comprend 74 pages. Le manuscrit est gardé actuellement à la Bibliothèque Széchényi. L'ouvrage a beaucoup de valeur en tant que source historique, oeuvre littéraire et monument linguistique. C'est László Szalay qui l'a publié dans le IIIe volume de la série «*Scriptores*» de la revue *Monumenta Historica Hungarica*, parmi les écrits de Antal Verancsics. L'auteur, à la base de ses analyses stylistiques juge l'ouvrage originel. Les recherches linguistiques l'ont passé sous

silence jusqu'ici. En comparant un de ses traits les plus caractéristiques, la substitution $\tilde{e} > \tilde{o}$, avec les codex qui montrent le même phénomène, l'auteur constate que le manuscrit se rapproche aux codex dans lesquels la substitution $\tilde{e} > \tilde{o}$ est la plus fréquente. Ainsi il doit être classé parmi les monuments linguistiques des dialectes occidentaux. Quelques traits de sa transcription orthographique le prouvent également. Une localisation plus précise exigerait l'étude de plusieurs caractéristiques linguistiques et une plus grande matière de comparaison. Son dépouillement monographique répondra à plusieurs questions de détail. L'étude de son phénomène caractéristique, de la substitution $\tilde{e} > \tilde{o}$ va attirer, espérons-le, l'attention des chercheurs sur ce manuscrit.

I. KOVÁCS

a—b) A hangsúlyos és hangsúlytalan $\tilde{o}$ -zés példái kódexenként (I. táblázat)

	AporK. IV.	ÉrdyK.	ÉrsK. I.	ÉrsK. II.	ÉrsK. III.	GömK. IV.	LázK. III.	LobkK. II.
<i>böcs</i>		+	+		+			+
<i>bötlű</i>		+	+		+			
<i>csöpp</i>						+		+
<i>ött 'evett'</i>		+	+	+	+			
<i>köröszt</i>		+	+					
<i>körösztyn</i>			+	+				
<i>szöm</i>		+	+					+
<i>szömély</i>			+					+
<i>szörz-</i>		+	+	+				+
<i>egyetöm-</i>								+
<i>embör</i>	+	+	+				+	+
<i>érdöm</i>			+					+
<i>ezör</i>			+					
<i>gyermök</i>		+				+		
<i>idegön</i>		+	+		+			+
<i>igön</i>		+	+					+
<i>jelön</i>		+	+	+				+
<i>mestör</i>		+	+		+			+
<i>mindön</i>			+					+
<i>szégyön</i>		+						+
<i>tengör</i>		+		+	+			
<i>Gergöly</i>		+	+					+

c) Ő-zés van az alábbi szuffixumok előtt:

(II. táblázat)

	AporK. IV.	BirkK.	ÉrdyK.	ÉrsK. I.	ÉrsK. II.	ÉrsK. III.	GömK. III.	GömK. IV.	GömK. V.	GömK. VI.	GömK. VIII.	GömK. IX.	LázK. II.	LázK. III.	LobkK. II.
-d (lepöd-)			2			1									
-l (éneköl) ^x	2		630	37	2	3									8
-z ^x (gyak. igeek.)	2		80	13	2										1
-z ^x (denom. k.)			468	42	4	1		1							14
-cska (férgöcske)															1
-delem ^x			18	9	3										2
-k (eredegők)	2	7	714	142	23	1					1				70
-k ^x (denom. igeek.)			13	15											13
-n ^x (nyom. el.)				7											10
-s (lelkös)	1		506	89	12	3	1		1	4					125
-tt (entezött)		1	861	89	11	7									43
-tlen (ízötlen)	2			1											
-k (megyők)			65	11	2	1									8
-m ^x (igei szr.)			108	13											9
-l ^x (igei szr.)			7	7											7
-d ^x (igei szr.)			42	15		4						1		1	41
-n (megyőn)	1		21	25	4		1								53
-tök (igei szr.)			6	13											1
-m (lelköm)			47	10	1		1							3	1
-d ^x (birt. szr.)			125	99	3						2		1		1
-tök ^x (birt. szr.)			16	2											
-n (feldön)			121	12	3	1									8
-n ^x (módh.-r.)			18	14		1									4
-nként (seregönként)			2												
-stül (gyereköstül)			1												
-t ^x (tárgyrag)			442	58	6										24
-tt (felőtt)	1	2	11	1	1	7									3

	Apork. IV.	Birkk.	Érdyk.	Érsk. I.	Érsk. II.	Érsk. III.	GömK. IX.	LázK. II.	LobbK. III.	LobbK. II.		
-dők				1								
-döz			21									
-köd			321	76	4	7	1	1	46			
-köz		1	146	18	3	2		1	16			
-delöm			1	1					3			
-előm	1		1	25	1							
-éköny		1	7						1			
-tök b. szr.		2	177	32				1	16			
-tök ig. szr.		1	160	29		1			14			
-höz			54		1				29	1		
-ször			46	20	6				5	1		

	DébrK.	Krizak.	LázK. IV.	LázK. V.	LázK. VI.	NagyszK.	PozsK. III.	SzékeljudvK. II.
<i>föd</i>	+	+				+		+
<i>böcsül</i>						+		
<i>csöppen</i>		+				+		
<i>szöm</i>	+	+				+		+
<i>szömély</i>						+		
<i>egyetöm-</i>		+	+	+		+		+
<i>embör</i>	+	+	+		+	+		
<i>érdöm</i>	+	+			+	+	+	+
<i>gyermök</i>			+			+		+
<i>idegön</i>			+		+	+		
<i>igön</i>	+		+			+	+	+
<i>jelön-</i>	+	+	+			+		+
<i>mestör</i>						+		+
<i>mindön</i>	+	+				+	+	
<i>szégyön</i>	+			+		+	+	
<i>tengör</i>	+		+			+		+
<i>Pétör</i>						+		

	Dörk.	Krizak.	LázK. IV.	LázK. V.	LázK. VI.	Nagysz.K.	PozsK. III.	SzékelvudK. II.
-d (lepöd-)								1*
-g (rettög)						1		
-get (fenyőget)	1					10		
-l (tisztöl)*	5		5			56	1	
-z (ervendöz)	4	1		2	1	14		3
-z ^x (esztönöz)		11	6	10	25	49	1	11
-delm ~ delem ^x		3	3			1		1
-s (érdemös)	181	85	39	79	55	539	9	28
-tlen (kegyőtlen)	5		1			30		
-k (emberök)	2		2			27	2	10
-tt (szerzőtt-)	5	9		15	4	156	1	15
-k (szenvedők)	2		2			27	2	10
-m (kenyergetöm)	1	3	4	9		38	13	
-l (gyötrettetöl)		6	6	4	1	12		
-d (fedöd)	4		5	14	52	52		10
-m (lelköm)	17	51	22	41	38	306	8	28
-d (jegyesöd).	17	44	45	56		204	8	33
-tök (szizességtök-)								
-n (tizön-)	2		1		2	32		
-n (elevenön)*	4				4	19		2
-stül (mindenöstül)					1	1		2
-t (hitöt)	3	4	12	12		106	2	16
-tt (megött)	42					5	1	1
-dök (nyeldökl-)						4*		
-köd (gyenyerköt-)*	4	5	1	11	2	76	4	15

	DóbrK.	KrizsK.	LázK. IV.	LázK. V.	LázK. VI.	NagyszK.	PozsK. III.	SzékelvudK. II.
-köz ^x	2	2	8	14	1	25		
-delöm*			6	1	1			3
-elöm (gyötrelöm)			3	2	1			4
-éköny (feledéköny)			1	1				1
-tök ^x	5		1	4		19		
-höz (emberéhez)		1	2*	4		30		1
-ször (negyedször)				1		7		1
-tök (vegyetök)	3		4	6		38	1	10

	CzechK.	DebrK. I.	DebrK. II.	DebrK. III.	DebrK. V.	GuayK.	KazK. I.	KazK. II.	KazK. III.	NádK.	SándK.	SimK.	TelK. I.	TihK.	VeszprK. I.	WinkK. I.
<i>böcsül</i>		+											+	+		
<i>bötü</i>		+	+				+						+	+		
<i>csöcsömő</i>															+	
<i>csöpp-</i>	+	+	+	+	+	+	+			+				+	+	+
<i>föd</i>	+	+				+	+				+		+		+	+
<i>ött</i>							+			+			+			
<i>görjed</i>	+															
<i>gyönge</i>	+															+
<i>köröszt</i>	+	+		+			+	+			+		+	+		+
<i>köröszteny</i>	+						+		+		+			+		
<i>mönt</i> ¹				+												+
<i>mövet</i>				+		+				+		+				
<i>nömös</i>	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>szöm</i>	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+	+
<i>szömély</i>	+	+					+	+	+	+	+			+	+	
<i>szömeröm</i>	+					+	+				+			+		
<i>szörz-</i>	+	+		+			+	+						+		+
<i>szöröz</i>	+	+		+			+	+						+		+
<i>Dömötör</i>	+									+						+

¹ LOSONCZI adattárában csak múlt idejű alakok vannak (l. NyK. XLV, 66).

b) Hangsúlytalan helyzetben:

(VII. táblázat)

	CzechK.	DebrK. I.	DebrK. II.	DebrK. III.	DebrK. V.	GuayK.	KazK. I.	KazK. II.	KazK. III.	NádK.	SándK.	SimK.	TelK.	TihK.	WesprK. I.	WinkK. I.
<i>csöcsömő</i>		+													+	
<i>édős</i>		+		+	+	+	+			+	+			+	+	+
<i>egyetöm-</i>	+	+		+			+	+	+	+	+		+	+		+
<i>embör</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>érdöm</i>	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+		+	+		+
<i>érsök</i>		+				+				+			+	+		
<i>ezör</i>		+		+	+	+	+	+		+	+				+	+
<i>gyermök</i>		+	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+
<i>idegön</i>		+				+	+			+		+	+	+		+
<i>igön</i>	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
<i>ingörl-</i>		+	+			+								+		
<i>jelön-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
<i>mestör</i>	+		+	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+
<i>mindön</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>péntök</i>	+	+		+					+	+				+	+	+
<i>remöte</i>	+	+					+			+			+			
<i>részög</i>						+				+	+					+
<i>szégyön</i>	+	+		+	+	+	+			+	+				+	
<i>temérdök</i>		+					+			+						+
<i>tengör</i>	+	+		+		+	+	+		+	+		+	+	+	+
<i>teröm</i>	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+		
<i>tévölyg-</i>		+					+		+	+				+		+
<i>Benedök</i>	+	+														+
<i>Erzséböt</i>		+	+	+		+	+			+	+			+	+	+
<i>Gergöly</i>		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+		+
<i>Imrö ~ Imröh</i>	+							+								+
<i>Pétör</i>	+	+		+	+	+	+		+	+	+			+	+	+

	CzechK.	DebrK. I.	DebrK. II.	DebrK. III.	DebrK. V.	GuayK.	KazK. I.	KazK. II.	KazK. III.	NádK.	SándK.	SimK.	TelK.	TihK.	WesprK. I.	WinkK. I.
-d (lepőd-)										2			1	1		1*
-get (fenyőget)	9		1			3	5	1		1	2		1*	4	1	
-l (önköl)		94	7	6	5	6	28		1	26	14	3	23	71	7	9
-z (fedöz)	9	6		2	2		1			9	2		13	8	7	7
-z (jegyöz)			14	31	11	28					5		26		11	
-bb (szentőbb)					1			1				3	1			
-d (negyvenöd)				1		1										
-delöm*	14	7		29			8	1		4	2		4	2		3
-k (lelkök)	40	269	44	31	46	103	94	16	26	255	62	7	166	348	38	1
-k (lélök)	33	65	14	35	11	20	18	2	18	70	19	4		140	13	12
-n (ennön)	6	43	3	6	1	47	32	9	8	43	13	7	135		2	5
-s (jegyös)	230	285	34	124	83	199	107	18	21	321	41	19	100	396	64	128
-tlen (egyötlen)	6	11	23		3	14	5	1		14	1		2	9	5	6
-tt (kellött)	2	136	23	17	12	27	45	4	5	76	12	9	61	113	28	38
-k (megyök)	13	14	8	6	1	4	14	2	1	30	9	1	17	30	6	11
-m (teszöm)	12	16	8	7	4	10	20	1		30	9		16	44	10	14
-l* (igei szr.)	5	3			1	2	5			6		1	2	2		4
-d (teszöd)	4	9	16	8	8	13	22	1	1	26	3	5	18	45	4	16
-n (megyön)	51	111	21	95	18	22	32	7	25	103	62	2	55	156	24	42
-tök (temeszetök)							2			3			5	6	2	
-m (lelköm)	20	68	1	1	14	26	109	3	2	264	7	15	129	152	22	130
-d (felségöd)	143	50	22	15	20	58	68	4		139	27	7	78	152	31	152
-tök (eszetök)		5				1	2		3	2			3	5		3
-n (hegyön)	23	59	6	42	7	17	18	4		18	12	1	43	57	8	20
-n (édesön)*	5	16	2	1	2	9	5			10	6	3	18	12	8	5
-stül (testöstül)							2						2			
-t (jegyöt)	21	117	11	30	17	61	65	8	9	130	7	2	65	164	17	55
-tt (felött)		2	1	2	3		1	1		5			6	5		1

d) Ö-zés szuffixumokban:

(IX. táblázat)

	CzechK.	DebrK. I.	DebrK. II.	DebrK. III.	DebrK. V.	GuayK.	KazK. I.	KazK. II.	KazK. III.	NádK.	SándK.	SimK.	TelK. I.	TihK.	WeszprK. I.	WinkK. I.
-dögél						1	1									
-dököl		1									1					
-köd	6	45	30	36	7	19	34	10	1	52	4		38	45		19
-köz	6	26	9	5	8	18	13	1	1	19	6	2	30	39	2	9
-delöm		45					5	2	1	2			8	22	2	
-elöm		9			1		6						6	13		
-éköny		6				1	1		2*	1	3*	1	1*			1
-tők ig. szr.	5	30	5	17	10	17	14	4	5	37	10	4	32	83	24	42
-tők birt. szr.	2	18	6	10	12	22	9	3	5	40			22	44	19	32
-höz	3	39	12	9	12	19	11	1	2	28	9	3	28	47	4	9
-ször	1		4	6	1	8	4	1	2	6	5	1		36		

(X. táblázat)

Megterheltség								
kézirati					mai irodalmi			
		ë	ö		ë		ö	
oldal	adat	%	adat	%	adat	%	adat	%
I.	453 + 34 ¹	77,25	73 + 72 ²	22,75	453 + 72 ³	82,70	73 + 34 ⁴	17,30
II.	373 + 17 ¹	96,60	83 + 86 ²	30,40	373 + 86 ³	82,10	83 + 17 ⁴	17,90
III.	390 + 19 ¹	64,35	107 + 119 ²	35,65	390 + 119 ³	80,20	107 + 19 ⁴	19,80
IV.	410 + 10 ¹	65,60	94 + 126 ²	34,40	410 + 126 ³	83,80	94 + 10 ⁴	16,20
I—IV.	1628 + 80 ¹	69,20	357 + 403 ²	30,80	1626 + 403 ³	82,20	357 + 80 ⁴	17,80

¹ az illabiális e-ző adatok száma² a labiális ö-ző adatok száma³ a nyelvelékekben ö-ző, a mai köznyelvben ë-ző alakok száma⁴ a nyelvelékekben ë-ző, a mai köznyelvben ö-ző alakok száma

Manci

1. BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete 2. kiadásában a becéző névformákról a következőket írja: „Mindezeknek az alakulásoknak természete, e képzők élete... sokszor nehezen megoldható problémákat vet föl” (129).

Egyik legközönségesebb női becéző nevünknek, a *Manci*-nak szemügyre vétele teljes mértékben igazolja BÁRCZI megállapítását.

2. Már az is kétséges, melyik névhez kapcsolódik. Három is versenyben van érte, koronként, vidékenként, társadalmi rétegenként váltakozó sikerrel. E három név: a *Magdolna*, a *Margit* és a *Mária*. Ezt a tényt rögzíti egyebek között HALÁSZ ELŐD magyar—német nagyszótára (1957.), amelyben a *Manci* címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Koseform von *Magdolna*, *Margit*, *Mária*”.

Ma azonban a köznyelvben jobbra csak a két utóbbit — a *Margit*-ot és a *Mária*-t — szokás *Manci*-nak becézni. Száz-százötven évvel ezelőtt meg inkább a *Magdolna*-hoz fűződött a *Manci*, legalábbis névgyűjteményeink, szótáraink erre mutatnak: „*Mantza*, *Mantzi*. *Magdalena*” (SÁNDOR, Sokféle XII, 246); „*Magdalena*. *Magdolna*. *Manczi*” (VERSEGHY, Anal. II, 82); „*Mancza*, *Manczi*, kn. *Lenchen*” (Tzs. 1838.); „*Magdolna*... Kicsinyezve, vagy rövidítve: *Magda*, *Magdus*, *Magdi*, néhutt: *Mancza*, *Manczi*” (CZF.), vö.: „*Mancza*, v. *Manczi*, női kn... *Magdolna*” (uo.); „*Manca*, *Manci*, tn. nőnév, *Magdolna*” (BALL.). — Mint látjuk, nevünknek volt *Manca* alakváltozata is: csupán ezt közli KASSAI: „*Magda* Kn.: m. r. ebből *Magdalena* elhagyván a' *Lena* hártsó részét a' szónak. Vid. *Léna*, *Mantza*, et in Transsylvania *Mánya*, vel *Mányi*”. (A *Mantza* azonban külön címszóként nincs fölvéve KASSAINÁL, viszont a *Léna* címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Kn. *Mária*-*Magdolna*. *Kicsinyítő szók*: *Mantza* Kiss-Asszoy [igy!] *Magyarossan*, Németessen *Lentsi* Pétsett, v. *Léni*, v. *Léna*”).

Ellenben mint a *Mária* becézőjét tartja számon a *Manci*-t már a múlt század második felében KÖNNYE NÁNDOR (Nyr. VII, 239); s manapság egyre többben (vö. VARGA KATALIN, Becéző keresztnéveink 73), mások meg — a *Manciká*-val együtt — a *Mária* és a *Margit* közös becézőjeként (maga VARGA KATALIN

is saját gyűjtésében: i. h.), így például TOLNAI VILMOS (MNy. XXIII, 172, 174), szerinte a régebbi *Mari* > *Manci*-val egybeesett az újabb *Margit* > *Manci*. Csak a *Margit* becézőjeként említi például WERTNER MÓR (Nyr. XLV, 368). Itt jegyezném meg, hogy 1945-ben a lerombolt Margit-híd mellett a sziget és a pesti Duna-part között épített kis átkelő hidat a pesti nyelv *Manci-híd*-nak becézte.

A nyelvjárások névanyagában is találkozni a *Manci* becézővel. Göcsejben a *Magdolná*-hoz kapcsolódik (GÖNCZI, Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése 321), a Tolna megyei Gyulajon — a *Man-ciká*-val együtt — a *Máriá*-hoz (ÖRDÖG FERENC: Népr. és Nyelvtud. V—VI, 80), a Borsá völgye több községében meg a *Margit*-hoz (GÁLFFY MÓZES, Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyén 17, 21, 23, 24). Használatos a moldvai csángók között (SZABÓ T. ATTILA: A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem [1945—1955] 455), valószínűleg a *Margit* beceneveként (vö. i. m. 488), továbbá a szlavóniai Kórogy községben, itt a *Mánci*, *Máncó* nevet PENAVIN OLGA szerint (Nyr. LXXXII, 481) csak fiatalra mondják; közléséből az nem derül ki, melyik keresztnévhez kapcsolódik (a *Máriá*-hoz aligha, mert annak változatait jóval előbb sorolja föl). Fölveszi a SzamSz. is, női személynévként, de szintén nem jelöli meg alapnevét. A palócság körében él egy *Menci* lánynév (így Bényen: NéprÉrt. XIV, 37, 66; Helembán: Nyr. VI, 94), erről azonban azt sem tudtam teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a *Manci* változata-e. (Ha igen, akkor a *Biri* < *Biri-Bóri* < *Borbála* névalakulásra emlékeztet; vö.: KALLÓS EDE, Nevek és napok 73; RÁ CZ: Népr. és Nyelvtud. II, 46—7 és NévTVizsg. 147.) BÁLINT SÁNDOR Szegedi Szótárában a *Mária* becéző alakváltozatainak, a *Mári*-nak, a *Mari*-nak, a *Maris*-nak és a *Mariská*-nak társaságában találjuk meg a *Manci*-t a *Mancá*-val együtt, ezzel a megjegyzéssel: „újabban (kispolgári)”.

3. Ez a kispolgári hangulat kétségkívül velejárója a *Manci* névnek a köznyelvben is. HORGER is ezt mondja róla: „... a polgári középosztály körében nagyon népszerű” (NNyv. I, 79). Rendkívül találóan ír a hozzá fűződő asszociációkról KOVALOVSKY MIKLÓS: „A keresztnevek milieuhangulatát általában a divat, elterjedésük köre és a ritkasági tényező adja meg. ... Bródy Lili is kitűnően választotta meg hősnőjének nevét: *Manci*. A pesti kispolgári élet üres és sablonos, szegényes körét foglalja magában ez a név. «Ágnes, Klára, Wiesner Éva és a kis Olgi. . . furcsa, hogy a nevek is mások, más világ nevei, nem *Manci*. . . *Manci*. . . rongyos kis operettízú pesti név. . . *Manci*. . . » (B. L.: A *Manci*. 1932. 169. l.). De ez a név nemcsak egy tipikus környezetet és életkört rajzol, jellemzi magát a hősnőt is, s rajta keresztül korunk [Kovalovszky műve 1934-ben jelent meg. R. E.] leánytípusát, ezer és ezer *Manci*-t, aki mind tudja, hogy csak *Manci* lehet, és más nem. Hozzájuk forrt ez a név, magában foglalja egész egyéniségüket, lelkiségüket. «Radó Margit,» — elmélkedik a regény hősnője — «milyen furcsa, hogy én Margit vagyok. Csakugyan, éppen olyan, mint amikor beirattak az első elemibe. . . *Manci* újjá születhet, akkor is *Manci* marad. Vagy legfeljebb *Mancimargit*. De Margit, absztrakt Margit sose lesz.» (148. l.)”

(MNYTK. 34. sz. 42.) — Ugyancsak KOVALOVSKY idézi Krúdyt, aki szintén nevünk komolytalan hangulatáról vall: „Kalkuttai asszonyát pláne Mancinak hívták keresztnevén, amitől az asszony mindig rosszul lett, mert szerinte Mancinév nem pászol egy komoly, megállapodott högyhöz. Mancin csak addig lehet valaki, amíg próbabálokra jár.” (Pais-Eml. 529.)

A név napjainkra tovább szürkült, jelentéktelenedett, hangulata átterjedt a továbbképzéssel alakult *Manciká*-ra is, amelyet KOVALOVSKY még játszi hangulatúnak érzett (MNYTK. 34. sz. 27). A *Mancika* ma már a gépíró nők, titkárnők tipikus neve a viccekben.

Egy ennyire elkoptatott becéző név könnyen köznevesülhet, rendszerint pejoratív jelentésben (vö. GÁLDI, Szótir. 275), akárcsak a 'szerető' jelentésű N. *böske*, *böszke* és *kata* (BEKE: Balassa-Eml. 17 1. j. és Nyr. LXXXVII, 248). A *kata*, *kati* a népnyelvben 'lány' jelentésben is használatos, de szintén pejoratíván, főleg összetételekben (pl. *borzas-kata*, *sánta-kata*, *szél-kata* stb.; *futrikati*, *lusta-kati*, *utca-kati* stb.), hasonlóképpen a *pila* < *Ilona* (pl. *kancsi-pila*, *kósza-pila*, *szősz-pila* stb.) s még néhány gyakoribb leánynév (l. mindezt legrésztesebben: SZENDREY ZSIGMOND: MNY. XXXII, 252—6), újabban különösen a *zsuzsi*.

Osztozik sorsukban a *Manci* is. A pesti nyelvben a női taxisofőröket *taxi-manci*-nak hívják. Nemrég meg az Esti Hírlapban olvashattuk a következőket: „Nevét már sokan ismerik — igazi értékét még kevesen. Örkényi Éva gyerekkora óta otthonos színpadon, filmműteremben, rádióstúdióban. A közönség *fodrászmanciként*, *diákkatiként* szokta meg, a szereposztók kinevezték örök kishúgnak, mai gépírónőnek, klasszikus komornának” (1963. jún. 1. 4).¹ A *Manci*, *Mancika* névnek ezen a légkörén az sem igen segített, ha megpróbálták „előkelősíteni”, és sok *-i* képzős társával együtt *y*-nal írták, főleg az úgynevezett báli neveken (ZOLNAI GYULA: Msn. VII, 97—102, 145—8; vö. még: Nyr. XLIII, 92; Msn. V, 157; stb.). Alakváltozatai közül a *Mancá*-t ma már nem használják, a *Mancó* egyelőre még frissebb, kedvesebb hangzású.

Valamikor természetesen a *Manci* sem volt ennyire elkoptatva. Erre vall Kazinczy névadása, aki Bács megyéjében, mely egy Adolfs gesammelte Briefe című, ismeretlen szerzőtől származó szentimentális német regénynek a fordítása vagy inkább átdolgozása, hősnőjének a *Manci* nevet választja. Az 1789-ben megjelent regény előszavában így okolja meg eljárását: „Reménylem, hogy azt a' kedvetlenséget, mellyet az idegen szók' megtartása által némelly Olvasóimnak okozok, helyre hozom azzal, hogy a' történetet Hazánk vidékeire szállítottam, s' Személyeimnek Magyar hangzású neveket adok. Én ugyan szánakozva tekintek azokra a' gyengékre, mint akármelly Cosmopolita, a' kik sem magun-

¹ Aligha függ össze személynevünkkel a *manci* 'kismalac' köznév (TMNy. I, 552); ez és több társa — a *mancsi*, *manka*, *mankus*, *mangó* (SZALONTAI [ARANY] J.: Nyr. VII, 411; Szarvas: Nyr. XII, 193; MTsz.; BALL.; stb.) — valószínűleg a *mangalicá*-ból alakult, játszi képzéssel. — Egyébként maga a *Manci* lónévként nagyon gyakori.

kat, sem másokat igazán nem esmérven, kevésbé tekintenek a' Kül-földiekre, mint valaha a' Görög, az emberiség' legfőbb remekje, a' Barbarusokra tekintett: de nem tagadhatom még is, hogy boldogságomat lelem abban a' gondolatban, hogy nevem' hangzása kétségbe vehetetlen tanú nemzeti eredetem felől. Ki nem hallja inkább a' Bácsmegyey és Surányi Mantzi neveit, mintha Adolfot, Theodort, Leonhardot, Wilhelminét említenék? — A' kinek tetszik, különösségnek, nevezheti tselekedetemet; boldogító érzésem engemet felyül-emel ítélletin" (id.: GÁLDI, Szótir. 29). Egyébként — mint GÁLDI megjegyzi — a Bácsmegyey Mancijában Kazinczy ifjúkori eperjesi szerelmének, a művelt német polgárlánynak, Steinmetz Ninonnak állított emléket, aki még abban is hasonlított Mancihoz, hogy „költői hajlamú, romantikus udvarlója helyett a polgári élet prózai, de biztosabbnak tetsző boldogságát választotta" (i. m. 30).¹

Csokonai számára már kevésbé rokonszenves a *Manci* név:

„Karcsú derekadon a váll,
Halháj nélkül is szépen áll;
Nem úgy ám, mint a *Mancié*,
Vagy a, majd megmondám, kié.

Szép a hajad, szép szála is,
Ha kicsikó hordozta is,
Nem akasztott ember haja,
Mint a Trézi rőt vuklija."

(Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz)

4. Tárgyalt nevünk kétségtelenül újabb becézőink közé tartozik, bár nem annyira friss keletű, mint gondolnánk. Első adata JUHÁSZ JENŐ szerint 1661-ből való (MNY. XXIV, 197 2. j.). Az általa idézett helyen (TörtT. 1898. 228), B. Orlay Miklósnak szüleihez sajátkezűleg írt gyermekkori levelében a következő mondatot olvashatjuk: „Sófik asszonnak, Boriskának és *Manczikának*... szolgálatomat ajánlom." A közlő, Thaly Kálmán, a Boriska és a Mancika név után zárójelben odateszi: hugocskái. Sajnos, a B. Orlay és a Gr. Serényi családnak a jelzett kötetben közzétett levelezéséből nem állapítható meg, mi volt Orlay Mancika eredeti keresztnéve. Úgy látszik, fiatalon meghalt, a későbbi anyagban már nem találkozunk vele, csak nőtestvérével, Orlay Borbálával, aki Serényi Andráshoz ment feleségül, s anyjának, Révay Anna Máriának 1674-ben kelt végrendelete mint egyetlen leányt említi (TörtT. 1898. 232—6; stb.). — A *Manca* változat első adatai is ez idő tájról valók, szintén JUHÁSZ JENŐ (MNY. XXVIII, 41) közli őket: a XVII. század közepéről (TörtT. 1888. 214), majd 1706-ból (TörtT. 1904. 135) és 1735-ből (TörtT. 1909. 459). Valami gyakori név egyik

¹ A regénynek 1814-ben megjelent újabb kiadásában Surányi Manci nevét Surányi *Nincsi*-re változtatja Kazinczy, tanújelét adván, hogy Ninon emléke nem halványult el lelkében a közbeeső huszonöt év alatt sem (vö. GÁLDI: i. h.).

sem lehetett, KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMONDnak az 1500 és 1800 közötti időből merített gazdag gyűjteményében (NytudÉrt. 28. sz.) nem fordul elő sem a *Manci*, sem pedig a *Manca*. — Sajnos, az első *Mancá*-król sem sikerült megállapítanom, mi volt a hivatalos nevük. A XVII. század közepe tájáról idézett adat az Eszterházyak családi naplójából való: Eszterházy Pál egyik fiának „volt... körösztinyja gróf Nádasdi *Mancza* kisasszony húgom ő klmé” (TörtT. 1888. 214); ő minden bizonnyal Nádasdi Ferenc és Eszterházy Anna Júlia leánya. A két másik *Manca* végrendeletben szerepel: az 1709-ből idézett — Sirchich István gyermeke — háromszor *Mancá*-nak (TörtT. 1904. 135 kétszer, 138) s egyszer *Mancsá*-nak van írva a kiadásban (uo. 140); az 1735-ből idézett pedig így szerepel: „... melyet édes aszonyom anyám hugom aszony ő kegyelme leánykájának, Patay *Manczának* adott volt...” (TörtT. 1909. 459).

5. A *Manci* név eredete eléggé bizonytalan. Eddig négyféle magyarázatát ismerjük, de egyiket sem lehet nyugodt lélekkel elfogadni.

a. JUHÁSZ JENŐ (MNY. XXIV, 197 2. j.) az ugyancsak a XVII. századtól adathozható *Mici*-vel együtt német eredetűnek tartja. A *Mancá*-ról is — néhány évvel később — azt írja, hogy „képzésmódja nem világos, valószínűleg nem is magyar név” (MNY. XXVIII, 41). A *Mici* (*Mitzi*) valóban közismert német becézője a *Máriá*-nak, nálunk is főleg a *Máriá*-hoz kapcsolódik (VERSEGHY, Anal. II, 82; VARGA i. m. 73; KOVALOVSKY i. m. 27; GÁLFFY i. m. 21; KALLÓS i. m. 282; stb.), s minden valószínűség szerint német kölcsönvétel, bár VARGA (i. h.) szerint lehet a *Mária*:>*Maci* alakváltozata is. De hogy a *Manci*-t miért mondja német eredetűnek Juhász Jenő, az számomra nem világos. Semmiféle német névgyűjteményben, szótárban nem találtam efféle női nevet, sokaktól érdeklődtem felőle, ők se hallottak róla. Ugyanígy járt Juhász Jenő véleményének utánanézve HORGER is (i. h.). Mindamellett, ismerve egyrészt a német nyelvjárási becézők tengernyi mennyiségét, másrészt Juhász Jenő lelkiismeretes, megbízható munkásságát, nem mondhatjuk ki határozottan, hogy tévútra vezetett volna bennünket. Lehetséges, hogy valahonnan előkerül majd egy ilyen német becéző forma. Mindenesetre feltűnő, hogy a *Mancá*-val kapcsolatban Juhász már bizonytalanabban nyilatkozik, nem beszél német származásról. Ha mégis tévedett, akkor MELICHNEK ez a megjegyzése vezethette félre: „*Marczi*, *Manzi*, *Miczi*, *Maczi* (részben németek)” (MNYTK. 15. sz. 21), bár a „részben” szó Melichnél is vonatkozhat a *Manci*-ra is. — Kazinczy, mint láttuk, éppen német nevekkal állítja szembe a magyar *Manci*-t, s Kassai is magyarosnak mondja a *Manca* becenevet, szemben a *Mária*-Magdolna németes becézőivel.¹

b. Sajátságosan eredezteti nevünket HORGER ANTAL (NNyv. I, 79—81). Szerinte az *Anna* névből keletkezhetett, úgynevezett másodlagos ikerítéssel (vö. Népr. és Nyelvtud. II, 48), a következőképpen: *Anna*:>*Anci*:>*Anci-Panci*:>

¹ T. LOVAS RÓZSA hívta fel a figyelmemet a Magdalena névnek osztrák-német *Mandi* becézőjére. Bár ezt a magyarból nem tudjuk átvételként kimutatni, mégis elképzelhető, hogy belőle alakult ki magyar ajkon képzőcserével a *Manci*. Ennek azonban kevés a valószínűsége.

Panci-Manci: > *Manci*; s csak később csatlakozott a *Máriá*-hoz, illetőleg a *Margit*-hoz.

Horgernak csak egy dologban van igaza: valóban számolni lehet *Panci-Manci* ikerítéssel. A magyar népmesékben szerepel ugyanis egy törpe, aki a nehéz feladat előtt álló lányt kisegíti bajából, de a lánynak ki kell találnia a törpe nevét, hogy megszabadulhasson hatalmából. Ezt a törpét egyebek között *Pancimanci*-nak hívják, magát ezt a népmesetípust is *Pancimanci*-típus néven tartja számon a szakirodalom (KATONA LAJOS, Irodalmi tanulmányok I, 287; BERZE NAGY JÁNOS, Magyar népmesetípusok I, 660; vö. SOLYMOSSY: MNy. XXIII, 86). *Pancimanci* címmel jelent meg Arany László népmeseegyűjtéménye is nemrégiben, 1963-ban. A törpének egyébként más — szintén játszi — neve is van egyes meseváltozatokban; Krizánál *Tánci Vargaluska* (vö.: KATONA: i. h.; BERZE NAGY: i. h.); a német változatokban is sok játszi név szerepel; pl. *Ekke-Nek-kepenn*, *Ettle-Pettle* stb. (BOLTE—POLIVKA, Anmerkungen z. d. Märchen der Br. Grimm I, 490 k.). Egyéb tekintetben Horger magyarázatát merő spekulációnak mondhatjuk. Egyetlen adatunk sincs arra, hogy *Anná*-t valaha valahol is *Manci*-nak becéztek volna, márpedig az ikerített becézők, főleg a másodlagos ikerítések nem olyan régiek, hogy teljesen nyomuk veszhetne. Az egyetlen *Pancimanci*, a törpe, pedig azért sem lehet *Anna*, mert — férfiú.

Horger nézetét — nevének említése nélkül — átveszi KALLÓS EDE is (i. m. 261—2), s olyan magyarázattal toldja meg, amely a névre vonatkozó adatok világában tarthatatlannak bizonyul. Szerinte: „...nemcsak az *Anná*-kat becézzük így [ki és mikor? R. E.], hanem a *Máriá*-kat is. Ennek az oka alighanem Puccini operájában, a *Manon Lescaut*-ban keresendő. E dalmű 1894 óta szerepel a budapesti Opera műsorában s nálunk is közismertté tette a *Mária* névnek azt a francia becéző formáját, amely a *Marion*-ból képződött s *Manon*-nak hangzik. (Az opera szöveggönyve a XVIII. századbeli Prévost d'Éxiles híres francia regénye nyomán készült, az opera hősnőjének azért van francia neve.) Az opera hatása alatt a köztudat a magyar *Manci*-t a francia *Manon*-nal azonosította s ezáltal *Manci* a *Mária* becézőformájaként is használatba került. [Bekezdés.] Csakhogy a *Manci* név terjeszkedése evvel még nem fejeződött be. A *Margitok* és a *Magdolnák* becézését is a maga ügkörébe vonja.” — Mint láttuk, a *Manon Lescaut* bemutatójánál már jóval korábban becéznek *Manci*-nak *Magdolná*-t is, *Máriá*-t is.

c. Horger azért bonyolódott az említett valószínűtlen fejtegetésbe — persze Kallós hozzáköltéséért ő nem felelős —, mert nem talált más magyarázatot a nyilvánvalóan *-ci* képzővel végződő *Manci* névnek a *-ci* előtt levő *n* hangjára. Megemlíti ugyan azt a lehetőséget is, hogy ez az *n* esetleg járulékhang lenne, de rögtön el is veti, mondván, hogy a kiindulásul felveendő *Maci* becéző név igen ritka, a gyakoribb *Macá*-nak meg nincs *n*-es változata (i. h.). Nos, mint láttuk, ilyen változat régebben bizony előfordult, sőt a *Manca* legalább olyan gyakori név volt, mint a *Manci*. Mégsem járható út a járulékhang föltevése: a *Manci*

és a *Manca* régebbi keletkezésűek, mint a *Maci* és a *Maca*. Igaz, hogy *maca* 'szerető' köznevünket már Geleji Katonától idézi a NySz., s ez a SzófSz. szerint a *Maca* személynévből keletkezett, amely a *Margit*, *Mária* stb. becézője. Mások azonban szláv jövevényszónak tartják (MIKLOSICH: Nyr. XI, 318; BALASSA: Nyr. XVI, 20; MARIÁNOVICS MILÁN [SIMONYI]: Nyr. XLVI, 273 és részben BEKE is: Balassa-Eml. 17 és Nyr. LXXXVII, 248). Beke — az utóbb idézett helyen — ezt írja róla: „A szláv *máca* ['Kätzchen'] azonos a szerb-horvát *Máca* női névvel, mely a *Mária* becézője, mint az újfelnémetben *Miez*, *Mieze* 'Mariechen u. Katze' (Miklosich, Berneker). A magyar *maca* 'szerető' jelentése (Vas m. Kecskemét MTsz.) nyilván ennek az átvétele...". KNIEZSA elutasítja a 'szerető' jelentésű *macá*-nak szláv származtatását, s csupán a *cica-maca* utótagját véli azonosnak a szlovén *maca* 'Kätzchen' szóval (SzlJsz. I, 882). Azonban a *Maca* becézőnek a XVII. századból még semmi nyomát sem tudjuk kimutatni, még szláv kölcsönnévként sem, márpedig — mint láttuk — csak a gyakran használt lánynevek szoktak köznévvé válni. Így hát a *maca* 'amica' köznév szláv eredeztetését (Kniezsa erre csak Mariánovicsot idézi) nem lehet teljesen elvetni, s véleményem szerint kár elválasztani ezt a szót a *cicamacá*-tól (erre első adatunk *cítze-matzáit* formában 1669-ből való, szintén 'amica' jelentésben: NySz. II, 645; vö. EtSz.). A *cicamaca* egyébként eszerint úgynevezett forradásos ikerszó (vö. PAIS: MNy. XLVII, 147—8 és L, 275; RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN a *cicá*-ból való, úgynevezett osztódásos ikerítéssel magyarázza: MNy. V, 222—3).

A *Manci* és a *Manca* tehát aligha származtatható a föltett *Maci*, *Maca* becézőből, jóllehet Horgertől függetlenül *Maci* > *Manci* alakulásra gondol MIKECS LÁSZLÓ, sőt szerinte mintha TOLNAI VILMOS is ezt a véleményt vallaná. Mikecs ugyanis a *Gence* családnévvel kapcsolatban a következőket írja: „vö. *Mária*, vagy *Margit* > *Maci* > *Manci*, TOLNAI V.: MNy. XXIII, 172 mintájára *Gergely* > *Geci* > *Genci* ~ *Gence*. Vö. még a Szabófalva melletti Jugán 1880. évi névsorában *Genci* és *Manci* Nyr. XXXVI, 238” (A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása 58). Tolnai azonban az idézett helyen nem ír *Maci* > *Manci* fejlődésről, másutt (MNy. XXIII, 174) pedig — mint említettük — *Mari* > *Manci* és *Margit* > *Manci* eredeztetésről beszél.¹

d. Érdekes, hogy művének egy másik helyén MIKECS — előbb ismertetett nézetétől eltérően — tő belseji *r* > *n* változással magyarázza a *Gergely* > *Gerce* és *Gence* családnév mellett a *Manci*-t is, a *Margit*-ból, nyilvánvalóan a *Marci*-n keresztül (i. m. 92), sőt — úgy látszik — SZABÓ T. ATTILA is csatlakozik ehhez a véleményhez (A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem [1945—55] 488 11—12. j.). Azonban egyrészt a *Marci* női becenév igen ritka (vö. mégis TOLNAI: i. h.,

¹ Egyébként más szavakban valóban számolhatunk *c* előtti *n* járulékhanggal; vö. *cincog*, *gerinc*, *kolonc*, *suhanc*, *Velence* (HORGER példái: i. h.), bár valószínűbb, hogy ez utóbbiban az *n* nem járulékhang, hanem elhasonulás eredménye (SÁGI ISTVÁN: MNy. X, 223; BÁRCZI, Htört.² 166). Arra is akad példa, hogy -*c* elemű képző előtt jelentkezik az inetimologikus *n*: *farkinca* (*farkonca*) < *farkica* (JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXV, 196).

itt a *Márton*, *Márta*, *Margit* és *Mária* közös becézőjeként van említve; s KASSAI-nál szerepel a távolabbról ide vonható *Marka* mint a *Mária* egyik kicsinyítője); másrészt a *c* előtti *r > n* hangváltozásnak két idézett esete csak akkor támogatná egymást, ha valamelyikük igazolva volna.

6. Ezek után nincs más hátra, mint hogy a *Manci* név *-nci* végződését egészében képzőnek tekintsük. Természetesen összetett képzőnek, amelynek *-ci* része talán nem szorul bővebb magyarázatra (vö. JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXIV, 197), *-n* eleme viszont annál inkább. Honnan került ez az *-n* a képzőbe, s van-e más példánk az *-nci* becéző képzőre: erre a két kérdésre föltétlenül válaszolnunk kell.

Az első kérdés megoldásához némi kerülővel fogunk hozzá. Úgy látszik, hogy egy másik közismert kicsinyítőnk, a *-ka* (*~ke*) is társulhatott *n*-nel, s *-nka* (*~nke*), illetőleg *-inka* (*~inke*) becéző képzővel is számolhatunk. Felsorolunk néhány idevágó becenevet: *Julinka* <: *Julianna* vagy *Júlia* (VARGA i. m. 63), *Katinka* <: *Katalin* (uo. 65), *Marinka* vagy *Márinka* <: *Mária* (uo. 74), *Ruzsinka*, *Rózsinka*, *Rózinka* <: *Rózsa*, *Rozália* (uo. 87), *Rozinka* (<: ua.; pl. Csokonai Dorottájában), *Zsuzsinka* <: *Zsuzsanna* stb. Ha ezeket szembeállítjuk a *Juli*, *Kati*, *Mari* vagy *Mári*, *Rózsi*, *Rózi* vagy *Rozi*, *Zsuzsi* stb. formákkal, kétségtelenül kimutatható rajtuk egy *-nka*, a csonkult *Kat-*, *Mar-* vagy *Már-*, *Rózs-*, *Róz-* vagy *Roz-*, *Zsuzs-* stb. tőhöz képest pedig egy *-inka* becéző képző.

Ennek *n*-je többféle eredetű lehet. Az aligha valószínű, hogy a régi magyar *-n* kicsinyítő képző (PAIS: MNy. XV, 128—9) folytatása volna. Más föltevések azonban egyaránt helyesnek bizonyulhatnak, sőt alkalmasint együttesen magyarázhatják ennek az *-nka* becéző képzőnek a kialakulását.

Gondolni lehet arra, hogy a képző egészében szláv jövevénymorféma (vö. LACZKÓ GÉZA: NyF. 49. sz. 45), sőt hogy az említett névalakok némelyike teljes formájában valamelyik szláv nyelvből való átvétel (így vélekedett például a *Katinka*-val kapcsolatban régebben MELICH: SzJsz. II, 181—2). Tudjuk, hogy becéző képzőinknek a szlávból való magyarázása egy időben nagyon divatos volt, később MELICH ilyen eredetetésüket cáfolta, ám újabban ismét fölmerült annak a gyanúja, hogy egyikük-másikuk nem lehet-e mégis kölcsönvétel, illetőleg nem játszhatott-e jelentős szerepet bizonyos szláv képzők szembetűnő homonimiája főleg összetett becéző képzőink — egyébként nem jövevény — elemeinek az összeállításában (vö. mindezzel: NévtVizsg. 146). Nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy egyes becéző képzőink olyanféle elvonással keletkeztek (vagy inkább erősödtek meg), mint a *-nok*, *-nök* (vö.: MELICH: MNyTK. 15. sz. 30; PAIS: MNy. LII, 401; LIV, 477; LV, 174; BÁRCZI: MNy. LV, 170; stb.). A szakirodalom nem egy példát ismer idegen becéző képző átvételére vegyes lakosságú vidéken (pl.: GÁLFFY i. m. 17; MIKECS i. m. 92), sőt az is előfordul, hogy ilyen helyen a homonim idegen képző elősegíti a megfelelő magyar becéző képző elterjedtségét (vö. a csángó és román becéző nevek vonatkozásában: SZABÓ T. ATTILA: i. h. 450; ugyancsak román hatás állhat az *-ica*, *-uca* képző kedveltsé-

gének háttérében a Borsa völgyén; 1. GÁLFFY i. m. 16—7). Magyar—szlovák vonatkozásban például feltűnő egyebek között, hogy NAGY SÁNDOR a váci nyelvjárásról írva a *Borbála* becézőinek sorában a *Borcsi*, *Borcsika*, *Boró* mellett a *Borina* és *Borinka* formát is közli (NyF. 10. sz. 24).

Mindamellett más magyarázat is szóba jöhet. Egész sor olyan gyakori női becéző nevünk van, amelynek a végén szintén *-nka* található, csak hogy e végződés *n* eleme nem képző, hanem az alpnév hangtestébe tartozik. Ilyenek például *Fruzsinka* (KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: NytudÉrt. 28. sz. 65), *Ilonka* (VARGA i. m. 54), *Karolinka* (:>*Linka* uo. 64), *Krisztinka* (:>*Tinka* uo. 67), *Panka* (uo. 24), *Veronka* (uo. 93) stb. Belőlük a *-ka* végződéssel együtt képzőelemként elvonódhatott az *-n* is. Az efféle elvonás egyáltalán nem példátlan, hasonlóan keletkezett a *-si* képző (ZOLNAI GYULA: AkNyÉrt. XXIII/10.); sőt éppen az említett *-ci* becéző képzőnek is van ilyen magyarázata: BENKŐ LORÁND szerint a *Laci* névváltozatból vonták el, melynek *c*-je eredetileg az alpnévhez tartozott (Nyr. LXXIV, 341; vö. HORGER: MNy. XXXVI, 183).

Ha a fentebb említett *Julinka*, *Katinka*, *Marinka*, *Ruzsinka*, *Rózsinka*, *Rózinka*, *Rozinka*, *Zsuzsinka*-féle neveket tüzetesebben megvizsgáljuk, akkor róluk is megállapíthatunk valami hasonlót. Közülük a *Katinka* emlékeztet legjobban az *Ilonka*-félékre. A *Katinka* *n*-je tudniillik közvetlenül az alpnévből is magyarázható. HORGER szerint e névváltozat a *Katalinká*-ból keletkezett, egyszerejtéssel (MNy. XXX, 70), így a *-ka* képző előtti *n* eredetileg valóban az alpnév hangtestébe tartoznék.¹ — A *Julinka* mellett, amely a XVII. századtól mutatható ki (TörtT. 1911. 504; KARÁCSONY i. m. 67; J. FARKAS, Ungarische Grammatik. 1771. 262; 1779. 281; Tzs. 1838.; CZF.; TAKÁTS LAJOS, Az apátfalvai nyelvjárás 50; stb.) — ugyancsak a XVII. század közepétől idézhetjük a *Julianka*, *Juliánka* formát is (KARÁCSONY: i. h.), amely a *Julianna*, *Juliánna* névnek szabályos, *-ka* képzős becézője. Így a *Julinka* *n*-je egy *Julika* × *Juliánka* kontaminációval is magyarázható. — A *Rózsinka*, *Rózinka*, *Rozinka* háttérében a *Rózsa*, *Rozália* mellett ott van a *Rozina* is (vö. KARÁCSONY i. m. 72), a *Ruzsinka* meg inkább a *Ruzsint* alpnévhez (I. uo.) tartozik, amelynek a *Rózsá*-val, *Roziná*-val való kapcsolata lehetséges ugyan, de bizonytalan (BERRÁR: MNyTK. 80. sz. 47), s föltehető, hogy nem is vele, hanem a *Fruzsiná*-val függ össze, hiszen ennek a PPBl.-ban szereplő *Furus* változatát (1767. 613; 1782. 613; 1801. 675) Hétfaluban érdekes módon a *Rozália* becézésére használják fel (KÖNNYE: Nyr. VII, 239). — A *Zsuzsinka* meg a szabályos képzésű *Zsuzsika* és *Zsuzsánka* keveredésével magyarázható.

Valamennyi felsorolt név közül a *Marinka* érdekel legjobban bennünket. Ez múlt századi szótáraink szerint a *Mária* becézője (Tzs. 1838., CZF., BALL.),

¹ GÁLFFY MÓZES a *Katinka*-ban *-inka* képzőt keres; úgy véli, hogy itt az *-ika* képző elemei közé ékelődött az *-n*-, de ennek mibenlétéről nem nyilatkozik (i. m. 16). Ugyancsak *-inka* képzőnek mondja a kőrógyi *Katinka* névformát PENAVIN OLGA, hozzátéve, hogy a „legnagyobb fokú kedveskedést a *-csa*-, *-cse*-, a *-ska*-, *-ske*-, *-ika*-, *-ike*-, legújabbban pedig az *-inka* képzős nevek fejezik ki” (Nyr. LXXXII, 481).

a népnyelvből — a Veszprém megyei Nagyalásonyból — ismerem *Marinkó* változatát is, ugyanilyen értékben; VARGA ezt a *Márinka*, *Márinkó* névvel együtt köznyelvi gyűjtéséből idézi (i. m. 74). A *Marinka* női keresztnévre a XVII. század végétől vannak adataink: WERTNER MÓR 1690-ből (a TörtT. 1899. 698. lapjáról; Nyr. XLVI, 369), KARÁCSONY 1793-ból mutatja ki (i. m. 71); a szegedi boszorkányperekben, az 1728. évi vallatások jegyzőkönyvében is szerepel egy Lőrík *Marinka* nevű notórius boszorkány (KOVÁCS JÁNOS: Ethn. IX, 360). E név képzésmódja sem föltétlenül idegen, szláv (vö. MIKLOSICH, PON. 9, 15, 73) vagy esetleg német (vö. n. *Marinchen*) hatás eredménye, hiszen a *Marinka* mellett KARÁCSONY már 1593-ból idézi a *Mariánka* nevet, amely nyilvánvalóan az ő gyűjteményében ugyancsak szereplő *Marianná*-nak a becézője (i. m. 71). A *Marinka* — úgy látszik — valamikor, legalábbis egy vidéken, nagyon gyakori név lehetett, tudniillik köznevesült is: Zala megyéből idézi 'kikapós nő' jelentésben SZENDREY ZSIGMOND (MNY. XXXII, 255).

7. A *Mária* névnek azonban nemcsak *Marinka*, hanem *Manka* becézője is van. Hetésből közli ezt a változatot FATÉR JÓZSEF (Nyr. XXXVIII, 191), ugyaninnen, illetőleg Göcsejből GÖNCZI (i. m. 321). ÖRDÖG FERENC szíves felvilágosítása szerint a *Máriá*-nak *Manka* becézője ma is ismeretes ezen a vidéken, a Kerka menti Szécsisziget községben. A *Manka* háromféleképpen is magyarázható. Azonkívül, hogy szláv jövevénynévnek is tarthatjuk, kialakult egyrészt a *Mária* egy nyílt szótagos becéző tövének az előbb tárgyalt *-nka* képzővel való megtoldása révén — akárcsak a *Mihály*-ból a PBBL-ban (1767. 613; 1782. 613; 1801. 675) és KASSAINál szereplő *Minka* —, másrészt létrejöhett a *Marinka* formából is, e név hangtestének az összerántásával. Úgy látom tudniillik, hogy az ismert becézési módokon kívül figyelembe kell vennünk ezt az utóbb említett érdekes becéző eljárást: a hosszabb becéző névalak megrövidítését akképpen, hogy közbülső hangok kihagyásával a név hangtestét összerántjuk. Ehhez az analógiát a teljes vagy kevésbé rövidített névformából és az erősen rövidített névformából képzett becéző párok szolgáltathatták, mint például a *Juditka* ~ *Jutka*, *Ilonka* ~ *Ilka*. Szerintem inkább ilyenféle összerántással, nem pedig haplológiával magyarázható a *Katalinká*-ból a *Katinka*, s ugyanígy az *Ilonká*-ból az *Inka*, amely SOLTÉSZ KATALIN szerint Babitsnak föltehetőleg egyéni alkotása (Babits 92), valamint néhány később említendő becenév, továbbá talán a *Kris(z)tinka* mellett a *Kinka* (VERSEGHY, Anal. II, 81), bár ez utóbbi a *Tinka* változata is lehet, olyanféle, mint Kalotaszegen a *Katá*-ból alakult *Tata* (MNY. LIX, 474). De akárhogy keletkezett is a *Manka* változat, becéző neveink mai rendszerében a *Máriá*-hoz viszonyítva az egy nyílt szótagos rövidült *tő + -nka* becéző képző képletét mutatja, azaz olyanféle alakulat, mint az ugyancsak egy nyílt szótagos rövidült tövet becéző képzővel megtoldó *Ma-ca* (< : *Mária*), *I-ca* (< : *Ilona*) stb. Az ilyenféle becéző képzések a régi nyelvben — ha egyáltalán éltek — nagyon ritkák lehettek, újabban azonban megszáporodtak (vö. Népr. és Nyelvtud. III—IV, 71—2).

A *Manká*-tól most már csak egy lépés kell a *Manci*-ig (illetőleg a *Mancá*-ig), s ez a lépés a becéző nevek életében oly gyakran előforduló képzőcsere: a mi példánkban a *-nka* végződés *-ka* elemének *-ci*-vel (illetőleg *-ca*-val) történő felváltása. Ezt a képzőcserét előmozdíthatta egy olyan tényező, amelyet eddig nem méltattunk különösebb figyelemre. A *Manci* — mint említettük — egy időben a *Magdolná*-nak volt a kedvelt becézője. Ez a körülmény természetesen nem mond ellene a *Máriá*-ból való levezetésének, hiszen névkutatóink előtt jól ismert az a jelenség, hogy egy-egy becéző név könnyen „gazdát cserél”, azaz szívesen csatlakozik egy olyan másik névhez, amelynek a hangzása — főleg a név elején — hasonlít az alapnévéhez (vö. NévtVizsg. 149; TOMPA: MNy. LX, 92; stb.), márpedig a *Mária*, a *Margit* és a *Magdolna* ilyen nevek. Ráadásul a *Magdolná*-nak a *Máriá*-val egyéb kapcsolata is van, ami — ha a *Magdolna* név etimológiájától eltekintünk is — a bibliai történet alapján közismertnek mondható. Így tehát a *Manka* ~ *Manci* könnyen odaszegődhetett a *Magdolná*-hoz is. Természetesen az is lehetséges — bár nem nagyon valószínű —, hogy újraképzés történt mind a *Magdolna* ~ *Manci*, mind a *Margit* ~ *Manci* esetében, vagy legalábbis az egyikében. Akárhogy áll is a dolog, a *Magdolná*-nak része lehetett a *Manka* ~ *Manci* képzőcseréjében, illetőleg a *-nci* képző létrejöttében. Mint tudjuk, a *Magdolna* becézői közé tartozik eredetileg a napjainkra már önállósult *Lenke*, s emellett a *Lenka* és a *Lenci* stb. (VARGA i. m. 72). Ezek a *Léna* névforma továbbképzései, a *Léna* meg a *Magdaléna* idegenes csonkításával keletkezett. Az ilyen becéző változatok sem annyira friss keletűek, mint gondolnánk: idegen példák nyomán — ahogy CSEFKÓ GYULA (MNy. XXV, 368) kimutatja — a XVII. századra nálunk is meghonosodott az effajta becéző névalakítás, sőt csirái jóval korábban fölfedezhetők, hiszen BERRÁR JOLÁNNak az 1400 előtti időkből merített női névanyagában (MNyTK. 80. sz.) is előfordulnak ilyen módon létrejött jövevénynevek, amelyek azután a szintén átvett alapnevükkel együtt máris mintául szolgálhattak hasonló csonkítások számára. Köztük az *Eufroszina* ~ *Fruzsina* (i. m. 36), az *Eufémia* ~ *Fémia* (i. m. 34), a *Kristina* ~ *Tina* (i. m. 32) stb. mellett ott találjuk már a *Magdalena* ~ *Lena* párt is (i. m. 28; vö. TOMPA: MNy. LX, 91).

A *Magdolna* mellett kialakult *Lenka*, *Lenke* ~ *Lenci* becézők megfelelése egyrészt előmozdíthatta a *Manka* ~ *Manci* képzőcseréjét, másrészt a *Lenci* forma — több társával együtt — hozzájárult az *-nci* képző megizmosodásához. Tudniillik elég sok olyan becenevet ismerünk, amely *-nci*-re végződik, e végződés *n* eleme azonban, akárcsak a *Lenci* névben, nem a képzőhöz, hanem a töhöz tartozik. Ilyenek: *Anci*, *Panci* (< : *Anna*), *Lonci* (< : *Ilona*), újabban a *Jenci* (< : *Jenő*), *Dönci* (< : *Ödön*), továbbá a kétségtelenül német eredetű *Franci* (< : *Ferenc*), *Stanci* (< : *Konstanca*). Sőt az is lehetséges, hogy az efféle *-nci* végződésnek nemcsak az *n*, hanem — mint az utóbbi két név mutatja — a *c*, sőt részben az *i* eleme sem képző, hanem az alapnév része: ezt figyelhetjük meg a *Cenci* névvel kapcsolatban, amely valamikor a *Vince* kicsinyítője is volt

(Tzs. 1838.; CzF.), ma már inkább csak az *Emerenciá*-é (1. ezt részletesebben: ASzeg.: Mészöly-Eml. 146). Az *Emerenciá*-nak a népnyelvben *Enci* változata is van; ez persze magyarázható úgy is, hogy az egy zárt szótagos *Em*-becéző töhöz *-ci* képző járult, s ennek *c*-jéhez hasonult a tövégi *m* (*Em-ci* > *Enci*); az is lehetséges, hogy a név végének az említett idegenes elvonásával keletkezett, egy *Emerenci* alakból; de legalább ennyi joggal tekinthetjük névrövidítő összerántásnak is, ugyanebből a formából (vö.: *Emerencia* : > *Menca*; Bródy Sándortól id.: SOLTÉSZ KATALIN: Nyr. LXXXVIII, 291). Aligha kétséges, hogy hasonló összerántással keletkezett az *Inci*, amely az *Ilona* és az *Irén* közös becézője, s egy hosszúnak érzett *Ilonci*, illetőleg *Irénci* alakból vonódhatott össze, továbbá ilyen a *Jolán*-nak *Jonci* be-cézője, amely a *Jolánci*-ből rövidülhetett. Persze a hosszabb alakok nem is élnek mindig igazában, inkább csak potenciális kiindulópontjai az összerántásnak. Az *Inci*, *Jonci* formák létrejöttét természetesen elősegíthette a korábban kialakult *Manci* analógiája is, viszont azonban ezek a névváltozatok véglegessé tették az *-nci* képző győzelmét, hiszen — bár az *Inci*, *Jonci* *n*-je eredetileg az alapnévhez tartozik — becéző neveink mai rendszerében ezek ugyanúgy tagolódnak morfémákra, mint a *Manka*, *Manci*, tehát az egy nyílt szótagos csonkult tö + becéző képző képletét mutatják, azaz ilyen sorokba illeszthetők: *Ma-ci*, *Ma-ca* ~ *Ma-nci*; *I-ci*, *I-ca* ~ *I-nci*; *Jo-ci*, *Jo-có* (< : *Jolán*; VARGA i. m. 61) ~ *Jo-nci*.

Ezzel válaszoltunk is korábban fölített két kérdésünkre: valóban számolhatunk *-nci* becéző képzővel, s ennek *n* eleme több tényező összejátszásával magyarázható. Névfejtésünknek így a végére is értünk, ám nem mulaszthatjuk el, hogy befejezésül föl ne idézzünk két olyan tanulságot, amely túlmutat szűkebb feladatunkon, bizonyos mértékig általánosabb, elvibb érdekű. Az egyik ilyen tanulság az *-(i)nka* és az *-nci* képző kialakulásával kapcsolatos, s maga is kettős jellegű. Egyrészt — úgy látszik — a becéző képzők egyes elemeinek keletkezésében is számításba lehet venni a tövég megelevenedésének, az adaptációnak a lehetőségét (vö.: HORGER, *NytAl.*² 87—8; BÁRCZI, *Bev.* 87—8; PAIS: *MNy.* LII, 401; D. BARTHA, *Szóképz.* 6; stb.), másrészt néhány becéző képző vizsgálatában nem ajánlatos figyelmen kívül hagyni a szembeszökő idegen, főleg szláv homonimákat, amelyek legalábbis hozzájárulhattak egy-egy összetett képző megerősödéséhez, elterjedéséhez. — A másik tanulság a magyar becéző névalakításra vonatkozik. MELICH rendszerezése (*MNyTK.* 15. sz.) óta jól tudjuk, hogy a magyar nyelvi becézésnek három jellegzetes módja van: az egy időben szinte már kiveszett s csak elszigetelten, egyes nyelvjárásokban tovább élő, de manapság újjászületőben levő névrövidítés, tehát a névalak végének az elhagyása; azután a képzés, azaz a teljes, de gyakrabban a megcsonkított névalaknak képzővel, illetőleg képzőkkel való ellátása; végül az *Anna* : > *Panna*, *András* : > *Bandi*-féle ikerítéses becézés. Ezeken kívül — mint említettük is — idegen hatásra nálunk is meghonosodott és kedvelté vált a névalak végének becéző töként való felhasználása (így keletkeztek a *Ria* < : *Maria*, *Dönci* < : *Ödön*, *Vi-*

ca < : *Éva*-féle becéző változatok). Mindezek mellett — bár a becézés útjai módjai olykor nagyon önkényesek, zezzugosak — számolnunk kell még néhány szörványosabb, de tipizálható becéző névalakítással. Ilyen az úgynevezett *Kisanna*, *Kiskati* típus, azután a név első szótagjának megkettőzésével alakuló dajkanyelvi becézés (a *Ferenc* : >*Fefe*, *Lajos* : >*Lala* típus), végül — mint nemrégiben rámutattunk — a név második szótagjának élén álló mássalhangzó előrevetése a névkezdő magánhangzó elé, illetőleg a névkezdő mássalhangzó helyére (az *András* : >*Dandi*, *Katalin* : >*Tata* típus). (L. mindezt részletesebben: NévTizsg. 146—7; a legutóbb említett típusra vö. még: ASzeg.: Mészöly-Eml. 143 és MNy. LIX, 474). Az elmondottak alapján a fentiek mellé fel kell vennünk egy újabb becéző eljárást is: a hosszabb, képzett becéző névalak megrövidítő összerántását, tehát a *Katalinka* > *Katinka*, *Ilonci* > *Inci*-féle becézést is.

RÁCZ ENDRE

Manci

Der Name *Manci* ist einer der am meisten verbreiteten weiblichen Kosenamen. Er wird in der Umgangssprache und in den Mundarten — verschiedenartig je nach Zeiten und Landschaften — sowohl auf *Magdolna* wie auch auf *Mária* und *Margit* bezogen. Heute ist er eine sehr abgebrauchte, auch als Gattungsname übliche Form (vgl. *taximanci* 'weiblicher Taxifahrer'); früher hat er diesen üblen Beigeschmack nicht gehabt. *Manci* läßt sich mit den Varianten von *Manca* zusammen zunächst im 17. Jahrhundert nachweisen. Die früheren Erklärungen (aus dem Deutschen; aus *Anna* durch die verdoppelten Formen *Anci-Panci*, daraus *Panci-Manci*; aus *Mária* oder *Margit* > *Maca*, *Maci* mit sekundärem *n*; aus *Margit* > *Marci* durch eine Lautveränderung *r* > *n*) sind nicht zufriedenstellend. Wahrscheinlich haben wir hier eher mit einem Suffixgebilde *-nci* zu tun, das aus dem Kosenamen *Manka* (< *Mária*) durch Verwechslung der Suffixe *-ka* ~ *-ci* entstanden ist, während sich der Name *Manka* durch die Zusammenziehung der Namensform *Marinka* oder durch Anhängen des aus Kosenamen wie *Marinka*, *Julinka* abstrahierten Suffixes *-nka* an einen verkürzten Stamm mit einer offenen Silbe erklären läßt. Das *n* des Suffixes *-nka* in *Marinka* u. ä. mag durch falsche Abtrennung des stammauslautenden Konsonanten entstanden sein (vgl. *Mariánka*, *Juliánka*), aber auch der slawische Einfluß darf bei der Erklärung dieser Namensformen nicht unberücksichtigt bleiben.

E. RÁCZ

A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseire

A ragadványnevek kialakulása

Köztudomású, hogy eredetileg a magyarban is csak egyelemű nevek voltak. Ezen a tényen a kereszténység felvétele is csak annyit változtatott, hogy a továbbiakban keresztnévnek mondták. A későbbiek folyamán a gazdasági, társadalmi változás, fejlődés vezetett oda, hogy a keresztnév mellé ragadványnevet is használtak. Ezt az tette szükségessé, hogy ugyanabban a faluközösségekben kevés keresztnévet ismertek és használtak, s így ezek utóbb elégtelenek voltak a személyek teljesértékű és pontos megkülönböztetésére. Így alakult ki a kételemű név, s az eredetileg ragadványnév funkciót betöltő elem vezetéknévvé vált. A vezetéknév kialakulási folyamata nálunk a XIV. sz.-ban kezdődött, s végleges megszilárdulása a XVII. sz. tájára tehető. (LŐRINCZE LAJOS: MNyj. I, 64) A fejlődés, szaporodás további szakaszában azonban ez is elégtelennek bizonyult — sok család viselt azonos vezetéknévet, s a keresztnév sem lettek sokkal változatosabbak. Előfordult, hogy egy faluban mindössze 4—6 családnév volt, s keresztnévként szintén csak 6—8 dívatnevet használtak. Szükség volt tehát további megkülönböztetésre. Ezt a szerepet a ragadványnevek töltötték be. A következőkben a ragadványnevek típusaival foglalkozom, a ragadványnevet egy kész, kialakult háromelemű név harmadik elemeként vizsgálom. Ehhez először is a ragadványnév fogalmát kell meghatározni.

A ragadványnév-irodalom nem túlságosan gazdag. Eddig leginkább egyrészt névtani és történeti névkutatást végeztek, másrészt történeti perspektívában a keresztnév-kutatást (keresztnév-dívat) művelték. A Magyar Nyelvőrnek szinte állandó jellegű rovata a ragadványnévi adattár, de ez inkább csak mutatóványyszerű. A ragadványnév tehát, mint kuriózum rég nyomtatáshoz jutott, de rendszerezése jóval ritkább. Foglalkozott ezzel a kérdéssel például SZILÁDY ÁRON (Nyr. II, 11), KERTÉSZ MANÓ (Nyr. XXXI, 244), PAIS DEZSŐ (MNy. XVIII, 26), MELICH JÁNOS (MNy. XXXIX, 273), BENKŐ LORÁND: A régi magyar személynévadás (Bp., 1949), LŐRINCZE LAJOS (MNyj. I, 64), KOVÁCS LÁSZLÓ (MNyj. III, 176); BÁRCZI GÉZA: A magyar szókincs eredete (Egyetemi Ma-

gyar Nyelvészeti Füzetek, II. kiadás), PÁKOZDI ENDRE (MNyj. VII, 83) és PENAVIN OLGA (MNyj. IX, 182).

Mint említettem, a Nyelvőr majdnem minden számában közölt ragadványneveket. A közlés különböző címszók alatt történt: ragadványnév, csúfnév, gúnyolódó név. Dolgozatom címében is a ragadványnév szó szerepel, s ezért szeretném meghatározni, mit is értek egyáltalán a ragadványnév fogalmán.

Véleményem szerint a r a g a d v á n y n é v a legtágabb kategória, összefoglaló, gyűjtő név, s a különböző névfajták ennek alcsoportjai. Ilyen alcsoport a m e g k ü l ö n b ö z t e t ő n é v. Megkülönböztető névnek tekintem azt a nevet, melyet a család- és keresztnév mellett hivatalosan is használnak, pl. postai címzésben, a községi tanács különböző bejegyzéseiben. A nevek feladata, hogy két vagy több azonos vezeték- és keresztnevű egyént megkülönböztessen. Hivatalosan a vizsgált területen a háromelemű nevek harmadik elemeként fordul elő (pl.: Gordos József túlsó, Gordos József kis, Gordos József nagy), de ritkábban a mindennapi beszéd folyamán a vezetéknev elé kerülhet (pl.: „*Kis Gordosnyi mēnek ēty kicsid beszégetnyi.*”). Ilyenkor keresztnévet nem mondanak. A névhasználat harmadik változata, mikor a ragadványnév a két név közé ékelődik. (Pl.: Oláh Misa József). A megkülönböztető név öröklődik. Típusát tekintve főleg az alany személyén kívül álló név, esetleg az egyén lakóhelye, foglalkozása, vagyoni helyzete alapján adódik. — G ú n y n e v e k. A második csoportba sorolom a gúnyneveket és ami ettől árnyalatilag, hangulati velejárójában különbözik: a dicsérő- vagy bókneveket. Az elnevezés alapja itt főleg a testi-lelki tulajdonság, életkörülmény, amely az adott egyénre jellemző, hiszen a falusi nép a vele élők legkisebb felöltő hibáját, tulajdonságát észreveszi, s számukra mindez gúny- vagy ritkábban bóknevek forrása lesz. Ez az elnevezési mód főleg a felnőttek körében általános. — Az emberek elnevező hajlamára mutat, hogy gyűjtésem során több alkalommal találkoztam olyan esettel, mikor az egyénnek már megvan a megkülönböztető neve, de ezen felül még gúnynévvel is illetik. Ez a tény bizonyos mértékig egy újabb szükségletre is utal: olyankor, amikor azonos a vezeték-, kereszt- és megkülönböztető név is, a gúnynév alapján különítik el az egyéneket. — A gúnynevet a közlésben a megkülönböztető névhez hasonlóan harmadik elemként említik, a mindennapi életben azonban a vezetéknev helyén áll, s így csak kételemű a név. A gúnynév általában — de nem törvényszerűen — öröklődik. — C s ú f n é v. A harmadik csoportba a csúfneveket sorolom (néhol ezt csúfolódó név formában írtam, a kettő azonban teljesen azonos jelentésű). Ezek döntő többsége gyermekkorban keletkezik, főleg beszédhiba alapján, s az egyént egész életén végig kíséri. A csúfnév lényegében hasonló a gúnynévhez — az értelmező szótár a két fogalmat teljesen azonosnak veszi, a kettő között semmi különbséget sem lát — de véleményem szerint mégsem azonosíthatók egymással. Közöttük főleg két mozzanatbeli különbséget látok. Lélektani szempontból: mint említettem, a gúnynév a felnőtteknél általános. A gyermek még nem gúnyolódik, mikor társának

valami nevet ad, csak kicsúfolja azt, mert nem tud pl. egy szót kimondani vagy valamit megtenni. A gyermek még nem keresi tudatosan társa hibáit, nem vizsgálja lelki tulajdonságait, csak arról tud csúfnevet adni, ami játék közben spon-tánul adódik. A második különbséget az öröklés és névhasználat kérdésében látom. A csúfnév — az előző két kategóriával szemben — nem öröklődik, az egyént végigkíséri élete folyamán, de utódaira nem száll tovább. Főleg egyelemű névként, vezetékek és keresztnév nélkül használják. (Én azonban dolgozatomban mindenütt vele együtt írom a hivatalos család- és keresztnévet is.)

Ezt a három kategóriát tehát együttesen nevezem ragadványnévnek. Azt természetesen nem állítom, hogy az alcsoportok mereven elhatárolhatók. Korántsem! A csoportok nem változatlan, nem állandó, merev kategóriák. Átalakulhatnak, egymásba folyhatnak. A gúnynév átalakulhat megkülönböztető névvé, annak törvényei szerint használhatják és örökölhetik. Hogy mikor válik egy gúnynév megkülönböztetővé, arra az előbb hozott példán kívül nem tudok más esetet felsorolni, de úgy vélem, feltétlenül szerepet játszik az átalakulásnál az idő és a megszokás. Nagyon ritkán a csúfnév is kaphat megkülönböztető szerepet. A nevek egymásba való átalakulásának iránya tehát 3 → 1, fordítva nem lehet.

Még egyszer összefoglalva: a megkülönböztető-, a gúny és csúfneveket együttesen nevezem ragadványnévnek, szemben pl. KOVÁCS LÁSZLÓ megállapításával. Ő ugyanis a gyermek vezetéknévének változtatásából vagy a foglalkozásából adódott nevet is a gúnynév alcsoportjának veszi, holott ez tipikusan megkülönböztető jellegű. Ugyanezt a kifogást emelhetnénk pl. KERTÉSZ MANÓ előbb említett munkájában előforduló csoportosítása ellen is. Kertész Manó a gúnynév egyik forrásaként a lakóhelyet jelöli meg, jöllehet, ez is a megkülönböztetést szolgálja, és abban semmi gúnyos árnyalat nincs, ha valaki a szülőfaluja nevét kapja megkülönböztetésül.

A ragadványnevek csoportosítása

A ragadványnév fogalmának meghatározása, körvonalazása mellett a ragadványnevek felosztására is több szakember tett kísérletet. A tipizálás, rendszerezés elveinek tisztázatlanságát mutatja, hogy ahány gyűjtés, annyi saját rendszer alakult különböző szempontok szerint. Most bemutatok néhány ilyen rendszerezési kísérletet.

Csak megemlítem PAIS DEZSŐ két kategóriáját (i. m. 26), mely szerint a gúnynév lehet tulajdonságjelző vagy jelkép.

MELICH JÁNOS szerint (i. m. 273) a ragadványnév kifejezhet testi-lelki tulajdonságot, állathoz, növényhez vagy élettelen dologhoz való hasonlóságot, s lehet köznév vagy melléknév. — Melich két kategóriája igen nagy területet ölel fel: a testi-lelki tulajdonságot kifejező nevek az alany személyétől függenek, nyelviileg melléknévek. A hasonlóságon alapuló típus az alanytól független neveket foglalja magába, s ezt köznév fejezi ki.

Lényegesen bővebb felosztást ad — s ezért én is részletesebben foglalkozom vele — KERTÉSZ MANÓ (i. m. 244—48), aki a gúnynevek forrása alapján négy nagy kategóriát különböztet meg. Nála is megvan a két tulajdonság-kategória, de ezt kiegészíti az életkörülményekre vonatkozó kategória. Felosztási módja tehát a következő:

I. Testi tulajdonság: 1. nagyság, termet, erő; 2. túlságosan fejlett testrész vagy testi hiba; 3. járásmód; 4. beszédhiba; 5. szépség, szín; 6. ruházat.

II. Lelki tulajdonság: 1. ész, tehetség; 2. uralkodó jellemvonás; 3. szokások; 4. szavajárás; 5. kedves ételek.

III. Életkörülmények: 1. az egyén sorsán vagy véletlenül alapuló név; 2. családi és vagyoni állapot; 3. egészségi állapot; 4. foglalkozás; 5. nemzetiiség, vallás; 6. idegen nevek elferdítése; 7. lakóhely.

IV. Községekhez ragadt gúnynevek.

Mint már említettem, a lakóhely és a foglalkozás nem gúnyos értelmű nevet ad, a dolgozat címe pedig: „A magyar gúnynevek.” Ehhez a csoportosításhoz a gúnynév terminust szűknek találom, ez már a tágabb értelemben vett ragadványnevek felé mutat.

KOVÁCS LÁSZLÓ cikke — címének alapján (Debrecen-nyulasi gúnynevek) — ismét csak gúnyneveket tipizál a következő módon: 1. testi-lelki, jellembel tulajdonság; 2. a gyermek vezetékeve; 3. a gyermek keresztnéve; 4. a serdülőnek vagy szüleinek foglalkozása; 5. gúnyolódásra alkalmas esemény; 6. csúfolódó versikék, mondókák; 7. ismeretlen eredet. — Mint látjuk, ide is bekerültek olyan kategóriák, mint például a serdülő, vagy szüleinek foglalkozása, holott ez nemcsak kigúnyolandó mozzanat egy ember életében, hanem főleg megkülönböztetésül szolgálhat. Kétségtelen, hogy a megkülönböztetés mellett a gúnyolódáshoz is nyújthat alapot. Kovács László egy csoportba veszi a testi és lelki tulajdonságot, jöllehet, ez két külön csoport. És még egy dolog: a gúnynév forrásának mondja a csúfolódó versikéket, mondókákat. Ez sem egészen helyes, hiszen ezek a mondókák általában névre csúfolók, nem egy konkrét személyre vonatkoznak, hanem egy bizonyos keresztnévhez tapadtak. Ezeket tehát ki kell rekeszteni.

LŐRINCZE cikke a következő felosztást tartalmazza: (i. m. 75—94): A) *belső keletkezésű nevek*: I. anyaaági nevek: 1. az anya vezetékeve; 2. anya keresztnéve; 3. anya ragadványneve; 4. anyai nagypapa vezetéke- és keresztnéve; 5. feleség vezetéke- és ragadványneve; 6. feleség ragadványneve. II. apaági nevek: 1. apa keresztnéve; 2. apa vezetéke- és keresztnéve különállóan vagy egybeolvadva; 3. apa ragadvány- és keresztnéve; 4. mesterség, időszakos vagy állandó foglalkozás; 5. vezetéknévből asszociált más fogalom;

B) *külső keletkezésű nevek*: 1. testi tulajdonság; 2. lelki tulajdonság; 3. fel-tűnő szokás, mondás; 4. nem közvetlenül az elnevezettre vonatkozó tulajdonság; 5. az eredeti név valamilyen elváltoztatott formája. Ezenkívül megemlít még ún. „házi nevek”-et. Ez annak a háznak a nevét jelenti, ahol az illető lakik.

LŐRINCZE felosztásával kapcsolatban a következő kérdés merülhet fel: minek alapján különböztet meg külső- és belső keletkezésű neveket? Mi tartozik szerinte a két fogalom körébe? Az alcsoportok megvizsgálásakor úgy tűnik, hogy belső keletkezésűnek veszi azokat a neveket, amelyek a családi körben adódtak, valamelyik őstől vették eredetüket és öröklődtek tovább. Külső keletkezésű ezek alapján az lenne, amely az egyénnel kapcsolatos, az egyén külső adottságaitól függ. Az elnevezés azonban nem fedi pontosan a kifejezni kívánt fogalmat, hiszen a belső keletkezésű nevet sem maga az egyén vagy a család adja, nem a családon belül keletkezik, hanem a faluban, a kívülállók körében, a családon kívülálló embertől származik. Végeredményben tehát ez is kívül keletkezett, külső keletkezésű, így a két kategória teljesen egybeolvadna. Itt vehetünk fel egy másik szempontot is: belső vagy külső keletkezésű névről aszerint beszélünk, hogy a névadó mozzanat, a név oka az elnevezett egyén testi-lelki egészén kívül vagy belül esik-e. A belső keletkezésű név ennek alapján az egyénen keresztül közelíthető meg. Viszont: az egyén összekötő, a társadalommal szemben a család képviselője, tehát helyesebb — ha a két terminust meg akarjuk tartani — a belső keletkezésű név helyett a belső indítékú név terminust használunk, s ennek megfelelően a másik nagy csoportot külső indítékú névnek mondanunk. Másik dolog: Lőrincze nem említi az ismeretlen eredetű név előfordulásának lehetőségét, és nem árnyalja tovább az egyes, önmagukban nagy területet felölelő csoportokat, mint azt Kertész Manó teszi. Új jelenség viszont a „házi nevek” csoport bevezetése.

PÁKOZDI ENDRE így csoportosítja a ragadványneveket: 1. foglalkozás; 2. testi tulajdonság; 3. szokás és viselkedés; 4. egykori lakóhely; 5. apa keresztnéve; 6. anya családneve; 7. anya keresztnéve; 8. feleség családneve; 9. más személyhez való hasonlóság; 10. valamilyen esemény alapján adott név; 11. vallás alapján adott név; 12. a név eredete ismeretlen.

Pákozdi figyelmen kívül hagyja a Lőrincze által megadott felosztási módot, mint látjuk, nem különböztet meg külső- és belső keletkezésű neveket, de a kisebb terjedelmű csoportokba olyan új szempontokat hoz be, mint az egykori lakóhely, vagy a más személyekhez való hasonlóság. Még ebbe a vázba sem építhető be minden név, hiszen Pákozdi nem is rendszert, csak csoportosítást ad: az anyagát szedi sorba.

A legújabb csoportosítás PENAVIN OLGÁTÓL (i. m. 190) származik: 1. vagyoni helyzet; 2. foglalkozás; 3. testi tulajdonság; 4. valamilyen mondás; 5. valamilyen esemény; 6. valamilyen szokás; 7. birtoklást, használatot kifejező név; 8. szolga neve; 9. anya családneve; 10. feleség családneve; 11. lakóhely, születési hely; 12. vallás.

A csúfnevekre a következő négy típust állapítja meg: 1. tulajdonság, testi fogyatékoság; 2. valamihez hasonlítás miatt; 3. viselet és 4. vagyoni állapot alapján.

PENAVIN OLGA rendszerezése sem elég elhatárolt. Külön kategóriának veszi a testi tulajdonságot, de a lelki tulajdonság csoportot, ami ezután már logikusan következne, teljesen elhagyja, s az e csoportba sorolható névtípusokat elszigeteltnek, önállóknak veszi. Pl. külön sorolja fel a valamilyen mondás, valamilyen szokás és vallás alapján adódó nevet, holott mindez a rendszerzésbe fel nem vett lelki tulajdonság címszó alcsoportjait alkotná.

Ezek tehát az eddigi felosztási típusok.

Mivel a négy faluban felgyűjtött anyagomhoz egyik felosztási módot sem találtam megfelelőnek, saját gyűjtésem alapján célszerű csoportosítási módot próbáltam létrehozni, s a négy szomszédos község adattárának vizsgálatával, illetve a nevek besorolásával a rendszerezés kérdéséhez is szeretnék hozzájárulni. A csoportosítási módhoz főleg Lőrincze Lajos és Kertész Manó által kidolgozott rendszert használtam fel, a többiektől csak egy-két alcsoportot vettem át, és a gyűjtési tapasztalatok alapján magam is közbeiktattam néhány terminust. Igyekeztem megtartani a hagyományos elnevezéseket — kivéve a Lőrincze-féle belső és külső keletkezésű nevet. Természetesen ez a rendszer sem elégít — és nem is elégíthet ki — minden igényt, hiszen egyik területen az egyik névtípus gyakoribb, a másikon a másik, itt ilyen furcsaság van, amott más, az én anyagomnak viszont ez a legjobban megfelelő. Mielőtt ismertetném a rendszert, meg kell említenem, hogy előfordulnak olyan kisterjedelmű, kiskörű csoportok, amelyekre saját anyagom rendszerezéséhez nem lett volna szükségem, de a teljesség kedvéért jónak láttam ezeket is beiktatni. Az ilyen típusok esetében a csoport csak mint címszó szerepel.

Most, mielőtt az adattárat, a neveket ismertetném, néhány szót kell szólnom a gyűjtőhelyemről. Az anyagot Egyházasgerge, Karancsság, Szalmatercs és Piliny községekben gyűjtöttem. A községek Nógrád megye Szécsényi járásában fekszenek, Karancsság (Ks.), Szalmatercs (Szt.) és Piliny (P.) a Balassagyarmat—Salgótarján útvonal mentén terül el, Egyházasgerge (Eg.) kissé messzebb esik. A vidék a nyugati-palóc nyelvjárasterülethez tartozik, így a községek nyelvjárása alapvonásaiban megegyezik. Legjellemzőbb sajátosságai: illabiális rövid *ä*, labiális hosszú *ā*, gyakori zárt *ë*, az *l*, *d*, *t*, *g* hangok palatalizációja. Eltérés csak Egyházasgerge nyelvjárásában mutatkozik annyiban, hogy itt a *-nyi* rag használata *-nál*, *-nél* és *-hoz*, *-hez*, *-höz* értelemben általános. (Pl.: „*Kízs Gordosnyi vótám*” vagy „*Kízs Gordosnyi mēnök*.”)

A következőkben pedig beépítem névanyagomat a rendszerembe:

A) A névadás oka az alany személyén kívül áll

I. *Nőági*: 1.a) az anya vezetékeve: Eg.: Nagy Ernőné *csomāny*, Fekete János *kósá*, György Imre *tót*; Ks.: $\emptyset$; P.: Horváth Albert *bārdos*, Pintér Pál *tőzsér*; Szt.: Horváth Malvin *berki*, Kiss János *bērnāt*. — 1.b) az anya keresztnéve: Eg.: Nagy István *bőzse*, Gordos József *évā*; Ks.: $\emptyset$; P.: Pintér Lajos *brēgitā*, Kovács István *kiskátyi*; Szt.: Varga Sándor *kátyi*. — 1.c) az anya ra-

gadványneve, származása: *Eg.: Fekete István három* („*az annyító örökölte. Tán valamellyik őssinek hármásikreji vót.*”), *Gordos László pusztáji*; *Ks.: ∅*; *P.: Szabó József tótjosi, Árvai Mihály tótmisá*; *Szt.: Juhász József tót, Juhász Bálint tótká.* — 2.a) a nagyanya vezetékneve: *Eg.: ∅*; *Ks.: Bali András őze*; *P.: Gyurkó Lajos láváj*; *Szt.: ∅.* 2.b) a nagyanya keresztnéve: *Eg.: Pilisi Gyula kátú* (*bápszēm*), *Varga Teréz tērcsu*; *Ks.: ∅*; *P.: ∅*; *Szt.: Tóth János kátó.* — 2.c) nagyanya ragadványneve, származása: erre csak egy példát találtam *Eg.-n*: *Gordos László pulyo* („*az öregannyá a pusztáro váló vót, úty szerette a tányát, mind a pulyká. Errő káptá a nevit is.*”) — 3.a) a feleség vezetékneve: *Eg.: Gordos István (kis) dēme*, „*Gordos István gondá, Gordos András nozszik, László András zárá*; *Ks.: Farkas Sándor tōzsér, Godó János vég*; *P.: Deák József borzák*; *Szt.: Tōzsér Sándor brundá, Szmorad Pál gunyi.* — 3.b) a feleség keresztnéve: erre anyagomban nem fordul elő példa. — 3.c) a feleség ragadványneve: gyűjtésem során erre sem kaptam példát. — 3.d) a feleség előző lakhelye: *Eg.: ∅*; *Ks.: Új András tērcsi*; *P.: Ruzsinszky István kálnóji*; *Szt.: ∅*; 4. anya vagy nagyanya foglalkozása: erre csak *Szt.-n* kaptam példát: *Rác János bābá*; — 5. anya vagy nagyanya szólásából eredő nevek: *Eg.: Kotroc István pipirkó* („*gyerékkori elnevezés, az annya pirinyókām helyett úgy becészte, hoty pipirkót mondot neki*”); *Ks.: Virág András pizske* („*a nágyannyá mindig ity szóllított mēg, hogy jāj nekēm, áranyos kis pizskēm.*”); *P.: ∅*; *Szt.: ∅.*

II. Férfiági: 1.a) a) az apa keresztnéve *-fi, -fia* utótaggal: *Eg.: ∅*; *Ks.: ∅*; *P.: Bollók István bélláfijá, Tōzsér Pál ferencfijá, Bollók Albert istvānfijá, Bollók Lajos mihályfijá*; *Szt.: Gyürky Gyula gābrisfijá.* — 1.a) b) az apa keresztnéve a gyermek neve mellett jelzőként becézett, illetve hivatalos formában: *Eg.: Gordos István amri, Miklós Sándor bānygyo*; *Földi Lajos gusztyi Gordos Julis láji*; *Ks.: Virág János márci, Oláh misá Lajos, Új József pēstá*; *P.: Kereszti Pál antus, Szabó László grēgoly* (a Gergely becézése), *Kovács Albert jāncsi, Balogh György kizsgyuri, Kovács Lajos kisjóska, Pintér József pālcso*; *Szt.: Győri János gyūro, Gyürky Gyula andri, Gyüre János bāli* (Bálint becézése), *Tóth Lajos gērgő, Szmorad János kārcsi, Tóth Sándor lāci, Őze István márci, Györky Gyula mátyi* — illetve: *Eg.: Pál Ferenc gābor, Gordos Pā* (Pál) *Panni*; *Ks.: Gyüre Ferenc bālāzs, Új Sándor gāspār, Tonkó Berti jōnās, Barta István lājos, Virág András māté, Új Ferenc miklós, Bali Ferenc sāndor, Virág Ferenc vilmos*; *P.: Borzák Sándor ālbērt, Fekete Lajos antāl, Tōzsér Pál āgostony, Horváth Sándor pētēr, Deák József vince*; *Szt.: ∅*; — 2.a) nagyapa vezetékneve: *Eg.: ∅*; *Ks.: Oláh Gyüre Sándor*; *P.: Kereszti Albert vályo*; *Szt.: Vadas Gyula dāncsok, Rajkó Imre dēme, Lestók Panni rájkó.* — 2.b) a nagyapa keresztnéve: *Eg.: Fekete István gēci, Simon Miklós gyurá, Gordos László pályá*; *Ks.: Barta Sándor antāl, Új András bānygyi, Jekkel József brúnó, Virág János gēci, Oláh József gyurá, Béres András izsāk, Tóth Sándor józsef, Jekkel János pāl, Új Péter simony*; *P.: Tōzsér Gyula bālāzs, Gyurkó Lajos bārná,*

Bartus Albert *ëgony*; Szt.: Horváth Bálint *jánkó*. — 3. az apa vagy nagyapa foglalkozása: Eg.: Berta János *hãjdú*; Ks.: $\emptyset$; P.: Ruzsinszky Pál *vódbíró*; Szt.: Őze János *bíró*, Kiss János *kãpãró*, Horváth János *kizsbíró*, Juhász Gyula *pãrászt*.

III. Az apa és anya vezetékneve azonos: erre a furcsa típusra csak Karancsságon találtam példát: Gyüre Ferenc *gyürek* és Új Lajos *úják*.

IV. Házinevek: 1. a ház tulajdonosáról: Eg.: Kalmár István *bãzãlãk*, Ruzsinszky György *zsidó*; Ks.: Új János *bene*, Új József *bene*; P.: Ruzsinszky János *gold*; Szt.: László Károly *bãrãnyi*. 2. az egyén munkaadójáról: ilyen anyagot csak Szt.-n találtam: Dancsok József *bãcsó*, Fekete Antal *brãncsok*, Imrik András *korëny*.

B) A névadás oka az alany személyével kapcsolatos

I. *Testi tulajdonság*: 1. külalak: nagyság, természet, erő: Eg.: Pilisi Gyula (*kátú*) *bãpszëm*, Simon József *bicská*, Kicsiny Lajos *buksi*, Fekete István *bunkó*, László András *cipó* („*pufókók vótãk, mind à cipó*”), Fekete János *csontos*, László András *göndör*, Juhász László *görög* („*ollyãn teltek vótãk, mind à görög-gyinnye*.”), Kovács Lajos *kisãpó*, Juhász Julis *kissegű*, Kalmár Sándor *nyúzi* („*suvãny, akár à nyúztot mãcská*.”), Altató András *zsiros*; Ks.: $\emptyset$; P.: Kovács Mihály *nãgyjóska*, Szt.: Dávid János *mëgësz* („*eröss embër vót. Fogãdãzsbó ëccër ëzs zsãg búzãt à fogãvãl mëgemelt*”; *ãzótã àz à szóllãs jãrtã à fãlubã: mëgësz àt tégëd, he, në bãncsd*.”), Gyürky Gyula *nãgy*. — 2. testi hiba, járásmód: Eg.: Gecse János *fãrbãrossz*, Gordos István *gunãr* („*hëgyësej jãrt, osz mindëg àz àsszonyok körö vót, mind à gunãr*.”); Ks.: Gyüre Ferenc *bãli* (balkezes); P.: Imre Béla *bãlyi* (balkezes), Kovács István *rokkãnt*; Szt.: Rácz Mihály *fãlãbú*, Őze László *sãntã*. — 3. beszédhiba: Eg.: Gordos Antal *bãrtã* (barka helyett), Fekete János *csócsi* (Rózsi), László András *dëdãk* (gedák), Gordos József (*tulsó*) *dinno* (disznó), László István *kãlã* (kalap), Kotroczy József *kokkos* (kot-kot-kot helyett ko-ko-ko-t mondott), László Károly *kupëlä* (a burgonya nyelvjárásban használt alakja: *kumpi*, s a magyarázat szerint ennek elváltoztatott formája. A változtatás módja megmagyarázhatatlannak tűnik.), László Lajos *mãconkã* (*mãcsãnkã* = paprikás burgonya), Gordos László (*dãdã*) *pãttãj* (= a Bagdal vezetéknev rossz kiejtése), László Lajos *perepe* (gyerebe), Gecse József *pozsi* (a József nyelvjárási becézési alakja *Jozsi*, s ő helyett használt *pozsi* alakot), Varga László *szuna* (csúnya), Gordos Péter *tutër* (mutter); Ks.: $\emptyset$; P.: $\emptyset$; Szt.: Márton László *bãcsã* (kacsa), Kovács István *szãnyi* (Sanyi helyett). — 4. szín: Eg.: Gordos János *piroskã* (piros arcszín), László András *rusznyãk* („*az orrokollyãn piros vót, mind a kopãsz disznyó bõri*.” — *rusznyãk* = disznó), Gordos István *szõke*; Ks.: Csonka Alajos *bëngo* („*fekete mind àz ördög*.” — *bëngo* cigány szó, jelentése ördög.); P.: Varga Ferenc *bëngo* (mint az előbb), Fekete Lajos *bogãr* (bogárfekete szeméről), Eged Albert *piros* (arcszín); Szt.: $\emptyset$. 5. ruházat: az ezzel kapcsolatos egyetlen példa Szt.-ről való:

Dénes Ferenc *bāró* (kondásfiú létére szeretett szépen öltözni, amiért a faluban megszólták: „*Úgy öltözik, mind egy bāró*” — és rámaradt a név.) — 6. más személyekhez vagy dolgokhoz való hasonlóság: *Eg.*: Juhász László *báros* (a községi előjáró neve volt Baros, s az elnevezett ahhoz hasonlított), László István *csirke* („*ápró nép, mind á csirke.*”), László János (*kupélá*) *mongol* (duzzadt szemhéjú ember, a mongolokhoz hasonlítják emiatt), Fekete Lajos *zubo* („*á jeddző vód Zubo nevű, oszt ő még annak szakásztot mässä vót.*”); *Ks.*: ϕ ; *P.*: Borzák János *hālā* (=halál, nagyon sovány ember); *Szt.*: Öze Péter *bápká* („*z ájtóbá amire rāmegy á címěřfő, az á bápká.; á feji lēhetett ilyen alakú.*”), Imrik József *csibóká* („*kicsi termet, de kövér, mind á csibó.*” — *csibó*=cipő), Antóni János *hālā* (mint az előbb).

II. *Lelki tulajdonság*: 1. ész, tehetség: erre gyűjtőterületemen nem talál-
tam példát. — 2. uralkodó jellemvonás: *Eg.*: Zsidei Ferenc *figura* (vicces em-
ber, „*mindénkit szeretēt kifizurāznyi.*”), Gordos István (*pulyo*) *gāmāncs* („*úty
kápáckogyik á bānyāho, mind á gāmāncs az embēr ruhājābā.*” — *gāmāncs*=
bogács), Szántó István *lápāj* (lusta, lomha), Varga András *muci* („*örökké úgy
ugrá-bugrá, mind á nyű*”, azaz a nyúl. — *muci*=nyúl), Nyerges Irén *rākām*
(=nemtörődöm, lusta), Juhász László *róká* (ravasz), Gecse István *szāká* (aka-
dékoskodó), Miklós Miklós *tāmās* („*hitetlem mind á biblijái Tāmās.*”), László
Ferenc *trāngász* (=trehány, felületes); *Ks.*: Oláh Sándor *mājzi* (jókedélyű,
humoros ember, „*mindénkit utānozot, mind á mājom.*”), Virág András *róká*
(ravasz); *P.*: ϕ ; *Szt.*: ϕ . 3. szólásszokás, szavajárás: *Eg.*: László István *bácsi*,
Gordos Jolán *dādā* (az igen helyett *da* szót használt), Fekete György *dóci* (ál-
landó jellegű éneke volt: „*dóci, dóci há-há-há, az is még egy jó nótá.*”), Vanyo
Károly *hené* (a rögöt *hené*-nek nevezte), Fekete Gyula *hérész* (a szót megszö-
lításakor bárkivel szemben használta), Juhász Lajos *hínok* (a „*hoty hínak?*” kér-
désre mindig csak annyit felelt: *hínok, hínok.*), Gordos László *mēkhót* (az apja
halála után azt mondta: „*mihelyt mēkhót, minygyā nem szót.*”), Fekete Irén
nono, Juhász István *sārkāny* (zivatár közeledtekor szavajárása volt: „*mā mē-
giny gyön á sārkan.*”); *Ks.*: Kiss Sándor *szivar* (megszólításakor mindig ezt a
szót használta); *P.*: Bertók László *bácsi* (mindenkit bácsinak szólított); *Szt.*: ϕ .

. 4. megszokott, kedvelt cselekvés: *Eg.*: Fekete József *csuszkordá* (szeretett
szánkózni, csúszkálni), László Ferenc *dudollá* (mindig dudolgatott), László
István *fāgyos* (úgy összehúzta magát, mintha mindig fázna), Fekete László
kārcág (gyerekkorába összekarcolásztta az iskola falát), Simon József *mosó*
(„*mindég mosázkodott akár á mosómēdve.*”), László Sándor *pēkā* (pletykálni
szeretett), Fekete János *pocsāj* („*szeretett á pocsálybā — pocsolyában —
māszkānyi.*”), Gordos Anna *pogronc* („*mindék csāg beszēgetnyi szeretēd, dō-
goznyi nem. Montāk is neki: mindē pogroncolsz tē, he.*” — *pogronc*=program),
Vanyo László (*bérēs*) *potyó* („*csāk az udvārbā szeretēt pottyognyi*”, azaz fog-
lalatoskodni), Vig István *rākāsz* (sok rákot fogott), Gordos László *tusu* („*kār-
tyāzik, oz gondolkozās közbe tusullyā az orrāt.*” — *tusulni*=taszigálni, vakarni.);

Ks.: Szilvási Imre *picsër* (sokat pityergett); P.: Horváth József *futó* (állandóan futva jár), Tőzsér János *morgó*, Szabó József *sutyi* („*sutyibá* — titokban — *dógozot mindé.*”), Szántó Imre *kutyáláp* („*verekédős természetiyi vót, osz há berúgott, az egisz fálu népit kizávartá á kocsmbáb.*”); Szt.: Horváth Pál *duncsi* (írnok volt és sokat szeretett beszélni.) 5. kedves ételek: ebbe a kategóriába sorolható név gyűjtésem során nem fordult elő.

III. *Életkörülmények*: 1.a) vagyoni helyzet: Eg.: Gordos István *kis* (*dëme* — szegényebb), Gordos István *nagy* (gazdagabb); Ks.: Barta László *kis*, Barta László *nagy* (az ellentétpár jelentése ugyanaz, mint előbb); P.: Eged Albert *nagy* (gazdag); Szt.: ϕ . 1.b) birtoklást, használatot kifejező név: ebbe a típusba sorolható név csak Eg.-n fordult elő: Kicsiny Lajos *burkus* (kutyájuk neve), Gordos Sándor *kápri* (lovuk neve), Gordos Pál *zundër* (a Zombor kutyanevből alakult a ragadványnév). — 2. foglalkozás: Eg.: László László *asztalos*, Gordos Tibor *ács*, Varga Ferenc *bérës*, Gordos István *bíró*, Liszkóczy Lajos *biká* (apaállat gondozó), Vanyo Istvánné *bódos* (boltos), Mizsere András *császár* („*Ósztrijábá* — Ausztia — *szógát á császárnák.*”), Gordos József (*éva*) *páp* (teológiát hallgatott), Tóth Mihály *fárágó*, Pál János *hángyās* (a régi Hangya üzlet vezetője), Pilinyi József *hárangozó*, László Péter *ëspány* vagy *ispány*, Kazareczky Lajos *kádét*, Vanyo László *kápáró*, Fekete László *kertész*, Fekete János *kondäs*, Ruzsinszky György *kovács*, Gordos Sándor *máktáros*, László Lajos *molnár*, Dolgos Lajos *postäs*, Ferkó István *szíjäs* (szíjgyártó), Ruzsinszky László *tejes*, Zsidai Károly *turicská* (kubikos, s ez a szó a *tálicská* elváltoztatott formája), Gordos László *villánszërëlő*, László László *vitéz* (az első világháború után vitézi érdemérmet kapott); Ks.: Tóth András *agyús*, Kiss János *bányász*, Kiss János *fúrós*, Dénes Sándor *inäs*, Tóth László *kādär*, Új Lajos *kertész*; P.: Borzák László *ács*, Gimesi Lajos *baká*, Borzák Péter *bányáji*, Deák József *bikäs* (apaállat gondozó), Bollók Albert *bíró*, Tőzsér István *csiszoló*, Bollók János *dobos*, Pintér István *dudäs*, Tőzsér Pál *fárágó*, Vitóczy János *fújó*, Tóth Pál *gäzdä*, Zsidei Bertalan *hárangozó*, Bali Pál *kerüllő*, Rezsnyicek Ferenc *számádó*, Breznai János *szurok* (foglalkozása: cipész), Gyurkó Lajos *uzsär* (pénzkölcsönző, uzsorás); Szt.: Varga János *béllő* (bérlő), Új Albert *tizedës*. — 3. lakóhely a falu bizonyos részén (a ragadványnév ez esetben lehet földrajzi név is): Eg.: László András *berkës* (völgyben lakott), Gordos János *csëmëtési* (a faiskola területén lakott, s a területet a Csetetés földrajzi név jelöli), Juhász László *dinnyës* vagy *gyinnyës* (a Dinnyeföld földrajzi névvel jelölt területen építettek házat), Barta József *forráji* (Forró pusztán laknak), Fekete László *hätäri* („*lekszëlsők vóták ä hätärbä.*”), Pál Sándor *kurtä* (kis területű *fontost*, azaz házhelyet kaptak), Simon István *kútyi*, Vanyo József *lëtyó* („*lëtyós* — azaz lágyas, csátés, mocsaras — *helyën vót ä hāzok.*”), Gordos József *túsó* (=túlsó), László András *vögyi*; Ks.: Gyüre Ferenc *fëlső*, Oláh János *kismájori*, Kovács József *májori*; P.: Varga József *pártyi*; Szt.: Németh Rezső *újlakos*. 3.b) a falu neve, ahonnan elszármazott: Pál János (*hángyās*) *bäksä*,

Tóth Gizella *kálandaji*, László Györgyné *mihāgērgi*, Gábor Jánosné *sāgi* (Karancsság); *Ks.*: Új András *miksi*, Barta Sándor *györki*, Gyüre András *pilisi*, Bali Ferenc *sāgi* (mint az előbb), Új Márton *mátyo* (Mezőkövesdről jött); *P.*: Zara Albert *gēci* (Magyargécből származott), Tózsér Lajos *hālāszi* (Ludányhalászi), Juhász Pál *mēgyēri* (Nógrádmegyer), Deák Ferenc *óvāri*, Varga László *pillnyi*, Juhász Ferencné *sāgi*; *Szt.*: Végh József *csālāri*, Tózsér János *tērcsi* (Szalmatercs). — 4. Munkahely: csak *Ks.*-n és *Eg.*-n fordul elő: *Eg.*: Fekete Sándor *āmālijā* (az Amália nevű aknában volt bányász), Juhász László (*görög*) *bosznjá* (Boszniában katonáskodott), Pilisi János *pestyi* (Budapestre járt dolgozni); *Ks.*: Új András *pestyi* (ugyanaz, mint az előbb). — 5. valamilyen esemény alapján adott név: *Eg.*: Bablena Istvánné *csāri* (cserebogárgyűjtésről), Fekete István *csērtā* (gyermekkorai játék alapján adódott, amikor is ő volt az ördög, ez tótul *csērtā*), Fekete János *gólyā* (éveken át a pajtájukra fészkelte a gólyát), Gordos Gizella *gyútós* (a falu felgyújtását neki tulajdonítják), Fekete Endre *nojē* (bogarakat gyűjtött és papírhajóra téve a vízre engedte, mondván, hogy az Noé bárkája), Gordos István *nāpi* (elment az Alföldre dolgozni, de munkája csak addig tartott, amíg a pénze, két nap múlva visszajött), Szántó Istvánné *pērkōt* (mindig pereskedett, de a pert mindig elvesztette, a költséget neki kellett fizetni), özv. Gordos Istvánné *pruhu* („*az erdőn vót; a sítidbe a bāglyok hu-hú-t kijātották, ő mēg āszontā, hoty pruhūt hāllott.*”), György Sándor *ruppā-ruppā* („*a polyák lyānyoknak énekēlt*” — a dal címe volt a *ruppā-ruppā*), Gordos Péter *szēgēnypētēr* (az apja halála miatti általános sajnálkozás kifejezése), László Lajos *szilvi* (Szilveszter napján született); *Ks.*: $\emptyset$; *P.*: Juhász Ferenc *csikō* (az elnevezett nagyon iszákos ember volt. Egy alkalommal lakodalomban voltak, „*jō berūkták, oszt házāfelē lē kēllēt neki szānyi*” (=szállni). *a kocsis mēg āggyig elhājtott. āz öreg ūsz szālāt a kocsi utānn, ā többi mēk kijābātā neki: ne, csinā,ne!*”), Horváth Lajos *lopi* (gyakran lopott), Tózsér László *rāb* (börtönbüntetést róttak rá); *Szt.*: Őze János *pāp* (teológiát hallgatott, de nem fejezte be). 6. vallással kapcsolatos név: ilyen típusú név csak *P.*-ben található: Borzák Albert *kērēsztvi* (keresztet állíttatott fel az udvarában), Tózsér Pál *szentēs* (vakbuzgó, naponta járt templomba).

IV. *Egyéb.*: *Eg.*: Tóth István *bontō* (a házassági hagyományt bontotta meg azzal, hogy más faluból nősült), Kicsiny Miklós *micu* (a hagyományostól eltérő becézési forma), Gordos Barna *földi*, Varga László *zunygyi* (házasságon kívül született, tehát zabigyerek), Gordos László (*nāgy*) *bāgō*, Zsidai András *mócsing* (szüleinek utolsó gyermeke); *Ks.*: Csonka József *joskō* (eltérő becézés) *P.*: $\emptyset$; *Szt.*: Berki Margit *szüle* (az unokája így szólította s később ezt az egész falu átvette).

V. *Ismeretlen eredetű nevek*: *Eg.*: Kicsiny Lajos *hūzsbisztos*, Juhász László (*görög*) *nyekike*, Juhász László *pēsze*, Kósa István *polyā*, Kalmár Anna *szíszor*, Zsidei Imre *tollyú*, Fekete Sándor *tyuszkō*, Fekete Mária *tyulkom*, Vanyó Károly *úr*, Berta László *vāgā*, Fekete István *vālyo*, Gordos István (*nāgy*)

dézsá, László Mátyás ucu és Varga Károly máno; Ks.: Demény János ágó, Oláh Ambrus baskár, Új Lajos bérá, Karnis Sándor bódi, Kovács József godó, Karnis Sándor kádē, Berki Andor kämpēr, Csonka Kálmán modusz, Új Sándor mór, muki, nani, Új János pajēr, pupáj, szurná, Farkas András szöszös, Karnis András szürke, Virág László zāmbó; P.: Kovács Béla ábi, Borzák Albert ánnók, Bollók Lajos bāpká, Oravecz Ferenc bādā, Tőzsér László bāgdāl, Valyo Pál kájin. Bali Pál kiflyi, Borzák Sándor kunyá, Tőzsér Mihály ocsko, Új János rábjāncsi, Juhász György sūdō, Kovács István tutri, valamint páblusz és sopi; Szt.: Juhász Malvin poszogyi, Fekete Julis tyuszko, Licsko Mihály suhānc.

Úgy vélem, az adattár közlése után hasznos lesz az egyes névtípusok százalékos előfordulását is bemutatni. Ezt csak nagy, összefoglaló típusonként végzem el. Elöljáróban annyit: a négy községben összesen 384 név fordul elő. A nevek 30,4%-a esetében a névadás oka az alany személyén kívül áll, 69,5%-ban pedig az alany személyével kapcsolatos. Ezek falvankénti megoszlása a következő:

A névadás oka az alany személyén kívül áll:

	Eg.	Ks.	P.	Szt.	Össz.
	%	%	%	%	%
I. Nőági:	3,9	1,3	2,3	2,3	10,00
II. Férfiági:	2,6	5,5	5,2	4,2	17,6
III. Azonos vez. nevek:	—	0,52	—	—	0,52
IV. Házinevek:	0,52	0,26	0,26	1,00	2,1

A névadás oka az alany személyével kapcsolatos:

I. Testi tul.:	8,9	0,52	2,3	2,3	14,2
II. Lelki tul.:	7,4	1,00	1,3	0,26	10,3
III. Életkör.:	15,3	4,4	7,9	2,1	29,8
IV. Egyéb:	1,00	0,26	—	0,26	1,5
V. Ismeretlen:	4,4	4,4	3,7	0,7	13,4

Mint a táblázatból is kitűnik, legtöbb az életkörülmények — ezen belül pedig a foglalkozás — alapján adott név. Sorrendben a férfiági névöröklés következik, utána a testi tulajdonság. Sajnos, az előkelő negyedik helyet az ismeretlen eredetű nevek csoportja foglalja el. Ezután a sorrend: lelki tulajdonság, nőági, házinevek, egyéb és végül az a névtípus, mikor az apa és anya vezetékneve azonos.

A dolgozatban felvázolt rendszerezési séma, s annak a négy község anyagán történő kipróbálása természetesen nem oldja meg a ragadványnévadás összes problémáját, sőt itt is maradtak nyitott kérdések. Így pl. a két fő kategóriát is lehetne más névvel jelölni, hogy csak egy néhányat említsek: a névadás indítéka; a névadó mozzanat; az elnevezés alapja; a névadás oka; a névok — az alany személyével kapcsolatos; az alany személyén figyelhető meg, vagy: nem

kapcsolatos az alany személyével; az alany személyétől független; az alany személyén kívül esik. Ezek nagyjában-egészében azonos értelmű kategóriák, azonos fogalmakat fejeznek ki. Én magam csak egyéni rokonszenv alapján választottam a dolgozatban előforduló elnevezést.

Felvetődhet az A) és B) csoport felcserélhetőségének, illetve felcserélésének kérdése is. Ezt a cserét nem tartom indokoltnak, mert az egyén életében előbb volt a családi környezet, előbb került a társadalom alapsejtjét képező családba, s csak ezen keresztül a társadalomba. Tehát időrendben régebbi származású, illetve indítékú egy-egy olyan név, mikor a névadás oka az alany személyén kívül esik, mint az alany személyével kapcsolatos nevek.

A kisebb kategóriákban is van vitára lehetőség. Így pl. a testi tulajdonsághoz tartozó nagyság, termet, erő címszóhoz hozzá lehetne venni a külalak és testi hiba alapján adott neveket is. Vagy: a más személyekhez, dolgokhoz való hasonlóság nálam külön alcsoportot alkot. Ehhez viszont bizonyos megfontolás alapján odasorolhatnám az uralkodó jellemvonást is, hiszen ez is valamihez való viszonyban uralkodó, valamihez viszonyítva jellemvonás és uralkodó jellemvonás. Más nézőpontot alapul véve, ez lelki tulajdonságnak is felfogható lenne. — Ugyanez a helyzet a járásmóddal is: a járásmód is alapulhat hasonlóságon, alapulhat testi hibán is (anyagomban mindkét lehetőségre található példa), ezért nem lehet egységesen és mereven egyik vagy másik kategóriába beolvasztani, meg kell tartani külön csoportnak. — Félreérthető a birtoklást, használatot kifejező név címmel jelölt kategória is. A cím nem azt jelenti, hogy őt, az elnevezettet birtokolják, hanem hogy az ő birtokában van valami, neki van pl. állata, szolgálja stb. . . .

Magától értetődő, hogy más községek névanyagának felgyűjtése, rendszerezése a fenti sémát is módosíthatja. Az azonban hasznos lehet, ha a különböző ragadványnév-gyűjteményeket azonos szempont szerint próbálják csoportosítani, mert ilyen módon a ragadványnévadás indítékaira, területi különbségére, divatos típusaira kaphatunk adalékokat. Ezek az adatok pedig mind a szinkron, mind a történeti névadás szempontjából tanulságosak lehetnek.

TÓTH KATALIN

Zur Frage der Übernamen in der Karancs-Gegend

Die Studie behandelt auf Grund der bisher veröffentlichten Fachliteratur Aufkommen, Arten und Gruppierung der Übernamen. Anschließend wird in Form einer Belegsammlung das Namenmaterial dargestellt, das in vier Gemeinden der Karancs-Gegend: in Egyházasgerge, Karancsság, Szalmatercs und Piliny gesammelt wurde. Die Belege werden auf Grund der Benennung gruppiert, und zum Schluß wird die prozentmäßige Verteilung der einzelnen Typen besprochen.

K. TÓTH

A szamosszegi ragadványnevek rendszere¹

Bevezetés

A teljességre való törekvés szándékával adom e dolgozatban mind azt a hivatalos névhasználat mellett szereplő, és saját gyűjtésem alapján névanyagot, amit a jelenkorban élő nemzedékek Szamosszegen használnak vagy emlékezetünkben tartanak.

Gyűjtési körülményeim nem tették lehetővé, hogy a ragadványnevek írásos-történeti anyagával is foglalkozzam. A református egyház birtokában levő anyakönyvek, továbbá a Községi Tanács által rendelkezésemre bocsátott lakosság összeírások néhány jelentéktelen adat kivételével említést sem tesznek a ragadványnevekről. (A református anyakönyvekből: 1777. Ujj Magyar Milák János; 1778. Róka Szabó Pál; 1782. Panyolai Badár András; 1882. Panyolai Koncz István; 1782. Ócsva Apáti Szabó Sándor.) De, mint más területről való adatok esetében, a szamosszegi adatokban is fönnáll az azonosítás bizonytalansága (vö. LŐRINCZE: MNyj. I, 14; PÁKOZDI: uo. VII, 86). Alkalmam volt viszont az anyakönyvek alapján a hivatalos nevek (családi és utónév) statisztikáját 1770—1890-ből összeállítani, amit a ragadványnevek szerepével kapcsolatban közölni is fogok a dolgozatban.

Az írásos-történeti anyag mellőzése a szinkronia módszerét igényli ugyan, adataimnak az a sajátsága viszont, hogy gyakran 4—5 nemzedék emlékezetéből és gyakorlatából valók, a diakronia szempontjait teszi szükségsszerűvé. Munkám így csak részben tud leíró jellegű lenni.

Feldolgozásomban igyekszem hasznosítani az eddig megjelent hasonló jellegű munkák tanulságait, — különösen LŐRINCZE: Szempontok és adatok személyneveink újabbkori történetéhez (MNyj. I, 64—94) című dolgozatát, — de ahol anyagom természete úgy kívánja, kellő indoklással el is térek ezektől.

¹ Céloom a ragadványnevek mellett a családi-, keresz-, földrajzi- és állatnévanyag feldolgozása is, s így jelen dolgozatot csak a „Szamosszegi névadás” egy fejezetének kell tekinteni.

Néhány szó a terminológiáról

A *ragadvány* név műszót, függetlenül a név szerepétől, eredetétől és használati formájától, általános értelemben alkalmazom mindazokra a nevekre, melyek a hivatalos nevek mellett, vagy azok helyett állnak.

Bár LŐRINCZE is kifogásolja a kérdéses névanyag terminológiájában mutatkozó következetlenséget és zűrzavart (vö. im. 68), a kérdés tisztázására mégsem vállalkozik, sőt a *belső keletkezésű név* új műszóval még bonyolultabbá teszi a problémát (i. m. 68; de uo. 74 kk. gyakorlati alkalmazásban).

Névanyagomnak rendszere igényli ennek a következetlenségnek a megszüntetését. A jelenleg forgalomban levő *melléknév*, *megkülönböztető név*, *belső keletkezésű név*, *gúnynév* műszók viszonyra, szerepre, eredetre, érzelmi tartalomra, tehát szigorúan körülhatárolt területekre utalnak. A szamoszegi névanyag akármelyik egyede bír ezekkel a területekkel, s így indokolatlan és megtévesztő is volna egy rész-terület nevével jelölni az egészet.

A *ragadvány* név terminus technikus a főnti műszókkal szemben csak általános sajátságra utal. Ezért úgy gondolom, hogy lehet a főkategória jeleként alkalmazni, annál is inkább, mert benne a többi műszóval kifejezett részek ategóriák jól megférnek.

A község lakossága és a ragadványnevek

A szamoszegi ember — ellentétben más községek lakosságával (vö. LŐRINCZE: im. 74; PENAVIN: MNyj. III, 189; PÁKOZDI: uo. VII, 86), gúnynévnek tartja a ragadványneveket. Kajánul élvezi, ha másokat e néven neveznek, de zokon veszi, ha őt illetik hasonlóval. *Csufolóunéjy*-nek mondják az egész faluban, egymás között mégis ezt használják, ha a megnevezett nincs közöttük. Hivatalos szervek előtt viszont csak a megkülönböztetés kényszere miatt említik, akkor is mentegetőzve az esetleges sértésért.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a legfiatalabb nemzedék (mai 18—20 évesek) másképpen reagál a ragadványnevekre, mint az idősebb. Az újonnan keletkezett név miatt (ezt ma csak fiatalok kapják) kezdetben méltatlankodik a megnevezett, de egy idő után megszokja, tudomásul veszi. Nem így az idősebb. Noha öltre nem megy miatta, sőt gyakran azt is rejtegeti és tagadja, különösen tekintélyesebb emberek, mint a pap, tanító, orvos stb. előtt, hogy megsértődött a ragadványnév használatáért, mégsem veszi jó néven. Modortalanul, tisztelet nem tudónak minősíti azokat, akik szükség nélkül használják ezeket a neveket.

Talán egyik adatközlőm szavaival tudnám legpontosabban érzékeltetni a szamoszegi népnek a ragadványnevekhez való viszonyát: „*van id büvön csufolóunéjy mindenkinek, de hát szemébe csak akkor monygya jaz embér, ha harakszik rá. Amúgy mondani csak illetlem vóna.*”

Szinte minden családnak — sőt újabban a családon belüli egyénnek is — megvan a külön neve. A bekerült idegenek csak akkor érezhetik magukat meggyökeresedettnek, ha már *csúfolóúnevet* kaptak. Ez nem is sokáig várat magára, mert Szamosszezen ezek a nevek jelentik íratlan törvényekkel a honpolgároso-dást olyannyira, hogy már szinte ez az egy tény izolálja nyelvileg a szomszédos falvaktól.

Az a néhány személy, illetve család, aki nem kapott nevet, kivételességét csupán annak köszönheti, hogy hivatalos nevének valamelyik eleme lényegesen elűt a község hagyományos névállományától (pl. Icsó Béla, Kapeller Lőrinc, Brechtlich Oszkár stb.), s így megkülönböztetésre nincs szükség. A szokatlan hangzású hivatalos nevet viszont elég nevetségesnek érzi a kákán is csomót kereső szamosszezi ember füle ahhoz, hogy alkalomadtán csúfolódásra is felhasználja.²

Burjánzanak itt a ragadványnevek. De nemcsak a személynevek területén, hanem a földrajzi nevek területén is. A község utcáinak — pontosabban kerületeinek —, terének, útkanyarulatainak is megvannak a sajátos elnevezései. Van *Ószuszska*, *Templomvég*, *Toromvég*, *Mákhøj*, *Bigecs*, *Újsör*, *Nagyutfél*, *Szugøj*, *Panyolaji kèrt*, *Csókka domb*, *Csacsi tekeredőj*, *Cici tekeredőj* (*tekeredőj* 'út vagy utca kanyar'), de ezek közül csupán az *Ószuszska* szerepelt emlékezet óta hivatalosan is ezen a néven.

Az először Szamosszezen járó idegen ne keresse Gergely Lajost a Dózsa György utcában, hanem keresse *Krupi Lajit Ószuszkánn*, úgy biztosan megtalálja.

Ha érdeklődünk, magyarázattal is szolgál a hagyomány ezeknek a neveknek a keletkezési körülményeiről. Azzal próbálják indokolni — kicsit szépítő szándékkal —, hogy a sok azonos nevű gyereket az iskolában a-b-c betűkkel jelölték (vö. LÖRINCZE: im. 94), amit felnőtt korban is használtak, és egy helybeli nótafa, az *öreg Ötödik*, hivatalos nevén Balogh Ádám, továbbá a gúnynév gyártó Szász Józsi bácsi egész szókká kerekítették ki ezeket az iskolai gyakorlatból származó betűket, névül ragasztva tulajdonosaikra.

De emellett az általánosító és helytelen magyarázat mellett, az egyes nevek keletkezéséhez sokszor anekdota-számba menő történetet kanyarít a hagyomány. Mutatóban hadd álljon itt a *Szöz Balázs* (R3; Dienes)³ esete úgy, ahogy eredetileg lejegyeztem:

„Az *öreg Dénezs Balázs*, akkor még nem *csufótuk Szöz Balázsnak*, mindig a *Szövetkezedbe vette ja pipát, meg a hozzávalójt. Osz az asszony is, a felesége jodajárt. A bójtos meg uty külömböszttette mek, hogy méjk mit vásárot, hogy*

² Gyerekek körében a szokatlan hangzású hivatalos nevekkal való csúfolódás általános, de felnőttek között sem ritka.

³ A ragadványnév után szereplő zárójeles forma a továbbiakban a következőket tartalmazza: R=régi keletkezési ragadványnév. Ha utána arab szám szerepel, az a nevet viselő nemzedékek számát jelzi; Ú=új keletkezési ragadványnév; ha a ragadványnév formából nem derül ki, itt közlöm a családi, esetleg utónevet köznyelvi helyesírásban.

utánna jirta ja nevét. Asz, hogy Balázs. Mikor osz fizetni mend Balázs bátyám, hát olvassa neki ja bóutos, hoty: »pipa Balázs, dohám Balázs, gyufa Balázs.« De nagyon sok vóut, hogy mérges led Balázs bátyám, osz ékezetet kijábáni: »pipa Balázs, dohám Balázs! Hát szöz Balázs mikö lesz má?« Akik oszt ot vóutak, osz hallották, persze kacaktak, osz rájta jis veszet, hogy Szöz Balázs.»

Nehéz lenne eldönteni, hogy mennyi a valóság, és mennyi a dús képzeletű lakosság kedélyt fakasztó koholmánya az ilyen — sőt gyakran a drasztikumtól és pikantériától sem mentes — történetekben. De egyet mégis elárulnak: a ragadványnev nem közömbös a lakosság számára. És talán ez az oka a nevek buja szaporodásának.

II. A ragadványnevek rendszere

Régi és újabbkori személynév kutatásunk irodalmában szinte már hagyományossá vált az a rendszerezés, mely alapvető szempontul a nevek keletkezésének okát teszi meg, ami tulajdonképpen a nevek közszói jelentésén alapul (1. PAIS DEZSŐ: MNy. XVIII, 28—34; 93—100; BENKŐ L.: A régi magyar személynévadás; KÁLMÁN B.: MNyj. VII, 33—41; PENAVIN O.: MNyj. III, 189—190; PÁKOZDI E.: MNyj. VII, 87). LŐRINCZE többször idézett művében találtam csupán olyan próbálkozást, mely ezen túlmutatva, a nevek formai sajátságait is igyekszik kategorizálni aszerint, hogy hány elemből tevődnek össze (i. m. 14). Pedig érezni lehet, hogy a hagyomány követése e téren határozottan terhes kutatóink számára. Kiderül ez az olyan, töprengésre mutató megjegyzésekből melyek más típusú rendszerezés lehetőségét vetik föl (KÁLMÁN B.: MNyj. VII, 41).

Úgy érzem, csak használok a személynév-kutatásnak azzal, ha gyűjtött anyagomnak rendszerezését szélesebb skálára helyezem annál, mint ezt az eddigi gyakorlat, valószínűleg az anyag szegénysége miatt, tette.

Nagyszámú adatom lehetővé teszi, hogy részletesen szóljak a ragadványnevek használati formájáról, s az ezzel szorosan kapcsolódó funkció kérdéséről, a nevek keletkezésének okairól és nem utolsósorban a nevek szófaji sajátságairól. Ezek a szempontok aztán meg is adják a névrendszer keretét.

1. A ragadványnevek használati formája

A szamosszegi névanyag, használati formája szerint sokrétű, ezért nem elegendő, ha csupán a LŐRINCZE által kiemelt családnévhez való viszonyában vizsgáljuk (i. m. 72—73) e formaiságot. A ragadványnevek funkciója miatt ugyanis számításba kell venni az utónév (keresztnev) bizonyos sajátságait is, mert más a ragadványnev funkciója pl. akkor, ha mellette becézett, kicsinyítő képzővel ellátott utónév áll, mint ha ugyanaz az utónév kicsinyítő képző nélkül áll mellette. E módosítás figyelembevételével a következő használati formák találhatók a szamosszegi ragadványnev anyagában:

a) *Önálló használatú ragadványnevek*

Különösen a legutóbbi években keletkezett ragadványneveknek van meg az a sajátosságuk, hogy önállóan, a hivatalos név teljes mellőzésével használatosak. Ritkán ugyan a régebben keletkezettek között is megtalálható ez a típus, de ilyenkor öröklődésre csak nagyon kivételes esetben van lehetőség.

Adoma (R; Kósa Gábor); *Apu* (Ú; Paragh Lajos); *Csonkó* (Ú; Lőrincz Sándor); *Csöre* (Ú; Bába László); *Csőőrös* (Ú; Kovács Béla); *Doka* (Ú; Tóth Lajos); *Döjmi* (Ú; Lőrincz Ferenc); *Fekete rigó* (Ú; Gergely Miklós); *Felleg* (Ú; Puskás József); *Fircus* (Ú; Paragh Bertalan); *Gumiláb* (Ú; Kósa Miklós); *Hájjás* (Ú; Kun Miklós); *Höldas* v. *Hóúdas* (Ú; Balogh István); *Hölmicska* (Ú; Paragh Béla); *Hutyka* (Ú; Lakatos József); *Kastiri* (Ú; Lőrincz Árpád); *Kéri cigán* (Ú; Arдай Sándor); *Kupak* (R; Balogh Lajos); *Lúj* (R; Szabó Lajos); *Makkász* (Ú; Gergely József); *Négèrbaba* (Ú; Balogh Bertalan); *Nyári báró* (R; Kósa Lajos); *Ötödik* (R3; Balogh Lajos); *Pikele* (R; Kun Menyhért); *Púrcás* (R; Kun István); *Pasi* (Ú; Bodó Menyhért); *Pinamókus* (Ú; Paragh Lajos); *Pipás* (Ú; Kiss Bertalan); *Polos* (Ú; Tóth László); *Rántás* (R; Kiss Sándor); *Sunli* (Ú; Dienes László); *Szeszkut* (Ú; Koncz Bertalan); *Szuró* (R; Gergely Antal); *Tëjfél* (Ú; Tafel, jelenleg Tiszai Ferenc); *Tizedes* (R; Kovács József); *Törkos* (Ú; Harsányi Lajos); *Turó* (Ú; Kósa József); *Tüzeskerek* (R3; Szabó Miklós); *Verezsika* (Ú; Paragh Lajos).

Jellemzője e típusnak, hogy általában egyelemű. Ha ritkán mégis kételeműnek mutatkozik, az mindig jelzős szerkezet. Az e csoportba tartozó ragadványnevek használati köre elég szűk.

A főnti típuson kívül bármely ragadványnév használható önállóan, ha előtte határozott névelő áll: *Paku Pista* (R; 3; Jakab) helyett *a Paku*, de ebben az esetben nem a megkülönböztetés dominál a névben, hanem egy erősfokú lenézés. Csak megkülönböztető funkcióban fordul elő a többszámú határozóragos nevek önálló használata: *Pindör Józsiájékho* (R3; Bodó) helyett *Pindorékho* stb.⁴

b) *Hivatalos névvel használt ragadványnevek*

Adataim tanúsága szerint ez a típus tekinthető általánosan használt formának. A családi és utónévhez való különböző viszonya miatt több altípusba sorolható, annál is inkább, mert az altípusok között lényeges funkcióbeli eltérések mutatkoznak.

a) *Családi név helyett álló ragadványnevek*

Ez a csoport kételeműséget mutat olyan módon, hogy a ragadványnévhez az utónév kapcsolódik kicsinyítő képzővel ellátott formában. Ha nem kicsinyített utónév szerepel a használatban, az csak azzal magyarázható, hogy egyál-

⁴ Az ismételtetés elkerülése miatt *stb.*-vel utalok a továbbiakban az adatok bőségére. A teljes adattár A ragadványnevek eredete c. fejezetben található.

talán nem ismerik annak az utónévnek ezt a formáját (Ilyenek pl. Balázs, Imre, Áron stb.).

Bak Józsi (R3; Filep); *Béni Guszti* (R; Balogh); *Cici Gyula* (R4; Lőrincz); *Gépes Laci* (R; Dienes); *Hivőü Péter* (R; Dienes); *Lidi Béla* (R2; Kiss); *Nyulas Imre* (R4; Kósa); *Pőünyik Sanyi* (R3; Bodó); *Ragyás Ádám* (R4; Paragh); *Temetőüsi Berti* (R2; Tóth) stb.

Szamosszezen ez az általánosan használt hagyományos típus. Minden más, nem önálló használati formájú ragadványnevet csak e típus változatának kell tekintenünk.

β) Családi és utónév előtt álló ragadványnevek

A három elemű neveknek ez a csoportja elég ritkán hallható, noha gyakorlatilag minden nem önálló használatú ragadványnév szerepelhet ilyen formában. Használata azonban még ritka előfordulása ellenére is kétféleséget mutat.

Erős megtisztelő tartalom rejlik a használati forma mögött, ha a ragadvány- és családi név után következő utónevet hivatalos, tehát nem kicsinyített formában alkalmazzák:

Civil Bacskóü János (R); *Pogán Dénezs Antál* (R3); *Cigán Kóüsa Sándor* (R); *Sváf Filep János* (R2); *Taplóüzs Gèrgèj Sándor* (R4); *Tyukszár Parag István* (R3); *Zsiros Kóüsa Lászlóü* (R2); stb.

Újabban ez a típus kevésbé használatos. Régebben, és az idősebbek nyelvén gyakoribb volt. A szövetkezeti mozgalom előtti tekintélyesebb gazdákat emlegetik így, s ezért föltehető, hogy e használati formát a vagyontisztelt teremtette.

Abban az esetben, ha az utónév kicsinyített alakban jelentkezik, a ragadványnév teljesen elveszti érzelmi tartalmát, csupán a megkülönböztetést szolgálja. De ha mégis mutatkozik valamelyes érzelmi jelleg, az csak kismértékű bizalmaskodás lehet:

Csikóüzs Gèrgèj Feri (R); *Gépezs Dénezs Laci* (R); *Sziláj Gèrgèj Guszti* (R3); *Kondör Szabóü Guszti* (R3); *Szuhos Kum Pista* (R2); *Vitár Gèrgèj Menyus* (R4); stb.

γ) Utónév nélkül családi név előtt álló ragadványnevek

Megkülönböztetésre használják ugyan, de határozottan lekicsinylő tartalommal:

Ádzs Bodóü (R; Bodó József); *Móütyóü Balog* (R3; Balogh József); *Pőü-rőüis Móüvár* (R2; Molnár József); *Suta Dénezs* (R3; Dienes Sándor) stb.

E típus az idősebbek használatában gyakoribb, és úgy látszik, hogy hasonló szereppel ugyan, de nem egyénre, hanem inkább egész családra vonatkoztatják:

Gyilkos Bodók (R4); *Pogán Dénezsek* (R3); *Taplózs Gergejek* (R4); *Tyug Bodók* (R3); *Vitár Gergejek* (R4); *Figura Puskások* (R3); *Bak Filepek* (R3) stb.

c) *Hivatalosnév és egyéb szó után álló ragadványnév*

Ha a megnevezőnek nincs szándéka a ragadványnevet használni, de a hivatalos névvel nem sikerül a megkülönböztetés, létrejön egy négy vagy több elemű magyarázó forma:

a) *Hivatalosnév + határozott névelő + ragadványnév*

Bodók Lajos, a Bögyördői (R); *Fileb Gabi, ja Drimatyí* (R3); *Gergőj Márcsa, ja Gáréj* (R3); *Bodók Pali, ja Hálszem* (R2); *Dénezs Imre, ja Nóútás* (R3); *Parag Ádám, a Ragyás* (R4) stb.

β) *Magyarázó forma*

Gyakori egy olyan magyarázó forma, mikor még a *hát* szócskát is beszúrnak a határozott névelő elé. Itt azonban a hallgató részéről mindig szerepel egy közbeékelt felvilágosítást kérő kitétel [kipontozással jelölöm]: *Kóusa Gábor hát a Haga* (R3); *Lőörindz Gusztí hát a Ladangos* (R); *Filep Józsi hát a Tite* (R4) stb.

d) *Egyéb formájú ragadványnév használat*

Utolsóként meg kell említeni, hogy az ismertetett használati forma bármelyike elé még tehetnek valamilyen jelzőt, vagy az utca ragadványnevet megkülönböztetésként: Pl. *A roz Guzsú Bérti* (R3) Kun); *Nagyutféjlesi Veres Laci* (R) stb.

2. A ragadványnevek szerepe

Az a funkció, amit a ragadványnév Szamoszszegen betölt, nem egyértelmű. Adataim tanúsága szerint még akkor sem tekinthetjük alapvető szerepnek a hagyományosan hirdetett megkülönböztetés szükségszerűségét (vö. LŐRINCZE: MNyj. I, 69; PÁKOZDI: MNyj. VII, 85–86. stb.), ha a ragadványnév terminológiát leszűkített értelemben használjuk. Névanyagom alapján úgy látszik, hogy egy *értelmi* és egy *érzelmi* tényezővel kell számolnunk minden esetben, ha a funkció lényegét próbáljuk a ragadványnevekből kielemezni. Végső soron ezt az értelmi tényezőt azonosítani lehet ugyan a megkülönböztetés fogalmával; az érzelmi tényezőt pedig a gúnyolódás vagy kedveskedésével, de nem olyan formán, hogy egyes ragadványneveket tisztán megkülönböztetőnek, másokat viszont tisztán gúnyolódó vagy kedveskedő szerepűnek minősítsünk, hanem csak azzal a megszorítással, hogy ugyanabban a ragadványnévben a megnevező céljától, vagy a névhasználati formától függően, hol a megkülönböztetési, hol a

gúnyolódási, illetve kedveskedési szándék dominál. És ez azt jelenti, hogy kategórikusan meghatározott ragadványnév-funkcióról nem beszélhetünk Szamoszegen.

Alább közölt csoportosításunk így csupán azt érzékelteti, hogy milyen névhasználati forma mellett van elsődleges értelmi és másodlagos érzelmi, illetve elsődleges érzelmi és másodlagos értelmi jellege egy ragadványnévnek.

a) *Értelmi jellegén alapuló ragadványnevek*

A község névanyaga is igazolja azt a megállapítást, hogy sok ragadványnév azokban a helységekben keletkezik, ahol nagy számmal viselnek azonos családnéveket (vö. LŐRINCZE: MNyj. I, 69).

Szamoszegen a családi nevek és azok családonkénti — nem személyenkénti! — megterhelése a következő: Bodó 45; Filep 42; Gergely 42; Kósa 35; Kiss 33; Paragh 28; Dienes 27; Puskás 27; Lőrincz 25; Balogh 22; Szabó 12; Tóth 19; Kun 18; Bacskó 17; Kovács 17; Losonczi 13; Szász 12; Jakab 10; Ar dai 9; Csóka 9; Varga 9; Molnár 7; Fekete 6; Bódor 5; Szögyényi 5; Lakatos 4; — Borbás, Kópis, Nagy, Rigó 3—3; — Bartha, Bokor, Döller, Imre, Juhász, Kapeller, Konc, Kóródi, Ráski, Sarkadi, Simon, Tardi 2—2; — Asztalos, Bába, Bajnóczi, Bakró, Bara, Bodnár, Brechtlich, Csatlós, Darabi, Fehér, Gacsályi, György, Harsányi, Hendzsel, Huszár, Huszti, Kosztya, Márta, Óbis, Oláh, Papp, Pataky, Portik, Póti, Regéczi, Révész, Sajó, Tiszai, Toldi, Török, Vida 1—1.

A református egyház birtokában levő 1770—1891-ig terjedő időszakot tartalmazó keresztelési anyakönyvek alapján a fenti, jelenleg használatos családi nevek közül azok, melyek négy vagy ennél több családot jelölnek, 1770-től nagyjából egyező arányú megterheléssel kimutathatók. Csupán a jelenleg négy családot jelölő *Lakatos* név mutat csökkenő tendenciát.

A három vagy ennél kevesebb családot jelölő családi nevek közül viszont csak a következők kezdenek — ritkán — jelentkezni az 1800-as évektől kezdve: Asztalos 1860; Bartha 1860; Borbás 1850; Hendzsel 1870; Koncz 1840; Kópis 1820; Kóródi 1890; Tardi 1850; Török 1870. A jelenleg négy családnál kevesebbet jelölő — Bodnár 1776; Bódor 1794; Szögyényi 1840 — nevek megterhelése viszont lényegesen magasabbnak mutatkozik a régiségben.

Említést érdemelnek éppen a ragadványnevek keletkezése szempontjából a jelenleg már nem élő, de a régiségben erősen megterhelt következő családi nevek: Böszörményi 1771; Goroly 1800; Illyés 1770; Kocsis 1773; Kondor 1771. Nyomukat a mai ragadványnevekben megtalálhatjuk.

Ugyancsak a református egyház keresztelési anyakönyvei alapján közlöm 1770—1890-ig a legáltalánosabban elterjedt keresztnéveket azzal az észrevétellezzel, hogy noha e régi és jelenleg használatos keresztnév állomány között nincs lényeges mennyiségi és minőségi aránytalanság, továbbá az egyes években született gyerekek nagy százaléka azonos keresztnévű, a szamoszegi ragadvány-

nevek keletkezésében jelentős szerepet mégsem játszhattak, mert a ragadvány-név adásának gyakorlata azt mutatja, hogy Szamosszegen csupán a családok elkülönítésére szolgál a ragadványnév, és a családon belüli elkülönítést egy alkalmi jellegű jelzővel (pl. öreg, templomvégesi, rossz stb.) végzik.

A született gyerekek száma	115	39	174	34	41	9	70	73	50	73	109	81	70	76
A vizsgált időszak	1770—76	1780—82	1790—94	1800	1810	1820	1830	1835	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Keresztnév	1770—76	1780—82	1790—94	1800	1810	1820	1830	1835	1840	1850	1860	1870	1880	1890
József	9	1	16	3	4	—	4	9	9	9	8	3	4	7
Juliana	—	—	5	—	2	1	13	11	3	10	8	8	11	2
Zsuzsanna	2	4	12	4	9	—	2	7	3	8	9	2	4	7
Sára	11	10	16	—	3	—	2	5	—	1	2	—	—	1
István	3	2	11	3	1	1	2	2	2	2	7	6	1	3
Borbála	9	2	7	—	1	—	—	1	—	7	8	4	3	2
Erzsébet	9	4	10	1	—	—	1	1	1	1	2	2	2	1
Mária	4	—	7	1	—	1	2	5	—	—	3	5	4	2
Éva	2	5	10	3	2	—	1	3	4	3	—	—	1	—
Sándor	1	—	4	2	—	—	5	2	1	—	10	—	5	1
János	5	3	11	—	1	—	3	—	1	2	1	2	1	1
András	7	3	8	1	—	1	2	1	1	—	1	3	—	—
Ferenc	7	—	6	1	—	—	1	—	—	—	—	3	—	7
Mihály	4	2	7	1	—	1	3	2	1	—	—	1	—	1
Pál	6	—	2	2	2	1	—	3	3	—	—	—	—	1
Rebeka	1	1	1	4	—	—	3	3	1	1	1	1	2	—
Imre	—	—	3	—	—	1	5	1	1	4	2	2	1	2
Gábor	—	—	2	—	2	—	5	4	2	—	3	—	—	1
Jusztina	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	3	7	2	5
Péter	7	—	6	—	1	—	1	1	—	—	1	—	1	—
Antal	—	—	—	3	7	1	—	1	1	—	1	—	2	2
Ádám	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	5	3	3	1
Károly	—	—	—	—	—	—	1	2	3	1	3	3	1	—
Miklós	4	—	4	1	—	1	—	1	1	—	1	—	1	—
Eszter	—	—	—	—	—	—	1	2	2	6	3	1	—	—
Lajos	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	5	1	1	1
Gusztáv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	1	6
György	4	—	4	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	1
Klára	6	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krisztina	1	1	1	1	2	—	—	2	2	1	—	—	—	—

Ez után a kis statisztikai jellegű kitérés után a megkülönböztető jelleggel bíró ragadványneveinket a nevek használati formáját véve alapul, a következő típusokba sorolhatjuk:

a.) Elsődlegesen a megkülönböztetés szerepét töltik be azok az önálló használatú ragadványnevek, melyek már két vagy több nemzedéken át öröklődtek: *Ötödik* (R3; Balogh Lajos); *Tüzeskerek* (R3; Szabó Miklós) stb. Meglehetősen kevés erre a típusra a példa.

β) A megnevező céljának megfelelően váltakozó funkciót mutatnak a családi név helyett álló ragadványnevek. Közömbös lelkiállapotban mindig a megkülönböztető szerep az elsődleges: *Nyulas Imre* (R4; Kósa); *Cici Gyula* (R4;

Lőrincz); *Pőjnyik Sanyi* (R3; Bodó) stb. Ugyanezt a funkciót mutatják a ragadványnevek, ha olyan használati formában jelentkeznek, melyben a bevezető ragadványnevet követő hivatalos név utótagja kicsinyített alakban áll: *Sziláj Gèrgèj Guszti* (R3); *Nóutázs Dénezs Imre* (R3); *Vitár Gèrgèj Menyus* (R4); stb. Végül tisztán megkülönböztető szerepű a magyarázó használati formában jelentkező ragadványnév: *Puskás Imre ja Dézsás* (R3); *Parag Ádám a Ragyás* (R4) stb.

b) *Érzelmi jellegű alapuló ragadványnevek*

Mint az értelmi jellegű, az érzelmi tartalomnak is a használati forma a tényleges hordozója a számosszegi ragadványnévhasználatban. Az érzelmi tényező azonban már többrétűséget mutat. Vannak olyan ragadványnevek, melyek határozott gúnyt fejeznek ki, mások kedveskedést, ismét mások megtisztelést vagy lebecsülést, esetleg bizalmaskodást. Ilyen módon a következő csoportok különíthetők el:

a) *Gúnynevek*

Elsődleges funkcióként jelentkezik a gúny kifejezése azokban a régebben keletkezett, de nem öröklődő ragadványnevekben, melyek önálló használatúak: *Adoma* (R; Kósa Gábor); *Nyári báró* (R; Kósa Lajos) stb. Az ugyanilyen használati formájú, de a legújabb időkben jelentkező ragadványnevek szinte kivétel nélkül gúnyt fejeznek ki. Megjegyzendő azonban, hogy a gúnyos használat sokszor rövid időn belül megkülönböztető szerepre, esetleg becéző szerepre változik, különösen, ha a megnevezett kezdettől fogva igyekszik nem megsértődni érte. Úgy látszik tehát, hogy a megszokással az érzelmi tartalom elszűrül, vagy teljesen eltűnik a névből. E típusba tartozó nevek: *Doka* (Ú; Tóth Lajos); *Polos* (Ú; Tóth László); *Kastiri* (Ú; Lőrincz Árpád) stb. Ha azonban az újonnan keletkezett önálló használatú ragadványnév közszói jelentése szerint is sérelemre okot adó, soha nem válik közömbös megkülönböztető névvé: *Pinamókus* (Ú; Paragh Lajos); *Kéri Cigán* (Ú; Arday Sándor); *Makkász* (Ú; Gergely József); *Csufság* (Ú; Kósa Sándor); *Hutyka* (Ú; Lakatos József) stb.

E típuson kívül a gúny kifejezése csak másodlagos funkcióként jelentkezik a ragadványnév különböző használati formái között (1. ott). Ha néhányszor mégis a gúny kifejezése látszik a név elsődleges szerepének, az a ragadványnévül használt szó eredeti jelentésével hozható kapcsolatba: *Szuka Gyuri* (Ú; Lőrincz); *Pina Guszti* (Ú; Balogh) stb.

β) *Becenevek*

Lényegesen kevesebb — szemben a többi típusokkal — azoknak a ragadványneveknek a száma, melyeknek érzelmi tartalmuknál fogva a kedveskedés, becézés az elsődleges funkciójuk. Az önálló használatú egyelemű neveknek az a része tartozik ide, melyek csak nem régen keletkeztek; vagy ha régebben ke-

letkeztek is, viselőjük még él. Jellemzője e csoportnak, hogy öröklődésre nem hajlamos.

Lúj (R; Szabó Lajos); *Négèrbaba* (Ú; Balogh Bertalan); *Négèrke* (Ú; Balogh Antal); *Csőre* (Ú; Bába László); *Tizedes* (R; Kovács József) stb.

Az e csoportba tartozó ragadványneveknek másodlagos funkciójaként mindig számolni kell a megkülönböztetéssel.

γ) *Megtisztelő nevek*

Nem egészen ismeretlen szakirodalmunkban, noha külön kategóriaként nem találkoztam vele, a ragadványneveknek az a jellemzője, hogy megtisztelés, pontosabban meghatározva, inkább tekintélytisztelet kifejezésére is képesek. Ilyesmire utal PÁKOZDI: MNyj. VII, 86; PENAVIN: MNyj. III, 190. A szamoszegi névhasználatban ez a funkció csak másodlagos formában és inkább az idősebb nemzedék gyakorlatában található meg, de mindig a használati forma függvényeként. Ha a ragadványnevet követő hivatalos név utórésze nem kicsinyített formában szerepel, akkor mindig jelentkezik ez a funkció: *Civil Bacskóú János* (R); *Lapos Kóúsa Sándor* (R4); *Sváf Filep János* (R2) *Zsiros Kóúsa László* (R2) stb.

δ) *Lekicsinylő nevek*

A régi vagyoni különbségekből fakad talán az a sajátos ragadványnév használat, mely szinte már k a s z t - n é v n e k tekinthető. Ha ugyanis a ragadványnév után csak a családi név szerepel Szamosszegen, akkor ezzel a formával határozottan a megnevezett származás szerinti alacsonyabb rendűségére utalnak. Ritkán előfordul egyedre vonatkoztatva is, de az idősebb nemzedék használatában inkább családokat, azaz nemzetségeket jelölnek így. Megjegyzendő, hogy bármely nem önálló használatú ragadványnevet lehet ilyen formában, ezzel a funkcióval használni.

Ádzs Bodóú (R; Bodó József); *Móútyóú Balog* (R3; Balogh József) stb. *Gyilkos Bodóú* (R4); *Pogán Dénezsek* (R3); *Taplóúzs Gèrgejek* (R4) stb.

3. A ragadványnevek eredete

Névkutatásunk kimutatta, hogy már legrégebbi személynéveink is eredeti közszavakból származnak (vö. KOVALOVSKY: MNyj. XXX, 213), és mindig valamilyen utalást találunk bennük első tulajdonosukra (1. PAIS: MNyj. XVIII, 28 kk.). De vonatkozik ez régi (vö. BENKŐ: A régi magyar személynévadás 11—12; KÁLMÁN: MNyj. VIII, 139), valamint nyomon kísérhető jelenkori r a g a d v á n y n e v e i n k r e is (1. LŐRINCZE: MNyj. I, 76; PENAVIN: MNyj. III, 190; PÁKOZDI: MNyj. VII, 87). A szamoszegi ragadványnév-anyag is azt mutatja, hogy keletkezési körülményeik, azaz eredetük, mindig a név közszói jelentésével hozható kapcsolatba. Eszerint a következő típusok találhatók:

a) *Foglalkozásra utaló ragadványnevek*

Ádzs Bodó Józsi (R): foglalkozása jelenleg is ács mesterség; *Csikóys Feri* (R2; Gergely): az első nemzedék a községi ménes pásztora volt; *Fokhuzóú Berti* (R2; Dienes): alkalmilag, mivel orvos nem volt a községben, foghúzással is foglalkozott; *Futorás Laci* (R; Szász): Futura-bizományos volt; *Gépes Laci* (R; Dienes): cséplőgép-tulajdonos volt; *Juhász Laji* (R2; Paragh): az első nemzedék gyerekkorában néhány darab birkából álló nyájukat őrizte; *Kőműves Tóud Berti* (R); kőművesmester; *Kocsis Kis Sándor* (R2): uradalmi kocsis volt; *Ladangos Guszti* (R; Lőrincz): a református egyház harangozója volt; (a szó jelentésére l. az Észrevételek című fejezetet); *Órázs Gyula* (R; Gergely): alkalmilag órákat javított; *Piktor Jenő* (R3; Puskás): a hagyomány nem tartotta fent a család festéssel való foglalkozását, de a jelentés mégis e csoportba utalja; *Szakács Anti* (R; Dienes): háztartását maga vezető agglegény; *Utikaparóú Pista* (R2; Gergely): a műút őre és karbantartója volt; *Vadász Pista* (R2; Puskás): a közsői jelentés alapján került a név e csoportba, mert a hagyomány nem emlékszik tényleges foglalkozásra.

Alcsoportba kell különíteni a foglalkozási neveken belül azokat az eseteket, mikor nem határozott foglalkozás, hanem csak a foglalkozás eszköze szerepel ragadványnévként. Szükséges itt megjegyezni, hogy ezeknek a neveknél kezdetben erős érzelmi tartalmuk is volt:

Bak Józsi (R3; Filep): az első nemzedék kötélverő volt; *Husos Laji* (R4; Dienes): hentes és mészáros mesterként említi a hagyomány az első nemzedéket; *Koporsóys Ádám* (R; Bodó): helybeli asztalos mester, aki koporsókészítéssel is foglalkozott; *Maszek Barna* (Ú; Balogh): nem tagja a tsz-nek; *Kürtözs Balázs* (R; Balogh): a községi fúvószenekar tagja; *Lisztes Sanyi* (R4; Filep): a szomszédos Panyoláról került a faluba, hol malom, illetve daráló üzeme volt az első nemzedéknek; *Patkóú Bandi* (Ú; Kun László): 1. Apósa kovács; 2. Viselkedése miatt a hasonló nevű betyárról; *Peddzőüis Laci* (R; Paragh): alkalmi horgász; *Pőjörőüis Józsi* (R2; Molnár): kovács volt; *Rezezs Gyuri* (R5; Filep): 1. A református templom tornyát rézzel fedette be az első nemzedék; 2. A fúvószenekar tagja volt; *Sügér Béla* (R3; Bodó): halászzal foglalkozott az első nemzedék; *Vizi Gyuri* (Ú; Filep): a vízügynél dolgozott.

b) *Testi tulajdonságra utaló ragadványnevek*

Barna Pista (R2; Bodó): bőre színe után; *Bere v. Berere Imre* (R3; Bodó): ropogtatta az *r* hangot; *Bütyök Laji* (R5; Filep): alacsony termetű; *Cigán Kósa Laci* (R): sötét színű bőre volt; *Csőürös* (Ú; Kovács Béla): nagy orra van; *Csufság* (Ú; Kósa Sándor): csúnya arca miatt; *Deres Laci* (R; Szász): fiatalon megöszült; *Dőjmi* (Ú; Lőrincz Ferenc): nagyon kövér; *Dugóú Berti* (R3; Puskás): alacsony termetű, zömök; *Felleg* (Ú; Puskás József): sötét bőrű; *Figura Lajos* (R3; Puskás): eleven, apró termetű; *Füstözs Berti* (R3; Gergely): sötét bőrű; *Gumiláb* (Ú; Kósa Miklós): 46-os lába van; *Hájjqs* (Ú; Kun Miklós):

nagyon kövér; *Hòldas* ritkán *Hóúdas* (Ú; Balogh Ádám): homlokán kerek forradásszerű folt látható; *Kasza* v. *Kaszafejú Laji* (R2; Gergely): fejének aránytalanul hosszúkás alakja miatt a *kaszásdinnye* analógiájára; *Kéri cigán* (Ú; Arday Sándor): barna bőre miatt; *Kesze Laji* (R2; Losonczi): asszimetrikus testalkata miatt; *Kocska Feri* (R; Filep): nyomorék keze miatt; *Kormos* (Ú; Kósa László): sötét bőre után; *Lotyóú Pista* (R; Filep): nagytestű, sánta ember; *Moszat Feri* (R3; Kovács): apró termetű; *Négérke* (Ú; Balogh Antal): barna bőre miatt; *Négérbaba* (Ú; Balogh Bertalan): bőre színéért; *Néma Sándor* (R; Puskás): süketnéma; *Pici Laji* (R; Kiss): apró termete miatt; *Ragyás Ádám* (R4; Paragh): himlőhelyes; *Sánta Gábor* (R3; Gergely): csípőficamos; *Setét Mikóú* (R; Gergely): sötét bőrű; *Suta Sanyi* (R3; Dienes): ügyetlen, balkezes; *Szék Gábor* (R2; Dienes): kellemes külseje miatt; *Szuka Gyuri* (Ú; Lőrincz): nincs gyereke; *Takaros Menyus* (Ú; Puskás): mutatós alakja miatt; *Tálpas Imre* (R; Bacskó): nagy lába miatt; *Tota Tóúgy Gyula* (R); hibás beszédű; *Tri (j)Imre* (Ú; Jakab): gyorsan beszél; *Vak Ádám* (R2; Szász): félszemű; *Vaksi Pista* (R; Lakatos): rövidlátó; *Veres Laci* (R; Dienes): haja és bőre színe után; *Zsiros Laci* (R2; Kósa): nagyon kövér.

c) *Lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek*

Csinos Vilma (R2; Varga): hiúsága után: csinosnak hitte magát; *Diderőú Lajos* (R; Tóth): mindenért reszkető, zsugori ember volt; *Fütyöri Pista* (R3; Puskás): fütyörésző, jókedélyű ember; *Jogász Jancsi* (R3; Filep): okoskodó, tanácsosztogató típus; *Lóúfri Pista* (R2; Puskás): testileg is, de különösen lelkiileg eleven ember; *Móútyóú Jóúzi* (R3; Balogh): tutyi-mutyi, alamuszi ember; *Nóútas Imre* (R3; Dienes): mindig dalolt; *Nyári báróú* (R; Kósa Lajos): kényelmes, dolgozni nem szerető vagyonos ember volt, de éppen ezért mindig nélkülözött; *Okos Jenőú* (R3; Dienes): magát szellemileg sokra tartó ember; *Papóú Sándor* (R; Bodó): öreges temperamentumú; *Pityeri Pista* (R; Filep): nyomorék, emiatt mindig siránkozó; *Pogány Anti* (R3; Dienes): lelketlen, rosszindulatú nagygazda volt; *Puha Lajos* (R2; Lőrincz): gyenge akaratú ember; *Sima Mikóú* (R2; Csóka): mesterkéltén kiegyensúlyozott modorú; *Simi Mari* (R2; Lőrincz): alamuszi természetű; *Suⁿli* (Ú; Dienes László): alattomos, sunyi természetű; *Sunyi Menyus* (R; Paragh): sunyi alattomos természetű; *Tempóú Laji* (R3; Paragh): határozott beszédmodorú; *Vig Laji* (R3; Paragh): kedélyes természetéről.

Egyetlen példát találtam olyan esetre, hol a név közszoí jelentése vallásosságra utal: *Hivőú Pé^tter* (R; Dienes), de gúnyos szerepe mégis inkább e csoportba utalja. A ragadványnév keletkezésére ugyanis inkább a képmutató, nem őszinte vallásosság adott ez esetben alkalmat.

A vallásosságra utaló ragadványnevek hiányát észrevételelem szerint az okozza, hogy a lakosság templomjáró, vallásos, s így a *csufolóúnéú* gúnyos jellege nem fér össze a hitük szerinti vallásosság komolyságával.

d) *Szokásra, viselkedésre, öltözködésre utaló ragadványnevek*

a) Ha a helyi szokástól valamilyen formában eltér a megnevezett, akkor ez a szokásbeli eltérés alkalmat ad a ragadványnév kialakulására: *Taplós Józsi* (R4; Gergely): a pásztorkodással foglalkozó személy még abban az időben is acél-kova-tapló segítségével csiholt tüzet, mikor a községben ezt már nem ismerték; *Tyukász Imre* (R3; Csóka): Szamosszegen a baromfival csak a nők foglalkoznak, s mivel az elnevezett szeretett bibelődni a tyúkokkal, ráragasztották a nevet.

Az utóbbi években keletkezett hasonló típusú ragadványnevek azt mutatják, hogy a szokás állandósága is hatással van a név keletkezésére: *Makkász* (Ú; Gergely József): 1. állandóan kártyázik; 2. olyan esetlen, mint a makkászon a figura; *Pipás* (Ú; Kiss Bertalan): fiatal létére állandóan pipázik; *Szeszkút* (Ú; Koncz Bertalan): részeges; *Törkos* (Ú; Harsányi Lajos): részeges.

a) Sokkal gyakoribb azonban, hogy az öltözködés ad alapot a ragadványnév keletkezésére: *Bunda Miklóus* (R4; Kun): nyáron is bundában járt; *Délcegi ~ Dércegi Menyus* (R3; Kósa): mindig csinosan öltözködött; *Kusza Gyula* (R2; Kósa): rosszul öltözött árva gyerek volt; *Móúrikóú Sanyi* (R2; Kiss): rikítóan, pojácásan öltözködött (*móúrikóú* 'farsangos'); *Rinyu (β) Erzi* (R; Bodó): rendetlen öltözetű, könnyűvérű nő volt; *Sipka Mikóú* (R2; Gergely): nyáron is kucsmában járt; *Sejem Berti* (R2; Dienes): gálántos öltözetű; *Verezsóbika* (Ú; Paragh Lajos): egyszer vörösszínű kabátot viselt.

β) Van példa arra az esetre is, mikor a szokás már jellembeli tulajdonság felé mutat: *Szuróú* (R; Gergely Antal): verekedő, bicskázó legény volt; *Lesi Miska* (Ú; Gergely): a kocsmában mindig arra vár, hogy ki fizet neki egy-egy pohár italt.

e) *Lakóhelyre utaló ragadványnevek*

Érdekes, és talán a község lakosságának állandóságával magyarázható, hogy ez a régiségben is (vö. BENKŐ: A régi magyar személynévadás 18—19; PENAVIN: MNyj. III, 189), de a jelenkori ragadványnévadásban is országszerte használatos típus (vö. PENAVIN: i. m. 189; PÁKOZDI: MNyj. VII, 87) Szamosszegen csak elvétve található meg: *Semjényi Káróú* (R3; Balogh): Kérsemjén községből került Szamosszegre az ős; *Temetőúsi Berti* (R2; Tóth): a temető mellett van egyedülálló háza.

Előfordul néha, de csak alkalmi használatban, hogy az utca ragadványnévét is elébe tadják a már különben ragadványnévvel kiegészített formának. De ez határozottan alkalmi, szigorúan megkülönböztető szerepű használat, és akár-melyik ragadványnévvel előfordulhat: *Templomvégesi Kondór Guszti* (R3; Szabó); stb.

f) *Eseményre utaló ragadványnevek*

A szamoszszegi ember számára a katonaság mindig élményt jelentett, és ennek hatása tapasztalható a ragadványnevekben is; *Baka Balázs* (R; Dienes): gyalogos volt, és ezt gyakran hangoztatta; *Fillér Józsi* (R3; Bodó): a közöshadseregben *führer* volt; *Huszárr Guszti* (R3; Kiss): a huszároknál szolgált.

Egyéb eseményekkel kapcsolatosak a következő nevek: *Börnny Kárój* (R; Lakatos): a hagyomány szerint serdülő korában egy üsző borjúval közösült; *Gyilkos Jancsi* (R4; Bodó): az első nemzedék embert ölt; *Hutyka* (Ú; Lakatos József): egyszer a nadrágba vizelt; *Lőjicsi Lajos* (R2; Fekete): egyszer elhagyta a szekérből a löcsőt; *Tisza Miklós* (R4; Puskás): Tisza-párti kortes volt az első nemzedék; *Tizedes* (R; Kovács József): gyermekkorában egyszer tizedesi rangjelzést varrt a kabátjára; *Trikettő* (Ú; Jakab Béla): a hasonló nevű robbanó anyaggal robbantott egyszer.

g) *Nemzetre utaló ragadványnevek*

Csak közszoji jelentése alapján sorolható e csoportba a *Sváf Filep János* (R3) név, mert az elnevezettnek semmi köze a svábokhoz. A hagyomány a svábokat fősvénynek tekinti, s e jellembeli hasonlóság alapján adta a ragadványnevet is.

h) *Méltóságra, tisztségre utaló ragadványnév*

KÁLMÁN BÉLA említi: a régiségben van rá példa, hogy gúnyos célzattal a szolgálka ragadványnévként urának méltóságnévét (MNYj. VII, 40). Ugyanígy célzatú használattal szamoszszegi anyagomban is előfordul ragadványnévként méltóság-, illetve tisztségnév: *Bárou Menyus* (R2; Bacskó): hosszú időn át br. Perényi alkalmazottja volt; *Pap Pesta* (R3; Lőrincz): az első nemzedéknek a hagyomány szerint a református pap volt a törvénytelen apja.

i) *Vagyoni helyzetre utaló ragadványnevek*

Aránytalanul kevés azoknak a ragadványneveknek a száma, melyek a megnevezettek anyagi állapotára utalnak: *Kincsezs Gyuri* (R3; Filep): eredetét a hagyomány azzal magyarázza, hogy az első nemzedék elásott kincset talált, és abból gazdagodott meg. E magyarázó történet alapján más csoportba illenék e név. Az a tény azonban, hogy a lakosságnak csak kis százaléka ismeri e történetet, s így ténylegesen a vagyonosságot tekintik névadási alapnak, mégis ebbe a csoportba utalja; *Pucori Pista* (R4; Tóth): nagyon szegény volt, sokszor még ruhára sem telt neki.

j) *Szavajárásra utaló ragadványnevek*

Ez a kutatóink által alaposan feldolgozott típus (1. SZENDREY: MNY. XXV, 103—109; MIKESY: MNY. XLIII, 45—47; PÉTER: MNY. XLV, 185; KÁLMÁN: MNYj. VIII, 139—142) Szamoszszegen is gyakori, és két alcsoportra utal:

a) Valódi szavajárási neveknek kell tekintenünk azokat az eseteket, ami-

kor a megnevezettnak szokása a névadó szó vagy kifejezés emlegetése: *Apu* v. *Apu Lajos* (Ú; Paragh): mindenkit apunak szólít; *Hap Kis Ernő* (U;): táncban mindig azt mondja, hogy *happ!*; *Hapra Vilma* (Ú; Szász): mindenre azt mondja, hogy csináljuk meg egy *hapra*, azaz gyorsan. (Érdekessége e ragadványnévnek, hogy nem a községben keletkezett, hanem a Somogy megyei Istvándiban, hová néhány éve költözött a megnevezett, és a látogatások alkalmával került a név Szamosszegre, hol azóta elevenen él); *Pasi* (Ú; Bodó Menyhért): mindenkit pasinak szólít; *Pina Guszt* (Ú; Balogh): gyakran emlegeti ezt a szót; *Pinamókus* (Ú; Paragh Lajos): hasonlításakor mindenkire ezt mondja; *Pikele* (R; Kun Menyhért): csak megszorítással kerülhet a név e csoportba, mert a megnevezett süketnéma volt, és jellegzetes hangja után kapta nevét; *Pecijál Gyula* (Ú; Kósa): a *speciál* szót hangoztatja gyakran; *Sijjes Józsa* (R; Lőrincz): akár szükség volt a biztatásra, akár nem, környezetében mindig a *si-ess* szót emlegette; *Turóus* (Ú; Kósa József): azt szokta mondani: *turóus neked* (a ló nemiszervét érti rajta); *Ütre Gedus* (R2; Bodó): a *gyorsan*, *hamar* szó helyett mindig azt mondta: *ütre*.

β) Nem valószínűs szavajárásai nevek ugyan, de mégis ebbe a típusba kíváncsoznak azok az esetek, mikor a megnevezettnak egy alkalommal elejtett jellegzetes mondása vagy szava adott alkalmat a ragadványnév keletkezésére: *Begyí Gyula* (R; Kovács): egy verekedés alkalmával hangoztatta, hogy „*csak a begyit fog meg!*” és értette ezen, hogy az ellenfélnek a heréjét kell elmarkolni; *Berling Endre* (R3; Bacskó): az Egyesült Államokból visszatérve Berlint is érintette, s nyelvbottlással aztán *Berling*-et mondott idehaza; *Hòlmicska* (Ú; Paragh Béla): bevásárláskor törvénytelen apja azt mondta, hogy egy kis holmicskát vásárolt. *Saskova Jancsi* (R; Bodó): kovával csiholt tüzet, s egy alkalommal azt állította egy kova-fajtáról, hogy azt *saskovának* nevezik; *Zsiga Zsiga* (R; Balogh): inas korában únta, hogy mindenhová őt küldöztetik, s egyszer így fakadt ki: *mindék csag Zsiga, Zsiga*; *Szöz Balázs* (R3; Dienes): eredetét lásd a bevezetőben.

Számra utaló ugyan, de tényleges eredetét tekintve mégis e csoportba kíváncsozik a következő adat: *Ötödik* (R3; Balogh Lajos): a hagyomány szerint az ötödik fiúgyerek születésekor így szólt az apa: „*nahát megvagy ötödik fiam te jjs.*”

k) *Hasonlóságra utaló ragadványnevek*

Igen nagyszámúak azok a ragadványnevek, melyek bizonyos analógia alapján keletkeztek. E típusban három alcsoportot lehet elkülöníteni:

a) **PAIS DEZSŐ** régi személyneveinkre vonatkoztatva kiemeli, hogy az állatnevek nagyon alkalmasak már a régi korban is hasonlítás alapra (1. MNy. XVIII, 30). Szamosszegi ragadványneveink jelentős része is olyan eredetre utal, melyben az elnevezett valamilyen formában hasonlóságot mutat az emberek környezetében élő állatfajok egyikével vagy másikkal: *Bagòj Gabi* (Ú; Paragh):

nézése a bagolyéhoz hasonló; *Bòrz Jancsi* (R3; Bacsókó): eredete inkább eseményhez fűződik, mert a hagyomány szerint az erdő melletti földön dézsmálta a tengerit a borz, s az elnevezett kiment éjszaka apjával együtt őrizni, s mikor meglátta a borzot, felkiáltott: *édesapám jön a bòrz, belevágjam a sallóut?*; *Cinke Menyus* (R3; Szabó): lopott, mint a cinke; *Darázs Jóuska* (R2; Dienes): mérges természetű; *Daru Feri* (R3; Gergely); *Egér Ignác* (R2; Kósa); *Fekete Rigó* (R; Gergely Miklós): barna bőre miatt; *Görinygy Laci* (R; Csóka); *Gúnár Laji* (R3; Gergely): 1. hosszú nyaka volt, 2. szoknyavadásznak is tartják; *Kacsá Miklóus* (R3; Kósa); *Kappan Guszti* (R; Balogh): görbe orra miatt; *Koca Miklóus* (R3); *Kokasz Berti* (R2; Lőrincz): mindig a nők után szaladgált; *Major Guszti* (R3; Puskás): túlságosan szőrös testű; *Medve Gedus* (R; Kósa): cammogó járása után; *Nadaj Berti* (R2; Lőrincz); *Patkám Mikó* (R; Lőrincz); *Pocok Pista* (R4; Balogh): alacsony termetű, nagy hasú ember; *Róuka Laci* (R3; Bodó): vörös színe után; *Tyuk Laji* (R3; Bodó); *Varju Laji* (R; Puskás): arckifejezése után.

Néhányszor becézett állatnév fordul elő ragadványnévként, ami arra utal, hogy valami kedveskedő tartalom is lehetett eredetileg a névben: *Cici Gyula* (R4; Lőrincz); *Csacsi Gedus* (R4; Puskás); *Tubu Gedus* (R2; Kun).

A határozott állatnevektől elkülönül egy olyan alcsoport, mely képzett állatnévből vagy olyan összetett szóból áll, melynek előtagja állatnév: *Bikás Jancsi* (R2; Kovács): a hagyomány szerint előbb *Bikának* nevezték vaskos termete miatt; *Fulánkos Sándor* (R3; Dienes); *Nyulas Imre* (R4; Kósa); *Szuhos Pista* (R2; Kun); *Tyukszár Pista* (R3; Paragh); *Hálszem Gabi* (R2; Bodó).

β) Növénynéven alapuló ragadványnév ritka Szamossszezen: *Kapor Gyula* (Ú; Balogh); *Körtéj Gábor* (R; Filep). Ezt a típust elég gazdag példatárral mutatja ki PAIS DEZSŐ a régiségből (MNY. XVIII, 32—33). A mai szamossszezi névadási gyakorlat azonban úgy látszik nem kedveli. Magyarozatát talán abban kereshetjük, hogy a konkrét hasonlítási alapra törekvő lakosság (vö. *A ragadványnevek szófaja* című fejezet) nem találja kellőképpen érzékelhetőnek a növények sajátosságait, ellentétben az állatokéval. Megérzésem szerint — noha hagyományos magyarázat nincs a fönti nevek eredetére — e két példa is inkább valamilyen esemény, esetleg szavajárásra vezethető vissza.

γ) Egyéb hasonlóságon alapuló ragadványnevek a következők: *Betyár Ignác* (R; Kósa): verekedős legény volt; *Lombár Gyula* (R; Kósa): nagytestű, lomha mozgású volt, s a nagytestű magyar fajta ökröket nevezik így.

1) *Birtoklásra utaló ragadványnevek*

Kellő történeti indoklással e csoport nagyrésze a foglalkozás nevek közé kívánczna. A hagyomány azonban semmi bizonyosat nem tud eredetükről: *Bruggóus Ádám* (R2; Kovács); *Dézsás Imre* (R3; Puskás); *Dongás Jóuzsi* (R3; Lőrincz); *Kanáros Pali* (R5; Lőrincz); *Mürkozs Berti* (R3; Dienes); *Olajos Ádám* (R3; Kósa).

m) *Rokonsági viszonyra utaló ragadványnevek*

A LŐRINCZE által belső keletkezésű neveknek jelölt típus (MNyj. I, 76) is megtalálható Szamosszezen, de meglehetősen gyér számban, és csak olyankor, ha a kérdéses családi vagy utónév ritka, szokatlan:

α) Apai ágon az utónév válik ragadványnévvé: *Béni Guszti* (R; Balogh): apja Benjámin volt; *Elek Feri* (R2; Bodó): nagyapja Elek volt; *Gazsi Pista* (Ú; Filep): apja Gáspár.

β) A törvénytelen vagy mostoha apa családi neve válik ragadványnévvé: *Gorò Józsi* (R2; Filep): mostoha apja *Goroly* nevű volt; *Krupi Laji* (R2; Gergely): törvénytelen apja családi neve *Krupi*; *Tirpák Árpi* (R; Filep): törvénytelen apja családi neve *Tirpák*.

γ) Női ágon az utónév válik ragadványnévvé: *Lidi Béla* (R2; Kiss): anyósa *Lidia* volt; *Kati Sanyi* (R2; Varga): felesége után; *Tábi Guszti* (R2; Lőrincz): felesége utóneve *Tábita* volt; *Trézsi Pista* (R3; Gergely): anyja *Teréz* volt; *Vira Sanyi* (R2; Gergely): felesége *Elvira*.

δ) Női ágon a családi név válik ragadványnévvé: *Kálmár Zsiga* (R2; Balogh): felesége családi neve *Kálmár* volt; *Kender Guszti* (R3; Tóth): felesége családi neve után; *Pénteg Gábor* (R3; Gergely): felesége családi neve után.

n) *Irodalmi eredetre utaló ragadványnevek*

Adoma (R; Kósa Gábor): az anekdota magyar megfelelője után hasonlósági alapon. Szükségét érzem itt megjegyezni, hogy az *adoma* szónak közszoói jelentése is él a faluban a következő szóláshasonlatban: *Ojjam mint ety kis adoma*. Ezt az aprótermetű, esetlen, nevetséges alkatú emberre mondják; *Döbrögi Berti* (R; Puskás): Fazekas Mihály hasonló nevű figurája alapján. — Kéves biztonsággal, de azonosítható Kisfaludy *Mokán* figurájával a *Makám Pista* (R4; Kun) név hasonlósági alapon, valamint a *Tüzeskerek* (R3; Szabó Miklós) név Gárdonyi: Egri csillagok című regényének egyik harci eszközével, szintén hasonlósági alapon, a megnevezett izgága természete miatt.

o) *Népi-etimológiára utaló ragadványnevek*

Maddzak Káròj (Ú; Madzsar Károly); *Tëjfel* (Ú; Taufel, ma Tiszai Ferenc).

p) *Becézett utónévre utaló ragadványnevek*

Néhány ragadványnévben becézett utónév rejlik, a hagyomány azonban csak egy újabb keletű eredetére tud magyarázatot adni: *Guli Guszti* (Ú; Varga): a Gusztáv név szokatlan becézése alapján; *Nándi* (R; Kiss Sándor): Nándor nevű sohasem volt a rokonságban; *Zsigó Béla* (R2; Bodó).

r) *Idegen eredetre utaló ragadványnevek*

Lùj (R; Szabó Lajos): gyerekkorában került haza Amerikából, s angolos nevének szólították; *Stepán Pista* (Ú; Szögyényi): nevének szlávós változata után.

s) Ismeretlen okokra utaló ragadványnevek

Jelentős a száma azoknak a ragadványneveknek, melyeknek vagy nincs közszoói jelentésük, vagy eredetükhöz a hagyomány sem tud magyarázatot kapcsolni. E nevekkal kapcsolatban igyekszem közölni mindazt a pozitívumot és negatívumot, amit személyes megsejtéseim alapján közölni lehet, figyelembe véve természetesen adatközlőim idevonatkoztható megnyilvánulásait: *Bicski Káró* (R3; Kovács): ős szamosszegi lakosok, *Bicske* helységgel nem hozható kapcsolatba; *Bocár Gyuri* (R3; Lőrincz); *Cucòr Mikó* (R; Gergely); *Csöre* (Ú; Bába László); *Csokám Béla* (Ú; Csóka): talán családi nevének asszociációja alapján; *Csonkó* (Ú; Lőrincz Sándor); *Danda Menyus* (R2; Dienes): a hagyomány szerint gálántos legény volt, s így kapcsolatba hozható a *dandy* szóval; *Dekli Józsi* (R4; Losonczy); *Doka* (Ú; Tóth Lajos); *Drimatyí Gabi* (R3; Filep): kelekótya, gyors beszédű fajták, s talán nyelvbtlás útján keletkezett a név; *Duzsér Józsi* (R3; Szabó); *Fika* (R; Szögyényi Bertalan); *Fircus* (Ú; Paragh Bertalan); *Fityerák Pista* (R3; Ardaí); *Gandzsár Laji* (R2; Puskás); *Gáré Márcsa* (R3; Gergely); *Gilvác Pista* (Ú; Szabó); *Guber Gyuri* (R4; Filep); *Guzsu Berti* (R3; Kun); *Haga Gabi* (R3; Kósa); *Heckem Imre* (R3; Kovács): a hagyomány szerint egy férfit jelölő zsidó név becézett alakja, aki barátja volt az elnevezettnek; *Héri Feri* (Ú; Bodó); *Hèrgon Lajos* (R3; Balogh); *Kadàrcs Menyus* (R3; Dienes); *Kasu Laji* (R; Gergely); *Kampaludz Gabi* (R3; Gergely); *Kastiri* (Ú Lőrincz Árpád); *Kóúmezs Gusztí* (R3; Balogh): az első nemezedék szolgált a Károlyi grófnál, s talán a latin *comes* kereshető a névben; *Kondòr Gusztí* (R3; Szabó): a keresztezési anyakönyvekben 1770-től 1850-ig gyakori a *Kondor* családi név, talán annak női ágán vált ragadvány névvé; *Kulubán Ádám* (R3; Balogh); *Kuri Gábor* (R3; Bodó); *Kustin Jóska* (R2; Balogh); *Loksa Bandi* (Ú; Lőrincz Menyhért); *Nunás Menyus* (R3; Lőrincz); *Nyosza Menyus* (R4; Filep); *Paku Pista* (R3; Jakab); *Paszka Berti* (R4; Puskás); *Pekő Káró* (R3; Tóth); *Penete Laci* (R3; Dienes); *Pindòr Józsi* (R3; Bodó); *Pipijó Gusztí* (R3; Tóth): apró termetű fajta, és a hagyomány szerint cigány az ős; *Polos* (Ú; Tóth László); *Pongó Gyula* (R3; Kiss); *Pőnyik Sándor* (R3; Bodó); *Pulu Júcsa* (R; Puskás): esetleg az utónév becézett alakja, vagy sötét bőre és rossz természete miatt a nyelvjárási *pulutó* 'ördög' szóval kapcsolható össze; *Pürács* (R; Kun István); *Rünyő Gyula* (R3; Filep); *Sodeka Jancsi* (R3; Gergely); *Szipták Samu* (R3; Paragh); *Tinku Józsi* (R2; Bodó); *Tite Józsi* (R4; Filep); *Tomó Menyus* (R3; Balogh): a *tol* igének a megnevezett által még ma is használt *tom* változatával kapcsolható össze; *Vitár Menyus* (R4; Gergely); *Zudora Józsi* (R3; Puskás);

4. A ragadványnevek szófaja

KÁLMÁN BÉLA „XVI. századi jobbágysneveinekhez” című cikkében veti fel azt a gondolatot, hogy a ragadványneveket célszerű lenne szófaji szempontból is csoportosítani (MNYj. VII, 41). Noha ez a csoportosítás nem mutat olyan

változatos képet, mint a használati forma vagy éppen az eredet szerinti csoportosítás, mégis hasznosnak ígérkezik azáltal, hogy képet ad arról, hogy az egyes szófajok mely csoportjából, és milyen megterheléssel meríti ragadványnév anyagát a szamosszegi névadási gyakorlat.

Ismertetésemet nem a szokásos grammatikai sorrendben állítottam össze, hanem bizonyos fontossági, mégpedig a szófajok megterhelése szempontjából fontossági sorrend alapján, igyekezve ezzel is kiemelni azt a szófajt, mely a ragadványnév-adásban Szamosszegben nagyobb jelentőséggel bír:

a) *Melléknévi eredetű ragadványnevek*

Ragadványnév-anyagomnak nagyobbik fele szófaja szerint melléknév. Ezt indokolja is az a tény, hogy a névvel mindig a megnevezett tulajdonságára igyekeznek tapintani a megnevezők, mindig a *milyenséget* próbálják kiemelni.

A nagyszámú konkrét melléknév mellett: *laposs, lila, veress, néma, sánta* stb. viszont alig kerül néhány elvont melléknév: *sunyi, szilaj, pogán, vig*. Úgy látszik ebből, hogy a névadási gyakorlat igyekszik konkrét, területen maradni, és csak az érzékelhető tulajdonságokat fölhasználni személyjelölőnek.

Ugyanezt az észrevételt igazolják azok az *-s* képzős, valamivel való ellátottságot kifejező melléknevek, melyek még a konkrét mellékneveknél is gyakrabban használatosak ragadványnévként: *dézsás, bikás, gépes, kincses, nyulas, rezes, pipás* stb.

Elég gyakori, de az előző típushoz képest mégis szegénynek mondható az *-i* képzős melléknevek száma. Ez a csoport a *semjényi* és *temetői* adatok kivételével, melyek hovatarozást fejeznek ki, mindig kicsinyítő alakok: *csucsori, dőjmi, pősi, pucori* stb. Ezek a kicsinyítő képzővel ellátott melléknévi eredetű ragadványnevek — ha nem is túlméretezett számúak — bizonyítják, hogy eredetileg az érzelmi tényező — a példák alapján kedveskedés — is dominált a névadásban.

Néhány összetett alakú melléknév is előfordul: *kaszafejű, fokhuzóú*; és hasonlóan kevés számú jelen idejű melléknévi igenév: *hivőű, sodróú, szuróú*. De úgy látszik ezek is a konkrétság, az érzékelhetőség elvén alapuló ragadványnév-adást igazolják.

b) *Főnévi eredetű ragadványnevek*

E szófajnak a megterhelése a melléknév után a legnagyobb, és azzal harmónikusan egyezik is. Legnagyobb számmal az egyedi köznevek szerepelnek ragadványnévként: *kacsa, róka, patkán, kapór, bűr, bunda, löücs, küllőű, pap, piktór, szakács, ács, patkóú* stb. Gyűjtőnevekre egyáltalán nincs példa, és ez természetesen is mondható, mikor az egyén megjelöléséről van szó. Anyagnévre is kevés az adat: *szősz, sejem*, ami viszont elgondolkoztatónak látszik.

A tulajdonnevek használata már lényegesen szélesebb körű. Főleg a becé-

zett személynevek gyakoriak: *Béni, Gulu, Trézsi, Tábi, Gazsi, Lidi, Nándi* stb. Földrajzi név viszont csak egy található ragadványnévi használatban: *Bérling*.

Összetett főnevek főleg az önálló használatú ragadványnevek típusából kerülnek ki kevés számmal, és részben birtokosjelzői (*Saskova, Tyukszár, Utka-paróú*, stb.), részben tulajdonság jelzői (*Tüzeskerek, Verezsrika* stb.) összetételre mutatnak.

Ha a képzés szempontjából vizsgáljuk a ragadványnévként használt főneveket, azt tapasztaljuk, hogy a képzetlen alakok után a különböző kicsinyítő képzővel ellátott alakok száma a jelentős: *tubu, apu, husu, papóú, móúrikóú, cici, csacsi, négèrke, hutyka* stb., ami a melléknevekhez hasonlóan, a ragadványnevek eredeti érzelmi tartalmára utal.

E kicsinyítő képzős alakok mellett csupán négy -ász képzős adat fordul elő: *jogász, juhász, tyukász, vadász*. Egyéb képzővel alakult főneveket pedig a *dugóú, rántás* és *tizedes* példákön kívül egyáltalán nem mutat a számosszegi ragadványnévanyag.

c) *Egyéb szófajokat mutató ragadványnevek*

A melléknév és főnév mellett csak szórványosan található más szófaj ragadványnévi használatban. Igére a fölszólító alakú *sijjes* példán kívül biztos adat nincs. Idevonhatónak látszik még a *Lesi Miska* névben szereplő *lesi* alak, különösen, ha figyelemre méltatjuk adatközlőm egyikének: „*leste, hoty ki vesz neki jety féldecit*” magyarázatát. Meggondolásom szerint azonban a név 'leső, le-selkedő' jelentéssel szerepel, s mint ilyen, -i képzős melléknévnek fogható fel.

Számnévre a több nemzedéken át örökölt *ötödik*, határozóra az *ütre, happa*, és indulatszóra a *happ* példa található.

Szófaji szempontból így szegényesnek mondható a névanyag. — És úgy hiszem a nagyszámú ismeretlen eredetű ragadványnevek sem bővítenék ezt. De éppen ez az egyoldalúság, ez a szegénység ad egyértelmű tanulságot arra, a már többször említett tényre, hogy a számosszegi ragadványnév-adásban igyekeznek az érzékelhető valóság talaján mozogni, és az egyes neveknek, legalábbis kialakulási pillanatukban, érzelmi tartalma a jelentősebb.

5. A ragadványnevek élete

Szamoszegen régen is keletkeztek ragadványnevek és jelenleg is keletkeznek. Az újabb keletkezésű ragadványnevek létezését azonban nem tudom kapcsolatba hozni a műveltség magasabb vagy alacsonyabb fokával, mint ezt Vész-tő község esetében PÁKOZDI teszi (MNyj. VII, 87), de azt sem merném állítani, hogy a hivatalos nevek funkció-betöltési képessége, illetve képtelensége az ok, ahogy PENAVIN próbálja magyarázni (MNyj. III, 190).

Az újabb keletkezésű számosszegi ragadványneveknek van azonban néhány olyan általános sajátsága, amely utal a keletkezéssel kapcsolatos körül-

ményekre. Ezeket a sajátságokat a következőkben foglalhatom össze: az újabb tömegesen keletkezett ragadványnevek keletkezési időpontja datálható; elterjedése körülhatárolható; használati formája és funkciója egyértelmű.

Úgy látszik, az újabb ragadványnevek a megváltozott társadalmi életből fakadnak, mert 1960—62 óta — a közös gazdálkodás kiszélesedésének időpontja ez — egyre nagyobb számmal jelentkeznek. Észrevételem szerint bizonyos gátlástalanság, elsősorban a vagyoni különbözőség gátlásai alól való felszabadulás érzelmi vetületeként foghatók fel ezek a ragadványnevek. Elterjedési körük kezdetben szűk. Vagy egy munkacsoport, vagy egy baráti kör ismeri eleinte, és csak később válik általános használatúvá. Alkalmazási formájuk szinte kivétel nélkül az önálló használatú ragadványnevek típusát mutatja, vagyis önmagukban, család- és keresztnév nélkül töltik be funkciójukat. Ez értelemszerűen következik a szűkkörű használatból. Szerepük sohasem alapszik értelmi tényezőn, hanem mindig az érzelem, a gúny vagy kedveskedés kifejezését szolgálják.

Ha összevetjük ezeket az újonnan keletkezett ragadványneveket, a régebben keletkezett hasonló használati formájú nevekkel, arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy funkciójuk azonos ugyan, de számuk aránytalanul kevesebb a régieknek és úgy látszik csak kivételes esetekben hajlamosak az örökölhetőségre.

A régebben keletkezett hasonló típusú ragadványnevek sorsa szükségszerűen veti föl azt a problémát, hogy ezek a tömegesen keletkező új ragadványnevek milyen sors előtt állnak. Használati körük szélesedésével kételeműekké válnak-e, s így beilleszkedve a hagyományos főtípusba életrevalók lesznek-e, vagy a kevés számú régiek példájára önálló használatban maradvá kivesznek-e.

1952 óta volt alkalmam figyelemmel kísérni a ragadványnevek életének alakulását, s így biztossággal állíthatom, hogy más közszavak felhasználásával ugyan, de egy hagyományos fejlődési forma folytonossága mutatkozik meg az újabb keletkezésű ragadványnevekben is.

Azt tapasztaltam, hogy ezek az új, önálló használatú, de szűk körben ismert nevek használati formája és szerepe megváltozik akkor, ha már egy tágabb körű használatba léptek át. Az önálló használati forma helyett az a forma jelentkezik, melyben a ragadványnév mellett a kicsinyített utónév áll. Szerepében pedig, ha másodlagos jelleggel is, de érezhető a megkülönböztetés értelmi ténye. Az ilyen formájú és szerepű ragadványnév pedig a hagyományos és örökölhető nevek típusába tartozik.

Hogy ez mennyire így van, azt saját számoszegi rokonaim ragadványnév anyagából tudom bizonyítani. Egy nő, de gyerektelen férfi rokonomat gúnyosan — tréfásan *Szuka*-nak kezdték nevezni 1959 körül a közvetlen ismerősök. Legutóbb, 1965. szeptemberében már az egész faluban ismert volt egy *Szuka*

Gyuri (Ú; Lőrincz) név, mely ugyanazt a rokon személyt jelölte, de már megkülönböztető funkcióban, mert másik hasonló hivatalos nevű személy is van a faluban, jöllehet annak is megvan a maga ragadványneve: *Bocár Gyuri* (R3; Lőrincz). Azt hiszem a példa szépen mutatja azt a fejlődési fokozatot, mellyel az új ragadványnév illeszkedik a hagyományos használati formához, s ezáltal lehetőséget szerez az öröklődésre.

Más oldalról, de ugyancsak a hagyományos formához való eltolódást mutatja a következő megfigyelt példa is: Gergely Miklóst, egykori elemi iskolai társamat szülei ragadványneve után *Barna Mikó*-nak nevezték, de még elemista korunkban *Setét*-nek, majd *Setét Mikó*-nak kezdtük hívni, és ez a ragadványnév megvolt még az 1950-es évek közepén is. Mikor 1959-ben újból Szamosszegen jártam, egy új: *Fekete Rigó* ragadványnévvel jelölték. Legutóbbi otltétemkor, 1965. szeptemberében, ismét a *Setét Mikó* név volt használatos az előbbivel együtt. A fönti példa esetében indokként csak az hozható fel, hogy a jelzős szerkezetű *Fekete Rigó* név éppen nyelvtani alakja miatt nem illeszkedhetett a hagyományos használati formához, s így pusztulásra volt ítélve, szemben az illeszkedésre hajlamos *Setét* illetve *Setét Mikó* névvel.

Az újabban keletkezett ragadványnevek életéről és fejlődéséről tehát azt mondhatjuk, hogy használati forma és funkció váltással, ha képesek illeszkedni a hagyományos formához, öröklődésre hajlamosak, még akkor is, ha a ragadványnév közszói jelentése már nem illik az örökösre. A szamosszegi népet ugyan is egy cseppet sem zavarja a megnevezett lénye és a ragadványnév jelentése közötti képtelenség, s fennakadás nélkül nevezi a csípőficamos *Sánta Gabi* (R3; Gergely) nagypapa és apa után az egészséges unokát is *Sánta Mikó*-nak.

Ha ezek után a régebben keletkezett ragadványnevek életéről próbálunk valamit mondani, történeti anyag és történeti megfigyelés hiánya miatt csak a fönt elmondottakra, mint analógiára hivatkozhatunk, legalábbis kialakulásuk körülményeivel kapcsolatban. Meg kell azonban mondani, hogy ez az analógia csak akkor használható teljes mértékben, ha a rokonsági viszonyra utaló — LŐRINCZE szerint b e l s ő k e l e t k e z é s ű (i. m. 76) — ragadványneveket kizárjuk belőle. Az újabban keletkezett ilyen típusú névre ugyanis csak egyetlen adat van: *Gazsi Pista* (Ú; Filep), de ez az egy példa arra utal, hogy használati forma és funkció-váltás nélkül vette fel már kialakulása pillanatában a hagyományos ragadványnév alakzatot.

Vannak azonban az öröklött ragadványneveknek is olyan sajátosságai, melyek tanulságokat szolgáltatnak: mint a z ö r ö k ö l h e t ő s é g s z a b á l y a, az e l p u s z t u l á s l e h e t ő s é g e .

Érdekessége ezeknek az öröklött ragadványneveknek, hogy örökölhetségük nemhez kötött. Az utódokra szigorúan, de mégsem kivétel nélkül, férfi ágon szállnak. Ha az apa ragadványnevet szerzett, gyerekei is megkapják azt utána, függetlenül attól, vajon fiú-e vagy lány-e a gyerek. A fiúgyerek aztán családalapítás után is viseli e ragadványnevet, és ráhagyja utódaira. A lánygye-

rek azonban csak férjhez menetelég viseli öröklött ragadványnevét, aztán elveszi férjét.

De éppen — az öröklött ragadványnevek — szívósságát igazolja az a tény, hogy női ágon is képesek tovább élni. Ilyen eset akkor fordul elő, ha a férjnek valamilyen oknál fogva nincs ragadványneve, s így a férj veszi fel felesége öröklött nevét. Jegyezzük meg azonban, hogy Szamosszezen ez ritka. Az egyetlen *Düinköü Berti* (R3; Szabó) adat kivételével nem is találtam többet.

Az örökölhetőségnek ez a megkötöttsége részben megszabja az öröklött ragadványnevek életét is. Ha ugyanis férfiágon kihal egy család, pontosabban mondva nemzetség, kihal a ragadványnev is. Az öröklött ragadványnevek kihalásának ezenkívül oka lehet még az elköltözés, vagy — ami újabban mutatkozik lehetőségnek — a megnevezettnek új névvel való jelölése. Az előbbire a *Bikás, Pici, Kusza*, ragadványneveket tudom idézni, az utóbbira viszont biztos példám nincs, mert új és öröklött név még egyszerre használatos minden adatomban: *Nunás* (R) ~ *Loksa* (Ű;); *Zudora* (R) ~ *Felleg* (Ű) stb., és nem látható, hogy valóban az öröklött név fog-e elhalni.

III. Észrevételek és tanulságok

Dolgozatom befejezése előtt szükségét látom annak, hogy néhány, a ragadványnev-vizsgálat szempontjából lényeges, de a dolgozat keretébe be nem illő észrevételemet mintegy függelékként ismertessem.

1. Munkámban több helyen hangsúlyozom, hogy a szamosszezi ragadványnevek eredetileg érzelmi tartalmat fejezhettek ki. Ezt próbálom most megerősíteni azzal a hagyományos kételemű használati forma-sajátsággal, mely a ragadványnev után kicsinyítő képzővel ellátott utónevet igényel: *Bak Józsi* (R3; Filep); *Kandós Pali* (R5; Lőrincz) stb.

A kicsinyítő képzős utónév becézésre utal, ha általában vizsgáljuk a kérdést. A szamosszezi használatban viszont nem lehet ilyen egyszerűen felfogni ezt a problémát, mert Szamosszezen nemcsak becézni tudnak a kicsinyítő képzőkkel, hanem erősfokú lekicsinylést is ki tudnak vele fejezni. Nem hagyható figyelmen kívül itt, hogy a nemzedékek közötti különbségek közé éles határvonalat kell, és lehet is e tekintetben vonni: *Miklóus* ma és régen közömbös és hivatalos forma; *Micu* ma és régen finomkodó, úrias becézés; *Miki* ma általános becéző forma; *Mikóu* ma lekicsinylő forma, de az idősebb nemzedék használatában általános becéző forma volt. Ugyanígy: *Lajos* ~ *Lajóu* ~ *Lajcsi* ~ *Laji*; *János* ~ *Janika* ~ *Jani* vagy *Jancsi* ~ *Jankóu* stb.

Ezek a történeti síkra vetített példák azt mutatják, hogy a szamosszezi kicsinyítő képzővel ellátott utónevekben két-három nemzedéken belül funkció eltolódások mutatkoznak, ami kizárttá teszi most azt, hogy a r a g a d v á n y n e v + k i c s i n y í t ő k é p z ő v e l e l l á t o t t u t ó n e v használati for-

mában csupán becézést lássuk, hanem föl kell tennünk a már többször hangoztatott általános érzelmi szerepet, hiszen a kicsinyítő képzővel ellátott utónevek sem speciális, hanem vegyes érzelmi szerepet mutatnak.

2. Néhány régiséget is megőriztek a szamosszegi ragadványnevek. Három ragadványnévről kiderült, hogy olyan eredeti közszó húzódik meg mögöttük, melyeknek közszói használatban csak alig vagy egyáltalán nem található meg már a nyoma: *Ladangos Józsi* (R; Lőrincz): harangozó volt. A *ladang* szó Szamosszegen ismeretlen, de a Szamosháti Szótárban megtalálható egy 'nagyob fajta kolomp' jelentéssel. Ha a ragadványnevek kezdeti gúnyos szerepét tekintetbe vesszük, egész világosan érzékelhetjük a névadás jellegét ez esetben.

Móúrikóú Sanyi (R2; Kiss): feltűnően, pojácasan öltözködő ember volt. Az ismeretlen szó mellett semmitmondó a magyarázat. De egészen véletlenül — néhány öreg magyarázata alapján — fölfedeztem, hogy még a század elején is *móúrikóú*-nak nevezték Szamosszegen azokat a népi-alakoskodó játékosokat, akiket jelenleg *farsangos*-oknak hívnak. Így a ragadványnév régiséget őriz.

Ugyanígy őrződött meg a régi, kalapács jelentésű *pöröly* szó is a *Pőürőüs Jóyska* (R2; Molnár) ragadványnévben. Ez a nyelvészek által jól ismert szó a községben már nem használatos, de az elnevezett első nemezedék foglalkozása (kovács mesterséget tanult) utal arra, hogy a század elején, ha ritka használatban is, de még benne volt a község szókészletében (Erre az időre esik az elnevezett inaskodása).

3. A történeti anyagok fontosságára utal az a tény, hogy két, ma már kihalt családnév ragadványnévként kimutathatóan él a falu névhasználatában. A *Goró*j ragadványnév eredetéről a hagyomány is azt tartja, hogy családnév volt. A református egyház kereszteleési-anyakönyvének következő adata: 1800. *Goroly Ádám (Ujj magyar)* ezt csak megerősíti. A *Kondor* ragadványnév eredetét viszont a hagyomány már nem ismeri, de az anyakönyvből kimutatható egy még 1771-ben élő *Kondor* családnév. Nem is sok utánajárással kiderült, hogy a mai *Kondor* ragadványnév viselői leányágon ugyan, de vérségi kapcsolatban állnak ezzel a régi családdal.

BALOGH LÁSZLÓ

Das System der Übernamen von Szamosszeg

I. Die Einwohner des Dorfes nennen einander nicht mit dem offiziellen, sondern mit dem hier als *csufolónéiv* (Spottnamen) bezeichneten Übernamen. Von Angesicht zu Angesicht wird dieser nur als notwendige Unterscheidung oder aber mit ausgesprochen beleidigender Absicht verwendet. Sonst gilt der Gebrauch dieser Namen als Zeichen von Ungezogenheit und schlechten Manieren.

II. Historisch gesehen lassen sich Übernamen alter und neuer Herkunft unterscheiden; für beide Gruppen ist aber charakteristisch, daß ihre Rolle als Folge der Verwendungsweise erscheint:

1. Selbständig gebrauchte Namen: *Adoma, Loska, Négerke* usw. In ihnen herrscht immer der Gefühlsinhalt vor. Sie haben einen lieb-kosenden oder spöttischen Sinn.

2. Übername + Koseform des Vornamens: *Cici Sanyi, Gépes Laci, Kanálos Pali* usw. Diese Gruppe stellt einen allgemeinen und traditionellen Typ dar. Ihre Rolle wird durch die Absicht der Namengebung bestimmt. Kennzeichnend für sie ist die Erbllichkeit.

3. Übername + Familienname + Vorname (nicht in Koseform): *Pogán Dénes Antál, Sváf Filep János, Zsiros Kóusa László* usw. Diese und ähnliche Formen dienen zur Auszeichnung, die sich aus der ehemaligen Achtung vor dem Vermögen erklärt.

4. Übername + Familienname + Vorname in Koseform: *Ádzs Bodó Józsi, Taplózs Gergé Bertti* usw. In diesem Typ überwiegt — bei neutralem Gefühlsgehalt — die unterscheidende Funktion.

5. Übername + Familienname: *Gyilkos Bodó, Kampaluc Gergejek* usw. Sie drücken eine Geringschätzung wegen der Herkunft aus. Sie werden im allgemeinen auf Familien bezogen und können daher auch als Standsnamen betrachtet werden.

Als Gattungsnamen mit Bedeutungsinhalt verweisen sie auf einen Beruf, körperliche oder seelische Eigenschaften, Ereignisse, Ähnlichkeit, Lieblingsausdrücke und Verwandtschaftsverhältnisse.

Als Übernamen werden im allgemeinen Substantive oder Adjektive mit konkreter Bedeutung gebraucht. Handelt es sich um Ableitungen, so erscheinen die Wörter mit Kosesuffixen: *Cici, Papó, Husu* usw. oder mit dem Suffix -s (=versehen mit etwas): *Dongás, Fulánkos* usw.

Die Entstehung der neuerdings (1960—62) aufgekommenen Übernamen läßt sich auf gesellschaftliche Gründe, auf die Befreiung von den mit Vermögensverhältnissen verbundenen Vorurteilen zurückführen, die seit der Kollektivierung im Schwinden begriffen sind. Diese neuen Übernamen kommen selbständig vor, haben einen starken Gefühlsinhalt und sind in einem engen Kreis bekannt. Durch die Erweiterung des Verwendungsbereiches nehmen sie die Form Übername + Vorname in Koseform an, wobei ihr Gefühlsinhalt abgeschwächt wird: *Setét* hat einen spöttischen Inhalt und einen engen Verwendungsbereich; *Setét Mikó* besitzt eine unterscheidende Funktion, der Betreffende ist im ganzen Dorf bekannt usw. Damit passen sie sich der Tradition an und können erblich werden.

III. In den Übernamen sind längst ausgestorbene Gattungsnamen bewahrt: *Ladangos* < *ladang* 'kolomp' (Kuhglocke).

In anderen Fällen ist durch die weibliche Linie der Name längst ausgestorbener Familien erhaltengeblieben, so ist zum Beispiel im Übernamen *Kondor Szabóy Guszti* der Name der 1771 ausgestorbenen Familie *Kondor* aufbewahrt.

L. BALOGH

Nyíregyháza

1. Nyíregyháza járási jogú város, Szabolcs-Szatmár megye székhelye, a Nyírség gazdasági, kulturális és forgalmi központja. Lakosainak száma 56 900 (ÜMLex. V, 232).

2. A város neve az ún. beszédes földrajzi nevek közé tartozik, az összetétel elemei könnyen szétválaszthatók és értelmezhetők. Nyíregyháza történetírói mindnyájan ezt a kézenfekvő etimológiát választották: *Nyír* 'Nyírség' + *-egyház* 'templom' + *-a* birtokos személyrag (LUKÁCS ÖDÖN, Nyíregyháza szabad, kiváltásáigolt város története. Nyíregyháza, 1886. 33; LEFFLER SAMU: Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. BOROVSKY SAMU. Budapest, 1900. 86; SZOHOR PÁL, Nyíregyháza az örökváltás századik évében. Nyíregyháza, 1924. 173; MÉREY FERENC: Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Szerk. HUNEK EMIL. Budapest, 1931. 16 és KISS LAJOS, A nyíregyházi erdő: Kny. a Debreceni Szemle 1932. évf. 10—12. számából. 4). Ez a magyarázat még napjainkban is elterjedt, legutóbb DIENES ISTVÁN elevenítette föl (Szabolcs-szatmári útikalauz. Szerk. BALOGH ISTVÁN. Nyíregyháza, 1965. 2. sz. térképmelléklet). A *Nyír* 'Nyírség' jelentésére vannak adataink a régiségből (pl. 1219: de villa Pauli *de Nyr*: VárReg. 228; 1319: *in Nyr*: KállayLevt. I, 29; 1335: *in districtu Nyr*: AnjouOkmt. III, 130. stb.) és a mai népnyelvből egyaránt, de irodalmi példát is idézhetünk. Lúdas Matyi emlékezetes tetteinek színhelyét így határozta meg Fazekas Mihály: Hajdann egy falubann, a *Nyírenn*-é, vagy az Erdő-// Hátonn, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszemben, . . . (Magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és reformkorszak irodalmából. Budapest, 1952. I, 543). A CzF. is ismeri a szónak ezt a jelentését: *Nyír* (2) Szabolcs vármegye egyik vidéke; másképp *Nyírség* (IV, 936). Mai népnyelvi használatára borsodi megfigyelésemet említhetem: a borsodiak is a *Nyír*-be mennek almáért, krumpliért, és ilyenkor a *nyíri* vonattal utaznak.

A névadás megmagyarázására a történetírók elmondják, hogy a település már első királyaink idején a környék kiemelkedő helysége lehetett, s Szent István méltónak találhatta arra, hogy „a Nyírnek s a benne fekvő falvaknak egyháza” legyen, vagyis a környező tíz község „egyházi életének központjává emel-

je” (vö. LUKÁCS i. m. 33; LEFFLER i.h. 86; KISS i. h. 4). Mások óvatosabban vélekednek. SZOHOR PÁL pl. annyit még kijelent, hogy „A helységnév második fele pedig onnan vette eredetét, hogy városunk a *Nyírség egyháza* volt” (i.m. 173), s „mindenesetre alkalmasnak találtatott arra, hogy a nyírségi *tízhelység* [!] egyháza ide helyeztessék” (i.m. 174), de azt is beismeri, hogy „E téren inkább a sejtelen vezet bennünket, mint írott okmányok” (i.m. 173). MÉREY FERENC határozottabban fogalmaz: „...nem állítjuk azt, hogy Nyíregyháza már első szent királyunk idejében fennállott [,] és már akkor a Nyírség tíz falujának központja volt, ...” (i.h. 16), de lehetőségként fönntartja elődei magyarázatát is.

A magyarázat gyengéjére NYÁRÁDY MIHÁLY mutatott rá először (A Nyíregyháza név eredete: Szabolcsi Szemle IX, 154. jegyz.). A Nyírségen tíznél sokkal több település volt már első királyunk idején, így más egyházas helynek is kellett lennie. Más szavakkal: a *N y í r s é g n e k* több *e g y h á z a* is volt, a Nyíregyháza név tehát nem láthatta el az identifikálás funkcióját. Másrészt a helység a borsvai várispánság szélén feküdt, nem volt központi hely, márpedig az egyházasnak kiszemelt község valószínűleg földrajzi központja is volt a hozzá tartozó kilenc falunak. A történetírók tévedését az okozta, hogy elsiklottak a földrajzi név első, a tatárjárás előtti említése fölött, s *k é s ő b b i* említések *m a i* jelentéstartalmát vetítették vissza I. István idejére.

3. 1942-ben egy új, az előbbieknél merőben ellentmondó elmélet keletkezett a város nevének magyarázására (NYÁRÁDY i.h. 148—158), amely — nyilván a megjelenés félreeső volta miatt — elkerülte nyelvészeink figyelmét. Az elmélet nemrégiben újból felbukkant: a Kelet-Magyarország című szabolcsi napilap 1965. szeptember 5-i számában O[RDAS] I[IÁN] „Nyr” aszója (Városnevünk eredetéről) címmel cikket közöl, s abban a tudomány által elfogadottként ismerteti a NYÁRÁDY-féle hipotézist.

Cikke elején NYÁRÁDY a Nyíregyházán átfolyó kis patakkal foglalkozik, annak próbál egy elméletébe illő nevet konstruálni. Ezt pedig a mai Érpatak község régi *Hugyaj* nevében találja meg, a patak ugyanis ott folyik el a község mellett. Az 1329-es *Hugey*, az 1332—37-es *Huge* és az 1457-es *Hwgyay* (vö. CSÁNKI, 516) névalakokat *hug* (högy) és *hwg* (hügy; NYÁRÁDY olvasatai! — MA.) szótövekre és *-e ~ -ly* kicsinyítő képzőkre bontja. A „szó elején álló *h* jegyet el is lehet hanyagolnunk”, és a megmaradt *ug ~ wg* szóban a ’forrás’ jelentésű *ügy ~ igy* szót ismerhetjük fel — vallja a szerző. A szókezdő *h*-nak ez a fajta elsikkasztása meglepő, hiszen a község nevét ma is *Hugyaj*-nak ejtik a szabolcsiak, az *ügy*-nek pedig sem *ugy*, sem *hugy* ejtésű változatát nem tudjuk kimutatni. A felhozott analógia sem győz meg (*Huihel ~ Újhely*), hiszen a *Huihel* *h*-ja nyilván hangérték nélküli jel. A patak nevének ilyen rekonstruálására azért van szüksége a szerzőnek, mert ebből magyarázza a helységnév régi változatait és a mai nevet.

A pápai tizedjegyzékekben a mai Nyíregyháza neve *Rir* és *Nyr* alakban fordul elő (ORTVAY TIVADAR, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század

elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I/1, 185. — NYÁRÁDY hivatkozása i.h. 152). NYÁRÁDY az első formát is (amelynek szókezdő *r* je nyilván tollhiba!) teljesértékű változatnak tartja, és *ri* 'rév' + *r* kicsinyítő képző elemekre bontja. Aki ismeri a nyíregyháziak mai *Ér* folyóját, meghökkentőnek találja ezt a magyarázatot. NYÁRÁDY maga is elmondja, hogy a patakocska aszályos időben teljesen kiszáradt (i.h. 157), ma is átlépheti a gyerek is. Ha szükség volt rá, az első letelepülők a révnél alkalmasabb módot is találhattak az „átkelésre”. A hol kiszáradó, hol alig csörgedező erecskének nem lehetett olyan nagy jelentősége az első letelepülők életében, hogy erről nevezzék el helységüket. A másik névformát úgy magyarázza, hogy ez a folyócska időnként elmocsarasította a vidéket, s ezt a mocsarat (palus) jelenti a *nyír*. A *Rir* és *Nyr* egymás mellett élése ingadozó névhasználatra, elnevezési zavarokra mutat (i.h. 153).

A városnév második tagja, az *egyház*, véleménye szerint jelentéstanilag összefügg az előtaggal. Ezt ő is — helyesen — összetételnek tartja, de az összetétel elemeiben az általánosan elfogadott etimológiáktól eltérően az *igy* ~ *ügy* 'forrás' és az *aszó* szót ismeri fel: „A városnév második tagjának, az *igyház*-nak vagy *egyház*-nak ezért az *igy aszó*, vagy *igy assza*, vagy teljes pontossággal — az *Igy folyó assza* jelentést tulajdonítjuk” (i.h. 157). Bizonyítékul a *Nyírigyháza* [!] népi névformát idézi. A városnév hasonló szabolcsi ejtésére mások is felfigyeltek már. Köztudomású, hogy az *egyház* 'templom' jelentésű összetett szó előtagja a kihalt *igy* ~ *egy* 'szent' szóval azonos, és ennek számos származéka kimutatható. Ellene mond a szélesebb körben elfogadott etimológiának (< tör. **idgü*: EtSz., SzófSz. stb. — De: BALÁZS J.: ALH. VI, 145—69 és K. PALLÓ: ALH. XI, 163—7), hogy a régiségben mindig *gy*-vel fordul elő. ZOLNAI GYULA mutat rá először (MNY. XXXIX, 243—4), hogy [ha helyes a törökben kikövetkeztetett előzmény] a szónak eredetibb *i*-vel és *gy* helyett *d*-vel való ejtése ma is megvan Nyíregyháza népies nevében: *Nyíridháza* [!]. Ugyanakkor irodalmi adatot is idéz: „a *nyíridházi* hetivásáron”. Ezek a szavak egy nyírségi paraszt beszédében fordultak elő (MÓRICZ ZSIGMOND, A kárpáti vihar 30. — ZOLNAI hivatkozása!). Földrajzinév-gyűjtés közben magam is többször hallottam a városnév hasonló ejtését: „A *düllő levág jobbra a cigányoknak, azud* [=azután] *bára kanyarodik. Megy a korhány alatt, osz kigyön az Iğet-hegynél. Ez vóut riğen a nyiritházi 'ut!* A *Pince-rétet meg a Gecsét kerülte ki jère.*” Nyirbogdány. Itt említem meg, hogy KERTÉSZ JÁNOS és FOLLAJTÁR ERNŐ szerint a városnév a XVI. és XVII. századi összeírásokban többször *Nyeredháza* alakban fordul elő (DIENES ISTVÁN szerk.: Szabolcs vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. 349). Ezek az adatok nem támogatják NYÁRÁDY véleményét.

Összegezve: NYÁRÁDY szerint a településnek e g y s z e r r e n é g y neve volt (i.h. 153): első a pápai tizedjegyzékekben szereplő *Rir*; ugyancsak itt fordul elő a *Nyr*; harmadiknak minden alap nélkül az *Ihaaz*-t említi (vö. ÁUO. X, 432: lokalizálásához az oklevélben egyetlen egy támpont sincs, Nyíregyházával való azonosítása teljesen önkényes, valószínűtlen), s ezt ugyancsak *igy* és *aszó*

elemekre bontja; végül a negyedik a *Nyregghaz* név, amely 1326-ban bukkan fel először (vö. KARÁCSONYI JÁNOS, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II, 19. — Idézi NYÁRÁDY i.h. 151).

4. A pápai tizedjegyzékből vett két adat nem tekinthető perdöntőnek. Az elsőként említett *Rir* kétségkívül tollhiba (de idetartozását sem bizonyítja semmi!). A város nevének megfejtésekor el kell tekintenünk a második névalaktól is (*Nyr*) a következők miatt: LUKÁCS ÖDÖN szerint a település neve *ecclesia de Nir* (és *Nyr*) alakkal fordul elő a tizedjegyzékekben (i.m. 35. — a többi monográfia-író is határozottan vallja: SZOHOR i.m. 174; MÉREY i.h. 16), s ez nem más, mint a Nyíregyháza név latinos visszaadása. NYÁRÁDY rámutat, hogy az Ortvay-féle kiadásban csak a pusztá *Nyr* (és *Rir*) szerepel, az *eccl. de* nélkül (i.h. 152), holott a többi ilyen végű helységnevünk ugyanott teljes formájában található (pl. *Hegesegghaz*, *Alba Ecclesia* = Fehéregyház). Ámde LUKÁCS nem használhatta forrásként ORTVAY munkáját műve megírásakor, hiszen könyve korábban jelent meg az ORTVAYÉNÁL. A kérdésre tehát csak az eredeti tizedjegyzék adhatna megnyugtató választ.

A *nyír* 'vizenyős, mocsaras rét' értelmezése (vö. MUNKÁCSI, Ethnogr. IV, 283; NyK. XLVII, 457) valószínűleg hibás: ilyen jelentésű *nyírt* nem tudunk kimutatni (vö. MUSZ.; BEKE Ö.: *Nyr*. LXIV, 16; SzófSz.; BÁRCZI, MSzók². 12, 153 stb.).

A település nevének legkorábbi említései a következők: 1219: de *Nyr* (VárReg. 229, 235, — vö. LUKÁCS i.m. 33; LEFFLER i.h. 86; SZOHOR i.m. 180; GYÖRFFY ISTVÁN, Nyíregyháza és Debrecen településformája 6); 1222: *Nyr* (VárReg. 276); 1326: *Nyregghaz* (KARÁCSONYI i.m. II, 19 — vö. NYÁRÁDY i.h. 151; DIENES i.h.); 1343: *Nyryghaz* (KállayLevt. I, 161); 1347: *Nyregghaz* (uo. I, 200); 1352: *Nyregghaz* (uo. II, 12); 1356: *Nyregghaz*, *Nyereghaz* (uo. II, 39); 1378: *Nyryegghaz* (uo. II, 180); 1379: *Nyregghaz* (uo. II, 185); 1380: *Nyereghaz* (uo. II, 198); 1399: in possessione *Nyregghaz* (ZsigmOklt. I, 664); 1412: de *Nyregghaz* (ZichyOkmt. VI, 192) stb. Ezek az adatok annyit feltétlenül bizonyítanak, hogy az *egyház* szóhoz semmi köze az *ügyaszonak*. A város korabeli nevében következetesen szerepel a *h* betű. Ha csak egy-két példában találnánk meg, akkor gondolhatnánk egyéni írássajátságra, vagy vehetnénk hangérték nélküli jelnek. Ez a következetesség azonban arra mutat, hogy ejtett hangot jelölt. Az *aszó* írása is csaknem következetes az ómagyar korban: a sorból kilógó egyetlen *hozo* (vö. OklSz., EtSz.) *h*-ja egyéni írássajátságra mutat. Azon is érdemes lenne elgondolkodni, hogy az 1259/1364-es *werezhozo* *h*-ja az *ozó*hoz tartozik-e vagy a megelőző mássalhangzóhoz. A történeti adatok szerint a város régi nevében még nem szerepelt a mai *-a* birtokos személyrag. A *hazzal* állítsuk szembe az *aszó* korabeli előfordulásait! 1055: *azah*, *azaa* (BÁRCZI, TihAl. 33; uő, Htört². 45), 1256: *Humurozou* (OklSz.), 1265: *Worreozowelgy* (OklSz.), 1271: *Keueozou* (PAIS: MNy. VIII, 395), 1300: *Medyezzou* (KárolyiOkmt. I, 29), 1335: *Azow* (uo. I, 111), 1438: *Huzzwazo*, *Huzywaza* (uo. II, 210), 1443: *Hwsywazo* (uo. II,

234), 1529: *Azzwpathak* (uo. III, 179) stb. stb. Az *aszó* végén — az első előfordulástól eltekintve — minden esetben magánhangzót találunk. Az 1055-ös *azah* az előzmény: a végén lévő γ hangértékű *h* később vokalizálódott, diftongust alkotott a megelőző magánhangzóval (vö. BÁRCZI, Htört². 97), sőt ezt a kettőshangzót okleveleink 1095-től (*Qumloozou*: OklSz.) általában jelölik is! Az *aszónak az* vagy *haz* alakja ismeretlen.

5. A tájegység (vö. HORPÁCSI ILLÉS: MNy. XLIX, 50; BALÁZS JÁNOS: MNy. XLIX, 58; BORSY ZOLTÁN, A Nyírség természeti földrajza. Budapest, 1961. 9) és — véleményem szerint — a település nevének megalkotásakor a növényzet volt a névadó, s ezt a történeti növényföldrajz bizonyosságán kívül igazolják a földrajzi nevek is. Egy 1471-ben keletkezett határjárási jegyzőkönyv *Nyireshegy* nevet említ Nyíregyháza határában, Oroson pedig *Nyirestelek* név bukkan fel ugyanekkor (SZOHOR i.m. 183). KISS LAJOS véleménye szerint a mai nyíregyházi). erdőben a tölgy, a nyár és a *nyír* volt a legfontosabb erdőalkotó fa (i.h. 18). Nyírbogdányi gyűjteményemből a *Nyírjest* említhetem, amely 1738-ban *nyirjes hegyénél* szerkezetben fordul elő (NyÁL. Fasc. 39: 369). A baktalórántházi járás teljes szinkrón névanyagát tartalmazó gyűjteményemben is több községből van *Nyírjes* vagy *Nyires* földrajzi név. Másrészt a *nyírf*a (*Betula*) a talaj szempontjából közömbös, igénytelen, semmi okunk feltenni, hogy éppen ezen a területen nem volt őshonos. Tudjuk, hogy a természeti földrajzi nevek csoportjában ősi típus az egyes számú növény-, fa-, bokornevek gyűjtő értelemben való használata ('erdő, liget, bozót'): „e közszoí jelentésből ugyanis erdő, liget stb. földrajzi neve keletkezhettek, s ebből víznév vagy t e l e p ü l é s n é v [én ritkítottam! — MA.] fejlődhet” (BÁRCZI, MSzók². 153). A város eredeti *Nyír* neve is így keletkezhetett: *Nyír* 'Betula' → 'nyírfával benőtt terület' → 'településnév'.

Végül felelnem kell egy föltehető kérdésre: hogyan és miért változott a település korábbi *Nyír* neve *Nyíregyházára*? Mivel a földrajzi név fejlődése településtörténeti mozzanatokra is utal, választ kaphatunk MÉREY FERENC-nek arra a kérdésére is, hogy „miképen élhette túl a tatárjárás pusztításait a mi Nyírfalunk...” (i.h. 16).

Korábban elmondtam: NYÁRÁDYval egyetértve nem tartom valószínűnek, hogy I. István rendeletére itt építették fel a nyírségi tíz falu közös egyházát. A XIII. század elejére azonban az egyházas helyek megszaporodtak, semmi okunk sincs azt mondani, hogy a településnek még ekkor sem volt temploma. Mégsem a templom fölépítése adott okot a névváltoztatásra!

GYÖRFFY GYÖRGY és MAKKA LÁSZLÓ mutattak rá egy jelenségre, arra, hogy az *-egyház*, *-egyháza* utótagnak a középkorban 'puszta' volt a jelentése (vö. GYÖRFFY: NévT Vizsg. 34). A tatárjárás alatt elpusztult és újból meg nem szállt falvak helyét csak a romos egyház hirdette. Ezzel magyarázható, hogy akkor kapja a falu neve az *-egyház*, *-egyháza* utótagot, amikor pusztává válik. GYÖRFFY példái: 1208/1395: *Bucchid* — 1341-ben *Bukedeghaza* lakatlan

puszta; 1232: *Scer* — ma is puszta Gyula mellett *Szeregyháza* néven; *Nadány* — 1245/1247: *ecclesiam vacuum Nadany nomine*; *Keve* — 1261/1271: *Keueeghaz* (NévtVizsg. 34). Erősítheti ezt a véleményt egy 1355-ös adat: *Terre Pusta Ighaz nuncupate* (AnjouOkmt. VI, 300; OklSz.), sőt valószínűleg hasonlóképpen alakulhatott a Hevesújvár megyei *Kér* (ma Kenderes, Heves m.) sorsa (bár még 1352-ben is *Keer*: KárolyiOkmt. I, 205, 206). 1399-ben *Kereghaz* (KárolyiOkmt. I, 502), 1407-ben *Keereghaz* (uo. I, 542) néven említik. A sorba beillik Nyíregyháza nevének alakulása is: a tatárjárás előtt *Nyír*, utána *Nyíregyház* ~ *Nyíregyháza* alakban fordul elő következetesen. DIENES ISTVÁN is említi (i.h.), hogy a helység korábbi *Nyír* neve a tatárjárás után változott meg, de a névváltozásnak — úgy látszik — nem tulajdonít jelentőséget, hanem elfogadja a 'Nyírség egyháza' etimológiát. Ezzel ellentmondásba keveredik: ha a helységnek korábban *Nyír* volt a neve, milyen alapon kereshetjük az új *Nyíregyháza* névben a 'Nyírség' jelentésű *Nyír* szót?

A főnti példák analógiája alapján úgy vélem, hogy a tatárjáráskor vagy közvetlenül utána elpusztult a kis település, s emlékét csak a romos egyház hirdette. Így lett a *Nyír* nevű faluból *Nyíregyház* ~ *Nyíregyháza*.

MEZŐ ANDRÁS

Nyíregyháza

Nyíregyháza ist eine bedeutende Stadt von Ungarn; sie ist die Hauptstadt des Komitats Szabolcs-Szatmár.

Die Geschichtsschreiber erklärten die Entstehung des Stadtnamens mit der Verordnung des Königs Stephans I., nach der alle 10 Dörfer sich eine Kirche bauen lassen sollten. Sie gliederten also den Namen in die Elemente *Nyír* 'Region Nyírség' + *-egyháza* 'ihre Kirche'. Im Gegensatz dazu war M. NYÁRÁDY der Meinung, dass der Stadtnamen aus den Elementen *Nyír* 'wässerige, moorige Wiese' + *-ügy-* 'Quelle, Fluss' + *-aszó* 'Tal' besteht.

Beide Etymologien sind falsch. Der heutige Name der Stadt ist nach dem Tatarensturm entstanden: das frühere Dorf *Nyír* ('Birke' → 'Birkenwald' → 'Siedlungsname') ist im Jahre 1241 zerstört worden, und dann hat es die Nachsilbe *egyháza* 'Kirchenruine eines verödeten Dorfes' (GY. GYÖRFFY: NévtVizsg. 34) bekommen.

A. MEZŐ

Ismertetések, bírálatok

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények IV-VIII. (1957—9)

A Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének magyar nyelvű folyóiratát (I—III) már egyszer ismertettük évkönyvünk hasábjain (MNyj. VII, 150—4). Az azóta megjelent kötetek ismét számos értékes közleménnyel járultak hozzá a magyar és az általános nyelvészet gazdagításához.

Mostani ismertetésünk az előbbihez hasonlóan erősen egyoldalú lesz, mert egyrészt csakis a folyóirat nyelvészeti anyagával foglalkozunk, másrészt pedig még a nyelvészeti tárgyú cikkek közül is elősorban a nyelvjárási tanulmányokat és névtani dolgozatokat vesszük szemügyre. Ismertetésünk így is inkább felsorolásszerűnek ígérkezik, inkább azt próbáljuk bemutatni, milyen nyelvészeti kérdések foglalkoztatják leginkább a Román Népköztársaságban működő magyar nyelvészeket. Örömmel vehetjük tudomásul, hogy az olyan nagynevű és széles körben ismert tudósok mellett, mint Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Kelemen Béla, a „középgárda” is szépen fejlődik. Szabó Zoltán és Vámszer Márta egyre nagyobb igényű közleményekkel jelentkeznek. Értékes utánpótlást jelentenek, és szép eredményekre jogosítanak a fiatalok is, mint ez Murádin László, Vő István, Kovács Júlia, Zsemlyei János és mások írásaiból kitetszik. Öröndetes jelenség, hogy a folyóirat nemzetközi szemlélete egyre tágul: a román, magyar és szovjet nyelvtudomány eredményein belül már egyes fontosabb nyugati művek ismertetésére is sor kerülhetett.

Az általános nyelvészet úgy látszik KELEMEN BÉLA legfőbb szakterülete. Egyrészt az újabb nyelvészeti irányokat ismerteti. (A strukturalista nyelvészet amerikai változata V; A matematikai nyelvtudomány néhány kérdése VII), másrészt a szocialista fejlődés folytán rohamosan bővülő szókincs nyelvészeti kérdéseivel foglalkozik (Társadalomfejlődés és nyelv VII). A moldvai csángó nyelvjáráásokban mutatja be a kétnyelvűség nyelvi hatásait MÁRTON GYULA (Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez IV).

A nyelvtörténet és a szófejtés területén elsősorban SZABÓ T. ATTILA cikkeit

kell kiemelnünk. A tőle megszokott mélységgel és alapossággal, gazdag nyelvtörténeti és összehasonlító háttérrel tárgyalja egy-egy szócsoporthoz vagy szó eredetét, fejlődését. „A magyar felező számnevek, és ami mögötte lehet” (IV) cikkében a *másfél, harmadfél, ötödfél* stb. típusú számneveink kialakulását magyarázza meg elfogadható módon. A finnugor és indoeurópai nyelvek egy részében is ismeretes ez a számolási mód. A szerző úgy magyarázza kialakulását, hogy — legalábbis a finnugor nyelvekben, ahol a páros testrészek közül az egyiket *fél-kéz, félszem* néven nevezik — az egész számot a páros kéz felemelésével mutatták, az ehhez járuló utolsó felet pedig félkezük felemelésével. Így tehát az *ötödfél* bemutatása négyszer páros kézmutatással járt, de az *ötöd(ik)* csak *fél(kéz)* volt. E cikkében szépen mutatja be, hogy a konkrét nyelvi anyagból kiindulva a lélektan és néprajz területét is igénybe véve hogyan lehet eljutni általános nyelvészeti eredményre: a nyelv és gondolkodás dialektikus egységére. Egy másik mintaszerű cikkében (Szótörténeti észrevételek a *kaláka* [*< r. clacā*] kölcsönszó életéhez VI) a magyar *kaláka* szó történetének, elterjedésének, eredetének kérdésével és gazdasági- társadalomtörténeti háttérével foglalkozik. Ugyanő közöl XVI. századi nyelvemlékeket (VI), valamint további adalékokat a *felelin* típusú igealakokhoz (VIII). Egy tanuvallatás jegyzőkönyvén mutatja be PAPP LÁSZLÓ a XVI. századi nyelvemlékek helyhez kötésének nyelvi és nyelven kívüli kérdéseit (VII). Gazdag nyelvtörténeti és nyelvjárási anyagon igazolja GÁLFFY MÓZES a *padló* és *padlás* szavak jelentésfejlődését és egymáshoz való viszonyát. B. GERGELY PIROSKA a *pihe ~ pehely* hangfestő szó nyelvtörténeti és nyelvjárási adatait állítja össze a szó eredeztetésének igazolására (VII).

Természetszerűleg nagy helyet foglal el a folyóiratban a román nyelv hatása az erdélyi magyar nyelvjárásokra. Ide vonatkozó cikkek a következők: SZABÓ T. ATTILA: Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában (IV); ide tartozik részben a már említett *kaláka* szóról szóló cikke is (VI); egy beszámolója a magyar nyelv régi román jövevényszavairól folyó munkálatról (V); MÁRTON GYULA: Román kölcsönszók a Fekete-körös völgye magyar tájszólásában (VI); Újabb adatok a román-magyar szövegyítés kölcsönzéséhez (VII); nyelvjárási román jövevényszakakat közöl MURÁDIN LÁSZLÓ (IV, V), B. KOVÁCS JÚLIA (VII) és KÓSA FERENC (VIII). A román nyelv magyar elemeivel foglalkozó közeleménnyel nem találkoztam.

A köznyelvvel, stilisztikával valamint az irodalmi nyelv elvi és néhány részletkérdésével foglalkozó cikkek közül a következőket említhetjük: J. NAGY MÁRIA: Szemlér Ferenc felszabadulás utáni költészetének metaforái (V); GÁLFFY MÓZES: A másodlagos árnyalatú jelzői mellékmondatok kérdéséhez (V); SZABÓ ZOLTÁN: Megjegyzések az irodalmi nyelv fogalmának vitás kérdéseiről (VI) valamint „Petőfi és Arany népi realizmusának főbb stílusjegyeiről” (VIII); BALOGH DEZSŐ: A „mai nyelv” fogalmáról (VII); KELEMEN BÉLA: A *kompót* és *befőtt* jelentés-megoszlása (VIII); V. SZENDREI JÚLIA: Báróczi Sándor stílusának fő jegyei (VIII); BARTHA JÁNOS: Az orális stílusról (VIII).

Örvendetes módon megjelentek az első három kötetben hiányolt névtani dolgozatok. Mindezek személynevekkel foglalkoznak. CSÁK LÁSZLÓ (VI) Méra keresztnéveit állította össze (1818—1960). Eredményei azt mutatják, hogy ebben a községben (valószínűleg másutt is) eléggé szegényes a használt keresztnévek száma. A majdnem másfél évszázad alatt 33 férfi- és 31 női név fordul elő, de ezek közül igen sok csak egy-kétszer. Az egész időszak alatt eleven férfinevek a következők: *János, György, István, András, Ferenc, József, Márton*. Elavulóban van az egykor népszerű *Mihály*, feltörőben a régen csak szórványosan előforduló *Sándor*. A női nevek közül mindössze három eleven: az *Erzsébet, Anna* és *Katalin*. Az *Ilona* elavulóban van, a *Sára* el is avult a századfordulón, a *Rozália* kezd divatba jönni. Az egész korszakon át tengődve él a *Mária*. Egyes családokban bizonyos nevek hagyományossá lesznek. — Ragadványneveket közöl DEMES GABRIELLA (IV) és KOC SIS ISTVÁN (VIII). Egy becenév-típust vizsgál B. GERGELY PIROSKA (VI). A Kalotaszegen él részben megkülönböztető névként, részben becéző keresztnévként a *Bancsi, Parci~Parca* és a *Tata*. Ahol becéző keresztnévek, ott a *Jancsi, Marci* és *Kata* változatai. Az első kettő ikerítődéssel jöhetett létre, a *Tata* pedig a *Kata* gyermeknyelvi ejtéséből. KÁSLER MÁRIA a dévai csángó becenevekről számol be (VIII).

Az öt évfolyam leggazdagabb termése a nyelvjáráskutatás területéről való. Főleg a hangtanról és az igeragozásról találunk terjedelmese és alapos, értékes tanulmányokat, mint MÁRTON GYULA: Az *a*-zás állapota a Fekete-Körös völgyében (VI). Gazdag anyagon alapuló dolgozatából kiderül, hogy az *a*-zásnak ezen a talán legnyugatibb előfordulási területén a jelenség a legerősebb Tárkányban, majd Remetén. Jánosfalván és még inkább Gyantán hangsúlyos szótagban alig, hangsúlytalanban is jóval gyengébben van képviselve. Értékes megfigyelésekkel bővíti ismereteinket TEISZLER PÁL dolgozata (Észrevételek a szamosháti nyelvjárás hangrendszeréhez VI). A Szamosháton végzett nyelvatlaszgyűjtésből kiderült, (mint ezt hazai gyűjtőink is észrevették), hogy Csűrű hangjelölése egységesítésre törekedett, és hangtani variánsokat nem vett figyelembe. A szerző az *e — é, a — á* magánhangzók, valamint a *t, d* és *l* mássalhangzók hangképzési sajátosságaira és variánsaira hívja föl a figyelmet. Gazdag anyagon és jól szemléltető térképeken mutatja be VÁMSZER MÁRTA a háromszéki zárt *o*-zást (V). Ez a jelenség szinte az egész területen igen erős *á* utáni helyzetben (*lábo*), *á* előtt (*modár*) csak Kézdivásárhelytől északra, Zágonban és Szarazajtán. Ugyanitt erősen jelentkezik hangsúlytalan helyzetben, szótőben, toldalékokban és toldalékok előtt egyaránt. Jóval ritkább a zártabb ejtés hangsúlytalan helyzetben és *l* előtt. A zártabb ejtett hang rendszerint *ø*, de lehet *ø*, sőt tiszta *o* is. A kérdés történeti hátterét világítja meg SZABÓ ZOLTÁN (IV). Meggyőzően bizonyítja, hogy az *o*-zás megőrzött régiség, az *ø, ø* variánsok pedig átmeneti fokok a nyíltabbá válás felé. Nagyon értékes tájékoztatást kapunk a moldvai csángó nyelvjárás hangrendszeréről GÁLFFY MÓZES két dolgozatában (VIII). Kár, hogy a fonéma-rendszert ill. rendszereket nem mutatja be. A fonetikailag nagyon gaz-

dag anyagból azonban jó képet kapunk, és a legfontosabb hangtani jelenségekről (pl. *e*-zés, palatalizáció, az *ly* megléte, „sziszegés” stb.), és ezek földrajzi elterjedéséről az ügyesen megválasztott néhány térkép bizonyos fokig már most is eligazít. Egy kisebb dolgozata szól a hátrább képzett *t* hangról (IV).

Az igeragozásra vonatkozó tanulmányok VÁMSZER MÁRTA írásai: Az ikes igeragozás állapota a kalotaszegi nyelvjárásban (VI), Az *ira* igealak a kalotaszegi nyelvjárásban (VIII) és egy kisebb dolgozata a jövő idő kifejezési módjairól a Kalotaszegen (VII). A három dolgozathiból kiderül, hogy az ikes ragozás a Kalotaszegen az *eszik*, *iszik* igében tartja magát leginkább, valamivel kevésbé az *alszik*, *fekszik* típusban, de a változatlan tövű igékben már igen erős a bomlás. Az *ira* igealak főleg a közelmúltat fejezi ki. A jövő idő kifejezésére az *irni fog* alak elég gyakori.

Az elkészült és készülő nyelvatlasz-munkákról tájékoztat SZABÓ T. ATTILA (Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének a felén túl — VII) és SZABÓ —GÁLFFY— MÁRTON (Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről — VII). Mindkét írás izgalmas, érdekes olvasmány, és megdobogtatja a nyelvatlaszgyűjtő szívét. Őszinte írások, amelyek bátran előadják nehézségeiket, vívódásaikat, tévedéseiket. Mindenki, aki ilyen munkában részt vett, megérti a nehézségeket, és igazán a legőszintébb szerencsekívánatait fejezheti ki, hogy önfeláldozó munkájukat siker koronázta. A moldvai csángó nyelvatlasz nyomdára készen áll. Reméljük, hogy azóta a nyomdai munkák meg is indultak már. A ritkább kutatópontú (132) nyelvatlasz, amely felöleli a Román Népköztársaságban lakó magyarlakta területet, szintén túl van a gyűjtőmunka felén, sőt — mire e sorok megjelennek — talán egészen is.

Számos kisebb cikk, adatközlés dialektológiai jellegű. Tájszókát közöl MURADIN LÁSZLÓ (IV, VI, VII, VIII), CSÁK LÁSZLÓ (IV), ZSEMLYEI JÁNOS (IV), BALOGH ÖDÖN (V), VÖÖ ISTVÁN (VII), KOVÁCS JÚLIA (VIII), mesterségszókát és leírást KOVÁCS JÚLIA (IV), ZSEMLYEI JÁNOS (VI—VIII) és VÖÖ ISTVÁN (VI, VII, VIII).

Örvendetesen kiterjedt a folyóirat ismertetési rovata. Az ismertetések általában igen magas színvonalúak. A román nyelvészeti irodalom állandó jellegű ismertetésén kívül helyet kapott számos magyar és nemzetközi jellegű mű. Így találunk bírálatot a szovjet és francia nyelvatlaszokról, Collinderfinnugor összehasonlító szótáráról és nyelvтанáról, magyar stilisztikai könyvekről, Végh József regionális atlaszáról, magyar nyelvtörténeti kiadványokról, a magyar akadémiai leíró nyelvтанról, több más közhasznú dialektológiai tárgyú műről. Megtiszteltetés számunkra, hogy kétszer is (VI, VII) meleg hangú ismertetésben részesült évkönyvünk MÁRTON GYULA tollából.

A cikkeket a VII. kötetig román, orosz és francia nyelvű, a VIII. kötetben csak román nyelvű kivonat kíséri. A köteteket tárgy- és szövegmutató zárja le.

Kolozsvári nyelvésztársainknak és folyóiratuknak további sikeres és eredményes munkát kívánunk.

KÁLMÁN BÉLA

Zala megye földrajzi nevei

Kiadja Zala megye tanácsának végrehajtó bizottsága. Zalaegerszeg, 1964. 737 l.

Ha a magyar megyék névsorában ma az utolsó helyet is foglalja el Zala megye, abban az áldozatkészségben és tudományoszeretben mindenestre első volt megyéink között, hogy elsőnek végeztetett területén rendszeres helynévgyűjtő munkát, és a nagyértékű anyagot elsőnek adta ki ebben a hatalmas foliókötetben. A megyének ma 260 községe van. Egy-egy községre átlagban 70—100 név jut, és a kötet földrajzi név anyaga így megközelíti a negyedmilliót. Mivel az ország területén ma valamivel több, mint 3200 község van, akkor a községek számát tekintve Zala megye e számnak mintegy 8 %-át teszi ki. Zala megyét a községek száma szempontjából csak Baranya és Borsod múlja felül és Veszprém éri el. Megyéink közül történeti szempontból azért is különösen fontos éppen Zala, mert egyike azon kevés megyénknek, ahol nagyjából megmaradtak az Árpádok korában települt községek, ahol a török hódoltság nem irtotta ki a lakosság jelentékeny részét, tehát a helynevek folytonosságának lehetősége kedvezőbb volt, mint az Alföldön.

A nagyjelentőségű anyagot Végh József irányításával és Ördög Ferenc vezetésével a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak gyűjtötték. Közzétette Markó Imre Lehel (Zalaegerszegi és Lenti járás), Ördög Ferenc (Zalaszentgróti és Nagykanizsai járás), Kerecsényi Edit (Letenyei járás és Nagykanizsa város). Szerkesztette Papp László és Végh József. A névanyagot 210 gyűjtő szedte össze. Mivel a gyűjtések értéke elég különböző volt, néhány jó fülű munkatárs az egész gyűjtést ellenőrizte.

A könyv a következő fő részekből áll: Előszó és bevezető (5—32), Adattár (33—618), Mutató (619—737).

A bevezetőt Végh József és Ördög Ferenc írta. Elmondják benne a mű történetét, közlik a gyűjtés kérdőívét, leírják az ellenőrzés módszereit, tárgyilagosan feltárják a laikus gyűjtőkkel való gyűjtés nehézségeit, a helyesírási kérdésekben elfoglalt álláspontjukat tisztázzák, valamint megadják a közlés és szerkesztés szempontjait. A legfőbb tudnivalókat németül és oroszul is közlik a szerzők. A bevezető részt a községek betűrendes és sorszám szerinti felsorolása, valamint a rövidítésjegyzék zárja le.

A mű dereka az adattár. Járások szerint teszik közzé a községek belterületének és határának elnevezéseit mindenütt a határ térképével együtt. Ahol van hivatalos név, az szögletes zárójelben a népi elnevezés mögé kerül. A népi elnevezés erősen leegyszerűsített fonetikus átírásban olvasható az adattárban, de nyelvészeti célokra így is alkalmas, mert jelzi a kétféle rövid e-t, valamint az asszimilációkat és egyéb lényeges kiejtési változatokat (pl. ő-zés). A térképek elég nagyok, jól áttekinthetők, de kár, hogy nem egységes a méretarányuk. Nagyon helyes, és ügyes dolog volt minden község nevében azt is megjegyezni, vajon külső vagy belső helyviszonyragokat kívánnak.

A hatalmas helynévanyag birtokában sokkal könnyebben tájékozódunk majd földrajzi neveink élettanában. Már így is, szinte első látásra magától fölvetődik néhány érdekes kérdés. Ilyenként ragadom ki azt, vajon milyen meghatározó ragokat vonzanak a Zala megyei községek. Egy rövid kis statisztika is meggyőz a nyelvhasználat bonyolultságáról. Külső helyragok járulnak a *b, d, p, sz, zs* végű falunevекhez, valamint a *c, cs, g, gy, k, l, r, s, t*-re végződők többségéhez. Mindig belső helyragokat kapnak a nazálisokra (*m, n, ny*) végződő helynevek. A magánhangzóra végződők közül az *i* végűek nagy része belső helyragot kap, a többiek általában külsőt, első sorban a *-fa, -falva, -háza, -földe* végűek, de a *-falu* végűek már ismét belsőt. Nehéz eldönteni, miért kivétel a *c* végű helynevek közül *Maróc* (*Maródzba*), a *cs* végűek közül *Ederics* (*Ederidzsbe*), mikor a többi *c* és *cs* végű külső helyragot kíván: *Szellőrincén, Csácson, Rédicsén, Ótárcon, Csőrnicön, Bécen, Garaboncon, Rigyácon*. A *-k* végűek közül *Bük* a kivétel (*Bügbe*). Még furcsább, hogy a *-szég* végű helynevek megoszlanak: *Kustánszégbe, Milejszégbe, Rózsásszégbe, Pálfiszégbe* stb., de *Egërszëgën, Sárszëgën*. Ott tehát, ahol az összetétel előtagja személynév, a belső, ahol köznév, ott pedig külső helyragot használnak. Még furcsább, hogy *Szécsisziget* falu nevéhez a belső helyragok járulnak (*Szigedbe*), de *Gelseszigeté*hez külsők: *Szigetën*.

Az is tanulmányozható, hogy mennyire megszegényítette és eltorzította a hivatalos utcanévadás az eredeti névállományt. Az eredeti név mond valamit az utca nagyságáról, fekvéséről, lakóiról, alakjáról stb. A *Kis ucca* neve azért volt ez, hogy megkülönböztessék a *Fő-uccától*. A *Temető ucca* a temető felé vezetett, az *Oskola uccában* volt az iskola stb. Most viszont kiválasztották 8—10 államférfi és költő-író nevét, és a legkisebb kétutcás faluban is van egy *József Attila* vagy *Bartók Béla utca*, noha e nagy nevek dicsőségét nem föltétlen emeli, ha egy kis zalai falu sáros-poros utcája róluk van elnevezve. Azt hiszem Petőfi is inkább bosszankodna, mint örülne, ha megtudná, hogy a pölöskei *Gatya utca* most már az ő nevét viseli, vagy Móricz Zsigmond is ugyancsak csóválná a fejét, ha értesülne róla, hogy a milejszegi tanács a *Gatyaszár utcát* róla nevezte el. Nem különösebb megtiszteltetés Ady Endrének sem, hogy a türjei *Kutyaszoréttó* ma már *Ady Endre utca*. Azt sem tudom, mi szükség volt Pusztapaáti egyetlen utcáját elnevezni *Vöröshadsereg útjának*. Ahol egyetlen utca van, fölösleges elnevezni, mint ahogy nem is volt eddig sem neve, hiszen nem lehet más utcával összetéveszteni. Semmi értelme sincs olyan közéleti és művészeti nagyságoknak utcát adni, akiknek soha semmi közük sem volt az illető faluhoz. Azt természetesen találjuk, hogy Söjtörön van *Deák Ferenc utca*, de Ságvári Endrének körülbelül ugyanannyi köze van Türjéhez, mint Goethenek vagy Napoleonnak. Városban, ahol többszáz utca van, jut elég arra, hogy nagyjainkat megörökítsük, de arra aligha van szükség, hogy csak Zala megyében Ady Endre 100, József Attila 40, Kossuth Lajos pedig majdnem minden faluban kapjon utcát. Ettől még Ady nem lett nagyobb költő, mint ahogy Kossuth Lajos is szívesen

elengedte volna, hogy az egyik legrosszabb minőségű cigarettánkat róla nevez-
zék el. Még szerencse, hogy a dülők nagy része megtartotta eredeti nevét, és a
Dögtemetőt, vagy Rókalikat nem nevezte el valamelyik községi tanácsstag
valamely nagy költőnkéről.

Annál több érdekes adatot tartalmaznak a megbolygatatlan helynevek,
hiszen azok nyelvészeti, településtörténeti, gazdaságtörténeti, földrajzi szempont
ból egyaránt sokat mondanak. A helynevek legalábbis népi formájukban tü-
krözik a vidék nyelvjárási sajátosságait (ë-zés, ö-zés, l-ezés). Az elpusztult települé-
sek neve rendszerint megőrződött falurészekben vagy dülőnevekben. Gazdaság-
történeti vonatkozásúak a földművelésre, állattenyésztésre, halászatra, keres-
kedelemre, közlekedésre utaló nevek. A folyószabályozások részben megvál-
toztatták a megye földrajzi képét, de számos, a régi vízrajzra utaló elnevezés
ma is fennmaradt.

Maga a vízrajz is külön tanulmányt érdemel. A megyében 200 körül van
a víznevek száma. A nagyobbak, a *Mura*, *Zala* (*Szala*) régiek, még a honfogra-
lás előtti időkből hagyományozódtak a mai lakosságra. Nagyrészt magyar ere-
detűek azonban a kisebb vizek nevei. Névlettani szempontból nagyon érdekes,
hogy egyes kisebb patakoknak a különböző falvakban más-más nevük is lehet.
Szóföldrajzi tanulságokkal is jár a víznevek vizsgálata. A megye északi részén
patak a kisebb vizek neve, délkeleten azonban *folás* vagy *árok*.

Amint már említettem, a megyében éppen a település állandósága, megboly-
gatatlansága miatt sok az ősi földrajzi név. Ugyanakkor itt is változnak a nevek,
egyesek kihalnak, mások ismét újonnan keletkeznek. A *Válicka* patak neve a
régii följegyzésekben hangtanilag kissé más alakokat mutat, pl. 1335: *Waruch-*
ka ~ *Warachka*, 1356: *Varuchkawyze*, 1381: *Vanuchka* (vö. PAIS L.: Magyar-
ságtud. Int. Évk. 1941—42, 93—95). A mai *Szévíz* pedig egészen más néven
jelentkezik, pl. 1233: *Pylyscam* (tárgyeset), 1234: *Plyske*, 1268: *Plyzg* ~ *Plysg*;
1327: *Pwlyske*; 1349: *Pylyske*; 1356: *Peleske*; 1370: *Peleskevyz*; 1416: *Peleske*.
Mai neve csak a XVIII. században bukkan fel (PAIS: i.m. 98—102).

Elkerülhetetlen, hogy egy ilyen hatalmas adatközlő műben ne akadjanak
tévedések, hibák. Akadnak is. Néhány helyen vettem észre javítatlan sajtóhi-
bát, a zalai nyelvjárásban teljesen idegen, irodalmi alakokat (*-ban*, *-ből* ragokat
a *-ba* és *-bü* helyett), hosszú *i*-t a *víz* szóban stb. (pl. 207, 297, 455, 483, 491,
603. l.). Kár, hogy az egyébként szép, tiszta, áttekinthető térképek méretaránya
nem azonos.

Mindezek a kis kifogások nem érintik a mű értékét, és hálánkat az áldozat-
os tudományszeretet iránt.

Ezért hatott furcsán és szinte megdöbbenő módon az a ka'már-hang, amely-
ben a Népszava egy riportere pontosan ezt a munkát pellengérezi ki, hogy nem
a nagyközönségnek szól, kár volt kiadni, kit érdekel az ilyesmi. „A könyvkiadás
elrettentő példájának” említi a Zala megye földrajzi nevei c. kiadványt. Én meg
a műveletlenség és hozzánemértés elrettentő példájának említem meg a Népszava-

va cikkíróját. Zala megye vezetősége tisztában volt azzal, hogy nem üzletet csinál, hanem tudományos célra áldoz e mű kiadásával. Mindenképpen hasznosabb és nemesebb célra fordította a nem csekély összeget, mintha — tegyük föl — harmadrangú labdarúgó-csapat vendéglátására vagy felszerelésére fordította volna ezt a pénzt. Ez a kiadvány **é v s z á z a d o k r a** tudományos érték marad, egy része a magyar múltnak és jelennek, amely a lelkes és áldozatkész munka nélkül talán nyomtalanul elveszett volna. A kiadót, a szerkesztőket és munkatársakat tehát nem gáncs, hanem dicséret és elismerés illeti meg. Reméljük, hogy a többi megye is követi a nemes példát.

KÁLMÁN BÉLA

SZABÓ ZOLTÁN: A kalotaszegi nyelvjárás igeképző rendszere

Nyelvtudományi Értekezések 48. Akadémiai Kiadó 1965. 115 l.

Kevés olyan területe van a nyelvtudománynak, amely érdekesebb és értékesebb adalékokkal szolgálhatna a hangtani, alaktani, mondattani, valamint lexikológiai és stilisztikai kutatások számára, mint a szóalakotásnak egyik legfontosabb, legtermékenyebb és legősbibb módja: a szóképzés. Ugyanakkor azonban azt is meg kell mondanunk, hogy az elmúlt években a hangtani, mondat-tani, jelentéstani cikkek, valamint az új nyelvészeti irányzatokat és módszereket ismertető vagy azokon felépülő tanulmányok mellett a szóképzéssel foglalkozók erősen háttérbe szorultak.

Az igaz — és erre a mű szerzője is rámutat (5) —, a történeti és leíró nyelvtanokban a képzők (különösen az igeképzők) tárgyalása központi helyet foglal el, és fontosságának megfelelő terjedelemben tárgyalják, de „a magyar nyelvtudomány az igeképzők vizsgálata tekintetében még sok mindennel adós” (uo.). Ennek talán az az oka, hogy mind történeti, mind leíró szempontból még igen sok a tisztázni való a képzők keletkezésére, életére és a nyelvi rendszerben betöltött szerepére vonatkozóan. S így a kutatónak e problémákkal való foglalkozás közben a nyelvtudomány csaknem valamennyi területére (sőt igen gyakran még a rokon tudományokéra is) át kell nyúlnia, elméleti és gyakorlati tekintetben sokszor ú t t ö r ő munkát végeznie. Ez pedig nem könnyű és főleg nem hálás feladat.

Így magyarázható, hogy nyelvtanainkban, tanulmányainkban inkább a terjedelem jelzi a szóképzés fontosságát (a fellelhető összes képző és képzőbokr bemutatása számtalan adattal, példával), mint a mélybe menő elemző tárgyalás-mód — történjék az történeti vagy leíró szempontú munkában.

Az ismertetendő monográfia éppen ezen utóbbi tárgyalásmódra tesz igen szép és követésre méltó kísérletet. Egy nyelvjárás — a kalotaszegi — igeképző-

állományát dolgozza fel a maga viszonylagos teljességében, az egyes képzőkhöz fűződő problémákat (a köznyelvtől eltérő, sajátos nyelvjárási képzésmód, kötetlenebb használat, megőrzött régiség stb.) is nagy hozzáértéssel és sokrétűen taglalva.

Azért használom inkább a „képzőállomány” terminust és nem a szerzőtől címként megjelölt „igeképző-rendszer” elnevezést, mert talán nincs még egy olyan nyelvi elemcsoport, amely olyan kevésbé foglalható rendszerbe, mint éppen a képzők. A nyelvjárásiak talán még kevésbé, mint a köznyelvek. A tájnyelvben ugyanis a képzőknek és képzőkombinációknak olyan hihetetlen változatosságával találkozunk, hogy ezeket lehetetlen még csak számba is venni, nemhogy egységes szempontok szerint rendszerezni. Annál kevésbé van erre lehetőség, mert — ahogy erre PETZ is rámutat — „A szóképzéstanban nem lehet a kategóriáknak olyan szabatos, szilárd rendszerét megalkotni, mint a flexio tanában, amott folytonos átmenetek, elváltozások mennek végbe, új kategóriák alakulnak... és sokszor igen bajos dolog — ... egyazon nyelv különböző korszakai-ban is — bizonyos párhuzamosságot megállapítani” (NyK. XXVIII, 459).

Talán éppen ezen rendszerezésre való törekvésből adódnak a kitűnő munka egynémely elvi vagy módszertani hibái, amelyekre majd a megfelelő helyen rámutatok.

SZABÓ ZOLTÁN kitűnő ismerője a kalotaszegi nyelvjárásnak, amelynek — mint ahogy erre előszavában rámutat (3) — a SZABÓ T. ATTILÁTól kezdeményezett monografikus feldolgozásában több kolozsvári munkatársával együtt ő maga is részt vesz. Azt a területet választotta, amely 15 év óta, amióta „A szamos-háti nyelvjárás igeképzői” című, kéziratban maradt dolgozatát megírta, állandó érdeklődésének a tárgya: az igeképzést.

A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszerét választja 1957-ben megvédett kandidátusi disszertációja tárgyául, és a vitán szóban és írásban elhangzott kritikai megjegyzések figyelembevételével öntötte végleges formába a nemrég megjelent munkát, amelyből több kisebb-nagyobb részt önálló tanulmányként romániai és magyar folyóiratokban közzé is tett (Studia Universitatis Babe et Bolyai, Philologia 1958. 129—34; MNyj. VI, 90—9, VIII, 133—7; MNy, LIV, 145—6, LV, 112, 416, 531, LVI, 357, LVII, 106, 208).

A szűkebb nyelvjáróterületének igeképzőivel való foglalkozás igen gyümölcsöző volt számára a szóképzés-tanulmányok elvi és módszertani szempontjainak kikristályosításához. Ezt bizonyítja — többek között — az 1961-ben megjelent „A szóképzés stilisztikai minősítéséhez” c. tanulmánya (Nyr. LXXXV, 284 kk.), valamint jelen művének „Bevezető”-je (5—17) is.

Szabó Zoltán megállapításaiból tisztán kirajzolódik a nyelvjárási igeképző-monográfiák fontossága: 1) Az összes nyelvjárások igeképzőinek számbavétele nélkül nem is kísérelhetjük meg a magyar szóképzés rendszerének[?] leírását. 2) A nyelvjárások szokatlanabb, kötetlenebb képzőhasználatának vizsgálata által tökéletesednek és sokrétűbbé válnak a vizsgálódás, tanulmányozás szem-

pontjai. 3) A nyelvjárási képzők régies alakjainak, valamint használatának tanúságait igen jól értékesítheti a nyelvtörténet és nyelvjárástörténet is. 4) A számunkra megszokott, szürke köznyelvi képzőhasználat mellett jobban felfigyelünk és jobban számba vesszük a nyelvjárási képzők szokatlanabb és stíláriis szempontból is nagyszerűen értékesíthető jelentésárnyalatait, és indítékot kapunk a köznyelvi vagy irodalmi nyelvi képzők stílushatásának kutatására és felhasználására.

A fenti tanulságokat szem előtt tartó és a gyakorlatban megvalósítani igyekvő képzőmonográfia értékét csak az tudja felmérni, aki tisztában van azzal, mennyi nehézséggel kell megküzdnie az ilyen természetű művek írójának, egyrészt az anyaggyűjtés és feldolgozás szempontjainak tisztázatlansága, másrészt az igeképzés nyelvjárási sajátosságainak sokrétűsége és kidolgozatlansága miatt. Ha voltak is helyes kezdeményezések e területen (vö. 5—7), amelyekből néhány hasznos szempontot meríthetett, egy nyelvjárás teljes igeképző-állományát feldolgozó és a hozzá fűződő problémákat minden szempontból megvilágító jelenségmonográfiára nem támaszkodhatott. Így ebben a vonatkozásban SZABÓ ZOLTÁN műve ú t t ö r ő n e k mondható.

A mű az „Előszó”-n kívül 3 részből áll: 1. Bevezető (5—23). 2. A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszere (25—87). 3. A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszerének sajátosságai (89—109). A művet egy rövidítés- és kutatópont-jegyzék, valamint a gyűjtők nevének felsorolása fejezi be. Egy részletes tartalomjegyzék segíti elő a benne való könnyebb tájékozódást (113—5).

Az Előszó-ban a szerző tájékoztat a mű keletkezésének körülményeiről, a gyűjtés időpontjáról (1937—57), a feldolgozás módszeréről (leíró tárgyalás történeti magyarázatokkal) és fogyatékoságairól. Az utóbbiak abból adódnak — és még fognak is adódni, míg minden nyelvjáróterület képzőállományának monografikus feldolgozása el nem készül —, hogy a mű szerzője egy-egy szóképzésbeli jelenség vizsgálatakor csak a köznyelvet tudja összehasonlítani alapul felvenni, a többi nyelvjárást nem. Így legfeljebb azt állapíthatja meg, hogy a kérdéses képző vagy képzőhasználat nyelvjárási vonás-e, de azt nem, hogy c s a k arra a területre (jelen esetben Kalotaszegre és vidékére) érvényes sajátosság-e, csak arra jellemző-e, vagy az ország néhány más nyelvjárására is.

A Bevezető első fejezetében a nyelvjárási igeképzők tanulmányozásának fontosságáról ír (5—8), vázolja azokat a feladatokat, amelyek teljesítésével a képzők történeti és leíró szempontú vizsgálataiban eddig adós maradt a magyar nyelvtudomány.

Azt, hogy nyelvtörténeti vonatkozásban kedvezőbb helyzetben volnánk, mint leíró szempontból és hogy az „igeképzők hangalakjának fejlődése, legalábbis viszonylagos értékben, többé-kevésbé ismert” (5), nem merném ilyen határozottan állítani. Hiszen éppen ez utóbbi területen még igen sok a tisztázni való. A magyar és finnugor nyelvészetben évtizedekig központi helyet elfoglaló fokváltakozási elmélet rendkívül megzavarta tisztánlátásunkat és számos

magyar képzőt vagy képzőváltozatot nem bizonyos fonetikai környezetben keletkezett hangtani fejlődés eredményének tartunk — esetleg nyelvjárási variánsnak —, hanem a finnugor vagy uráli korból származtatjuk. Nem elég tisztázottak a képzők elő- és utóhangzói, valamint az azokhoz fűződő esetleges funkciók vagy jelentésárnyalatok kérdései sem. Ezért nem tulajdonít nekik nagyobb fontosságot például maga a szerző sem (26), és így értékes következtetések levonásával marad adós. Viszont a képzők leíró szempontú vizsgálatának kérdése ma már a MMNyR-nek a megjelenése óta — véleményem szerint — igen öröndes fejlődést mutat. S ha a Szabó Zoltántól megjelölt szempontoknak megfelelő képzőmonográfiák megszületnek, remény van arra, hogy egy korszerű, köznyelvi képzőállomány-felmérésre is sor kerülhet.

A Bevezető második fejezetében (A nyelvjárási igeképzők vizsgálatának szempontjai; 8—23) alapvető elvi megállapításokat tesz és gyakorlati útmutatásokat ad az ilyen természetű kutatásokat végzők számára. Ezek egy része általános jellegű és valamennyi nyelvjárási jelenség tanulmányozásakor értékesíthető (pl. a rendszerezésre törekvés, összehasonlítás a köznyelv és más nyelvjárárok jelenségrendszerével, az irodalmi és köznyelv, valamint a szomszédos nyelvjárárok hatása, a nyelvjáráson belüli területi és társadalmi megoszlás kérdései stb.).

E szempontok számbavételekor — mint a felsorolt irodalomból is kitűnik Szabó Z. nem járt töretlen úton, a speciálisan nyelvjárási igeképzők vizsgálatára vonatkozókat azonban magának kellett kikristályosítania, mégpedig öt sajátos területre vonatkoztatva: 1) A képzők hangalakja. 2) A képzők funkciója — beleértve a jelentésmódosító szerepet is. [Ezt a szerző — igen helyesen — a szófajalkotó szereppel együtt a tág körű funkció-fogalom részfogalmának tartja, és így tisztázza a funkció- és jelentéskategória fogalmi meghatározása körüli zavarokat.] 3. terület: a képzők „forgalma.” Ezt a nagyon kereskedelmi ízű terminust, amelyet a szerző gyűjtőnévként használ a képzők megterheltsége és a származékok felhasználási foka kifejezések tömörítésére — és meglehetősen gyakran él is vele —, nem tartom nagyon szerencsésnek. Helyesebb a „funkcionális megterheltség” terminus. Ez ugyanis nézetem szerint magába foglalja azt, hogy a képző több vagy kevesebb származékban és funkcióban jelentkezik-e, gyakrabban vagy ritkábban használatos-e az alapszónak más képzővel képzett származékaihoz viszonyítva. A 4. kutatási területül a szerző a nyelvjárási igeképzők termékenységében, illetve terméketlenségében mutatkozó nyelvjárási sajátosságok feltárását jelöli meg. Ez a szempont valószínűleg RUZSICZKY ÉVA, Problémák a képzők szinkron vizsgálatával kapcsolatban c. tanulmányának (Nyr. LXXXII, 200-8) hatására váltotta fel a szerző által régebben (1957. kand. dissz. tézisei) megjelölt, és a képzők életére (élő vagy elavult voltára) vonatkozó vizsgálódási irányt. Azóta ez a szempont igen előkelő helyet kapott a magyar képzők vizsgálatában, sőt egyetemi oktatásában is (I. BENCZÉDY — FÁBIÁN — RÁCZ — VELCSOVNÉ, A mai magyar magyar

nyelv I, 117 k.) SZABÓ ZOLTÁN ugyan RUZSICZKY ÉVÁHOZ (i.m. 200-1) és MAJTINSZKAJÁHOZ (Vengerszkij jazik II. Moszkva, 1959. 19-20) csatlakozva „műszóhasználati” különbséget lát a kétféle elnevezésben és fenntartja a régebbi terminusokat (élő—elavult) a felismerhető és fel nem ismerhető képzők megnevezésére (14 l. 1. jegyz) Véleményem szerint a kétféle terminusban azonban nemcsak műszóhasználati különbség rejlik, hanem szemléleti is. Termékeny ugyanis az a képző, amelynek nemcsak hogy képző volta áll világosan a nyelvtudat előtt, azaz élő formáns, hanem új szavak képzésére is alkalmas. Terméketlen pedig az a képző, amelyet új szavak képzésére vagy egyáltalán nem, vagy igen ritkán vesz igénybe a nyelvhasználat. Még akkor sem használatosak, ha nem elavulófélben levő hanem élő képzőként élnek a tudat síkján. Míg a m. -ás, -és képző élő és termékeny képző, addig a -zat, -zet élő, de terméketlen; az igeképzők területén maradva, élő és termékeny a -d (-ad, -ed) kezdő igeképző, de élő és terméketlen — esetleg egy funkcióra korlátozott — a -g képző (onomatopoétikus igék képzésére szolgál).

Talán helyesebb lett volna az eredeti vizsgálódási szempont mellett maradnia. Úgy ugyanis igen értékes következtetések levonására nyílt volna alkalom a kalotaszegi nyelvjárás igeképzőinek életére vonatkozóan (milyen jellegű képzők élete töretlen, melyek azok, amelyek elavulófélben vannak és miért stb.). A képzők produktivitásának és improduktivitásának a meghatározása — mint ahogy erre SZABÓ Z. is rámutat (15 és Nyr. LXXXV, 208) — amúgy sem könnyű feladat. Vannak korlátozott termékenységgű képzők, amelyek csak bizonyos hangtani környezetben vagy speciális funkciók hordozóiként jelentkeznek, vannak improduktívakká kikiáltott formánsok, amelyek valamilyen stílári hatás elérésére egy író vagy költő nyelvében vagy egyszerű, köznapi beszédhelyzetben egyszerre elevenné, termékennyé válnak. Egyelőre az is vitatott kérdés, hány származék alapján állapítható meg egy képzőről az, hogy termékeny-e. Az irodalmi és köznyelvben tudvalevőleg sok, széles körben ismert és elterjedt származékban kell előfordulnia. Miért elégednénk meg a nyelvjárásokban két-három másutt ismeretlen származékkal? (Vö. SZABÓ Z.: i. m. 16). Hiszen ennyi példán — a köznyelvvvel egybevetve — még viszonylagosan sem lehet lemérni egy képzőnek a nyelvjáróterület legszélesebb földrajzi és társadalmi környezetében való elterjedtségét és funkcionális terheltségét. Az sem lehet a termékenység fokmérője, hogy bizonyos képző „bárcsak elvéve is — újabb és újabb szavakhoz kapcsolódhat” (vö. BARTHA K.: MNyj. I, 37 és véleményéhez csatlakozva SZABÓ: i. h.), mert ez legfeljebb annak a bizonyítéka, hogy a kérdéses képző egy speciális funkció vagy jelentésárnyalat hordozójaként, esetleg valamilyen stílushatás kedvéért jelentkezik újabb származékokban, vagy pedig egyszerűen analógiás alakulások (pl. a -rog, -rög képzős származékok: *nyicorog* 'nyikorog', *sipárog* 'sírva panaszkodik', *bicereg* 'sántikál' 44—5). Az ilyen képzések szociális érvénye és elterjedtsége is kérdéses, hiszen lehet, hogy csak bizonyos nemű vagy korú társadalmi réteg használja őket, esetleg a tájegység kisebb területe (vagy egy pontja).

A „kikristályosított szempontok hiánya” (17) azonban — véleményem szerint — nemcsak a 4. területen jelentkezik, és figyelmeztet óvatosságra, hanem az 5. területen is: a nyelvjárási igeképzőállományban mint *r e n d s z e r b e n* fellelhető nyelvjárási vonások felkutatásában. E területen csak akkor végezhetünk eredményes munkát, ha az irodalmi és köznyelv képzőállományának megnyugtató rendszerezéséhez is eljutnak egyszer leíró nyelvtanaink.

Az anyaggyűjtés módjáról c. fejezetben (18—23) a szerző a kalotaszegi nyelvjáróterület határainak megvonása körüli nehézségekről, az adatközlőkről, a kutatópontok megválasztásáról, az írott forrásokról, valamint a saját gyűjtésében alkalmazott módszerekről (kérdőív, passzív megfigyelés stb.) beszél. A kérdőívek összeállításával járó sok fáradozás — nézetem szerint — nem áll arányban a kérdező módszerrel elérhető eredményekkel. A megfigyelő módszerrel lejegyzett vagy magnetofonnal rögzített szövegek sokkal több lehetőséget nyújtanak a képzők életének és stilisztikai értékének megfigyelésére. A kötetlenebb beszélgetés vagy elbeszélés közben ugyanis jobban „előugranak” a nyelvjárási formák, funkciók és jelentésárnyalatok, mint kérdéses közben. Ilyenkor az adatközlőt gyakran befolyásolja és feszélyezi maga a kérdezősködés, és ez esetleg ismert, de nem használt köznyelvi alak kimondására készteti, nem szólva arról, hogy kevesebb példamondat feljegyzésére nyújt lehetőséget. A nyelvi jelenségek — de különösen a morfológiaiak — pedig, mint ahogy erre sokan rámutattak (pl. FOKOS: FUF. XXX, 227; PAIS: MNy. XLVII, 147 és RAVILA: FUF. XXVII, 113) csak a mondatban élnek és csak szintaktikai úton érthetők, értékelhetők és értelmezhetők.

A bevezető részek ismertetésénél és értékelésénél a szokásosnál kissé hosszabban időzünk. De azt hiszem nem volt felesleges. Hiszen ebben a részben kaptuk az ilyen és ehhez hasonló tanulmányok elvi és módszertani felépítéséhez azokat a szempontokat, amelyeket a „több szem többet lát” elve alapján több oldalról meg kellett világítani, a nehézségekre rámutatni.

A munka tulajdonképpen magvát a második rész alkotja, amelyben a szerző igen alaposan és körültekintően, bőséges anyagon és nagyon jó filológiai érzékkel tárgyalja a kalotaszegi igeképző—állományt. Az egyes képzőkre vonatkozó adatok és példamondatok felsorolása a szakirodalomban szokásos — de nem mindig világos és egyértelmű csoportosítást (erre a szerző is utal; 91) eredményező — kategóriák alapján történik (deverbális és denominális igeképzők stb.). Ezekben belül az alapszó nem élő vagy élő volta szerint osztályozza az alcsoportokat, az élő alapszóból képzett származékokat a képző jelentésmódosító szerepe szerint is csoportosítva. Az adatok után a szerző a lelőhely, kutatópont rövidítését adja. Végül néhány észrevételt tesz a kérdéses képző hangalakjára, megerthelettségére, termékeny vagy terméketlen voltára, régiségére, itt-ott stiláris értékére is.

Az ismertetés keretein túlnőne, ha a szerző anyag- és adathalmazát behatóan boncolgatnám, inkább a csoportosítással, szerkezeti felépítéssel kapcsolat-

ban lenne néhány észrevételem. Azt is vizsgálom, vajon Szabó Z. munkája mennyiben felel meg azon követelményeknek, amelyeket az ilyen természetű vizsgálódásokkal szemben a leíró és történeti nyelvtanok, valamint a stilisztikai kutatások támasztanak, és mennyiben sikerült megvalósítania a speciális kutatási szempontokat.

1. A csoportosítással kapcsolatban már megemlítettük, hogy a *f u n k c i ó* k szerinti kategorizálás nem ad mindig hiteles és áttekinthető képet a képző életéről és használatáról. Hiszen ugyanazon képző igen változatos funkciókban, illetve jelentésekben fordul elő. (pl. az *-l* szerepelhet gyakorító, mozzanatos, műveltető és denominális verbum képzőként). Az igeképzők rendszerezésére való törekvésben azonban feltétlenül célravezetőbbnek kell tartanunk, mint az a *l a k* szerinti osztályozást. Az egyes képzőkre vonatkozó adatok csoportosításában — bár kitűnő kritériumokat vett alapul a szerző —, mégsem alkalmazza következetesen a megjelölt szempontokat.

Felfogás dolga az is, vajon nem lett volna-e helyesebb a képzőket betűrendben tárgyalni (*-d*, *-g*, *-l*, *-r* stb.), és az egyes képzők kapcsolatait rögtön a megfelelő egyszerű képző után tárgyalni, nem később, összesítve. Így a képzőbokor elemenként jelentkező képző funkciójában (jelentésében) mutatkozó változások is könnyen lemérhetők lettek volna. Vegyük például a *-g*; *-ng*; *-gol*, *-göl*; *-gal*, *-gel*; *-gál*, *-gél*; *-igál*; *-ingál* képzőt (képzőbokrokat). A *-g* a cselekvés tartósságát, többszoriségét fejezi ki, és főleg hangfestő igékben gyakori: *dülg*, *füstölög*; *babog*, *biceg* stb. A *-gál*, *-gél* ugyanakkor valamilyen lassú, tartós vagy elaprózott, kis intenzitással végbemenő cselekvés erősen expresszív stílus-hatású kifejezője: *dobigál*, *hasingál* 'hasogat', *iszogál*.

2. Arra a kérdésre válaszolva, hogy mit adott e képzőmonográfia a leíró és történeti nyelvtanoknak, valamint a stilisztikának, azt felelhetem, hogy az eddigi, ilyen természetű tanulmányoknál jóval többet, ha a tanulmányt a maga egészében nézzük. A részletekhez azonban hozzá kell fűzni néhány megjegyzést.

a) A magyar szóképzés leíró szempontú rendszerezése számára igen fontos és hasznos ez a tanulmány, amely a kalotaszegi nyelvjárás igeképző-állományát a maga teljességében, minden nyelvjárási sajátásával, a terület belső (társadalmi) tagolódása alapján előállott különbségeivel együtt vizsgálja. Ugyanakkor fontos következtetéseket von le a kalotaszegi képzőállománynak a köznyelvvel és szomszédos nyelvjárásokkal való egybevetéséből (99—109).

A teljességre törekvésből ered azonban a szerzőnek az a vitatható gyakorlata, hogy olyan képzőkapcsolatokat is felsorakoztat, amelyekre csak egy-két adat van [vagy amikor csak egy kutatópontról egyetlenegy]. Ezen képzők alakja, használata, a származékok jelentésárnyalata inkább arra enged következtetni, hogy nem szabályos képzőkapcsolódás eredményei, mint pl. a *-dogál*, *-degél*; *-kod*, *-ked*, *-kőd* stb., hanem egyszerre születtek, spontán alkotásként valamilyen hangulati hatás keresése vagy fokozása érdekében. Minél ritkább, minél újszerűbb

ugyanis egy képző, annál erősebb a hangulati velejárója, expresszivitása (l. erről hasonlóan a szerző Nyr. LXXXV, 285 kk.) Éppen ezért fenntartással tekintem nyelvjárási képzőbokroknak a *-bikál*, *-icál*, *-inyál*, *-inyáz*, *-digál*, *-kitál*, *-kanyóz* stb. féle képzőket, amelyek főleg onomatopoétikus származékokban (vagy egy-egy származékban) jelentkeznek, hanem téves elvonással, elemismétléssel, hangcsoport betoldással előállított *j á t s z i k é p z ő d m é n y e k n e k*. Egy *siri-bikál* 'siránkozik, nyafog', *habaricál* 'híg sárban cuppogva lépked', *lóginyál* vagy *lóginyázik* 'hintázik', *lódigál* 'lóg', *csúszkanyózik* 'csúszkál' (48—49) féle képzésekkel kapcsolatban szociális érvényű képzésmódról — véleményem szerint — nem beszélhetünk.

b) A nyelv történeti képzővizsgálat is hasznosíthatja Szabó Z. művét, mégpedig az egyes képzők alakjában vagy funkciójában jelentkező archaikus vonások, valamint egyes képzőbokrok kialakulásával kapcsolatos megfigyelések (51) értékesítésével. De ennél többet is adhatott volna a nyelvtörténetnek. Ha pl. az egyszerű képzők eredetéről, hangalakjukban vagy funkciójukban beállott változásokról is említést tesz, a képzőbokroknál pedig kialakulásukról és az összekapcsolódó alkotóelemekről is szól. A formánsokra vonatkozó legfontosabb irodalom felsorolása is hasznos lett volna mind a történeti, mind a leíró vizsgálatok szempontjából.

c) A stilisztikai kutatások főleg a nyelvjárási adatokat, különösen a példamondatokat aknázhatják ki eredményesen. A képzők stilisztikai minősítésével; a képzőkhöz tapadó finom jelentésárnyalatok, hangulati elemek boncolgatásával a szerző kissé adós maradt. Pedig az említett, igen szép és értékes tanulmánya alapján (Nyr. LXXXV, 284) joggal elvártuk volna tőle, hogy a képzők szokásos csoportosításán túlmenőleg behatóbban taglalja a képzők expresszív értékű szerepeit, stilisztikai funkcióit is (tömörítés, érzelmi, értelmi és hangulati árnyalatok kifejezése stb.). Mélyebb elemzés esetén sokkal finomabb szerepekre is felfigyelhetett volna. Pl. az említett *-gál*, *-gél* képző a cselekvés többszöriségén (*szaladgál*) vagy tartósságán (*fonogál*) kívül kifejezhet elaprózott, csendes, kedveskedő hangulatú, könnyedebb cselekvést is (*hasingál*, *lépegél*, *iszogál* stb.; 40). Lehet, hogy éppen az egyes képzőkhöz különböző asszociációk révén hozzátapadó stílushatás eredményezi a köznyelvinél nagyobb megterhelést is. Ha a rendszerezés kedvéért a szerző nem törekedett volna a képzőket meghatározott kategóriák szerint csoportosítani, akkor elkerülhette volna az ilyen alcsoportokat: „A képző nem kölcsönöz az alapszónak sem gyakorítót, sem más jelentést” (27, 30 stb.); „Az alapszó és származéka eltávolodott egymástól” (30, 33). Az élő alapszóhoz járó elemeknek ugyanis rendszerint van valamilyen jelentésárnyalatuk vagy stílusértékük. Ezek vagy az alapszóból tapadnak hozzájuk, vagy az alapszónak más származékaival való szembeállításával. Pl. az *-l* gyakorító képző a *fül*, *gyűl*, *gyűl*, *romlik*, *bomlik*, *hámlik* igéknek — a *fűt*, *gyűjt*, *gyűjt*, *ront*, *bont*, *bánt* igékkel szembeállítva — visszaható (media) árnyalatot kölcsönöz.

3. A nyelvjárási igeképzők vizsgálatával kapcsolatos k u t a t á s i s z e m p o n t o k gyakorlati megvalósításában is követésre méltó Szabó Z. munkája. Néhány, a szempontok kidolgozatlanságából eredő hiányosságra azonban rá kell mutatnom.

a) A h a n g t a n i vizsgálatásnál nem hanyagolható el a képzők előhangzóinak kérdése, mert egyes alakváltozatokhoz különböző jelentések is tápadhatnak. Pl. az *-ál, -él*-hez a cselekvés többszörisége vagy tartóssága (*dobál, kérel, babrál*), az *-ol, -el, -öl*-höz az elaprózottság, több kisebb mozzanatból összetevődő cselekvés képzete (*döföl, szípol* 'szívogat', *cuppól*; 27). A képző hangalakjának módosulásait elemezve (90) ki kellett volna térnie a *-pol, -pöl; -bol, -böl* (47); a *-sol, -söl; -zsol, -zsöl; -csol, -csöl* (39) féle alakváltozatok magyarázatára is. Különbözően érthetetlen marad a rendszerezés szempontjából, miért tárgyalja ezeket együtt és miért kerül pl. a *-szol, -szöl* igeképzővel képzett származékokhoz a *boncol* (39); a *-szigál, -szikál* képzőkhöz pedig egyetlen adatként a *ráncigál, ráncikál* (49.).

b) A képzők t e r m é k e n y s é g e és t e r m é k e t l e n s é g e kérdésének elvi tisztázatlansága megnyilvánul a gyakorlatban is. Szabó Z. pl. improduktívnek tekinti az *-l* képzőt, mert csak hangfestő és hangutánzó igék alkotásában mutatkozik termékenynek (29). Ugyanakkor egy sereg jövevény igét sorol fel nemcsak a németből (*affektál, szekál, pakol, spórol*), hanem a románból is (*pomeníykál* < rom. *a pomeni* 'beszélget'; *szpurkál* < rom. *a spurca* 'piszkít' 28—29). Ezzel éppen a képző elevenységét, termékenységét igazolja. Egyébként a szerző is a termékeny képzők között sorolja fel a 98. lapon. A *-doz, -döz* képzőről is megállapítja, hogy improduktív képző (38). A *-z, -áz, -éz* igeképző tárgyalásakor viszont úgy beszél a „*-d*-végű vagy *-d* képzős alapszóból alkotott származékokról”, mint amelyeknek a köznyelvinél nagyobb a forgalmuk (32). Ezek zöme — nézetem szerint — ugyanis inkább a *-doz, -dez* képzőbokkal képzett igékhez sorolható, pl. *bomladozik, játszadozik, kornyadozik, reszkedez, ugrándozik*.

c) A képzők termékenységének és terméketlenségének a m e g t e r h e l t s é g i f o k k a l és a s z á r m a z é k o k f e l h a s z n á l á s i f o k á v a l (azaz a szerző szavaival élve: „forgalmával”) való összefüggés kérdését is jó lett volna egy kissé részletesebben elemeznie. Nem egészen érthető ugyanis, hogy ugyanakkor, amikor ő maga mutat rá a fenti tényezők szoros kapcsolatára (92—98), a képzők megterheltség szerinti csoportosításakor (92) a köznyelvinél nagyobb megterheltségű igeképzők csoportja például nem fedi (vagy csak részben fedi) a termékeny igeképzők kategóriáját (97). Többet közülük ugyanis az improduktív képzők között sorol fel (*d, -sz, -r, -lal, -dal, -doz, -dácsol, -lat, -mol, -rál* stb.).

d) Igen hasznos és gyümölcsöző lett volna, ha a kutatási szempontok között a nyelvjárási képzők s t i l i s z t i k a i m i n ő s í t é s é n e k kérdése is szerepelt volna a mű harmadik részében, amely a kalotaszegi igeképzőket a maguk rendszerszerűségében igyekezett megragadni. Erre vonatkozóan is jó

lett volna egy olyan kitűnő összefoglaló áttekintést adnia, mint a többi nyelvjárási sajátosságról.

Az említettek közül is kitűnik, milyen nehéz a nyelvjárási képzőket, ezeket a hihetetlen gazdagsággal jelentkező és minden kötöttség nélkül használt nyelvi elemeket egy statikus rendszer Prokruszesz-ágyába beleszorítani. Nagy és szép munkát végzett Szabó Z., hogy ezt megkísérelte, még akkor is, ha ezek az örök mozgásban, változásban levő nyelvi elemek, amelyek a legkülönbözőbb hatásoknak vannak kitéve (alapszó besugárzás, analógia, logikai és lélektani asszociációk, a köznyelv egységesítő, a társadalmi és földrajzi környezet differenciáló hatása stb.) a rendszer korlátait itt-ott át is törik.

A tanulmány nyelve éppen olyan világos, érthető és színes, mint a gondolatok, amelyeket formába önt. Kár, hogy néhány sajtóhiba éktelenkedik itt-ott a szövegben. Például: „felsorolásukat l. a 00 lapon” (92), „kellejteniarról” (99), „ilyen terészetű képzésmód” (100). Helyes lett volna, ha az egyes igeképzők tárgyalásakor tipográfiaiailag is élesebben elkülönítette volna az egyes funkciókat, illetőleg jelentéseket és az illusztrálásukra közölt adatokat. Így nehéz megtalálni az egyes kategóriákat (l. pl. 72 kk. lapokat). Egy nyelvjárási térképet is kellett volna mellékelnie a kutatópontok feltüntetésével.

Megjegyzéseim, amelyekkel főleg a jövőben megszülető nyelvjárási képzőmonográfiák számára akartam néhány szempontot adni, nem csökkentik a műről előljáróban adott pozitív értékelést. Igen jó volna, ha sok ilyen tanulmány öregbítene a magyar nyelvtudomány nemzeti és nemzetközi hírnevét.

A. KÖVESI MAGDA

SEBESTYÉN ÁRPÁD: A magyar nyelv névutórendszere

Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó. 254 l.

Több e témakörből készült tanulmány után (vö. MNy. LVI, 98—101; NyT. 89—91; MNy. III, 35—51; FUF. XXXV, 264—78; Nyr. LXXXIII, 464—70; Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. 314—9) SEBESTYÉN ÁRPÁD a kérdés monografikus feldolgozását végezte el ebben a kötetben. A könyv tizenkét részre oszlik: Mi a névutó? (7—15); Melyek a magyar nyelv névutói? (17—26); Egyszerű névutók (29—91); Ragvonzó névutók (93—118); Ragos névszói névutók (121—67); Esetenként névutószerű kifejezések (169—86); A névutós szerkezet keletkezése (187—99); A névutós szerkezet jelentése (201—9); A névutós szerkezet szófaji kérdései (211—6); A névutós szerkezet alaki kérdései (217—29); A névutó továbbfejlődésének lehetőségei (231—6); Statisztikai megjegyzések (237—41). A kötetet a különböző névutófajták gyakoriságát il-

lusztráló táblázatok zárják le (242—7). Már az egyes fejezetcímek pusztá felsorolása is mutatja, hogy a szerző igen körültekintően, sok oldalról vizsgálta meg a magyar nyelv névutórendszerét.

A „Mi a névutó?” című rész foglalkozik a meghatározás nehézségeivel, tartalmazza a különböző meghatározások kritikáját, majd SEBESTYÉN ÁRPÁD meghatározását adja: „A *n é v u t ó* a nem tartalmaz jelentésű álszók (alakszók, formaszók, segédszók) osztályába, azon belül a viszonzyszók csoportjába tartozó ragozhatatlan szófajta, mely a mondatban a határozós szintagma határozó tagjához kapcsolódva annak a meghatározotthoz fűződő speciális viszonyt jelöli” (8—9). Ez a definíció kétségtelenül pontosabb mint az eddigiek. A meghatározás után megkísérli a szerző elhatárolni az eddigi irodalom alapján a névutót rokonaitól, a ragtól, a határozószótól, az igekötőtől és a ragos határozótól. Rámutat, hogy a névutót nem lehet minden oldalról mereven elkülöníteni, majd bemutatja a névutók belső tagolódását.

A „Melyek a magyar nyelv névutói?” című részben beszédes táblázat foglalja össze, hogy a XIX. és a XX. századi nyelvtanírók közül ki mit tart névutónak.

A szerző hatalmas anyagmennyiségen dolgozik. Az adatokat XX. századi különféle műfajba tartozó szövegekből gyűjtötte. Forrásai között a költészet és a széppróza mellett megtalálható a napi sajtó, a különböző tudományos és szakszöveg is. Együttesen mintegy 400 ívből cédulázta ki a névutókat a teljesség igényével, és gondolt arra is, hogy egy-egy forrás a lehetőség szerint azonos terjedelemben szerepeljen a feldolgozásban. Így módjában áll az adatokat összehasonlítani, és a névutók használati körére, gyakoriságára stb. vonatkozó következtetéseket levonni. Adatainak száma az esetenként névutószerű kifejezések példáit nem tekintve majdnem eléri a harminckétezet.

Az „Egyszerű névutók” című fejezet a magyar névutórendszer magvát adó 37 viszonzszót tartalmazza. Ezek a következők: *alá, alatt, alól, által, elé, ellen, elöl, előtt, felé, felől, fölé, fölött, felől, gyanánt, helyett, hosszát, iránt, köré, körül, közé, közepette, között, közül, mellé, mellett, mellől, miatt, mögé, mögött, mögül, múlva, nélkül, óta, szerint, szerte, után, végett*. Ezeknek közös vonásuk, hogy a tőszavuktól elszigetelődtek, a tőszóhoz való kapcsolatuk beszéd közben nem tudatosul, és „egyetlen vagy elsődleges” funkciójuk a névutói szerep.

Minden névutót külön-külön szócikkben tárgyal a szerző. Ezek a szócikkek a kérdéses névutóra vonatkozó irodalom ismeretében, annak kritikai felhasználása alapján készültek. A szócikkekben először a névutó eredetére, kialakulásának mikéntjére van utalás, majd az *a l a p s z ó* (amellyel a névutó határozói viszonyt alkot) szófajára, jelentéstani és alakszerkezeti viselkedésére. A szócikkek második pontja a névutó jelentésével foglalkozik. Az adatok — sajnos, csak szemelvényesen — hely-, idő- és elvont határozók szerinti csoportosításban kerülnek bemutatásra. A harmadik pontban a tárgyalt névutó-

val kapcsolatos nyelvhelyességi kérdéseket és a példatár számszerű bemutatását találjuk. A negyedik pont pedig a névutó származékait foglalja magában.

A találó r a g v o n z ó n é v u t ó terminust SEBESTYÉN ÁRPÁD a „r a g o s n é v s z ó v a l á l l ó n é v u t ó” hosszadalmas körülírás helyett használja. Ebben a fejezetben az előzőkkel egyező felépítésű szócikkekben az alábbi 22 névutó tárgyalását találjuk: *-n által, -n alul, -n át, -vel átellenben, -n belül, -vel egyetemben, -vel együtt, -n felül, -nél fogva, -től fogva, -n innen, -hoz képest, -n keresztül, -től kezdve, -n kívül, -hoz közel, -re nézve, -vel szemben, -vel szembe, -vel szemközt, -n túl, -n végig*. Általánosan jellemző rájuk, hogy ragos névszóval állnak, az *által, át, egyetemben* és a *képest* kivételével ma is előfordulnak önálló határozószóként. Nem birtokos szerkezetből alakultak, és nem személyragozhatók.

Az *által* névutót az egyszerű és a ragvonzó névutók között is megtaláljuk. A szerző az alapszóhoz kétféle módon kapcsolódó természetete miatt helyesen tárgyalja két helyen ezt a viszonyítót. Ugyancsak helyeseltethjük a *-nél fogva* és a *-től fogva* névutók két szócikkben való bemutatását.

A r a g o s n é v s z ó i n é v u t ó król szóló részben az előzőkhöz hasonló elvek szerint a következő 41 névutó problémáit foglalja össze a szerző: *alapján, céljából, dacára, elébe, ellenében, ellenére, érdekében, értelmében, esetben, esetében, esetén, fejében, folyamán, folytán, fölébe, híján, ízben, javára, kapcsán, korában, következtében, közben, léte, mentén, módjára, módon, módra (mód), múltán, nyomán, részére, részéről, révén, során, számára, számba, számra, táján, tájban, tájt, terén (területén), útján*. A szerző megállapítja, hogy e csoport tagjainak a szerkezeti tagolódását még a mindennapi beszélő is érzi. Ezek még tőszavuk jelentésétől nem szakadtak el, rendszerint testes határozóragjuk van, s a legtöbbnél a határozórag előtt egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag található. A szerző szerint nincs személyrag a következőkben: *esetben, ízben, közben, módon, módra, tájban* (121). Mi nem látunk személyragot a *számba, számra* és a *tájt* névutókban sem, bár kétségtelen, hogy az elsőnek volt *számába* változata (vö. 161), és a *számra* is összefügg a *számára* alakkal.

Az egyszerű, a ragvonzó és a ragos névszói névutókat tartalmazó fejezetekben együttesen éppen 100 viszonyító kerül részletes tárgyalásra. Érzésünk szerint talán a kerek számhoz való ragaszkodás okozta, hogy több olyan kifejezés, amelynek helye lett volna a ragvonzó vagy a ragos névszói névutók között, az „Esetenként névutószerű kifejezések” című fejezetben kerül bemutatásra. Ilyenekre gondolunk, mint például: *alkalmával, alkalommal, célból, irányában, módján; -vel ezelőtt, -től távol* stb., vagy ha az *esetben, esetében, esetén* ragos névszói névutó, akkor az *esetere* is könnyen oda sorolható.

Az „Esetenként névutószerű kifejezések” című fejezet különben 73 kifejezés névutói használatának rövid bemutatását tartalmazza. Ezeket a szerző névutóink tartalékseregének tekinti, amelyeket eleven jelentéstartalmuk, szer-

kezeti tagolódásuk és az alapszóhoz fűződő szintaktikai viszonyuk miatt még nem vesz névutóknak (169).

A kötet eddig ismertetett fejezetei az anyag bemutatását és filológiai feldolgozását tartalmazzák, a továbbiak az anyagból levont elméleti következtetéseket foglalják magukban.

„A névutós szerkezet keletkezése” című részben a szerző foglalkozik a névutózással, mint a nyelv szerkezeti vonásával (187—90), a szintagmák és a névutós kapcsolatok összefüggésével (190—3), majd rámutat, hogy a magyar névutók nagy része, 67 viszonyzó (a 241. lapon található táblázatban 66 olvasható) birtokos szerkezeti előzményből alakult névutós kapcsolattá (193—5). De kifejlődhetett a névutós kapcsolat egyéb jelzős szerkezetből (195—6), továbbá határozós, szórványosan alanyos, újabban tárgyas szerkezetből és értelmező értékű határozós kapcsolatból is (196—9).

„A névutós szerkezet jelentése” című fejezetben megvizsgálja a szerző a névutóvá válás folyamatát, a névutóvá válás jelentéstani vonatkozásait (201—4), majd a névutók mondatbeli funkciójával foglalkozik (204—9). A névutós szerkezetek szófaji kérdései között a névutóvá váló szó szófajáról (211—3) és az alapszó szófajáról olvashatunk (213—6). A kötet a továbbiakban tárgyalja a névutós szerkezet alaki problémáit. Foglalkozik a birtokos és egyéb szerkezetek alakjának átöröklésével (217—22), a névutó és az alapszó alakjával, a névutós szerkezet szórendjével, helyesírási problémákkal (222—9) stb.

A szerző rámutat, hogy a névutó éppen úgy kihalhat a nyelvből, mint más szó, de tovább is fejlődhet. Lehet belőle határozószó, alakulhat vele összetétel, raggá is válhat, és megtalálhatjuk kötőszószerű használatban (231—3). A névutót sokszor további raggal és képzővel láthatjuk el, de ilyenkor a névutó rendszerint már elhagyja a névutói kategóriát (233—6).

SEBESTYÉN ÁRPÁD impozáns anyagmennyiség alapján, az idevágó irodalom teljes kritikai felhasználásával foglalja össze a magyar nyelv e jellemző vonásának problémáit. Megállapításai kellően megalapozottak és mértéktartók. Ez a kötet minden bizonnyal a magyar nyelvtudomány egyik hasznos kézikönyve lesz. Kár, hogy esetenként túlságosan szűkszavú. Az a néhány sajtóhiba, amelyek közül kettőt megemlítünk, semmit sem von le a munka értékéből. 1. a 110. lapon HORGERNAK tulajdonítja azt, amit GOMBOCZ írt, de ugyanez a 198. lapon már helyesen olvasható. 2. ŐMJ. (14) rövidítés téves, helyesen ŐMI. és SOLTÉSZ KATALIN Az ősi magyar igekötők című kötetét jelenti.

Végezetül megemlítjük, hogy mivel ez a grammatikai kategória a magyar nyelvben ugyan a legfejlettebb, de a többi finnugor nyelvben is nagyfontosságú, sőt nyelvtipológiaiilag is érdeklődésre tarthat számot, hasznos lenne a kötetet egészében vagy kivonatossan a magyarul nem tudó kutatók számára valamelyik világnyelvre is lefordítani.

JAKAB LÁSZLÓ

A szerző már számos tanulmányban és több könyvben foglalkozott a XVI. századi irodalmon kívüli írásbeliség problémáival (vö. „Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában” Bp., 1961.; Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika” Bp., 1963. stb.). Eddigi műveiben főképpen hangtani szempontból vizsgálta a XVI. századi irodalmon kívüli emlékeket, ebben a kötetben viszont az emlékek formulakészletét és bizonyos műszóhasználatának problémáit boncolgatja. Hasonló vizsgálatot az irodalmon kívüli magyar nyelvű írásbeliség emlékein ezelőtt harminc évvel végzett ISTVÁNYI GÉZA „A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása” című művében (Bp., 1934), ő azonban történész szemmel foglalkozott a kérdéssel. PAPP LÁSZLÓ saját levéltári kutatásai alapján gyűjtött emlékeken mintegy megismétli ISTVÁNYI vizsgálatait, de eltérő céllal. Arra kíván feleletet kapni, hogy a XVI. század végére kialakuló hangtani egységhez hasonló egységesülési folyamat vagy állapot megtalálható-e a formulák és a műkifejezések használatában is (6).

A szerző a kitűzött problémákat XVI. századi, az északkeleti nyelvtérületen keletkezett leveleken (9—24), végrendeleteken (25—34), jogszolgáltatással kapcsolatos iratokon, mint pl. tanúkihallgatási jegyzőkönyv, törvényszéki tárgyalási jegyzőkönyv stb. (35—44) és peren kívüli jogi ügyletekkel kapcsolatos iratokon, mint pl. ingóságjegyzék, záloglevél, magánadományozás stb. (45—66) vizsgálja. Az egyes műfajoknak megfelelően elemzi a magyar nyelv használatát a címzésben, a bevezető formulákban, megszólításban, a belső formulákban, az arengában, a befejező formulákban, a keltezésben és az aláírásban. Minden egyes műfajon belül tárgyalja az előforduló latin műszavakat és kifejezéseket is. Az adatokat statisztikailag összehasonlítva a szerző azt állapítja meg, hogy a magyar nyelvnek a bevezető formulákban van a legjelentősebb szerepe, s legkevésbé jut érvényre a keltezésben, itt a latin és a vegyes nyelvűség a gyakoribb (68).

A vizsgálat tanulságait összefoglalva PAPP LÁSZLÓ rámutat, hogy a XVI. századi irodalmon kívüli írásbeliségben a formulák nyelve és a műszavak és kifejezések használata nem mutat olyan fokú egységet, mint amilyen egység ugyanebben az időben hangtani tekintetben tapasztalható. A magyar nyelv már az írásbeliség minden területén egyenrangú a latinnal, de a latinnak a tekintélye érthető módon nagyobb. A vizsgált korban már minden formulának megvan a magyar megfelelője, de egyetlen műfaj formuláns részében sem tudott a magyar változat kizárólagos érvényre jutni. Hasonló képet mutat a vizsgált iratok latin műszó- és kifejezéshasználata. Az idegen terminus technikusokkal kifejezett fogalmakat magyar műszóval is ki tudták már ekkor fejezni, de a műszavak megmagyarosításában kisebb fokú az egység, mint a formulákban. A latin kifejezések használatát tehát az egyértelműség is indokolja.

A magyar megfelelők csak elvétve azonosak a mai magyar műszóval. Ez nyilván azt bizonyítja, hogy nem volt folytonos a fejlődés (77—8).

A kérdés vizsgálatát PAPP LÁSZLÓ könyvével nem tekinthetjük lezártnak. Fontos lenne a teljes magyar nyelvterületről származó anyagon is hasonló feldolgozást végezni, hogy a XVI. századi szellemi élet egységére vonatkozó következtetéseket vonhassunk le. Helyesen mutat rá a szerző arra is, hogy a magyar jogi műszók történetének megírása, s az övéhez hasonló vizsgálatok elvégzése a XVII—XVIII. századi források alapján a magyar nyelvtudománynak további feladata.

JAKAB LÁSZLÓ

PERTTI VIRTARANTA: **Suomen kansa muistelee**

Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo, 1964. 360 l.

Virtaranta professzor már több ízben publikált finn nyelvjárási szövegeket könyv alakban: *Vanha kansa muistelee* (Az öreg nemzedék visszaemlékezései), *Hämeen kansa muistelee* (A hämei nép visszaemlékezései, 1950), *Sana ei sammaloidu* (A szó nem mohosodik be, 1953) stb. Ebbe a könyvsorozatba illeszkedik be a több mint tíz éves gyűjtés eredményeképpen létrejött új publikáció, a *Suomen kansa muistelee* (A finn nép visszaemlékezései), amely az előző hasonló jellegű művektől eltérően nemcsak egy szűkebb nyelvjárásterületről közöl szövegeket, hanem az egész finn lakta nyelvterületről, beleértve a jelenleg már nem Finnországhoz tartozó vidékeket is, összesen 26 településről. Ebből 17 a nyugati, 9 pedig a keleti nyelvterületen fekszik. A szövegek gyűjtőhelyeit a könyv elején egy nyelvjárási térképen tünteti fel a szerkesztő.

A könyv alcíme: Mutatványok a finn nyelv régi nyelvjárásaiból. Ez a megjegyzés arra utal, hogy a szövegek kivétel nélkül öreg emberek szájából származnak (a legöregebb adatközlő 1867-ben, a „legfiatalabb” 1895-ben született), a mai nyelvjárások tehát nem kerültek be a gyűjteménybe. Az öreg adatközlők közül többen már meg sem érték szavaik nyomtatásban való megjelenését.

Virtaranta professzor munkatársai és tanítványai társaságában az elmúlt évek során bejárta Finnország falvait, megkereste azokat az öregeket, akik még tisztán beszélték nyelvjárásukat, és magnetofonszalagra vette az idős emberek sokszor akadozó elbeszéléseit. A több száz órás felvételek közül a legérdekesebbeket, a legszebbeket és legértékesebbeket papírra jegyezték, hogy a mai nemzedék is megismerje a régi idők már-már feledésbe menő szokásait és történeteit. A hosszabb-rövidebb elbeszélések nyomán az olvasó megismerkedhetik a múlt század embereinek viszontagságos életével, anyagi és szellemi műveltségével. Az öregek sorra mesélnek a régi ünnepi szokásokról, a vadászatról

és a halászatról, a munkaeszközökről, az állattartásról, a házi munkákról, az irtásos földművelés nehézségeiről, szólnak az éhség éveinek viszontagságairól. Elbeszéléseik nyomán megelevenedik egy-egy legendás alak. Egyik öreg ember még Elias Lönnrotra is emlékszik. Megismerjük a finn nép körében élő babonákat, hiedelmeket. Gyakran olvashatunk kísértetekről, varázslókról, ördögökről. Az elbeszélések mellett értékes a kb. 50 lap terjedelmű közmondás és szó-
lásmondás gyűjtemény is.

Az olvasást nagyon megkönnyíti a nem túl bonyolult fonetikus átírás, valamint az adatközlők darabos előadásából a zavaró ismétlések kihagyása. Egy-egy település nyelvjárási szövege előtt a szerkesztő közli az adatközlők nevét, a felvétel idejét, valamint az illető területre jellemző főbb nyelvjárási sajátosságokat. A nehezen érthető nyelvjárási alakok vagy szavak mellett a szövegben megtaláljuk a megfelelő irodalmi nyelvi alakot vagy kifejezést.

A szövegek között gazdag fényképanyag van, amely megeleveníti az adatközlőket, a különböző gazdasági épületeket, szerszámokat stb.

Virtaranta új nyelvjárási szöveggyűjteménye méltán tart számot nagy sikerre mind a finn néprajz, mind a finn nyelvjárások iránt érdeklődő olvasók körében — nemcsak Finnországban, hanem külföldön is a finnül tudók táborában.

Igen hasznos és kíváncsatos lenne, ha finn példára a közeljövőben Magyarországon is megjelenne hasonló jellegű nyelvjárási szöveggyűjtemény a már eddig összegyűjtött nyelvjárási anyagból.

KERESZTES LÁSZLÓ

Nyelvjárási adatok

Máriapócs földrajzi nevei

Máriapócs (*Póúcs*) a Szabolcs-Szatmár megyei nyírbátori járás egyik községe. Neve országszerte ismert a szeptember 8-i kisasszony napi búcsúról. Ezen a napon még most is ezrek zárandokolnak el a „könnyező” Mária képhoz. A falu határának nagysága 3823 kat. hold (Magyar városok és községek Budapest, 1958.), lakóinak száma mintegy 3000 fő.

A falu határából KISS LAJOS közölt 7 víznevet (Ethn. LIV, 32), más idevonatkozó közlemény eddig tudtunkkal nem jelent meg. (KISS LAJOS adataira a megfelelő címszók alatt kitérünk.) A falu földrajzi neveit Bojtár Mihály, Kastura László, Lazók Mihály és Major István adatközlőktől gyűjtöttük össze.

A belterület elnevezései

Arany János ucca Újabb utcanév.

Bátori ucca ~ *Bátori ut* A Nyírbátor felé vezető út.

Bercsényi ut Utcanév.

Bogáti ut Nyírbogát felé vezető út.

Debrecenyi ucca ~ *Debrecenyi ut* Régen a Vasút utcát is így hívták. Valamikor erre jártak Debrecenbe.

Első köz ~ *Kisucca* ~ *Sejem ut első köz* ~ *Kutyaszorított* ~ *Szug* A Selyem utcából nyíló rövid zsákutca. A faluból kifelé menet az első, van második is.

Fehértaji ucca ~ *Fehértaji ut* ~ *Ófűfehértaji ut* Ófehértó felé vezető út.

Gyulaji ut Gyulaj felé vezető út.

Honvéd ut Utcanév.

Jókajai ut Utcanév.

Kislétaji ut Kisléta felé vezető út. Azonos a Vasút utcával. Máriapócsnak Kislétával egy vasútállomása van.

Kisucca A Selyem utcából nyíló két rövid zsákutca neve. L. *Első köz*, *Második köz*.

Kőudus ucca ~ *Sejem ucca* Búcsú alkalmából a koldusok ezen az utcán telepednek le.

Kosut ucca Újabb utcanév.

Kosut tér ~ Pijac tér Csak hivatalosan nevezik Kossuth tér-nek, a lakosság most is *Pijac tér*-nek hívja.

Kutyaszorítottó ~ Kutyaszorító L. *Első köz*.

Majorkörnyék Falurész neve. Itt van a Szőlő út és a Petőfi utca. A papok majorja volt ezen a területen.

Majör ucca ~ Szőlő ut A papok majorjába vezető út. Újabban használják a „Szőlő út” elnevezést.

Második köz ~ Kisucca ~ Pinaperkelő ~ Sejem ut második köz ~ Szug
A Selyem utcából nyíló második rövid, zsákutca neve.

Óufehéirtaji ut L. *Fehéirtaji ucca*.

Petőőfi ucca ~ Petőőfi ut L. *Majorkörnyék*.

Petri ucca ~ Petri ut Pócspetri felé vezető út.

Pijac tér Itt tartják a piacot. L. *Kosut tér*.

Pinaperkelő ~ Pinapergelő Rövid zsákutca. L. *Második köz*.

Sejem ucca ~ Sejem ut Utcanév. L. *Kőudus utca*.

Sejem ucca első köz L. *Első köz*.

Sejem ucca második köz L. *Második köz*.

Szőlő ucca ~ Szőlő ut L. *Majorkörnyék*, *Major ucca*. Ezen járnak az egyik szőlőbe.

Szug A Selyem utcából nyíló két rövid zsákutca neve. L. *Első köz*, *Második köz*.

Vasut ucca ~ Vasut ut A falutól mintegy két kilométerre van a vasútállomás. Az állomásra vezető utat nevezik így. Az utcának a faluban bent levő részét régen „Zöld ág” utcának hívták. L. még *Debreceni út*, *Kislétaji út*.

Zöld ág ~ Zöld ág ucca A Vasut utca faluban levő részének és a Debreceni utcának a régi neve.

A h a t á r e l n e v e z é s e i

Ábrány ~ Ábrányi düllő sz.¹ 20 hold nagyságú terület a gyulaji határban.

Akasztó-h. Csak a Tanácsházán található ma használt hivatalos térképen fordul elő.²

Álami Csemetekert ~ Csemetés L. *Csemetés*.

Álami erdő e.

Bakti erdő e. Az ófehértói határban van.

Bák Matyi ~ Bák Matyi düllő e., sz. *Bákmatyiba*. Egy betyár nevére hívják így. Itt tanyáztak a betyárok. A Szent Bazil rend tulajdona volt.

Baraccèr e., sz., „*Gergejfié vóut*.” A kataszteri térképen³: *Barátszer*.

¹ Művelési jellegre utaló rövidítések: e. = erdő; h. = hegy; gy. = gyümölcsös; k. = kaszáló; l. = legelő; r. = rét; sz. = szántó; sző. = szőlő; tny. = tanya.

² A továbbiakban: Térk.

³ A falu határáról 1870-ben Ó Lynch Móritz sm. készítette a kataszteri térképet, 1896-ban Brunner Károly helyszínelte. A térkép a Tanácsházán található.

Barátlapos k., sz. A Barátság elnevezésű dűlő része.

Bátori hid A Nyírbátori úton levő hid.

Bátori ut Nyírbátor felé vezető út.

Becsalóy ~ Becsalóy dűllője ~ Petri allé sz. „Becsalóra”. Az egyik adatközlő szerint a pócsiaknak szép veteményük volt itt, a petriek libája, tehene stb. oda bejárt, és kárt csinált. Ezért kapta ezt a nevet. A másik adatközlő szerint egy *Becsali* nevezetű csárda volt ezen a környéken, arról nevezték el.

Belterület A falu, a lakott terület.

Benevölgy k. A kataszteri térképen: *Benevölgy*.

Bikarét Vizes terület. KISS LAJOS szerint Ófehértó határában van, s 30 hold tartozik belőle Máriapócsához (Ethn. LIV, 32). Az adatközlők szerint sohasem tartozott ehhez a faluhoz.

Bogáti dűllője sz. A nyírbogáti határszélen terül el.

Bogáti ut A Nyírbogát felé vezető út.

Bótyos tag sz. Valamikor ez is a „*Gérgeji családé vőút*.”

Bukovencki dűllője sz. Bukovenckibe. Családról van elnevezve, de ilyen nevezetű család ma már nem él a faluban. „*Vékeji birtok vőút*.” Két része van a *Kiszbukovencki* és a *Nagybukovencki*.

Ciberéjs ~ Ciberéjs hegy e., gy., sz. „Ciberéjsbe.” Rossz, homokos hely „*még a ciberének való se termet meg rajta*.” A kataszteri térképen *Csiberés hegy* és *Csibérés hegy*, a hivatalos térképen: *Cseberes* olvasható, ez mind nyilvánvaló tévedés.

Csemetéjs Csemetéjsbe. Az állami csemetekert (faiskola).

Csendeskert ~ Csendes tag ~ Klányé e., sz. „Csendes zsidó vőút it (Pócson) kocsmáros, neki vőút ot százvalamennyi hóút főüggye, Klány béjrelte.” Rossz, silány homok. 10 kilométerre van a falutól. Az I. világháború után egy részét szétosztották (pénzért) a nagycsaládosok között. Ezt nevezik *Juttatot főüdnék*. A másik része a *Rács kert*, Rács György vásárolta meg. A harmadik részét Vékei vásárolta meg, ez a „*Vékeji tag a Csendes tagba*”, vagy mondják így is: „*János urnak a Csendes tagja*.” Kertnek azért nevezik, mert fasorral és árokkal van körülvéve. „*Csendes tagba*”. „*Klányéra*”.
Térk.: *Csendes kert*.

Csere sz. A faluhoz közel eső terület. Két része van a *Kiscsere* és a *Natycsere*.
L. ott.

Csigabígas A Sziget másik neve. Sok csiga található ott. L. *Sziget*.

Csikóys k. „Legelője vőút, a papok ménese járt ide.” Kat. térk.: *Csikós*, de a mai hivatalos térképen *Csikos lápos* van. Ez sajtóhiba lehet.

Csirkéjs ~ Csirkéjs határ sz. Régen erdő volt. Közel van a faluhoz, a „*csirkéjek jártak le ide*”.

Csonkás ~ Csonkási dűllője sz., e. Kat. térk.: Csonkás. A végében folyó megye.

Csonkási páskom sz. A Csonkás egy része.

Dezsőü uré L. *Gergejfi kistanya*

Döktemetőü düllőü sz. Itt van az a kijelölt hely, ahová az elhullott jószágot elássák.

Eklézsija ~ Református Eklézsija sz. A református pap birtoka volt.

Ereszvéen sz. *Ereszvéembe*.

Fehértaji szőülőü ~ Ófzehértaji szőülőü ~ Gacs ~ Gacsi szőülőü sző. A Bikarét mellett van az ófehértói határban.

Ferenc ur tag ~ Köürösóudal gy., sz. Gergelyffy Ferenc tulajdona volt, ő adta el.

File ~ Füle ~ File düllőü sz., sző. *Filére*. Rossz, homokföld. Kat. térk.: *Füle, Fülő*.

File szőülőük ~ Füle szőülőük ~ Nemese szőülőüje sző. Térk.: *Kismezői szőlő*.

*Füleji gye*p ~ *Nemese szőülőüajja* r. Kb. 5—6 hold rét a Füle dülőben, kaszálják. KISS LAJOS *Fülerét*-nek nevezi (Ethn. LIV, 32).

Forrás ~ Forrás düllőü k., r., sz. *Forrásra*. Itt mindig víz van.

Gacs ~ Gacsi szőülőü sző. A Bikarét mellett van az ófehértói határban. Pócsi emberek tulajdona. L. *Fejértaji szőülőü, Ófehértaji szőülőü*.

Gátközi düllőü sz., k. Kat. térk.: *Gát közi düllő*; Térk.: *Gátközi dülő*.

Gelics higgya Gelics földje melletti híd.

Gergejfi kistanya ~ Gèrgejfi tanya ~ Kistanya ~ Dezsőü uré sz. Gergelyffy Dezső tanyája volt, ma már azonban nincs itt tanya.

Gèrgejfi natytanya ~ Gèrgejfi tanya ~ Zöld mezőü téjesz A Gergelyffy család tulajdona volt, most a Zöld Mező tsz.-é. A tsz baromfitelepe van itt. Térk.: *Gergelyffy-tny*.

Görcsös sz. *Görcsösbe ment*. Szikes, kákás, nádas terület volt valamikor, kiszáradt görcsők maradtak a helyén. A lakosság szerint erről kapta a nevét.

Kat. térk.: *Görcsös*; Térk.: *Görcsös lápos*. L. még *Papok Görcsösse*.

Görcsösi fojóü A Görcsösön keresztülfolyó csatorna.

Gyulaji híd A Gyulaj felé vezető út megy rajta keresztül.

Gyulaji ut A Gyulaj felé vezető út.

Halom ~ Natyhalom ~ Póycsi halom sz. Nagy domb neve, a *Nagyároki dülő* vagy más néven a *Natyföld* egyik része. A háborúban ágyúkilövő volt a tetején. Kat. térk.: *Pócsi hal. dülő*.

Juttatot földek sz. A Csenedeskert egy része. Vö. *Csenedeskert*.

Kacsás L. még *Sziget* és *Csigabígas*.

Kaszásrét ~ Kaszásrétü düllőü k., 1., r., sz. *Kaszásrétre*. Térk.: *Kaszás lap*.

Kaszálóü föld k., sz. *Kaszálóü földbe*. Határos a Nagyároki dülővel. Mo-csaras, nádas rész volt, halászták is. Lenyúlik a Kerekreíg.

Kávástóü düllőü sz. Valamikor vízállásos terület lehetett.

Kenderföld sz. Kendert termeltek rajta.

Kerekreíg r., k., sz. Régen nádas volt, de egy részén még most is víz áll. 73

hold szántóföld, 20 hold nád. Az adatközlők szerint a vízállásról kaphatta a nevét. Ezen a területen indult meg 1949—50-ben a tsz. Kiss LAJOS is közli i. m.).

Keskeny ~ *Keskeny düllő* ~ *Keskenyi düllő* sz. Hosszú, keskeny földdarab. *Kisbukovencki* sz. Vö. *Bukovencki düllő*.

Kiscsere ~ *Silc-féle düllő* (28) sz. *Kiscserére*. A *Csere* egyik része. Kat. térk.: *Kiscsere*.

Kislétaji düllő sz. A Kislétával határos határrész neve.

Kismező ~ *Kismező düllő* sz. *Kismezőre*. Kat. térk.: *Kismező*; Térk.: *Kismezői szőlő*.

Kistag sz. Vékei birtok volt.

Kistanya sz. Vö. *Gergejfi Kistanya*.

Klányé e., sz. Vö. *Csendeskert*.

Korhán düllő sz. Családnévből kaphatta a nevét.

Korhán hid *Hid* neve. Vö. *Korhán düllő*.

Kőőrösödál gy., sz. *Kőőrösödálra*. „*Kőőrösfa lehetett ott.*”

Kösségi erdő e. „*A Baráccerbe van.*”

Középjárás sz. A bogáti útnál van. Kat. térk.: *Közép járás*.

Legellő ~ *Városkaszáló* ~ *Városkaszálója* 1. „*Legellő vóut az mindéig.*”

Lila ~ *Lilatag* sz. Az elnevezésre vonatkozóan azt a felvilágosítást adták az adatközlők, hogy itt a szélhordta homok gyakran betemeti a zöld rozstot, ilyenkor lilának látszik a terület.

Létaji ut A Kisléta felé vezető út neve.

Mocsoja ~ *Mocsoja düllő* k., n., sz. Mintegy 12 hold nagyságú vizes terület, kaszáló, nádas és szántó van benne (vö. Ethn. LIV, 32).

Nagyárok cs. Nagy, mély csatorna elnevezése. Kat. térk.: *Nagy árok*.

Nagyárok *düllő* ~ *Natyfőüd* k., sz. *Natyfőüdbe*. Valamikor vízállás volt. Most a *Nagyárok* szeli ketté, erről kapta a nevét.

Nagybukovencki sz. Vö. *Bukovencki düllő*.

Natycsere ~ *Vékeji* sz. *Natycserére*. Egy része ma már lakott terület, a falu belterületéhez tartozik. A *Véjeki* nevet volt tulajdonosáról kapta.

Natyfőüd k., sz. Vö. *Nagyárok* *düllő*.

Natyhalom vö. *Halom*.

Natykert ~ *Natykerti düllő* ~ *Natykerti kaszáló* k. A falu alatt levő kaszáló neve. Kat. térk.: *Nagy Kerti Kaszálók*.

Natytanya ~ *Papnatytanya* ~ *Papok tanyája* sz. Ma már nincs meg a tanya. A papok birtoka volt. Egy épület van itt még. Ennek neve *Száló*. Ebben van az Erdőgazdaság irodája. Volt a határban *Gergejfi natytanya* is. Kat. térk.: *Papok tanyája*; Térk.: *Pócsi pap-tny*.

Natytanya Közébdüllő sz. A Nagytanya mellett levő szántóföld.

Nemesek szőlője sző. A Kismező dülő egy része, szőlővel van betelepítve. Vö. *File szőlők*.

Nemesek szőlőlőjaja r. Vö. *Füleji gyep*.
Ófűhértaji szőlőlőj sző. Vö. *Gacs*.
Ófűhértaji ut Az Ófűhértó felé vezető út neve.
Papnatytanya sz. Vö. *Natytanya*.
Papok erdeje e. A papok tulajdonában volt.
Papok görcsösse sz. A Görcsös déli része. A papok birtoka volt. Vö. *Gör-
csös*.
Papok gyümölcsösse gy. A papok telepítették.
Papok rétje Kiss LAJOS közli ezt a nevet (i. h.), az adatközlők azonban nem ismerik. Ők ezt a területet *Forrásnak* nevezik. Vö. *Forrás*.
Papok szőlőlője sző. A papok tulajdona volt. Kat. térk.: *Pap szőlők*.
Papok tanyája sz. Vö. *Natytanya*.
Pap szőlőlők sző. Vö. *Papok szőlőlője*.
Páskom sz. Egy részét újabban szőlővel telepítették be. Ennek a neve: *Pás-
komszőlőlők*.
Páskomszőlőlők sző. Vö. *Páskom*.
Petri allé sz. Vö. *Becsaló*.
Petri ut ~ *Póúcspetri ut* A pócspetri felé vezető út neve.
Póúcsi halom Vö. *Halom*.
Pócsi pap-tny. (Térk.) Vö. *Natytanya*.
Póúcspetri ut Vö. *Petri ut*.
Rácskert sz. A Csenedskert egyik része, Rács György tulajdona volt. Vö. *Csenedes kert*.
Református Eklézsjaja sz. Vö. *Eklézsjaja*.
Rjét sz. *Rjétre*. Régen kaszáló volt, ma már szántják.
Rókalyuk dűllő A tanácsházán levő mai hivatalos térképen található ez az elnevezés. Az adatközlők nem ismerik ezt a nevet.
Sejem ucca Utcanév a faluban, de a falun kívüli részét is így nevezik.
Senkifőügyye ~ *Sziget* ~ *Vándorsziget* A bogáti határszélen levő, csatornák által körülvett, háromszög alakú rossz termőföld, juhlegelő.
Seplés (Kat. térk.) Vö. *Szeptes*.
Serház ~ *Serházskert* k. *Serházra megy*. A falu keleti oldalán levő, kb. 30 hold vizes terület. Nyáron kaszálják (vö. Kiss LAJOS; i. m. 32).
Silc-féle dűllők Vö. *Kiscsere*.
Szálók Az Erdőgazdaság irodája. Vö. *Natytanya*.
Szeptes ~ *Szeptes dűllők* sz. Kat. térk.: *Seplés*.
Szeszgyártanya Valamikor szeszgyár volt rajta.
Sziget Vö. *Senkifőügyye*.
Szőlőlők ut A szőlő felé vezető út.
Tag ~ *Tagi dűllők* gy. 50 hold terület, a középparasztoké volt.
Táncos h. A tanácsházán levő hivatalos térképen található név, az adatközlők nem ismerik.

Vándorsziget Vö. Senkifőüggye.

Városkaszáló ~ Városkaszálója 1. Vö. Legellő.

Vizimalom düllő sz. Mintegy 90 hold nagyságú terület. Valamikor vízimalom volt itt. Kat. térk.: *Vizimalom*.

Vékeji Vö. Natycsere.

Vékeji kertye sz. Vékei nagybirtokos tulajdona volt, a falu szélén van.

Vékeji tag sz. A Csenedskert egy része. Vö. *Csenedskert*.

Zőüddág A falu belterületének egy része.

Zőüd mezőü téjesz A tsz. baromfitelepe. Vö. *Gergeffi tanya*.

Zsellérpáskom ~ Zsellérek páskomja sz.

JAKAB LÁSZLÓ

Tájszavak Balmazújvárosról*

sajtalan: sótalan. *Nagyon sajtalan ez az ítel.*

saktér: vágó, kóser vágó a zsidóknál
Saktér-zug volt évtizedeken át a ma Jókai-köz neve, mert ott lakott a sakter.

salapál: hadonászva üt-vág

sallangos: sallangokkal díszített (dohányzacskó)

salló: sarló

sancol: kínoz. *Sancolja a feleségit, pedig a jó asszony.*

Sándor becenevei: *Sandri, Sankó, Sanyi*

sántaficirt, sántaficirtes: sántikáló, bigeő. *Láttam aszt a sántaficirtest.*

sápít, sáپیtozik: sopánkodik

sároz: sárral játszik

sárzsi: olyan katona, akinek már van rangja (idősebbeknél)

sasérozik: fel-alá járkál. *Van kipe it sasérozni a házunk előtt* (idősebbeknél).

sasnya: satnya. *Sasnya gyerkőűc vóút a mindig.*

savóűszin: egészen halványkék (szem)

seftél: üzletel. *Ne seftēj mindig, mint a zsidó!*

seggivigi: nagyon távoli rokon, vagy akit szinte rokonnak tart, úgy ragaszkodik hozzá. *Naty seggivigi ez a Lajos, sűlve-főűve egyűt vannak.*

sehun: sehol

sehunnan: sehonnan

sehunnét: sehonnan. *Pizre sehunnét se számíthatunk.*

semmék: egyik sem. *Semméket se találom.*

senkiházi: haszontalan. *Nem találom ezeket a senkiháziakat sehunse.*

sérafikál: céltalanul jár-kél. *Ne sérafikáj mán, hanem dóűgozz!*

sérke: a tetű petéje

sérkentőűűűra: ébresztőóra

sertepertéű: sűrűg-forog. *Nem tom hová lett, az eléb még it sertepertéűt körülöttem.*

seszinű: fakószínű, bizonytalan színű
sétáló: órainga

setít: sötét. *Buta, mint a setít tccaka.*

sifon, sifony: ruhásszekrény

sígír: nagyon sovány (gyerek)

* Vö. MNyj. VIII, 176—9; IX, 155—64; X, 138—50; XI, 102—6.

siláp: szelet. *Váktam ety siláp kenyeret.*

simléder: sapkaellenző

slafrog: női felsőruha, az alsó és felső rész egybe van varrva

slájèr: menyasszonyi fátyol

slájmi: a zsidógyerek gúnyneve

slepp: uszály

sódör: sonka, comb *Hetek óyta fáj a sódorom.*

sohanapján ~ sohanapkòr: sohasem.

Megaggya majd a, — ne fíjj —, sohanapján!

sòr: 1. helyzet, állapot. *Jóul mety sora, nem töröjűdik a mán véjlünk.* 2. ház-sor: *Nyugati-sòr.*

soratlankodik: helytelenkedik, rendetlenkedik. *Ne soratlankoggyatok mán!*

sòrkoszt: egyes alkalmazottaknak családunként felváltva adott élelmezés. Még a múlt század 80-as évei elejéig a nőtelen tanítónak is sorkosztot adtak.

soros: sorra következő. *Mámma ém vagyok a soros az éjjeliòrsignél.*

sóurjázik: sorjában halad nagy gyorsan előre

soványság: sovány. *Ez a kisján soványság.*

srégen: rézsútosan

stelázsi: edénytartó polc, állvány

strájfa: ólakban levő, állatokat elválasztó fa

strázsál: őrködik. *Itt strázsál fòjton.*

strimfli: harisnya

subick: csizmafényesítő kenőcs

sugòrgat: takarékoskodik, tartogat. *A kezibe sugòrgatta, de szígyèlte odadni.*

suláp: a svábok gúnyneve.

summa: összeg. *Jóu summa píszt vett fel írte.*

suprikál: pálcával elver

sùrc: durva vászonkötény

suskus: huncutság. *Vóut kösztük valami suskus.*

susma: alamuszi, bárdolatlan. *Mon-tam én annak az isten susmájának, de beszíllhetek annak, nem úcs csi-nájja.*

sustorikòl: sistereg

sut: kemence mögötti fekvőhely. *Takaroggyatok a sudba!*

süldöjű: serdülő: *süldő sèrtis, süldőjány*

sűrít (-él): sűrűn megjelenik valahol. *It sűrítet (v. sűrjitet) mán egiz díl-elött.*

sütet: egy sütésre való lisztmennyiség. *Attam neki ety sütet lisztet is.*

sütögetőjű: pékféle. Régebben voltak olyan asszonyok is, akik pénzért másnak is süttettek kenyeret, ezek voltak az ún. *sütögetőjűk.*

számos: 1. sok. *Számos névnapot kívánok.* 2. nagyobb legelő jóság, a *számos jóuszág*, amely a legelőn egy teljes legelőilletőséget töltött ki. A jobbágyvilágban egy egész telek után 8 számos jóságra való legelőhasználat illette meg az újbárosi jobbágyot, a zsellért csak egy legelőilletőség. Az úrbériség megszűnése után a volt úrbéresek legelője továbbra is az úrbéresekből felszabadult szabad parasztokra maradt, s az utódok is csak a legeltetési jogot adhatták el.

szamuklál: szemlélődve keresgél

szaporátlan: lassú, nehezen dolgozó

szapul: eredeti jelentése mellett átvitt értelemben is használatos 'gyaláz' jelentésben. *Egísz este Erzsi ángyát szapulta.*

szarakodik (-ól): piszmog
száraszköhögís: tüdőbaj (idősebbeknél)
szárazdájka: olyan gyermekgondozó, aki nem szoptat
szárazmalom: lóval működtetett malom
szàrházi: sehonnai, aljas
szárhegyig: a csizma szegélyéig. *Szárhegyig jártunk a sárba.*
szárnyik: szélfogó. *Akkorra a lovak már a szárnyiknál vóútak.*
szartig: rogyásig, bőven
szatyíng: fűtő, szalag
szavaz: köznyelvi jelentésben is, de 'szaval' értelemben is használatos
szavazat: 'előadói készség' értelemben is. *Jóú szavazattya van ennek a Gábörnek.*
százigvalóú: száz körüli. *Százigvalóú egéjír szalat ki a göréj alóll.*
Szeg: határrész-név az újvárosi határban
szegelet: utcasarok, sarok. *Sokáig od beszilgettünk a vendíglőj szegeleten.*
szegrül-vígrül: távolról. *Szegrül-vígrül rokonok is vagyunk.*
szekíroz: bosszant. *Ne szekíroz már annyira!*
szekszemonta: holmi. *Vele vóút az egísz szekszemontája, úgy ment èl.*
szemicskéjl: nagyon keveset szedeget valamiből. *Nem vóút éjtvágyan, csak szemicskéjltam.*
szenethevérdèl nap: pihenő nap, iparosoknál a hétfő volt ilyen
Szent János áldomása: vendégségben a búcsú pohár ital. *Na, igyuk meg Szent János áldomását.*
szenkenyér: úrvacsorai kenyér
szèr: 1. kész valamire. *Szer az mindenre, ha huncutságrúl van szóú.* 2.

Régen falurész neve volt, ill. valamely földbirtokrészt jelöltek ezzel a névvel (a XVIII. században a Bosányi-szer, Désán-szer).
szerecsen: néger vagy feketebőrű ember
szereda: szerda
szeredás: tarisznya. *Megraktam a szeredást főüzniivalóú tengerivél.*
szetyepotyál: piszmog, ellopja az időt. *Úgy el tuggya az üdőt szetyepotyálni!*
Sziget, Szigetkert: a község északi részén a Kadarcs által körülfolyt rész neve. Ma már betelepült. Egyik része a Rácokszigetje, mely a XV—XVI. században itt élt, de többségükben a XVI. század végén Böszörménybe, Dorogra és Rácfehértóra távozott rácokról vette a nevét.
szígyenletibe: szégyenében. *Szígyenletibe májd èlsüjjet.*
szikfok: a Nagyszikbe menő szikes vízlevezető vízfolyások, melyeket az eső és belvíz vájt ki
Szík: nagy, mintegy 800 holdas szikes vízállás. Egyik része, a Nagyszik ma is megvan. Keleti szélében a Keleti Főcsatorna halad át. A Kisszik már teljesen betelepült. Az Árpád-, Szoboszlai-, Pacsirta és Nádudvari utcák által bezárt területen volt vízállás.
szikkatt: 'sovány, szívós ember' értelemben is. *Ojan szikkatt ember vóút, mint ez a Miháj.*
szikra: eredeti jelentése mellett tagadó mondatban 'egy csepp sem, semmi' értelemben is. *Ety szikra vís sincs a háznál.*
Szilasi erdő: még a XV. században

megvult erdő neve az újvárosi határban
szilvacibere: szilvából készült habart leves
színes-mázos: hízelkedő, de nem őszinte
szipírtyóú: vén banya
szívanóú: szénvonó (kenyérsütéskor a fütéskor használják)
szóuhajtóú: pletykás. *Be ne engeggyitek ide aszt a vín szóuhajtóút!*
szòlda: szóda. *Hozzatok két üveg szòldavizet!*
szomorán: szomorúan. *Ojan szomorám monta, hogy mekszántam.*
szopòrnyikás: beteges, nyavalyás. *Azír nem jöttem el a múlt héten, mer egész héten szopòrnyikás vóútam.*
szòrgos: szorgalmas. *Nagyon szòrgos az üdöü!*
szòrtyogtat: szívogatja a pipát, mely szortyogó hangot ad. *Nem szóúlt semmit, csak mírgesen szòrtyoktatta a pipáját.*
szorulás: 1. a legelőn kora ősztől tavaszig legelésző jószág bekényszerülése a faluba. 2. székrekedés. *Mindik szorulása van.*
szotty: ismeretlen jelentésű szó ebben a kifejezésben: „*Lèlkem szotty!*”
szotyos: kásás, a túlétettségtől nagyon puha: *szotyos körte.*
szòúgafa: a vASFazék tartására való kampós fa, mely a vASFazekat főzésnél a tűz felett tartja
szòszi: szòke (becézve) *Gyere csak te kis szòszi jánka!*
szòszke: szòke
szòszmòtòl: piszmog, pepecsel
szòszòm-boron: olcsón. *Atták mán aszt szòszòm-boron.*
szúnyoglábu: vékony, hosszúlábú

szúrkapiszkál: ingerel, bosszant, piszkálódik
szuszká: orrból beszélő, beszédhibás
szusz: lélegzet. *Ety szuszra èlmona amit hallott.*
szuszakòl: gyömöszöl, présel
szuszík: hombár, fából készült liszt-tartó, vagy búza- s egyéb takarmánytartó
szusszant: egyet szuszog. *Hat szuszszancsam ki magam, ót (azután) maj tovább visszüik (a terhet).*
szutykos: nagyon piszkos, mocskos
szümòcs: szemòlcs. *Gazdag lesz, mèr szümòcsös a keze.*
szütyò: vászonzacskó
szűr: eredeti értelmé mellett azt is jelenti, hogy a víz színén úgy dobja a kavicsot, hogy az szinte párhuzamosan repül a víz szintjével, s a vízből a kavics fel-felbukkan. Az a győztes, akinek a kavicsa többször felbukik a vízből. Gyermekek kedves víz melletti versengő játéka.
szűzdohány: olyan dohány, melyet titokban termelnek és árusítanak a kincstár kijátszásával
szűzguja: a Hortobágyon olyan gulya, amelyikbe bikát nem engednek hajtani
táca: tálca
takàr: arat
takarás: aratás. *A jövöü héiten kezdòdik a takarás.*
takarík: takarékpénztár. *Megyek a takarígba.*
takàrgat: eredeti értelmé mellett ’titkol, palástol’ jelentésben is. *Sokáig takàrgatta a világ előtt, de...*
takarodik (-òl): távozóban van. *Guja, mínes takarodik.* (Nd.)

takaródzik: leplezi magát valamivel
 fedi magát. *Érzi mindig azzal takaródzik, hogy...*

takonypóuc: 1. az orr alatti kis ményedés, 2. taknyos. *Nem hálga te kis takonypóuc!*

tanál: talál

tanálkozik: találkozik. *Tanálkosztam a tiszteletes úrral.*

talján: olasz

talló: tarló, letarolt mező

tallózás: kalászszedés, elmaradt kalászos összeszedetése

talpalló: lábtörlő gyékény

támadás: nagyobb kelés. *Támadás lett a hónom alatt.*

tamaricska: tamariszkusz

tángál: támogat, táplál. *Pistájék tángálták újjig.*

tanyacé: tanyázni, beszélgetni összejárók összessége

tanyázik: beszélgetni összejön. *Kiültek a ház elé tanyázni.*

tapicsköl: tipeg-topog lucsokban, sárban

tarisznahitű: olyan elvű ember, aki fizetésért a véleményét, elveit is hajlandó feladni

tártás: gondviselés. *Tártásáir attá a házat. Téli tártásra attá ki a tinóyt.*

tátogatóy: oroszslánszaj (kerti virág)

tátos: táltos, tudós. A babonás hiedelemvilágba tartozó alak. *Tátos vóyt, oszt át akarta adni nekem a tudományát, de én nem lettem rá.*

tátva-nyitva: tárva-nyitva

tavazon: tavasszal

té (téjje v. teje): tej. *Van ot mit aprítani a téjbe.*

Téglavetőy: a község nyugati területén a Kadaros és a Daru közt a Vágó-

hídtól délre eső rész, valamint a községtől délre a Magdolna lapos mellett a Gutsit halom melletti hely, hol a XIX. század végéig téglavető volt

téjfel: tejfel

tejelőy: fejős (tehén)

teke: ököl nagyságú, kemény fából kifaragott golyó, a teke gyermekjáték egyik kelléke

tekebot: a teke hajtására, ütésére szolgáló bot

tekejuk: a teke részére kivájt gödör, ahova a tekét a „kondás” behajtja

tekereg: csavarog. *Hun tekerektél ennyi idejig?*

tekérgis: csavargás. *Tekérgis a kenyere.*

tekérgőy: csavargó természetű. *Tekérgőyünek, csavargóynak tart éingem az egész világ. (Nd.)*

tekézés: tekejáték; fiújáték, legények is játszották még a század elején

tekézik: tekével játszik

Telekfőyd: Telekföld, a község keleti részétől a debreceni határig terjedő terület a balmazújvárosi-debreceni vasútvonaltól, ill. a műúttól délre. Az egykori jobbágyi földek. *Orbárista főyüdnék is nevezik az öregek.*

telibélü: kövér, erős testalkatú. *Telibélü kisjány.*

télire: télre. *Azzál keresem a télirevalóyt. (Nd.)*

telisdetteli: teljesen teli. *Telisdetteli lettünk bõlhávról.*

télviz idejin: télen. *Nem lehet senkit kitenni a lakásból télviz idejin.*

temetõcsõsz: temetőőr

temíntelen: tömérdek

templomos: templomba rendszeresen járó. *Templomos asszony vóyt Rébék néném.*

tempós: lassú, de jó munkát végző
ténfereg (-él): vánszorog, céltalanul
ődöng

tengeri: kukorica

teng-leng v. cseng-leng: ténfereg, csám-
borog céltalanul. Azt is jelenti, hogy
éppen csak fenntartja magát vala-
hogyan.

tentél: fekszik, alszik (gyermeknyel-
ven)

tepetrongy: hasznavehetetlen rongyos
valami

tér: a bigézésnél a harmadik ütés neve
tèrgenyés: megterhelt. *Úgy meg van
pakolva, mint ety tèrgenyész szá-
már.*

tèrgenyézik: megterhel. *Jóul meg vaty
tèrgenyézve.*

tereget (-él): terítget. *Ruhát tereget-
tem, mikòr gyöttek.*

térít (-él): megfordít. *Gyere rózsám,
térídzs meg a mínes elejét! (Nd.)*

térül-fordúl: elmegy-visszajön, s ezt
többször megismétli

tessik-lássígbúl: a látszat kedvéért

testál: örökölni hagy

testamentom: végrendelet (idősebbek
nyelvhasználatában)

testes: erős testalkatú, nagytestű

testus: tegeződésben, tegező viszony-
ban. *Testus vagyok vele.*

tetéisen: tetőzve. *Tetéisen atta a kö-
lest.*

tethøj: színhely. *Azon tethøjben elfok-
ták.*

tettet: színlel. *Bolonnak tettetű ma-
gát.*

tiblábal: tétován lépeget ide-oda, bi-
zonytalankodik

tisztaleves: lebbencsleves

tintafosó: a hivatalnok gúnyneve

típáz: megtép. *Típászhattya a haját!*

Tirimpó: a böszörményi—újvárosi ha-
táron egy folyócska neve, mely a
Hortobágyba folyik. Itt a határon a
múlt század végéig állott még a
Tirimpó-csárda.

tisztálkodik (-öl): lemosakodik

tisztára: teljesen. *Tisztára az apjára
ütött.*

tisztessígre: tiszteletére. *Vasárnap
tisztessígre izz dőgöztak egész nap.
tívesztis*: tévedés. *Tívesztis — kárvesz-
tis.*

tődít (-öl): tesz hozzá, told hozzá.
*Mindenki tődített (tődött) hozzá
valamit, a vígim mán senkise tutta
mennyi igaz belőlle. Tanítóúr is tő-
diccsom mán valamit!*

tohonya: puha, lomha ember

tojós: tojni akaró

tokjó: gyenge bárány, fiatal bárány

tokos: tolltöves. *Nagyon tokos ez a
ruca.*

topánka: könnyű papucsszerű női ci-
pő

tótágas: fejtetőn állás

totyakos: elhízott, lomha

tőgyell: tőgyet ereszt

tőkfejű: ostoba, nehézfejű

tőkmag: kistermetű

tőkmagjankó: apró termetű ember
(tréfásan)

tőkös: lágyéksérves

tőksi: nagyfejű

tömpe: tompa. *Nagyon tömpe éle van
ennek a késnek.*

tötmzsi: zömök, köpcös

tőrek: csépléskor a szalmából vissza-
maradó tört szalmadarabkák, me-
lyeket a pelyvával együtt használ-
nak el

tőrís: 1. a szarvasmarhák szabályos
lábnyoma. Újvároson a csordajáró

utcák végén a tehenek szabályos mélyedéseket s emelkedéseket vágnak ki, s mindig ugyanabba a nyomba lépnek. Az agyagos talaj megke-ményedik, s hónapokon át megmarad ez a nyom. Jellegzetes szólás-mondás a makacs emberrel kapcsola-tosan: *Nem lehet kiverni a törzsből!* 2. lábfejtörés, melyet szűk csizma okoz

törtvír: aludt vér

tövisk: tövis

töviskezs disztóu: sündisznó

trafikál: trécsel

trakta: lakoma, kínálgatás, vendéges-
kedés. *Vóyt-e naty trakta Kállaijék?*

traktál: étellel kínál

tráncporál: irányít. *A gyerekeket az
udvarra tráncporálták.*

*trappol:*üget

tróvbál: próbál. *Na csak asz tróvbáld
meg!*

trucc: dac. *Mektette trudzbúl véjlünk,
hogy nem győtt el.*

tubi, tubica: galamb (gyermeknyelvi)

tudatták: közölték házasságiszándékát

tudós: táltos ember, táltos

tukó: ostoba, gyenge szellemi képes-
ségű. *Úgy gondolom éjn az éjn tukó
fejemmél, hogy nem lesz háború.*

tulipánt: tulipán

túlság: túlzás. *Nem kéjne túlságba vin-
ni a dóugot!*

tutyi-mutyi: élheterlen, gyámoltalan

tű (töve ~ tüje): tő. *Csutkatű szedni
mentek. Ety tű se maratt.*

tűnölődik (-öl): gondolkodik, sokáig
tűnődik valamin

tűszomszíd: közvetlen szomszéd

tütü: ital gyermeknyelvi és tréfás neve.
szereti a tütüt (részeget).

ugrabugrál: ugrándozik

ügyabbúl: még nagyobb mértékben.

*Csitítottam, de nem írt semmit, még
ügyabbúl főjtatta.*

ügyitok: az „ugye” egyik formája
(többszám második személyű),
több jelenlevőhöz intézett kérdés

űjít (-öl): eredeti jelentése mellett
’újságot elmond’ értelme is van. *Na
tanítóu úr is űjiccsik mán valamit!*

űjjas: kabát. *Ot maratt az űjassa a
kasfarba. (Kis űjjas: kiskabát, nagy-
űjjas: télikabát).*

űjjaszopcsi: ujját szopó gyermek gúny-
neve

urizál: urat játszik. *Na, ne urizáj mán
annyira!*

utánna valóu járás: fáradozás

uccajtóu: utcaajtó, kisajtó

utóujára is: utóvégre is. *Utóujára is ém
vagyok az öregebb.*

űdö: 1. idő, 2. vihar: *Gyön az űdö!*

ület: (nadrág, gatyá) feneke. *Kijukatt
a nadrág ülete.*

űrgéjs: a böszörményiek csúfneve

űkélme: őkegyelme rövidítése. Gúnyos
értelemben használatos, vagy sértő
szándékkal. *Bion, űkélme is jobban
tette vőuna, ha befogja a száját!*

űkhozájuk: hozzájuk

űtüllük: tőlük

vacáholódik: veti az ágyat, lefekvés-
hez készülődik

vacok: fekvőhely, hevenyészett fekvő-
hely

vadóc: vad, barátságtalan természetű
vagyogat (-öl): éldegél, megvan. *Kö-
szönöm kérdésit, vagyogatok.*

vakablak: ablakszem nélküli áblak

vaklál: félhomályban közlelő néz va-
lamit

vakmeleg: vihart megelőző nyomasztó hőség
vaksetít: koromsötét idő
vak szem: halánték. *Vakszemen ütöttik.*
valamék, valaméik: valamelyik
váltig: untig, eléggé. *Váltig emlegette, bekövetkezett.*
vánnyatt: beteges, fonnyadt. *Énnye, de vánnyatt ez a gyerkőc!*
varangyikozsbika: varangyos béka
varnyú: varjú
var sokál: varrogat, de ritkán, s nem nagy szakértelemmel
vasfazik: bogrács
vasaló: eredeti értelme mellett a pásztorok nádból készült, s a pásztorholmik megőrzésére szolgáló szelfogó fala
vastagítél: főzelék a hús mellé
vászommunka: könnyű, inkább nőknek való munka
vászonfazik: cserépfazék. *Csináltam egy vászonfazik töütötkáposztát.*
vathús: húskinövés
vekeng (-él): habozik, tanácstalankodik. *Ne vekengj annyit rajta, maj lesz valahogy!*
velebeli: egy évfolyambeli
veréce: lécajtó. *A pitar verécéje, kis kert verécéje.*
verdik: tollát hánnya el (a tyúk)
veszök: szerencsétlen. *Nem tom micinál a veszök.*
veszökfeje: szegény feje
vígíremehetetlen: végeszakadatlan. *Vígíremehetetlen munka van itt a tanyán.*
vigyázóú: felügyelő. Régebben a nevelők a különféle utcákra menő gyermekek utcai magatartásának ellenőrzésére a jobb magaviseletű gyermekekből vigyázókat állítottak.

víkonydongájú ~ víkonypízú: vékony természetű
vinkóú: savanyú, rossz bor
vinsíg: koravén. *Énnye, de kis vinsíg vagy, Jucikám!*
virnyákól: erősen rávartyog (a kotló)
virrasztás: halott melletti ottmaradás.
Este összejönnek a hozzátartozók, és a halott koporsója mellett üldögélve énekelgetnek (halottas éneket, s elbeszélnek a halott életének, halálának körülményeit).
virtuskodik (-ól): hősködik
visszaszógáll: viszonz
víszhordó: fejlődésében visszamaradt (csirke)
vitéz: katona. *Hát a vitéz úr hova való? (régies)*
vízzipuska: bürokszárból, fatolóból álló gyermekjáték
zabigyerek: törvénytelen gyermek
zehernye, zehernyes: zsörtölődő, nehéz természetű (ember)
zohorál: zsémbeskedik, zsörtölődik, rosszállóan motyog
zöcsköl: zötyögtet
zöütfülű: tapasztalatlan
zúgattyú: búgattyú, gyermekjáték
zuhé: zsupsz!
zsacs kó: zacs kó
zságbamacska: szerencsecsomag
zsémbes: zsörtölődős, nehéz természetű
zsendice: aznap ellett tehén összement tejéből készült tejtermék
zsiros embèr: az újvárosi nádasokban élő babonás hiedelem világába tartozó lény. *Vigyázz, mèrt èlkap a zsiros embèr.*
zsirozó: zsiradék nemű (szalonna, zsír)
zsörtös: zsörtölődő VARGA ANTAL

kabalagyöngy ~ *kabologyöngy* ~ *kabulagyöngy* $\frac{1}{2}$ —1 cm hosszú, szalmaszál vastagságú színes üveggyöngy. — N. Kabala készítésére használják.

kabát Rock

kabola ~ *kabula* gyöngydísz. — N. Lájbira, lékíre és kötény kötésébe teszik. — *Kétrendes kabula*. *Kétrendes, sárgo kabola*.

kalap Hut. — Részei: 1. *teteje*, 2. *ódala*, 3. *eleje*, 4. *hátúja*, 5. *kari-májo*.

kapca vászondarab, mellyel a lábfejet betekerik s úgy húzzák fel a csizmát. — *Csizmábo kapcát húzunk*. *It csak vászombul van*. *El-élrontunk eggy-eggy iszákot vaj zsákot* (hogy kapcának való legyen).

kapocs Spange. — *A leginyekneg bújka vót, csak kapoccsal akasztódott össze*.

káposztás minta. — N. Párnacsupba szokták varrni.

karika 1. kontykarika; köralakú, 4—5 cm magas, közepén bevájt fa; 2. a fersing alsó harmadán körbefutó csipke vagy szalag. — *A hãj vigibe ronygyot fonunk, hoty fẽtegyük kari-káro*. *Azir van ojan hátul* (a kontya), *mẽ nincs mit fẽvegyen a tü a kari-káro*. *Esz karika* (a fersingen).

karikás karikával ellátott. — N. Csak fersingre mondják.

karima széle valaminek (l. *kalap*)

karimás széllal ellátott. — *Most kari-mást* (ti. sapkát) *viselnek*.

karimás sapka széllal ellátott kucsma (l. *sapka*).

karótfő 1. a ruha hónalja, ujjá töve ahol az ujj bevarródik a vállba meg a hónaljba; 2. a lájbin a kar kidugására szolgáló nyílás

katonagatya szűk, lábra feszülő alsónadrág. — *A szűk asz csak ojan katonagatya*.

kecskeköröm l. *csipkehegy*

keminszáru csizma a toroktól fölfelé teljesen kikeményített, vagyis bélelt száru, fölül szegővel ellátott csizma

kendő fejkendő. — Fajtái: 1. *posztókendő*, 2. *plüskendő*, 3. *szörkendő*. — N. Méretük 80×80 és 100×100 cm között váltakozik.

keregbőjt gyapjúból készült bojt. — N. Inggötőre teszik. Készítési módja: 2—4 cm átmérőjű köralakú karton lap közepét kivágják. Az így keletkezett gyűrű formáit addig fonják körül színes hárással, míg a lyuk be nem telik. Azután a külső perem mentén a hárászt körülvágják és a közepén megkötik. Ezután a kartont eltávolítják, és a hárászcsonót tenyérben gömbalakúra alakítják.

kereggallér elül, a gombolásnál teljesen egymásra csukódó, nem becsípett inggallér. — *Van kereggallér, van csonkagallér is, be van csípvve a vige*. *Ez egészen kerek, kötővel*.

kerek ing rövid, lerakott, bársony kézelőjű ing (l. *bõujjú ing*). N. Vállfős szabású, de hímezetlen vállú ing. Legények hordják. — *Kerek ingje vót neki*. *Ëjen ingje vót, kerek ing*. *kerek mērevaló* rövidebb mellrevaló, férfiak viselték (l. *mērevaló*). — N.

* Vö. MNyj. XI, 85—95.

- Az öregek fekete, a középkorúak bordó, a fiatalok piros alapszínűt viselnek.
- kestyű Handschuh. — Kötöttem kes-
tyűt.*
- keszkenyő ~ keszkenyő* kendő (l. *ken-
dő*). — *Zőt keszkenyőt is teszünk.*
- kétrendes* kétsorosan kivarrt vállfős
ing. — *Kétrendes kabula* (kabala).
- Két- vagy egyrendes asszonyos* (ing).
- kétrétűleg* duplán, sűrűn. — *Kétrétű-
leg van szőve.*
- kétsoros* az ing ujján két kötés fut
hosszában (l. még *kötis*). — *Asszo-
nyos ink, két soros kötises.*
- kettős rozsás* két rózsából álló köté-
ny-minta. — *Kettős rozsás foglalos.*
- + *kézbe való kendő* ünnepelő öltözet-
hez tartozó, azonos színű rojttal el-
látott színes gyapjúkendő. — **N.**
A derékhoz beszurva viselték a leá-
nyok.
- kézelő* Manschette (l. *ing*). *Kézelője*
vagyon. *Ez a kötise, kézelője.* *Az*
ingvállon csak kézelő van.
- kibont* szétszed. — *Csinálto a ruháját,
aszt a rozsaszent, mint kibontotta.*
- kicsinál* kidíszít. — *Billenyttyű, ügye-
sen ki van tulipántosan csinálva.*
- kidíszít* kivarr, kihímez. — *Fejér bőr*
kidíszítve (ti. a női mellrevaló).
- kifeszül* feszesen áll. — *Szártekerőt*
tettünk, hogy a csizmaszár ájon ęty
kicsit kifeszülve.
- kifördít* a visszáját teszi kívül. — *Ki-
fördítom, hogy ne piszkozzék.*
- kigyó* nagy Z alakhoz hasonló minta.
— **N.** Lepedőbe, törülközőbe és kö-
tényszedésbe teszik. A kötény sze-
désébe régen hárászból varrták, ma
színes aprógyöngyből készítik. Fe-
kete alapszínű mintába zöld vagy
- piros kígyót varrtak; ma a fiatalok
fehér és sárga színű kígyómintát is
alkalmaznak. — *Ez megint inyimás*
*tulipántos. Két kigyó van összefor-
ditva* (4. ábra).
- kigyos* kígyó mintával ellátott. — *Esz*
kigyos kajántaji.
- kík ~ kik* blau. — *It viselik a kiket. Ez*
még nem is kík, ennél kíkjobb is
van.
- kikészít* munkára előkészít (pl. bőrt,
ruhaanyagot). — *Mos ki van készít-
ve már, māj tilire ha mekcsináltoty-
tya.*
- kikít* kékítős vízbe belemárt. — *Vót*
kikítve.
- kikítő* a tisztára mosott ruha kékíté-
sére szolgáló folyadék.
- kimos* l. *megmos*
- kirajzol* 1. az anyagra mintát rajzol
zsírpapírról másolva, 2. a tulajdo-
nos nevének kezdőbetűit rajzolja rá
az anyagra
- kirak* rátéttel kidíszít. — *A condrát is*
kirakták kutyáson.
- kisfojó* vállfős-minta
- kiskabát* rövid, derékig érő kabát. —
A kiskabád dęrékig ír.
- kiskigyo* kicsi alakú kígyó minta (l.
kigyó)
- kisloptás* bolti kendőn levő színes
minta
- kisrozsás* apró rózsákból álló minta.
— **N.** Különböző színű ing, köté-
ny-szedés és lepedő minta. — *Három*
rent kisrozsás.
- kiszab* zuschneiden. — *Most ez, amit*
szaptam ki, ez bárson.
- kiszabódik ~ kiszabodik* kiszabja valaki
— *Tulipántosan szabadat ki* (a haris-
nya).
- kítágulag* két ágban. — *A haját mek-*

*füsüjjük, mektekèrjük evel a szallag-
gál. Azután mekfonnyuk kitágulag.
Mind a kettőnek a vigire sinyört fo-
nunk.*

kitőd valaminek hozzáfűggesztésével
hosszabbá tesz, megbővít. — *Azzal*
(ti. kontykarikával) *tógyák ki a*
fejünk. Tógyuk ki, me kúrta.

kitördelőzik lassanként kitörik. —

Min kitördelősztek a gyöngyök.

kitür ~ kitür kihajlít. — *A fülím piros*
posztó vót (ti. a csizma fülén). *Ki-
tűrték, hogy láccoggyék.*

kiüt előbukkan, kilátszik. — *Ki-ki*
ütött, amind jártotta bé az embèr (ti.
festés közben az alapszín kilát-
szott).

kivág kimetsz. — *Kivákták ojam pici-
kógba* (ti. a díszítő posztót).

kivár ausnāhen, sticken. — *A lējányok*
várták ki hárásszál. A bokrétánok is
ki van vārva az ajja.

kivasál ausbügeln. — *Az enyimet, aki*
kiszem vagyon, kivasáltam.

kocka négyzet alak. — *N. A legények*
szvetterébe és a leányok kötényébe
teszik. A legények szvettere zöld
kockás.

kockás négyzetalakokkal díszített. —
Kockás, fekete, kék egybeszabott
(ruha).

konyty a hajfonatok elrendezése, fel-
rakása a fejen (nőknél). — *Rējá huz-
za a fükötőt a konytyra. A párkám-
bo beléhurom a libagégét, rácsava-
rom a konytyra.*

konytykarika kis fakarika, amelyre a
hajfonatot csavarják (l. *karika*). —
A konytykarikáro teszem a haját
ëccer egyiket, asztán a másikat.

konytyól esküvő után a fiatal asszony
haját első ízben kontyba rakja. —

*A tülkeszkenyővel is úty konytyól-
ták; az álla alatt átvéve, a nyaknál*
hátul mekkötik; leér a vége hátul.

konytyolócsipke gyöngydísz. — *N. Kb.*

45 cm hosszú, 4—6 cm széles vá-
szonra himzett gyöngydísz, amelyet
a homlokra kötnek. Ezt a konty-
karikával és a főkötővel együtt az
anyós adja a menyasszonynak.

+ *körmándeckájo* katrinca, román női
ruharadab. — *Körmándeckáját nem*
teszi.

korona korona gyöngyből tenyérnagy-
ságúra kivarrrva. — *N. Zsebkendőbe*
*és bokorkötésbe teszik. — A koro-
nád zsepkendő hejet* (díszzsebkendő)
hasznáják (a fiúk).

*kozso*k báránybőrből készült, him-
zett, prémgalléros, ujjas, combkö-
zépig érő télikabát, melyet az elő-
részen és az alján is mindenütt prém
szegélyez. — *N. Férfiak és nők is*
hordják. — Részei: 1. gallérja, 2.
*ujja ~ úja, 3. háto, 4. eleje. — Ko-
zsog bárámbőrből, prémgallérral va-
gyon. Itt az ujjon* (ti. a manzsettá-
nál) *prém.*

köntös hosszú, ujjas, vagy ujj nélküli
egybeszabott női ruhához hasonló
gyermekruhadarab. — *Részei: 1.*
dërëka, 2. úja ~ ujjja, 3. kezelője. —
N. Fiúgyermek 2—3 éves korig,
*leánygyermek pedig 5—6 éves ko-
rukig viselik. — Köntösse vagyon.*
Fërsingra, köntösre is jár kötiny
Van nadrágjo is, van köntösse is (a
fiú gyermeknek).

körösfőji ládo díszesen kifaragott láda,
amelyben a ruhákat tartják. — *Kö-
rösfőji ládábó beléarakjuk.*

köt 1. megköt, 2. visel, 3. ráerősít, 4.
horgol. — *Hosztam egy nyakrava-*

- lót. Ity kötötték a leginyek s emberek. Fijatalok nem kötnek ijent (ti. ilyen kötényt). Esz fekete. Csak ha valakijik meghált. Díj fõrma vod, de fáro vót kötve. Asztat kötik, a cettèrt.*
- kõtiny* melles kötény. — *A kötényik cifra. It vadnak asztán köténnyei s a lékrijeji.*
- kõtis* hímzés vagy gyöngydísz. — *N. A kötényen vagy ingujjon hosszanti irányba futó 4—8 cm széles hímzés vagy újabban gyöngydísz. — Válfü, esz kõtisnek híjuk. Ez a kõtise, kéz-elõje.*
- kõtises* kötéssel ellátott (l. asszonyos ing). — *Asszonyos ink kétsoros kõtises. Két vagy egy rendes asszonyos. Ha kéd gyermeke van, má nem csináják aszt a válfüs inget, csak a kõtisest.*
- kõtõ* zsinór. — *N. A kötény, bagazia vagy a fersing derékra erősítéséhez szolgáló 2—3 cm széles zsinór. Üzletbõl vásárolják. Az õregeké sötét színû. — Elõl a kõtõje. Hátul mék fütýög a kõtõ. Hãja ides, a csipkémre tegye fẽ a kõtõt.*
- kõtõbevaló* színes szalagokból készített dísz. — *N. A leányok a bojt mellé kötik a mellükre. Fõként feketét és pirosat, ritkábban zöldet vagy más színût használnak. — A sapkãbo gyöngyözsbõjtöt, kõtõbevalót (amit a leánytól vett el) viseltek. (Ez utóbbi olyan) pãndlika fële ha szeretõje vót, attól èvette.*
- + *kucsma* magastetejû báránybõr-sapka. — *N. Ma nem viselik.*
- kúrta-dërëku* derékban rövid. — *Esz hosszú dërëku, asz kurta dereku (ing).*
- kutyáson* színes posztóval díszítve. — *N. Harisnya zsebére és szár varrásába tett 3—4 mm széles, piros-fekete-fehér posztócsík, sallangos ismétlõdõ díszítéssel. — A (harisnya) zsebe tizennétsoros: kutyásom vót ánglija posztó piross és más tõp-fële színû.*
- lãbbeli* csizma, cipõ stb. közös neve. — *Rosz lãbbelit húznak (az asszonyok, mikor aratni mennek).*
- lãboszãro* a nadrág és lábravaló szár része (l. gatyã)
- lãbrovaló* alsónadrág. — *Èggyik fël-szãro három szil. Èggyik lãbrovaló s a másik.*
- lãjbi* mellény. — *Részei: 1. bélése, 2. húzója, 3. szegõje, 4. karõtõje, 5. nyaka, 6. füzõje vagy kapcsa. — N. Leányok, asszonyok, legények és férfiak viselik. A leányoké és asszonyoké zöld, piros vagy mintás, gyapjúval, újabban selyemmel, bársonnyal vagy szövettel bevont. A legényeké és a férfiaké fekete posztóból készül vitézkötéssel. — Ingre (veszik) a lãjbit. A lãjbi vitézskõtises. Csupán csak a lãjbi vam meg. Legények s emberek csak lãjbit (viselnek nyáron; mellrevalót nem. A nõk azt is).*
- lãtyszãru csizma* a szárrészen keménység nélkül készített csizma. — *Csak lãtyszãru csizma vót. Szãrtekerõt tettünk gatyãból, mibõl, hogy a csizmaszãr ãjon èty kicsit kifeszülve. Hegyesõru csizma vót. A fülím piros posztó vót. Kitürték, hogy lãccoggyék. A lëjãnyok, asszonyok, a vïnek is, piros csizmãt viseltek. Lãtyszãru vót.*
- lebbenytyü* l. billenýtyü

lebont rátétet leszed. — *Mik aszt a bagazijákat hányat lebontottung, de mind éhántuk.*

lecsinál lebont. — *Lecsinálom én egyediül is (a szedést).*

lefog ráncba szedve lesimít. — *Lefogjuk ügyesen rándzbo, de nem vót üdönk.*

leginyes legény által viselt. — *Ez leginyes (ti. ing), ojam mind a hërmónika.*

lékri blúz (l. rékli)

lengetigül kopik, vásik (és ezáltal vékonyodik s gyengül). — *Ha lengetigül a gyócs, vékonyodik. Ha lengetigül, sörba (=ószerre) visszük.*

lerak leráncol. — *Jó bü, nem vót lerakva. Vót az nyóc méter bü (ti. egy szoknya).*

leráncol lerak. — *Akit éteszünk (=amelyik fersinget elteszük), leráncojjuk. Leráncolom neki örökké vizzél. Most vam felesige, s mékse ráncója le neki az ingjit.*

lesuvad ~ lesuhad a tartó-kötő elszakadása után lehull (a gyöngy, a farpárna stb.). — *Lesuvatt a gyönygy. Lesuhatt a fara.*

leszed 1. levesz, levág, 2. ráncba rak. — *Igy vót hamaráb, mék pillangók is vótak, csak le van szedve. Gyócs vizesen leszedve. Igy leszedem esztet, s így a hátát s asztán az ujját.*

letesz elhagy, nem visel. — *A gyászt letette, most pirossat is vesz. Asztat letötte az unokám (ti. azt a ruhát nem viseli).*

levág abschneiden. — *Mind kúrta (a bagazija), ha levágjuk a szedist (ti. a kelmével együtt). Na, vág le inset is aszt a cilinkákát!*

levesz levág, lebont. — *Éggyik ruhá-*

rül levesszük. Kitipi, amin leveszi rulla, romlik.

levet 1. leteszi a ruhát magáról, 2. valamit ledob

levetkezik sich ausziehen

levevődik leveszi. — *Összehúzódik, ha levevődik a papirról (ti. a szedés).*

libagége fodros szélű gypjú zsinór. — *N. Kötény, fersing és bagazia kötője; bojtokat is kötnek össze vele.*

lobogós bő, lengő ujjú. — *Vannak ojan lobogósok (ti. ingek).*

macskanyomos 1. szedés minta, 2. kötés, horgolás minta. — *N. Kötény szedésébe teszik leggyakrabban. — Tulipántos macskanyomos a mintájo kéd darás között.*

madaras madár formájú minta. — *N. Kötény szedésébe és kötésébe varrják. Két egymással szembe fordított madár között egy kis rózsa. — Tulipántos, madaras (kötés).*

makk makk alakú vagy süvegszerű gyöngydísz. — *N. A pártá elülső és oldalsó részén egyenlő távolságra elhelyezett kis szarvacska. Öt, selyemmel behúzott rongykötegből áll, amelyeknek mindenike pártagyönggyel vagy csigagyönggyel van bevonva. Mindeniknek a tetején található egy-egy különböző alakú színes gyöngy. A pártá-, illetőleg csigagyöngyök közötti részt apró gyöngyfüzérrel töltik ki. — Ez a makkja.*

mandzsetta kézelő. — *N. Az ing ujján gombbal fogják össze. A blúz ujján levő kézelőre a leányok néha színes piros-fekete szegőt tesznek. — A blúznak van külöm mandzsettájo.*

massza ruhaanyag, a legtöbbször posztóra értik. — *Ugy veszik a masszát.*

- Gyászosok ezek is; megvan neki a masszáo. Megveszi a masszát s a szücs mekcsinájo.*
- megjegyez* ismertető jeggyel megjelöl — **N.** Ezt a műveletet csak férjhezmenéskor végzik, hogy az új aszszony holmiját meg lehessen különböztetni az anyós családjának a ruhane-műjétől. — *Miko szüivünk, megjegyezzük.*
- megmér ~ megmir* mértéket vesz. — *Csak megmirem a dörékát, hogy mijem bü legyen (a nadrág). Fölfűzzük (a gyöngyöt) s azutám megmérjük hogy mennyi kell.*
- megmos* vízben dörzsöléssel megtisztít. — *A gyóccsát mossák mek, hogy ne írje a hárászt, hogy ne őszicse.*
- megöszül* 1. megfakul, 2. megfeketedik. — *Megöszült, mekcsufult a kötis is, a szedis is. Megöszült a piros hárász.*
- megvár* nähen. — *Aszt ojan hamar éronytyuk, hogy hamaráb mim megvárjuk.*
- mekcsinál* elkészít. — *Megveszi a masszát s a szücs mekcsinájo.*
- mekcsufül* 1. elkopik, 2. kifakul. — *Megöszült, mekcsufult a szedis is, a kötis is.*
- mekfest* farben. — *Ugy miko meg lesz festve, asztán rëjá varom (a cifra-ságot).*
- mekfon* spinnen. — *Azután mekfonyuk kitágulag (a haját). Mind a kettőnek a vigire sinyort fonunk.*
- mekhagyul* elhagyja a színét. — *Má mikor ëty kicsit mekhagyul (az ünneplő ruha), viseli.*
- mekkimil* schonen, verschonen. — *Evel mekkimili a többit (ti. a többi ruháját).*
- mekköt* 1. binden, 2. meghorgol. — *Hamaráb mekköttyük. Van spárgo a derekábo, s mekköttyük.*
- mektekèr* 1. megcsavar, 2. felgombolyít. — *A haját mekfüsüjjük, mektekèrjük evel a szallaggál. Mektekeri a nadrág alatt (ti. a gatyaszárat, hogy ne csússzék fel. Nem köti meg).*
- + *menyasszonyi csipke* 1. a menyasszony fejére tett hosszú tüll csipke, 2. a menyasszony homlokára kötött fejdísz. — **N.** Kontyoláskor teszik a menyasszony fejére, 3—4 cm széles, 30—40 cm hosszú vászonra varr színes gyöngyhímzésű dísz. Az anyós adja a menyének (l. *bulándra* és *pongyola*). — *A menyasszonyi csipke bulándra vaty pongyola, úgy is mongyuk.*
- mërevaló ~ merevalo ~ mejrevaló* báránybőrből készült, sokszor díszített, ujj nélküli mellény (l. *hosszúkerek mërevaló*).
- miko* minta
- minta* 1. Muster, 2. forma. — *A minta szarufás-pénzes.*
- mocskozódik* piszkozódik. — *Má hájár az embèr, akárhogy, mocskozódik.*
- + *möldon szoknya* flanel anyagból készült sima szoknya. — *Möldon szoknya vót, bársomba vót szegve. Jó bü, nem vót lerakva. Kockás, fekete, kék egybeszabott (ruha). Vót az vagy nyóc méter bü.*
- mos* 1. waschen, 2. nagymosást rendez. — *Hónap mosok. Keddem mosunk.*
- mosó* mosható. — *Ez jó mosó (ti. a damaszt ing).*

mosódik mossák. — *Mosódig, gyengül, naty terét tart* (az ingváll).
nadrág Hose. — *Akármijen öreg legyem, mind nadrágba van. Mektekeri a nadrág alatt* (a gatyaszárat).
nadráksziju Hosenriemen. — *Nadrákszijut teszen.*
nagyloptás minta. — **N.** Bolti kendőn levő színnyomásos minta. — *A kendő (=fejkendő) piros, fejr, sárgo, zőt, kik színű; nagyloptás kisrozsás, nagyrozsás, fejr idegen rozsás* (mintájú).
natyfojő minta. — **N.** Leányok vállfőjébe varrják. — *Eszt natyfojónak monygyuk.*
natykabát bundával bélelt téli kabát. — *A natykabát hosszabb.*
natykendő hárászkendő (l. *hárászkendő, natykeszkenő*)
natykeszkenyő hárászkendő (l. *hárászkendő*)
natykigyó ~ natykigyo nagyalakú kigyó minta (l. *kigyó*)
négyrózsás ~ nigyrozsás négy rózsából álló minta
nityfoglatatos 1. asztalláb
nyak a lájbi nyak körüli gallér nélküli része

+*nyakravaló nyakkendő.* — *Hosztam egy nyakravalót. Másik háboru alatt má nem kötöttik. Mi van Simom mámadná, nyakravaló?*

nyakravaló gyönygy többszörösen fel-fűzött gyöngy, amelyet a lányok a nyakukba kötnek. — **N.** Régen piros színű gránátgyöngyből, ma fehér tejgyöngyből is készül. — *Nyakravaló gyönygy nekem örökké barna vót (=bordó).*

nyalkaság cifraság

+*nyomtatásozs bárson* gyári mintával ellátott bársony anyag. — **N.** Bagazia aljára varrták.

nyöstinykapocs a kapocsnak az a fele, amelybe a horgas rész kapcsolódik. — **N.** Önmagában a lájbi előrészenek két oldalára varrják, hogy a lájbikötőt belefűzhessék.

nyujtópenygyel ~ nyutópenygyej mintával kivarrt pendely. — *Recerózsás kigyòs, köteses penygyej.*

nyutó 1. láncfonal, 2. pamut. — *Nyutóbul szüütték hat szilbe. Rőjtozs gatyá vód, bűgatyá.*

CSÁK LÁSZLÓ—GÁLFFY MÓZES

Tájszavak Heves községből

abákása: az abállében megfőtt kása.
Finom abákását csinátun.

abállé: disznóöléskor a hurkát, sajtot abban főzik, majd kiszedik, s a megmaradt lében káposztát, kukoricakását főznek.

abriktol, el-, mēg-: erősen ver, el, meg-. *Jó elabriktolta a gyerekit.*

ácsingózik, rá-: nagyon kíván, megkí-

ván vmit, főleg ételfélét. *Úgy ráácsingósztam a tőtőkáposztára.*

acsít: nevet. *Nē acsij má annyira!*

agácafa (R.), *agácfa:* akácfa.

agacsi: akácfa virágja. A gyerekek sokszor leszakítják és megeszik, egymásnak csúfolódva pedig mondják: *Agacsi, nekēd szarik a csacsi.*

agacsifa: akácfa.

ágyás: nyomtatásra kitett rozsbúza.

Mévvettük (megvetettük) az ágyást a lónak a nyomtatásho.

aggyig: addig.

agyusztá ~ agyusztál, még-: 1. javít, rendbehoz, megjavít. *Mégagyusztáta a cipémét.* 2. ver, el-, meg-. *Jó el-agyusztáta aszt a rossz küjköt.*

ajú ~ ajúl, még-: megjuházik, meghúzódó, csendes lesz. *Hosszú idejig beteg vót, oszt úgy mégajútt.*

almárijom (R.): konyhaszekrény. *A konyhakrédencét hitták almárijomnak.*

alsó: alsószoknya. *Félvettem az alsómot.*

anganét: angin. *Vettem anganétot, mévvarattam, oszt átűrítettem bele a régi turbugbú a tojjút.*

ángyika: a testvérbátyja felesége. *Vid má el a tejet ángyikátho!*

ángyó (R.): öregebb parasztasszony megszólítása volt. *Hova mëgy, ángyó?*

anslóg ~ aslóg: kén.

anslógóz ~ aslógóz: kénez (hordót). *Hónap ki kéne má aslógózni a hordókot is.*

anyámasszony (R.): anyós. *Az anyósunkot hittuk anyámasszonnak.*

anyósnyelv: sansevieria (szobanövény).

ára: arra, -felé. *Ára vótam feléték.*

árja: dallama, hangja (vmely éneknek). *Nem az árján énekél.*

árokca: gyermekjáték. Az árkot átugrálva játsszák.

aszott: szúrós gyomnövény, aszat. *Kiméntek aszottat szurkányi a búzábú.*

atykirájkatonát: gyermekjáték. Főleg fiúk játsszák.

babakompér: gülbaba, krumplifajta.

bábakakas: tenyésztésre nem alkalmas csirke. *Ojan sě nem jěrce, sě nem kakas.*

bádóg: ivóedény. *Aggyá má egy bádóg vizet!*

bajlódik: vajúdik. *Mozs bajlódik szégyen asszó.*

bajussz ~ bausz (R.): a kukoricacső végén levő selymes szálak. *Kukoricafosztáskor csinátunk magunknak, mi gyerekék, bajuszt.*

báld: bál. *A legényék elvittek bennünköt a báldba.*

bandzsi: kancsal. *Ó, de bandzsi ez a jó!*

bársonka: árvácska.

batu (R.): batyu. *Batuba köttem a kosarat.*

bazsajika: bazsalikom.

béjjagoz, më(g)-: vmilyen megkülönböztető jeggyel megjelöl, megjegeyz. *Kiméntünk a gyinnyét mëbbéjjagozni.*

bekáfol: berúg, lerészegedik. *Jó bekáfolt a lagziba.*

bekavar: sok és sokféle munkát megkezd, akar elvégezni aránylag rövid idő alatt. *Sokat bekavartam mámma is.*

bekever: bepizskít, összepizskol. *Nézd ě, hogy bekeverte a ruháját!*

beköti magát: vmilyen ürüggyel be-megy vhová.

belinër kendő: nagy, gyapjú vállkendő.

beltépértő: a disznó belén levő hájból kisütött tepertő.

benge: szüretkor, betakarításkor elhagyott gyümölcs, termés.

bëngészik ~ bëngézik: elhagyott termés, gyümölcs után nézelődik, keres. *Kiméntünk a szőlőbe, oszt bën-*

gésztiünk, mét (még) tanátunk.
bérhél (tréfásan is): lop, elvesz.
bérhēs: aki lop, lopós, ragad a keze.
betajcsol: sáros lábbal bemegy vhová,
 beviszi a sarat. *Na, ez a Juli néni jó*
betajcsolta a házat.
betrampog: ua., de talán durvább ki-
 fejezés. *Hát ez az ember jó betram-*
pogott azzal a naty sáros lábával.
betúnia: petunia.
betűrűközik (tréf.): beiszik, sokat iszik.
Alaposan betűrűközött.
bézsērél: kisgyermekkel játsszák úgy,
 hogy a tenyerét cirógatják, közben
 egy mondókát mondanak, a végén
 megcsiklandozzák.
bisalma: birsalma.
bócéros: rendetlen, szeles, bolondos.
De bócéros jány ez a Kati!
bócéroskodik ~ bócéroskogyik (R.): bo-
 londonzik, rendetlenkedik, ügyetle-
 nül színészkedik.
bógáncs: bojtorján.
bógyi szilva: augusztus közepén érő
 szilva.
borszívó: lopótök alakú üvegcső,
 amellyel bort szívnak a hordóból.
botos: posztó házicipő (házilag készí-
 tették). *Vartam má magamnak egy*
botost.
bögő: lekaszált takarmány, kalász-
 sok összegyűjtéséhez használt fa-
 gereblye. Volt kis- és nagybögő.
bögyörő: nudli.
bökkő: bükköny. *Elvettéték-ē má a*
bökkönt?
bőreger: denevér.
bulgár: bolgárkertész.
buzérás asszony (R.): gyógyítással fog-
 lalkozó parasztasszony. *A buzérás*
asszom mézbe tett forrasztókövet,
rákente vászonruhára, oszt mikor

el vót törve a lábam, rátette, oszt
nyóc nap alatt meggyógyút.
cakumpakk: egészen, mind együttvé-
 ve. *Férraktam a kocsira mindent*
cakumpakk.
cëttër: szvetter. *Ad má ide a cëttërē-*
mët, hagy vëgyem fël!
cibëre: szilvaleves. *Cibërét főzött.*
cukorbab: tarka bab.
curik tël: lovat farolásra irányító szó.
cutat: tucat. *Tessék anni ēc cutat pa-*
tëntot!
csacs kara: beszédes, fölöslegesen so-
 kat beszélő.
csälé: igába fogott ökröt irányító szó.
csana ~ csanya (R.): csalán. *Csanát*
váktam a kacsának. Jaj, de mēccs-
pëtt a csanya!
csanyi ~ csanyibogár: cserebogár. *Any-*
nyi csanyit foktunk a szöllőbe,
hogy...
csatlás: parasztszekér, kocsi vas hág-
 csója, fellépője.
csávás: az edény, amelyben a moslé-
 kot tartják.
cselő: igába fogott ökröt irányító szó.
csetkël: gallyat apróra vág tűzrevaló-
 nak. *Csetkēj má ëty kizs gajjat!*
csicsés: túlzottan, feltűnően, izléste-
 lenül tarka. *De csicsés ez a ruha!*
csigáslámpa (R.): mennyezetre felfüg-
 gesztett díszes petróleumlámpa.
csikkant, be-, oda-: hirtelen záródással
 valami odacsípi (az ujját stb.). *Be-*
csikkantotta a lelkēm a kezit az aj-
tóval.
csíkszedő: nagyobb, lyukacsos szűrő-
 kanál, a vízben főtt tésztát szedik ki
 vele.
csilling: kis fürt szőlő.
csima: káposztatorzsa.
csina: csikó.

csina ne! ne!: csikót hívó szó.

csinátút: köves út.

csira haj: vékonyszálú, hitvány, csúnya haj. *Gyere ide, haty fonnyam be aszt a csira hajadat!*

csire csire!: csirkehívogató szó.

csócsál: csecsemő számára az ételt összerágja. *Csócsált neki az anyja.*

csorbacsik: csorbafogú (gyerek). *Csorbacsik, minden szarba belecsíp. (Így csúfolják.)*

csuja: lelógó, lecsüngő, csapott: *csuja fülű:* 1. lelógó, nagy fülű disznó, 2. nagy fülű ember; *csuja kalap:* lekonyuló karimájú kalap.

csuszpajz: babfőzelék.

csutka: kukorica gyökérrésze, miután a szárát levágták. Egy ideig a földben maradt. *Kiméntek csutkát vernyi.*

csűr: gyermekjátékban a menedék, ahol vagy ahogyan a kergető (a cicca) nem foghatja meg társát. *Itt a csűr! Csűrbe vagyok, nem ér!*

darkédli: talkedli.

domó: 1. ki nem pattogott kukorica szem. *Nem pattogot ki rendesen a kukorica, oszt domójé maratt.* 2. kenyér kiforrott része. *Én a kenyér domóját szeretém.*

dögivel van: sok van vmiből. *Mozs dögivel vót barack.*

dufla: dupla.

dungó: nagy légy. *Üzs má agyon aszt a dungót!*

durák: egy kártyajáték.

durákozni: durákat játszani.

durca: a kenyér kiforrott része. *Ad nekém a durcáját!*

duséc (R.): selyemanyag. *Vót egy duséc ruhám.*

édé (R.): az anyós neve. *Az anyóssun-*

kot hittuk úty, hogy édé.

édésszülém (R.): az anyós, sokszor anya, nagyanya.

égényes: egyenes.

égényest: egyenesen. *Égényest mēnt az állomásra.*

égymás ellen (észnek): versengve esznek.

éhén van: éhes.

éhés: vagyonéhes.

elcsüllēng: 1. jól elvan, elvegyül a többi között pl. nagyobb gyerekek közt, 2. állat a nyájától elkóborol.

élet: gabona. *A zsákos életēt fēlhortuk a padra.*

elkísirt: elkísér. *Elkísirtette a jánt.*

előhasú (üsző): első ízben lesz borja. *Szép előhasú üszőt attunk el a vásárba.*

elsőosztályú, -an: nagyon jó; nagyon jól, ügyesen. *Elsőosztájúan horgol.*

eltojik: a tyúk nem a megszokott, hanem rejtettebb helyre tojik.

elül: a baromfi éjszakára megszokott helyére, legtöbbször ólba tér.

elvásik: fog valamely savanyú ételtől (gyümölcstől) érzékennyé válik.

elvássa (tranzitívan): vmi érzékennyé teszi a fogat. *Úgy elvásta a fogamot ez a meggy, ojan rossz.*

encsēmbencsēm: édesség, nem tartalmaz étel. *Mindécs csak az encsēmbencsēmēt ēnné.*

entlis széle: a ruhaanyag gyárilag beszegett széle. *Az entlis szēlit nem kēllēd beszēgni.*

ērzsibab: tarka bab.

esenc: ecet. *Elmēnēk a bódba esencé.*

összé kötő: egy szélből való kötény, (ti. amilyen széles volt az anyag). *Vēttünk a mútkor ēggy összé kötőre valót.*

étaszér: pohárszék a szobában.
étkes: jó étvágyú (ember, állat). *Vam most a szomszédéknak egy ojjan étkes malaccuk, hocs csuda.*

facsipá: mézga.

falas masina: falbarakott tűzhely.

falkaszli: faliszekrény.

faszari: fösvény, fukar. *De faszari vénembër!*

fejel: párna. *Hat fejelt mëg egy nad dunnát attam a jányommal.*

féketõ: fõkõtõ. *Mikor mëk kisjá vótam, féketõnk vót.*

fékommatta-teremtette (R.): enyhe, tréfás szitkozódás. *Az öregapám monta mindé, hoty fékommatta-teremtette.*

fekõ: gyermekágyas asszony. *Tyúk-húslevest szoktu vinni a fekõnek.*

felbõgõz: fagereblyével a lekaszált takarmányt, kalászt összegyûjti. *Kimëntünk a Paskomba, oszt a bátyámmal délelõtt fél is bõgõsztük a takarmánt.*

féhajas: félhajas, három oldalú, tetõzött épület.

féræg: egér, patkány stb. *Annyi a féræg nálluk, hogy nem tudnak mi csinálni túlle.*

fértáfõd ~ fertájfõd (R.): 24 hold föld.

fértáfõdes ~ fertájfõdes (R.): 24 hold földes, földterülettel rendelkező, olyan birtokú. *A szégéjjánt nem vëtte el, elvëtte a fertájfõdes jánt.*

festõ kötõ: kartonszerű anyagból készült kötény (rendszerint kékszinű) volt.

fija: a kukorica oldalhajtása.

fiskárus: ügyvéd. *Hijjá fiskárust! Dobó Dezsõ, a zõreg vót itten naty fiskárus.*

fityít: hederít. *Rá se fityít.*

fodorháj: sertés ritka hája.

fódozó susztër: kontár cipész, csupán a cipõ javításával foglalkozott.

franzli (R.): frufu.

fufu: ua.

furik: két kerekû targonca.

furikol: furikon szállít. *Elfurikolta a fát fûrészelni.*

furkó: palántázó kis görbe fa, egyik vége kihegyezett.

furkózik: furkóval palántál. *Elfurkósztam mámma rëggel a földieprët. fütüüt: fütüül.*

ganajol, *ki-*: 1. a ló ürül, 2. a jószág alól a trágyát kiszedve összegyûjti az istállóban, 3. kihordja a trágyát az istállóból.

ganajászik, *ki-*: 1. *ganajol* 2. és 3.

ganca: krumplis tésztaféle.

gebeszkedik ~ gebeszkëgyik: kapaszkodik. *Ën nem gebeszkëdëk annyira fél.*

gëga: gége. *Jó gëgája van*: 1. megy le neki az étel, ital, 2. jól tud kiabálni, 3. hangosan síró, ordító csecsemõ tulajdonsága. *De jó gëgája van!*

gërhës: köhögõs.

gezemice: mindenféle, összeszedett zöldség. *Gezemice levest fõzött, mindënt rakod bele.*

girind: görény.

girizd: gerezd. *Beletëttem a fõzelégbe egy giriszt fokhagymát is.*

gójanyak: levestésza. *Ojan nûdliféle tészta, kisütik, feltõrdelik, levezsbe hasznáják.*

görög iboja: görög viola, estike.

gubanc: fonálon bog, csomó. *Gubancra kötük. Gubancot kötünk a maddzagra.*

gubancol: 1. összekuszál, 2. csomót, bogot köt fonálra.

guncsi: gúnár becézett formája.

gurtni: 1. öv (női ruha derekára), 2. puttony vállra akasztó köteléke.
gyerék: fiú. *A já, az nem gyerék, az já.*
gyinnye: dinnye.
gyinnyére mēty ki: dinnyeérés idején megy ki. *Csak nyáron mēnt ki a gyinnyeecsősz, csak a gyinnyére mēnt ki.*
gyūt: gyűjt szénát, takarmányt.
hagymakapa: kis kerti kapa, 1. kiskapa.
hagymástáska leves: hagymát tésztába töltenek, s azt kifőzik levesben.
hájfű: gyomnövény. *Szőllőgbe szok eltermennyi, fél szoktuk tēnni a karó végire első kapáláskor, osz mé szüretkor is ot virágzik a karó tetején. Szēmtelen fű.*
hajnalicska: hajnalka. *Fēlfuttattam a házelejít hajnalicskával.*
hajs: az igába fogott ökröt irányító szó.
halábagó: kuvik. *Kergezs má el a halábagót! — monta öreganyám.*
haluska: galuska.
hártyátlan bab: tarka bab.
ház: 1. ház, 2. szoba. *Gyerűn be a házba!*
házeleje: folyosó. *Kiültünk a házelejibe.*
hebreğős: dadogva beszélő. *Ojan hebreğős ez a Sanyi gyerék.*
heprecsóré: hebehurgya.
hékám (R.): házastársak egymás közt megszólítása.
heptika ~ heptyika: tüdőbaj.
heptikás ~ heptyikás: tüdőbajos.
hergél: kakas párosul.
hërmonika: harmonika.
hërmonikázik: harmonikán játszik.
herőce: csöröge.
hidas: disznóól, padlós. *Padlós disznóól, lábon áll.*

hídlás: istállónak alul üreges deszkapadlózata, és maga a vizeletet tartó gödör is. *Abba gyūt a lóhúgy. Jaj, de büdös van, ēre a hídlást pucolták valahun.*
hírész: lakodalmi szokás. *Éccaka mēnek a mēnyasszony után, viszik a vőlegényēs házsho az ajándékokat a mēnyasszony vendégeji. Éfélkor mēnek a hírizbe. Haza hírizsz! — elkijájja magát a násznagy, ha mēhetnékje van.*
hívél; el-: hűl, el-. *Gyerték má, mert elhívél az étel!*
hívēs: 1. hűvös. *De hamar hívēs lett!*
 2. árnyék. *Űjjeték lē a hívēsre!*
hóbēlēvanc: holmi, cókmók. *Szēdd össze a hóbēlēvancod, oszt má mēhecc is a házstú!*
hombár: gabonás rekesz.
homá ~ homáj: sápadt. *Ojan naty homá jány!*
honnē: hogyan.
horol: szőlőt kapál, horolóval dolgozik. *Kimēntek horolnyi a szőlőbe.*
horoló: szőlőkapa.
huhúkol, rá-: lehel, rá-. *Ráuhúkolt az ablakra.*
hun ~ hū: hol. *Hū vótá?*
hū hogy: mikor hogy. *Szoktu takarídgatnyi, hū hogy.*
hunyi te! hunyi te!: kutyaüző, -kergető szó.
hupapázik: gyermekjáték. *Egy marék sárba lyukat fűrnak, földhöz vágják, s az nagyot szól (huppan).*
husoló ~ husoló ruha: állandóan használt, kopottabb, hitványabb ruha. *Vezsd lē a jó ruhádót, oszt vēt fél a husolót!*

MÁTÉ JÓZSEF

Nyelvjárási szövegek

I. Északnyugat — Dunántúl

A Magyar Nyelvjárások Atlaszának ellenőrző munkálatai során minden egyes kutatóponton nyelvjárási szövegfelvételeket is készítettünk. Ez az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvjárási hangarchívumában összegyűjtött nagy mennyiségű anyag szalagon őrizve is jelentős értéket képvisel, de még hasznosabb és hozzáférhetőbb lesz, ha egy részét — elsősorban a legjobbakat — lejegyezve nyomtatásban is közzéteszük. Ennek megvalósítására elindítunk egy olyan nyelvjárási szövegkiadás-sorozatot, amely programszerűen mutatja be a magyar nyelvjárásokat, esetenként nagyobb mennyiségű anyagot közöl egy-egy összefüggőbb nyelvterületről. Jelen számunk szöveganyagát a nyugati nyelvjárásterület északi részéről válogattuk.

Jelmagyarázat:

[] A gyűjtő kérdése, közbeszólása.

() Nehezen érthető szó, az összefüggésből kikövetkeztetett köznyelvi alak.

| Kisebb beszédszünet, pl. *kigyűtt* | *mind*. (Rendszerint csak akkor jelezzük, ha mondatfonetikai szempontból jelentősége van, mássalhangzó előtti hosszú mássalhangzó vagy be nem következett hasonulás magyarázatára.)

(!) A nyelvjárástól eltérő köznyelvi alak.

(?) Az adatközlő hibás artikulációja, gyors beszédtempója miatt kétségesnek tartott alak.

Hangjelölésben a Magyar Nyelvjárások Atlaszának jelölési rendszerét követjük. Nyomdatechnikai nehézségek miatt az *ië, ëe, uo, üö*, stb. kettőshangzók alá az $\smile$ összefoglaló jelet nem tudtuk kitenni. A nagyon nyílt *ä* is a legtöbb esetben egy fokkal zártabb, mint ahogy a szövegben jelölni tudtuk. A nagybetűs nyílt *E*, továbbá az *i, í* alól lemaradt a nyíltabb ejtést feltüntető $\vee$ jel; egyes magánhangzók alól, a felsőőri szövegben pedig a *dzs* és *gy* alól az előrébb-, illetve a hátrábbképzettség jele: $\succ$, $\prec$.

Hegykő, Győr—Sopron m. A felvételt **Balogh Lajos** készítette 1963. jan. 23-án.

— [Tessék elmondani, hogy gyerekkorában hogyan játszottak!]

— *Hát ugye má mink visszaménőleg gyerekkoromba mink vuotunk heten*

testvérék, 'és laktunk 'ety házbo. A ... apám testv'rgy'e, annak vuot h'árom f'ija, ming vuotunk h'et'en. Közös konyhánk vuot. A konyhábo bent vuot a kem'ence, akkor azok hátu 'ek kisz szobábo vuotak, mikor má legi"sorba k r'útek, akkor az istáluoba ker'útek, mer n'em fi'ertek m'eg. Viszont mink ugy vuotunk, hoty mikor est'e l'efek'üttünk, akkor mihozzánk begy'ünnyi n'emig'en l'ehet'ett. Mer m'íg'g 'emli-k'ezet'embe 'oreganyám is ít, id'ésapám, mink m'eg gy'erek'ek, viszont mink mind a h'et'en 'ecc'erre n'em vuotunk m'eg, ugy'e folamatossan. Hát ollan szorosságbo vuotunk, hogy 'egy naty tul"ó — tulónak nev'esztük — 'egy naty tul"ó v'ó't a szoba kö-zepin, ollan l'ádof'éli, am m'eg a más'ik ágy alatt, 'és az ki vuot huzva, asztán abba aluttunk. Mast osztán ez a ki'et család — n'emcsak mi vuotunk ám így, han'em a faluba számtalan házná, úty hogy ott úgyan is vuot, hoty k'ét család is lakott 'ész szobábo, 'és több | gy'erek. Mast akkor min'álunk a szobábo vuot 'ety falba rakott | sporh'elt, de kicsi. Hát osztá mikor mink ny'üötünk, hát n'em vuot más láb-belink ... — mer n'em ám hoty sz'eginy'ek vuotunk, m'íg'g mink az'ér átlagba a többivel 'etyforma ... —, de mind'enkinek vuot 'ety p'ár cip'ü'öj'ö. Mikor az 'éld'zott, este — szombatom plán'e —, akkor az ki l'ët pucúva — suvicknak nev'esztük — sovickal. Rápök ... belepök ... köptünk a subickos | dobozba, sz avval k'entük be, uty finy'ésit'ettük ki, de 'előbb a láb'belit m'ek köll'öt sz'árogatnyi, hogy vasár-nop r'ég'gel f'ölv'ehessük. No mast 'ez, min gy'erek, ennek a ... (i)zej'e v'ó't.

Mast a lakásbo p'él'dául mim mondom, közös konyha vuot, kicsin, közös kamara vuot. A kamara ollan k'esk'eny vuot, hoty ha valam'ellik bent vuot a b'el-ső sorkábo, m'ek köll'ött'ö várnyi, mer 'eggyik felin a m'énk vuot, más'ik felin m'eg a báty'ánk'é. No mast m'ek köll'öttünk mink várnyi, ha az onnaj kigy'ütt. A kony-ha? Hát akkor csak a szobábo vuot sporh'elt, a konyhán n'em vuot s'emmi, a ke-m'ence t'et'ejin vuot a t'üsz. Ot vuot csinávo 'ety t'üsz, ki'et'fel'ie m'eg ollan cseri'epfa-z'ekak vuotak. Ollan magassap cseri'epfazokak, a vuot kör'ül állitva, ki'et'fel'ül. 'Eggyik fel'ü viz meleg'üt vagy leves fü'öt vagy n'em tudom mi, közbe m'eg oda vuot rakva azok a hosszab r'üöz's'ék. A más'ik felin m'eg az 'ángyom rakta m'eg, a más'ik f'el'in. Uan t'üszhel köz vuot, ahogyam bem'entünk. Hát bizo", mikor valaki begy'üt hozzánk, az úgy m'ent ki a kem'eny'en, mind ahun — n'em tudom 'én — máglát raktak. No mast azok a t'üsz'h'el's fazokagba úty fü'ött a leves. Ha, kalácsot sü't-nyi csak abba az 'es'ed'b'e, ha odb'em m'egraktuk a t'üzet. Viszont r'ites vuot akkor a ... jobban a divat, a r'itess'üt's. Mer az annyibul könn'y'eb'b'en m'ent, hogy aho-gyan a t'üszhel t'et'ej'e v'ó't, v'ót a sz'ilin 'e kis iz'é, oda valami vuot alajja t'iv'e, 'és a paras ki vuot huzva, s vaslábokon 'állott, amit a t'üzre rá vuot is t'iv'e, (olyan) vaslábok vuotak. S ha t'ész'tát fü'ösztünk, akkor a vasláb'ro t'ettük rá a fazokat, ot forrot f'öl, viszont a r'ites m'eg m'ell'ett'e paráz'son sü't. No mas vuot (ilyen) göm-böl'ü r'itesfordittuo d'észka, mikor hát 'eggyik f'el'e m'eks'üt, akkor aszt rá't'ettük, óvatossan 'átpör'dit'ettük a r'itest a más'ik felire, hogy ott is m'eks'üll'ön. Hát így vuot a r'itess'üt's. Viszont kalácsot ugy'e ha esetleg vasár'nopokon vagy bucsukor, akkor kem'enc'be közőssen szoktunk 'eggyik a más'ikáná bucsukor kalácsot. Más-kor ritká" vuot.

No mast utuobb arra mēnt a hēlzet, hoGY hát itt a tūszhelēn valahogyam m'ēksē kōllenē, hanēm o'an lābosporheltēt, aszt a csikuosporheltēt csinātottuk. Hát az āngyomnak is vuot ēgy, nekūnk is. A mēg a tūszhel ēlējbe vuot tīvē. Annyi ēszūnk nēm vuot, hogy aszt a kemēnc'ēt. onnaj ki kōllōt vuona dobnyi, nagyop hel lēt vuona. Hát am mēg annyira kigyūtt | mind a kettūō, hogy a konyha ajtuot ippen hocs csak be lēhetēt nyittanyi. Hát akko mēg ot mēnt a fūōzés. Hát má akko kōnnyeb vuot, mer akkor má a sūtūōjik lēhetēt sūtnyi is. Hát gondúhattya, mikor az a kiēt sporhelt mēg vuot rakva mēg be vout gyujtva, mīⁿ valami mozdony, a konyha kōzepin. Hát tisztogatnyi kōllōtt, mer a szoba fūōdēs vuot, aszt. . . má iēn emlíkszēm rá, mer iēn mindēn iziēn ē kis kormot tēttūnk a vizbē, osztá akkor rongyal asz fōl vuot dōrgūvō, mer ugyē ki vuot tiporva, ēggyik helēn gōrōngyōs vuot, hosz szīp sima lēgyēn. A konyhát is, mer a is csak av vuot. A fal tōvit mēg ugyē szīp sārgāro mindēn szombaton ēfōstōttūk. Ugyē ēz így mēnt. A tūszhelēn ot mēg úgy vuot, ha rēndēt akartunk csinānyi, akkor a hamut bēsūpōltūk ēk kupadzba. Oszt akko fōl vuot tēregetvē, id dēsza vuot, it ross. . . ruha vuot, osztān ics csināttunk mēg a szīpsīgēt. Hát osztān ugyē ez mūt juo sokājig, má a mī rīszūnkriū.

No mast akkor mind, ēcs családōzs zsōll'ēr embērēk vuot. . . az apām zsōll'ēr embēr vuot, de amūgy juo iziēs vuot, gazdākōduo mēk politikus, mer ū szēginyēm maratt, ārvān. Osztān uty (vergōdōtt) fōl. No, hát akkor mikor a iziē vuot a. . . mezōagazdasāgi munka, ezēk a nabbātyāink, ezēk eljārtok a Hanyba, huszonēgy nap vuotak kaszānyi mēg gyūttēnyi, gyalōG. A Hany mēg vuot — mīt mongyak — tisz, tizenōt kilomētēr. Ugyē it má minālunk, itt a F_rtūō mēllīkin. Akkor azutā tēhēnekēn mindēn ijel ēlmēntek ēsz szēkiērrel hazahoznyi. Ez mēgin idōebe tēllēt. Ugyē az iēn idēsapām is foltatta, de ū — mink kicsinyēk vuotunk — ūnek. . . az ū fijai nagyobbak vuotak. Ez mēk tutta csinānyi. De idēsapām má jobban csak a falu kōrū.

Akkor mikor aratās vō^t, hát bizo nēhez vuot. Elvuo. . . tizēn. . . mikor a. . . miēk csak azon kēzdēm, mikor má nyuoc—kilenc iēvēssēk vuo. . . iēvēs vuotam iēn, akkor az urodalomnak mēntūnk kapānyi. Elsūōbe ugyē miko gyōngiēbbek vuotunk, akko ēgy rēndēs, mer a vizsga arra má mindig mēgvuot, mire kapānyi kōllōt mēnnyi. GyalōG. Ēty kēndūōbe vuot kōtvō ē kis kēnyiēr, valami vuot mēl-lējē, osztā az idē vuot a dērēkunkra kōtvō hāturu ēliōre. Akkor má az ōcsiēm a — iszē miēg īl is, a Rudi — em mēg utānnunk hoszta az ebīdēt ullan kiēt. . . ullan luogguos, kiēt fūles ebīdhorduo edimbe. Utu²bb a is otmaratt ēf_iē napra. Idēsapām mēg idēsanyām, azok mēg merfōlōtti (?) munkāt vīgesztēk othon, de vīszont husz krajcār vuot mēg iziē. . . tisz krajcār az ēr rēndēsnek. Hát ugyē az igēn juo vuot, ha mink asz szombaton hazavittūk. Aszt a husz krajcār_t.

Na mast, mikor iziē vuot, aratās, vuot idēsapāmnok ēty kiēzzel hajtuo csīplūōmasinājo. Akkor elkīrtīk māsok is īk kūōccsōmbe, mēg ōsszōmēntēk ēggyik a māsikānok sēgittēnyi. Akkor má hajnalba mēg vuot kēzdvē, iēn is vuotam ētētūō, de idēsanyām az igēn iērtētē kiēzzel abba a hajtuo masinābo ugyē a. . . ugy

elszillesztnyi a gabnát, osztán ub beļeannyi. A vigin ahogyan kigyütt, ěggyik ěl-
huszta villával, a többi měg így rászto villával körübelü öt-hat-tiz lísrsě, hogy a
szěm kifollon. Lěktöpször ugyě a gíp alat vuot. Akkor ha em měgvuot, akkor...
mer mikor měnt, akkor früstököt tartottunk nyuoc uorakkor. Akkor kiburítot-
ták má elěő, az öreganyám a... egy ollan fatál vuot, a krumplit. Szinte uk ki
vuot feslűödĵő, mindig ěmlěgettyěk, hogy azúta sěncs asz tom ullan krumpli, mind
akkor vőt. Sz akko suĵ vuot odativě, minděnki někiűt, ev vuot a früstök. Dilutá
něgy-öt uorakor měg uborkát vagy aluttejet. Ev vuot az ětěl. Mast akkor měg di-
lutá gyütt a feketěleĵĵěs! Iěn sě vuotam nagy, az őcsiěm měg miěk kissěbb. Akkor
(meg) měnt a szuoruoosta. A szuoruoosta... tát fől... főlĵátĵo hajtottuk.
ěggyik... ěccěr ěn hajtottam, a másěk měk fől vuot áĵo ěggy... szěěkre, am
měg uty szurkáto a szuoruoostábo — mer ugyě polvás vuot, minděn — a másěk
měg ěhuszta onnajd a ěziět. Iděsapám měg měrtě. Viěka vuot, avval měrtě fől. Hát
akkor bězo könnyesztünk is ming gyěrěkěk, mer hát porba měg ězěbe něhez vuot.
Akkor mikor em měktörtěnt, akkor osztá gyött iděsanyám is sěgěttenyi. Akkor
vuot a měrűő. Mer akko něm mázsán měrtěk a gabnát, haněm měr... kőböl, kő-
bölnek něĵesztěk aszt. Akko beļěrakták a kőbölbe, akkor a lapát nyělivel il lěso-
dorták, iděsapám měg měgütöttő, osztá ugy lět főlĵměrvě zsáĵogba. Hát hoty
hán kőböl termětt. Juo van, ez így měnt ugyě ělěn kesěrvessen.

No mast osztán, azután mikor má nagyobbak lěttünk, több ěziě vuot, akkor
má ěngěmět a...itt a faluba — mer hát ulan ěĵĵěnyěbb, vagy něm tudom ho-
gyan vuotam, igaz, hogy valami ěrős něm vuotam — jőttek, hogy něm-ě měnněk
el někěk kőblősnek. Szóval a kőblössěg abbu állott, hogy ěg gazda ěmběr ěk ka-
szást fogadott, měg ěgy marokszědiőt. Hát ugyě kőblősnek něĵesztěk, ...tek
běnnünkět, kőblősnek. Hát osztá ěg gazdánok arattunk is, ěggy unokěstĵěrěm
vuot legěn, av vuot a kaszás, azok fia vuot a... (?) fia vuot a kaszás, a legěn vuot
a kěĵěkőtűő, ěn a marokszěděe. Tizěnhárom¹ ěĵĵes vuotam. S lěarattuk, akkor
arattunk annak. Kaptam százötven² kila rozst, azěer, hogy ěggy | tizě"nyuoc¹
vagy něm tudom měnnyi huot fűöd után, ami těrmět, főlšěztünk. Akkor többet něm
ěĵěstětt el iděsapám. Haněm měgin ěm másěg gazdánok ěn vuot a...ā... ěn
vuotam husz ěĵĵěs, az őcsiěm vuot hat ěĵĵĵěl fiatalabb, anná měk ěĵět ěĵĵĵěl fia-
tallabb miěg ěgy lěántestVěrěm. Három gyěrěk arattunk ěĵět ěĵĵěn át annak az
ělětűőněk, ugyě az ěziěbe měnt, ugy rězěĵě. Vagyis, hogy | kěrěstětět adott. Kěrězěĵě
fűĵětět ki, arra ugy něm ěmlěksěm, hogy akkorěba hogyan vuot a fizětsěg. Ez
így měnt. No mast osztá, ugyě akkor má főlcsere... cěĵěĵěrtünk annyira,
hogy má akkor beļěrtünk tizěnháromba³, ot měkkülömbösztünk a bátyámmol,
idě csinátunk házot, isz itt a túsuo felěn měg is van. Má annyira měntünk, hoty
hát miěg ěk kicsěnt gazdákottunk, minděn, annyi ěĵěĵě, osztá házot csinátunk.

¹ A harmadik szótag is hangsúlyos.

² A második szótag is hangsúlyos.

³ A harmadik szótag is hangsúlyos.

A házro nēm vert ki a pinzünk, ěg gazda kisegitěd bennünket. No mast osztán, azutá csak měnt folamatossan İGY.

No mast arrul, hogy mikor gyěrěkěk vuotunk, hogyan jěccottunk!? Hă min-děn vuot. Likakat csinyětunk a fěüědre, osztán vuět labda, de szěüěrběi vuot ugy befonva. Sztă aszt ug gurgětöttuk, osztă měgvuot iziěve, hogy měllik... ha abba belegurgút, akkor aszt a măsik kikapta, emmem měg elfutott, hom měgdobgya. Eszt vuot... mindig av vuot, hok kirilili kaphat, ěv vuot a gyěrěkěknek a iěejě, mikor a...

— [Beszěljünk a fiatalkori szokásokról!]

— *Hăt. İěě. Akkor a fiatalşıi szokás ugy vět, něm a csărdăbo vuotak a mulatsăgok. Plăně tiěělěn. Tiěělěn něm ill... ěty farsangon. Hanem attak ki szobă-kot. Fělvěttěk a legěnyěk, větotak kiět csoportba, a legěnyěk ěggy ěsz szobăt, ahun tăncútak. Magok věttek bort, s osztă magok měrtěk. Hăt ot tăncútak. Mer měg ěggy ěset vuět — amit figurănok csak beěmondom —, hogy ez az ěset vuot ěccěr ěty szobăbo tăncútak, 'ěs a faluba měgvuot a kiabălás, hot těz van. ěggy illetěě měk kiugrott: „Ki gyujtotta měg.” Hăt sztă ezěn... ěsz măjig is ěmlěětik, miko valami iziě van, hok „ki gyujtotta měg.” Asz kiěrděsztě ěccěrre, hok ki gyujtotta měg. Na hăt eszt csak ugyě izěěběi mondom.*

Mast osztă akkor vuotak ezek a legěnyěk, fěszěgi legěnyěk, piaci legěnyěk, akkor vesěkěttek ěggyik a măsikăyol. Tăncmulatsăkkor měkcsinătěk aszt, hoty ha majd az a... ětypăr lěăn idě měnt, akkor měgăllětöttăk a zenět, hărom lěăn ki. Akko azok futottak, hăt illěn... minděn fiěli muodon měnt a... akkorěba ěgy a mulatsăg, de něm ěgy mim mast.

Osztă mikor a izěek... a legěnsěg ěgy a mulatsăgokom měgvuot, akkor husuojuokor foktăk magukat măsnap, akkor elměntek fănkot szěnnyi. Osztă ěgy legěn az annyěbu měgjărto — měk tojăst, hogy akkor asz měg loptăk a tyukhăzbu — behasôt ěgy tyukhăzbo oszt ott elalutt. Osztă ũgy věttěk ki, uh husztăk lě a tyuk⁴... iziě... tojăs lopăzsbul. Illem muokăkět csinătěk. Věgig vissza a falun.

(Elmondta: Horvăth Lajosné, sz.

Horvăth Gizella, 69 ěves)

*

Szělsărkăny, Gyěr—Sopron m. A felvětelt B a l o g h L a j o s kěszětěte 1960. október 18-ăn.

1. — Kěrěm akkor měg tězěn is fejtěttěk a tollat. Kukoricăt fejtěttěnk, hăt a vilăgon minděnt, ami csak dolog vuot. Bizon děgosztam ělěěget, ělěěget.

— [A mezzěn leszědtěk a kukoricăt, aztăn...]

— *A mezzěn lěszěttěk kěrěm a kukoricăt, něm um mim mast, hoty kěnt měkfăjtěk. Něm. Mă akkor měnk lěszěttěk, osztăn ahovă tuttuk, oda těttěk, osztă ěstě făjtěttěk, ameddik hăt měg něm lětt.*

⁴ A nyelvjárásban: *těk*.

— [Kik segítettek?]

— *Segítettek? Hát hoty kik?*

— [Kik segítettek este?]

— *Estę? A szomszédok, ággýüttęk mięk tizęm męk huszann is vuotunk. Mink męg vissza, hát mink męg visszasegítettük azoknak, akik minękünk segítettek. Ez így męnt mindig. Hát mas má, mast azięr ę kicsint okossabban van, mer mast kint a mezzüön ot lęfęjtik, osztá kevéssębb a munka ithon velę. De akkor bizon töb vuot, męr ha kicsin vuot a hęl ugyę, a fosztást, mindęnt . . . , hà most rajtahaggyák a szárán a fosztást. Most azięr ęk kicsint jobb, finomabbú van.*

— [Aztán felkötözték a kukoricát?]

— *Nęm, uty fonták föl koszoruzsba. Főlfonták koszoruzsba, osztán akkor főlaggatta az embęr gyerekę kint az udvaron rudra. Ev vuot velę.*

— [Mekkora volt egy ilyen koszorú?]

— *Vuot ojan is, hogy hát trięfátok ottonnięk, a lęginyęk vuotak vaty fiatal-embęręk vuotak, akkor fontak ám mięg hármot is ősszö, hogy alik tutta az embęr gyerekę odább ęmięnyi. Kinęvęttik az embęr gyerekit, ho hát, hát iszën mas lęz gongya a Sebęstyien bácsinak füövinyi eszt a koszorust. De asztá męn vęet aki, ha harmados kukorica vęet, akkor szász fejęt tęttüng bęlęjję. Ha pędik fęlęs kukorica vu t, akkor męk hát ugyę a fęlit ugyis oda köllött vinnyi a gazdájáho. Fęlit męg hosztuk mihozzánk. Hát így vuot uram.*

— [Lányok is ott voltak a fosztáson?]

— *Igęn, a lányok is, lęginyek is, męg muzsikáto*^o*tok is, táncútak is.*

— [Nem heccelődtek ott a lęginyek a lányokkal?]

— *Hát azięr — mind a fiatalembęręk ugyę — azięr nęm . . . izię, uty köllęmętl nsíg nęm vuot sohasę. Az ięn embęręm nagyon szigoru embęr vuot. Nęm lęhetęt vuona elöttö tudomisięn mit. Öt lęq" vuot ám uram, öt lęán. Aszt nęm lęhetęt mihozzánk . . . nagyon szigoru embęr vuot arra a vígre. Hát nęm vuot rossz embęr ám, nęm, nagyon is finom, juo embęr vuot, az Istęn álgyo męg ott a hal"ó fölgýibe. Csak av vuot, ho lányoknak szigoru vuot velęk, nęm szabad nekijjęk szabadom męnnyi. Odagyüttęk a fiatalembęręk, akiket hát męg lęhet . . . (hívni), pięldául ęnnęk a, aki it vuot, ezęn a tanárnőenęk a napánok az ura, az mindig ott |szokot lęnnyi nálunk. Nagyon juo gyerek vuot, ęty finom, ęty okos, męk mindę hogyan hát ęty intęligęns fiatalembęr vęet. Azok mękcsinąhottak ot mindęnt, rihęk-hęttęk, röhöktęk nęvęttęk, tręęfátok, mindęnt. Azokięr nęm haragudott, de ha mázs gyütt, ollan, aki hát ę kicsint magán tul vęut a száájvol, asz nęm sziveltę. Tessík! (Valaki jött.) Hát tessík kíręm uraim (mondjuk) męg őszintęn, hoty hát ugyę ęlőb muzsikátok a lęginyęk, falun vígig inęköltek. Máma nęm. Máma nęm tudom, hogy mięr nęm, szabad-ę vagy nęm szabad, ugyę hát errül ięn nęm tudok. Męr ięn nęm męnęk a faluba sę igęn, hacsak az ęty templomba nęm męnęk, ięn máshá nęm męgyęk. Akkor hát ugyę ęgís máskib vuot, ęgís máskibb. Nęm mondom ám, ho talqń job vuot, de hát mięgis akkor ugyę a fiatalság azięr ęlńękűt, męg ęmuzsi-*

ké^otották, még mindent ékövették ijen... jobbann a faluba is mim mast. Mőst aziēr nēm.

— [Aztán rendeztek valami bált farsangkor?]

— Hát az ěb bucsun kívül nēm tudok uram mondanyi.

— [Búcsúkor volt bál?]

— Nēm bál, hanēm bucsukor, hát ugyē akkor kēet napozs bucsu vuot. Akkor múllatot mindēnki, akinek tehetsigē vuot hozzájo.

— [Akkor vendégeket is hívtak?]

— Igēn, akkor osztán vėndigēg gyűttek, hát kinek a hozzátartozu^oji. Pestriū, még innej még onnajt, ahun, kinek hun vuot a hozzátartozu^oja.

— [Mit szoktak főzni akkor, milyen ebédet készítettek a vendégeknek?]

— Mijent? Hát ugyē akkor, mégmondom ő^eszintēn, hogy akkor torta nēmigēn vuot. Hanēm akkor vuot kugli, mēk hát valamijen más apru^o tēeszták, mákosrítés. Ijēnēk vuotak, mēk hus, bor őliG. Hát azēer ez vuot mindig, hát attu nēm szabad... (me rtóztatni magunkat). Mēk hát akinek vuot mongyuk..., minǎlunk av vuot uram a legnagyobb baj, hogy ugyē ǎldozu^ocsőtörtökön, ǎldozu^okor vuot a..., ǎldozu^okor, ǎldozu^okor vuot a bucsu, akkor mēg nēm lēhetett ludat tőmnyi, rēcēet tőmnyi, ijesmit nēm lēhetett, mēr akkor csak a disznó^ohus fordút előe.

(Elmondta: Sebestyén Jánosné, 81 éves)

*

2. — [Milyen munka van reggel a ház körül?]

— Tyukokat⁵ ētetēm.

— [Hát még ezen kívül?]

— Rēggelit adok a csalá^odnok.

— [Mit szokott reggelire adni?]

— Mikor mi van, vaty tējá^ot vaty ká^ovēet, mikor mi van. Mikor hus vam, még adok nēkik hust is. Mēk tojást sütök.

— [Délelőtt mit szokott itthon csinálni?]

— Hát a h^oász körül, ami a munka.

— [Takarítás...]

— Takarittás, főzés, igēn.

— [Kenyérsütés...]

— Igēnn.

— [Hogyan készül hozzá a kenyérsütéshez?]

— Mēkszitá^olok, asztá bēkēvērēm ēstē a ková^oszt. Rēggel mēk főlkelēk, mēgdagasztok. Bēhhagyom a teknyőbe, osztá kiszakajtom. Mire ahho h^oāt mēkkel, akkor még begyujtok a kemēncēbe.

⁵ A nyelvjárásban: *tikokat*.

- [Mivel tüzelnek a kemencében?]
 - *Mindénnyel, giz-gaz, kukoricaszár, krumpiszár, mikor mi van.*
 - [Mikor tudja azt, hogy már jó a kemence?]
 - *Hát aszt má tudom, mer ahho érték, hogy má mas jó, hogy... piros, mők szikró°zzik.*
 - [Meddig van benn a kenyér?]
 - *Këet ës fëel ugrájig. Këet ugra hosszájig.*
 - [Hát a disznóöléshez hogyan készülnek hozzá?]
 - *Mëgaprittyuk a zsömlët, elkiszittyük az éđinyëket füözishë, züöccsigët mëkpuclom. Má°snap mëg osztà akkor odatësszük az ëbidët, má mikor van disznoehus.*
 - [Reggel megölik a disznót...]
 - *Igën, igën.*
 - [Kik ölik meg a disznót?]
 - *Fijam. Igën.*
 - [Amíg pörzsölik, mit csinálnak az asszonyok?]
 - *Kiszülünk hozzá id ben.*
 - [Milyen munka van itt benn?]
 - *Hát igën, füözishë hozzákiszül az ëmbër.*
 - [Ha szétszedik a disznót, milyen munkájuk van az asszonyoknak?]
 - *Bonty a belet ëggy, m°ásik mëk füez, az a sporheltnëe van, rántást piritt, kábosztát füezi, hust elkiszitti bë a sütiöbe. Hát így mëgy.*
 - [Délben mi az ebéd?]
 - *Káboszta, huslëvës, süthus, mëk közbe ë kis sütemint is, valamit csak sütünk. Ë kizs borunk is van, aszt is isznak.*
 - [A levesbe milyen gombócot tesznek?]
 - *Nëm gomboacot tészüng bële, metiëttet. Aszt is, aszt is tészünk közbe, ha van rá ese hom májgomboac is van.*
 - [Májgombócot hogyan csinálják?]
 - *Lërszë... (ljük) vaj lëkaparjuk a májat, osztà ë kis vöröshajmázs zsirral lëöntyük, ë kizs zsömlët ásztatunk hozzájjo, ë kis keviës lisztët, ë kizs borsot bele, osztán az jó°.*
 - [Délután is van munka?]
 - *Dilutánn osztán töttyük a hurká°t, husoskalbá°szt, priëssurká°t...*
- (Valaki jött.)
- [Délután milyen munka van?]
 - *Dilutón? Dilután mëg... hurkatötöttis.*
 - [Azt is az asszonyok csinálják?]
 - *Igën, igën.*
 - [Hát a kolbászt?]
 - *Kalbászt a fijam csinállo, priëst is az, sajtot is ëcs csinállo.*
 - [Disznóölés után mit csinálnak a sok hússal?]

— *Lè van szejva, osztán akkor zsirt süttük. Va rá eset, hoty kisüttük akkor íjjel, v a rá eset még lektöpször csak m^aásnap m^aá.*

— [Füstölik a húst?]

— *Nëm füstüllük mingyá, csak spelëbe van. Oszta má ë hetire fõeraktyuk a vikonnyát, këet-három hetire fölraaktyuk a lûbokát.*

— [Hová rakják?]

— *Füstre, igëⁿ, füstülüäbe.*

(Elmondta: Fekete Flóriánné, 72 éves)

*

Csönge, Vas m. A felvételt B a l o g h L a j o s készítette 1960. dec. 15-én.

— [Hogyan készültek hozzá a kenyérsütéshez?]

— *Kényiërsütishë? Mas má kënyiërsütishë rákiszűtem ezelött ëty hiëttel, hoty hiányos a fütelik, hon nincsen fütelik. A kukoricaszár izikët ugyë mëk köl-löttem szárogatnyi, hogy a . . . tuggyak sütnyi. Téhát sikerût is az izikët mëkszárogatnom, ut tuttam tegnapi napon kovászt . . . izé . . . kënyerët sütnyi. Akkor a lisztët mëkszitátom, tínylegëssen, hogy az is mëgmelegëggyik, nëhom mëkfázzik, mer ha mëkfázik a liszt ugyë, a kovász, akkor nincs juë kënyiër. Téhát mindën sikerût, finom kënyerët sütöttem, mer a fütelikët juäl mëk tuttam szárittanyi.*

— [No, előző nap a kovászt megáztatják . . .]

— *Igën, a kovászt akkor (előző) nap mëk szoktyuk ásztotnyi, igën. Hát falusi asszonyok ity szokunk ugyë.*

— [Miből csinálják a kovászt?]

— *Mindig amikor sütünk, abbul a kënyiërnek a kovásszónok a közepibül vészünk ki ë kis kovászt. Sztán akkor aszt összegyurgyuk ë kis lisztël, mëkszáritttyuk, kiterittyük, mëkszárod, s akkor kírëm szípën, uty | a következüo sütis-kor akkor asz mëgásztottyuk, osztán azzal fog a kënyiër . . ., szinte kovász, ha mëg van këyërvë, mëkkel, osztán akkor uty sikerül a juë kënyiër. Erre nagyon vigyáznyi köll, ugyë mëg a pëküzletëgbë is a pëkëknëk is, nëm az asszonyoknak, mër a kiskovász, ha mëkfázik, akkor osztá nëm sikerül a kënyiër.*

— [Aztán másik nap reggel mit csinálnak?]

— *Osztan akkor másik nap reggel ugyë, mikor dagasztanyi köll, akkor mëgdagasztunk. Mëgnizzük a kënyerët közbe, hoty hát mas má lëhet-ë elfüttënyi a këmënciët, osztán akkor elfütttyük a këmënciët, ha ugy áll a kënyiër, asz má tuggya az asszon, mind a szokotti këmënciëjit, hogy | hogyal lëssz a këmëncë el-kiszitvë. Kiszakasztunk, mëkkel, fülük a këmëncë, kász a kënyiër, mëkkiët, bevetytyük, kiët oëra mulva kiszëggyük a kász kënyerëket, osztá küsszën vannak a finom kënyerëk.*

— [Hogyan fütik el a kemencét?]

— *Bëtësszük a szalmát, gyufát, alajgyujtyuk. Aszt a szárizikët rátësszük, vagy akármit, amivel füt az embër — amit a tehiën lëlëvëlëz —, osztán ezzël sü-tünk, mër hát, hát it falusi viszonylatba ugyë nincs fütëlik. Sööt az a baj, hogy az embër mast nëhëzzen tud ahho hozájutni.*

— [Hogyan látják meg azt, hogy jó a kemence?]

— *Kemenciét még ut tuggyuk még kírēm szípēn, hoj juo a kemēnce, amikor mā a kemēncēnek a tētējē ugyē juo vörös, ki van vörösűvő, ki van fejjiērűvő, a fēnekit még mikor avval a fakuruglával mēkkuruglálluk, mēkkaparásszuk, még a pizskafával, akkor a fēnekē még szikrázzik. No mast osztá mā akkor jue a kemēnce. Akárhány asszon ē kis lisztel is mēk szoktya proabányi, de ēn ugyan aszt nēm csinálom, mer mā a szokotti kemēnciēhē iért az embēr, hogy bē lēhet vātnyi.*

— [Liszttel hogyan próbálják meg?]

— *A lisztēt még ugyē be szoktyák ud doبنى, ollik asszon a kemēnciēbe, hotyha ēccērre mēglobbanyik, föllángút, hogy akkor mā jō, mēksül a kēnyiēr, ugyē jō a kemēnce. Hát ugyē iēn eszt nēm csinálom, mer iēn mā ugyē ēbbē hát... nekēm nagy a gyakorlatom, hogy a kēnyiēr juo, juo lēgyēn. Igēn.*

— [Amikor megmarad egy kis tészta dagasztás után, mit csinálnak vele?]

— *Aszt még összō | gyurgya, dagassza az embēr, mēkhömbölgeti, abbul akárhánszor sūtōk langaluot, ha nēm röstellēk velē vészüönnyi. Ha röstellēk velē vészüönnyi, akkor még mēksūtōm vakarcsnak. Bēdobom a kemēnceszājábo, nē itt a kavacs, Pali.*

— [A langalót hogyan csinálják?]

— *Langaloat, asz mēg mikor mēgin ugyē mēkpruabdálluk, hogy no mos már... ahho mēgin iért az asszon, hogy mā mēksül benn a langaloa, akkor a sūtüölapátro, mēglisztēzi az embēr a sūtüölapátot, sodruzfával akkor osztá ki-nyujtya aszt a tēszttát, aszt a kis, ökölnyi kis tēszttát, kilapíttya, mindaddig so-dorgya — iēn ugyē igēn-igēn vīkorra szerētēm, akárhány ujnyi vastagon is sūt —, iēn mēk hát akkor ollan igēn-igēn vīkorra, osztān akkor sūtüölapátru finomul a tūzet a kemēnciēbe szilliētaszintya az embēr, sztān akkor bēdug'gya a langaloat, langaluonak valuot. Akkor mēgim bēdug'gya a sūtüölapátot, kikaptya, hob bēn nē ig'gyēn, mēkforgattya. Mēksūt, akkor zsirruo mēkkēnnyük, fokhajmávuo mēkkēnnyük, soəval mēkhintyük, kīs a finom langaluo.*

— [Milyen lisztből csinálják a kenyeret?]

— *Rozslizbül. Tēsneq ugyan közibē akárhány... juo iēm magam is buza-lisztēt is, aszt a mácsiklisztēt, amit szoktyák mondanyi, hogy ez a darás liszt, em még a mácsikliszt. Abbul szokok hozzá tēnni, hogy akkor mēk finomabb ugyē a kēnyiēr. Nēm isz szárod ojjan (!) hamar még, mer a buzakēnyiēr magábo, a buzalizbül magábo hamar mēkszārot. Sztān í akkor tōvāp tart. Rozslisztēl van a buzaliszt ugyē összākāvrvē.*

— [Hány kenyeret szoktak sütni?]

— *Iēn pīēlddül kettüöt sūtōk, hārmot.*

— [Meddig tart aztán az el?]

— *Három hīētig. Ēggy-ēk kēnyiēr ēty hīētik.*

— [A lisztet kimérik?]

— *Zsomborral mīrgyük, igēn. Ha hārom kēnyeret számítottok, akkor van*

ollan kis miret... kit kicsi zomborom, asz háromszor teltitészem lisztel. Ha kettüöt akarok sütnyi, mők kiéccer. Mekszitállo az embër osztán..., mer ièn szèrintem ugyè, azièr csak ièn aszt észèm mæg gusztusossan, amivel magam elbányok.

— [Kemencefűtéskor mivel piszkálják a tüzet?]

— *Piszkafűvol.*

— [Pemetet nem használnak?]

— *Ièn nèm. Ièn nèm. De van asszon, aki a pemetèt is használ. Szikrát kihuzza, osztán akkor kipämätüli.*

— [Milyen a pemet?]

— *Asz mæg illen kukoricacsuhából csinállják. Èb botnak a vígire druggtal rákötik, beletészik a vizesvödörbe, juol kirázzák a vizet, osztán akkor vüszik a keméncszájá... keméncièbe. Ha hæväs a keméncè, tètèjire is fölcsaptya, hogy a hevít végyè el, hon nèhogy elig'gyèn a kënyèrè. Ahho má az asszon ièrt, a falusi asszon, hogy mast igèn mőkfütt ez a keméncè, elignek a kënyèrèim.*

— [Kukoricafosztásból készül a pemet?]

— *Pemet, igèn, kukoricafosztásbul.*

— [Abból a fosztásból más valamit is szoktak fonni?]

— *Hát abbul ugyè csiná... földolgozzák ugyè... mas pièldául ugyè Cèldömölkön van a kisipari, ugyè, eszt a csuha dolgokat ugyè, mer ebbül írtikès szatyrokat — mit tudom ièm mikèt — szönyègèkèt, tèpikèkèt csinálnok. Mas má ugyè azièr nèm annyira igètik el. Elöbè üdüöbe el szoktuk igètynyi a kukoricafonyásnok aszt a hosszu... minèk mongyák, koszoru... koszorunak a csuháját. De mas hát má ugyè eszt is írtikèsittik ugyè, Pápocru ki szoknak gyünnyi azok a | zembèrèk, kiabállják, hok kukoricacsuhát vèszèk. Sztán akkor az embër szalad, hoty hát iènnádom is van èggy öllèl. Tisz forintot, mit tudom ièn mènnyi az a csuha, osztán mægvészik aszt is, mer azok Pápocra ugyè dolgoznak a celdömölki kisipariba, háziipariba. Hát mas má máma annak is nagy írtikè van.*

— [A kukoricát itt hogyan szokták leszedni? A mezön lefosztják?]

— *Mast az idjèn má nagyon sokan, juä ièm magam is, rajt a szárán fosztottuk lè, csak tisztán a kukorica jöt (!) haza.*

— [Hát régebben?]

— *Régebben akkor mæg ugyè csak ot lètördjètük, osztán akkor ithon az embër a lakásábo aszt a sok piszkot, piszkot, mocskot ugyè it takarittanyi köllött azutám mæg napokon kèrèsztiül. Osztá mas hát em mast ujittás, hogy ugyè igèn sokam mast az idièm má... ot rajta fosztottuk lè. Tiszta csövéskukoricát hosztuk haza ugyè, ez a... minèk mongyák eszt a kukoricát, amit most... (valaki súgja: hibrid) ja hibrit kukorica, nagyon juol bevállott, ugyè hát ez igèn-igèn natyszèrü vuet. Könnyèn törik is a tövirül, hát ugy ütèmèsztiük be, hogy igy gyorsabban vígzünk velè, de igaz is vuet, juo is volt (!), mër tisztáb munkát vígèsztiünk, mæg | a lakás lègalább a piszoktul mæg van mentvè.*

(Elmondta: Böszén Pálné, 65 éves)

Balogunyom, Vas m. A felvételt V é g h J ó z s e f készítette 1960. okt. 22-én.

— [Ki hívogatta meg a vendégeket a lakodalomba?]

— *Mëkhittak bennünk a lakodalomba, asztá akkor koszorúslán is vuotam. Lakodalmasztung bizo sokat. Akkor ëmëntünk Rádócra esküvüöre, mer rëfor-mátus vuot a lakodalom, hát...*

— [Mikor hazajöttek a templomból, azután hova mentek?]

— *Mikor... akkor ëmëntünk a kocsmábo, akkor ot mulattunk addig, miëg a vacsora kïsz nëm lët. Mikor a vacsora kïsz lëtt, akkor ëmëntünk haza, osztá vacsoráosztunk, a lakodalmas házná.*

— [A menyasszonytánc mikor volt?]

— *Ífjëbe. Ami piënszt összöszëttek, asz mëg nëkiatták a cigányoknak.*

— [Hát a szakácsné mit kapott ajándékba ilyenkor a lakodalomban?]

— *Szakácsnë? Hát annak mëk szëttek. Nëkiattak ën nagy... tiësztaszëdület, asztá akkor hordosztá az asztalokru asztalokra. Szt akkor összöszëttik, akkor asz nëkiatták a mënyasszonnak.*

— [Mielött a pénzszedés megkezdődött, hogyan jött be a szakácsné? Be volt kötve a keze?]

— *Igën.*

— [Arról tessék valamit mondani!]

— *Këzë bë vuot ködvö, hogy üreki az orvosságro nyujcsanak valami kis sëgilt. Juo bë vuot nëki pëngyulávo. Hát akkor ot hordosztá az asztalokná, hogy üneki hát ë kis sëgilt nyujcsanak, hogy a këzit hagy gyuogyithassa mëg, mer tull elëgëtt a këzë.*

— [Hát így volt a lakodalom. Azt tessék mondani, májusi fát szoktak-e állítani a faluban?]

— *Hógynë.*

— [Még a néni emlékszik rá, hogy kinek állították a májusi fát?]

— *Kinëk állitották? Akinëk vuot udvarlőaja. (Valaki beleszól: Um mongyuk szeretületjő.) Hát szëretületjő, akkor.*

— [És mi volt azon a májusi fán?]

— *Vuot rajt szallag is, pappir is, mindënfjëlë, mit raktak rá. Mëg miëg a tëtëjibe, oda mëk szottak tënnyi üvëgët is. Ek...*

— [Azt a bort ki itta meg? Na tessék csak mondani!]

— *Vuod be... vuot amëlligbë vuot (teli?), vuot ollan is, akit üressën főkötöttëk.*

— [Hát húsvétkor szoktak-e itt locsolkodni a legények?]

— *Hógynë. Huzsvítkor akkor szottak.*

— [Mikor mennek el locsolni? Hány órákor? Reggel?]

— *Elmënnëk vagy... elmëntek vagy rëgge, vagy ëstëfëlë.*

— [Mivel locsoltak a legények?]

— *A... mi a fenyiëve... kölñive.*

— [És a lányok mit adtak ilyenkor a legényeknek ajándékot?]

— *Kaptak vaj nēm kaptak, zsäpkendüäket szoktak.*

— [Tojást nem adtak a legényeknek?]

— *Na hát aziër aszt is ollik helēn. Ahol (!) talán kedvessēb vuot.*

(Elmondta: Bán Jánosné sz. Kemény Juliánna, 79 éves)

*

Tapolcafő, Veszprém m. A felvételt V é g h J ó z s e f készítette 1960. dec. 8-án.

— [No, ha kiszemelte a legény a menyasszonynak valót, akkor, akkor utána...?]

— *Hát ugyē, eljárt hozzá, ugyē egymá°st kiismertik, beszídileg, csēlekēdētileg, hát osztā mēktēccēttēk egymásnak, mēkkírtik. Embērt küdött, olan kírüöembērt. Szombati nap. Hát asztān, akkor kiēt hētēt szoktak hallasztanyi. Hallasztásidő, (hogy) majd az alat mēgbeszillik. Asztān akkor mēgizēntik ēgy bizonyos embērtű, hogy | hát hozzá mēgy. Sztā akkor vüölegintül elmēntēk a szülēji vaj a kírüö, akít kírüönek küdött, ott ēggyēszkēttek, iēm máskor... (Kiszól valakinek: Na csak gyere bē Tērus!) máskor ugyē a füödēkēn vuot, dē mast nincs a füödēkēn, mast nincsenēk... .*

— [A földeken egyezkedtek.]

— *Igēn.*

— [Mi volt az a móríng, azt tessék elmondani!]

— *Na hát, a muaring, am mēk külön ēggy | pínz vuot. Asztān abbul a pínz-bül hát ugyē valamit vēttek. A fiatálok mikor összökerütek, vēttek belülő valamit. (Félreszól: Nēm baj, ha fölibrētt.) Vē... vēttek valami (olyan) közös ciēlra vaj ēty pár súdüöt vaj... valamit ijet, vaj ēd dāqāb mārhat.*

— [Tehát így megvolt az egyezkedés.]

— *Igēn.*

— [Na már most, ha hozzákészülődtek a lakodalomhoz, ki hívogatta meg a vendégeket?]

— *Hát hoty hun tartották a lakodalmat, a lēännāl-ē, leginniēl-ē. Hát a rokonokat, a tēstvírēket, rokonokat. A lēanyiēt is, a leginyiēt is.*

— [Nos hát hol gyűltek össze a vendégek?]

— *Hát először a lēányos házñā, mēr ugy monták, hogy ott a kiēszfogoat ot tartották mēg. Szombati nap, vagy vasárnap vagy szombaton. Hát osztān akkor mēktartották, asztān hārom hiētig uty köllött ānyi, hoty kitēttik űket a... tō... zirodā°bo, a törvínhā°szhol. Asztān mēg a tēplomba is kihirdēttē a tisztēletēs ur, hogy mikor lēssz az eljēddzís. Hārom hiētre, osztā akkor mēg | lētt az ēs-küvüö. A lakodalom mēg a legínyēshāznā szokot lēnnyi.*

— [Igen. No, és hogy történik a lakodalom, ezt tessék elmesélni.]

— *Hát, ugye megmonták, összőirték a rokonokat, lányosházná is, a lánknak a rokonait, a vőlegényiét is, hát osztá asztat vásárnap nap, mikor utuojjára kihirdette a tisztöletés ur, hogy osztá ott... akkor má akkor kedden szokot mindig a lag... a lakodalom lenni, eljeddzis, lakodalom, az esküvő. Akkor vásárnap osztá kihirdette őket, hát osztán akkor lettek, vőfényeket valóstottak, a léantul is, ha vuot ojan rokony, a vőlegintül is. Asztá ah hitta összö a vendégeket. A kiét vőfíny. Hósszi szallagot, botokat, narancsokat a botra, éjesmit, osztá vásárnap nap akkor összehitták a násznipeket, a vendégeket. Hát osztán, hogy kedre kiszülüöggylenek, kedden lessz az esküvő. Hát osztán kedden aszt is megmonták, hoh hány uorakor lessz. Dilután háromkor vaj keftüökor, hogy akkorra kiszüjjenek. Hát osztán akkorra összöméntek a lánknak a rokonnyai a lányoshászho, a vőlegin rokonnyai még a vőleginyes hászho. Hát osztán akkor mikor összögyütek, akkor elméntek az esküvőre, párossan. Elüö mént a menyasszo, de a vőleginy az a második vuot, a vőfínnek köllött a menyasszonnak vezetnyi. Második még a vőfíny, koszorusléányok, kiét vőlegi... kiét vőfi^{ny} vuot, kiét koszorusléaⁿ. Mas még má többet is szoknak, mas még má szoknak nígyet. Níty koszorusléánt, nígy vőfínyt, hát így vuot. Osztá elméntek az esküvőre. Elősször az irodába, od beiratkosztak, szta még elméntek a templomba. A tisztöletés ur megesküttette őket, elősszüö iéneküötek, imátkosztak, asztá mikor víge lett, kigyüttek, akkor béméntek a tisztöletés urho, vőlegin még a menyasszon, beiratkosztak ott is. Osztán akkor hazaméntek a menyasszonho. Asztán ot mulattak, éttek, ittak, mig nem mént izenét, mer ha a vőleginnié vuot a lakodalom, izenét mént, hogy má kisz a vacsora méhetn k. Hát osztá addig ot vuotak, mig nem mént a | üzenet iérték. Sztá mikor izentek, akkor osztán összögyülekésztek, elbucsusztatták a menyasszont a szülejitü, elméntek a vőleginyes hászho. Akkorra kisz vuot a vacsora, akkor szta betáluotak, ugye nekifoktak a | vacsoráznyi, vacsoráho. Asztán át a vacsora. Mikor má víge lett, akkor fölszátkak, akkor asztán a zenészek ráhuszták, asztán mulattak.*

— [Mikor kötötték be a menyasszony fejét?]

— *Hajnuoba. Igén. (Valaki közbeszól.)*

— [Mindegy, a néni tudja. Tessék.]

— *Hajnuoba. Akkor a svájert⁶ | lévőttik, akkor é^{ty} piroskendüövel^a átkötöttik. Nekém ugyan nem av vuot, abba az üdüöbe még valami [olyan] fejkötüö vuot rígi vilá^ogbo. De ma má csak ép piroskendüö^e hátrakötik, asztá juo vaⁿ.*

— [És akkor kezdődik a menyasszonytánc.]

— *Igén, akkor kezdüödött a menyasszonytá... , akko kátoszták, eladuo a menyasszony, eladuo a menyasszo.*

— [Na, és aki táncolt a menyasszonnyal, az mit tett a tányérba?]

⁶ Menyasszonyi fátyol.

— *Mit tett? Szász forintokat. Ki ötven, ki huszt, kitű mennyi tellött.*
 — [Ez a pénz kié lett?]
 — *A mennyasszonyié. Az a mennyasszonyié lett. Hát osztáⁿ abbul amit akartak, vettek.*

*

— [Az asszonyok hogyan rendezik meg a tollfosztót, mit csinál a gazdasszony?]

— *Hogyan? Hát a libatollat öszögyüjtögetük⁷, az öregit, asztá idē egy asztalra kiterítettük, az öregit. Hittunk egy pár szomszédasszont (ismerőst), asztá fosztogatták. Bászígették mellettē.*

— [És mikor befejeződött a tollfosztás, mi következett utána?]

— *Akkor valami tējaestiēt csinyáltak. Sztá akko még mulattak. Amikor... csinyáltak sütemint, tēját csinyáltak, fűösztek, osztán ettek, ittak, mulattak.*

*

— [Szoktak-e májusfát állítani?]

— *Szoktak.*

— [Hogy szokták, ezt tessék elmesélni.]

— *Hát "asztá, a fiatuq legínyék hoszták ijjē⁸, hogy mēk sē lássák űket. Estē mēntēk el iertē, "asztán rēggelre má fölállították a kocsmaudvarra vagy a jeddzüü ur lakásárá. Ugy... akkorra má készem vuot. Ráraktak mindēnt, május elsejin, mire mēgvērat, lēngēt mindēn ot rajt.*

*

— [A disznóölést el tudja mondani?]

— *El tudom aszt is valahogyan.*

— [Tessék csak! Hogyan szoktak nekikészülnödni a disznóölésnek?]

— *Hoty szoktunk? Hát (ugye) elősször, ēsüü napyán mindēnt összösikātunk, tāknyüökāt, dēszkákát, mindēnt, ami szükségēs. Asztám másnap hát hozzákészütünk. Elhittuk rēggel a disznuoöliüt, aki mēk szokta üönyi. Mēgüötik, mēkpörzsüötik, mēgmösták azután (? székre), hosszisziēkre rágtették, asztám mēk fűöboncuoták. (Hát) tuduos, aki iertēt hozzá, szíjjē észette. Bēlē a tēknyüöbe, abba bēsuoszták, (asztán) a suoba át pár hiētig. Sztá akkor fölraktuk a kimimbe. Ot mēg mēkfüstölüödött.*

(Elmondta: Osztódi Józsefné sz. Szemerei Juliánna, 77 éves)

⁷ Gyorsan mondja, azért ilyen rövid.

⁸ éjjel

Somlóvásárhely, Veszprém m. A felvételt **Balogh Lajos** készítette 1963. márc. 17-én.

— [A szőlőben milyen munkák vannak? Tavasszal mivel kezdődik a munka a szőlőben?]

— *Hát a tavasz... a tavasszal má... ugyan má tiélēm mēkkezdődik ennek a szőlőknēk a munkája. Trá°gyá°zq°s, (amellelt) má őszel hozzákíszűnek mēkpedig árokra vágják. Tiélēm, mikor ojan üd°ő van, hom mēkfagy, akkor pedik hát ugyē trágyát szíjjetēregetik, bálāhorgyák. Tavasszal, akkor pedig kinyitogattyák, rānyitogatnak. Mikor em mēgvān, nyitogatás után a mēcīs. Mēcīs után ujra mēg bēkapájják, fōlkapájják a hēgyet, 'és kāzdüődik a fakadq°s, rütyfakadq°s. A rütyfakadq°s lēhet°őleg öt-tíz cēntimiētēr korābo má pārmātēzik, ami hát a pērenoszpora ellēn a lēgnagyob vidd°ő eszkōsz, úty hogY | evvēl lēhet az iēvi tārmíst mēgmāntānyi. Tērmíszētēs ezután gyün utānna a kötōzēs, másik kapállás, gyomlállás, mēgin a pārmātōllēs. Pārmātōllēst eszt lēhet vēgeznyi níccēr-ōccōr, süöt tiszēr, mēr v°ót rá esēt, iēm magam is talān tizēnkēt-tizēnhāromszor is bāpārmātūtēm. Tērmíszētēs mindig ojjānkor, mikor az idüō ahho valōa.*

— [Miért kell néha olyan sokszor permetezni?]

— *A niēzetünk szērint, mēg az üösök szērint is a pērenoszpora i'en rogya āssüōvēl gyün. Amēllik hērtēlēn gyün, mālāggēl gyün, ezután rōktōn kēzdüődik a pērenoszpora, amēllik sq°rga fuotok°ó jēlēnkēzik a lēviēlēn, iēs ez annyira tērjēD, hogy a lēvēlēt magát is mēgōli, de mēgōli a szüōllüöt, a bogyuokat is. Tēhāt ez ellēn ha id°őbe vidékēznēk, úty hogy bāpārmātōllik, a lēviēl q°tvastāgodik a pērmētűl, nēm tuggya az a rogya essüō, a pērenoszpora mēkfognyi. Mikor ezután... (jön) a liztharmat, az ugynevēzēt liztharmat a szüōllüōfűrtē, hát ezēn, ezēn is lēhet mas segēttēnyi tōpfiēlē vētyszērrel. (Idāig) a jēlēnkorig riēszkínporruo, (ezzel) szoktunk vidékēznyi. Amēllik hát ēlig juol bē is vq°t, de van o'an esztēndüō, hop piēldq°ul, hotyha nēm pērmētűō, nēm porol, satōbbi, i'en vātyszērēkēt nēm hasznāl, ha az id°ő ojan, nēm isz szüksīgēs. Mindēn āsātē, āziēr nēm ārt nākijjē miēg akkor sē, mēr pārmāt hizlajja, a lēvēlēkēt dusittya, a szüōllüöt pedig ēlōbrē hozza a kifājliūdishē. Szēb bogyuok vannak, idēsēbb a szüōllüō, tēhāt a pārmātōll'ēs akkor is hasznos, hotyha nincs vāsēdēlēm.*

Asztān az... na a lēgnagyob munka, a lēgnagyobb örōm akkor, mikor °ōsszē hát szüretűnyi lēhet. A szüret... ez pārszā eszt is hozzá k°ő kēsűnyi, m'ēk pedik tiszta ēdēnyēgbē, mēgvārnyi aszt az idüöt, mikor szārqz idüō van. Tiszta°n, mēkfēlēlūō horduoqba ēētāruonyi a... a borokat. És utānna hát a fājtsēg gyünēk, amēllik hát hq°rom vagy nīty huonap mulva a borokat lētiszt°ónak, lēfājtitik, 'és... (Męszakadt a beszélētēs.)

— [Na, Dezső bácsi, a szüretről beszélgettünk, hogyan megy a szüret.]

— *Hát régēnte a szüret nagyon szép vōt. Uty, hogy összōmēntēk a rokonyok,*

közössen szüretüöttek, nagy äbídék vuotak, äbíd utqn pedig | há^orom-níty, süöt öt-hat cigámbanda is muzsiká^ot. Vuot rá eset, hogy a túkiéket is kirugódoszták a tándzba. Ästä, ahová odaveröttek a cigányok, egész réggelig mindig muzsiká-
tak. Tüncuot ot fiatal, öreG, idüös, kizsgyäreK, naggyerék, l'ányostu cakompak
mindénki.

(Elmondta: Zabó Dezső, 65 éves)

*

Felsőör, Oberwart, Ausztria. A felvételt Lőrincze Lajos és Gyenge Imre készítette 1965. máj. 26-án.

— [Hol esküdtek Juli néni?]

— Madzsarországon, és e Sanyi adod bennünk összö. Mert az irta... akkor még e Fábér tiszteterés (?) ur id vuot, és aszt irta ugyi, ü majd mindént — asz mondzsa — elintiéz, aszondzsa, kedves papa csak gyüjenek lë, in magukat összë akarom annyi, mer má azelöt itten vuot a Sanyi, és nagyom mëkteccëttem annak is, udzsi. És asz monta idësapámnak, Sándor báccsi fogdza a hármonikát, és idësapám szëgim mëk hármonikázot, miëg itt — aszondzsa — táncó... na Juli niëni — aszondzsa — de, de röktön fökerekëdék a táncra, asz monta. Hät ojan kedvë vuot. No és akkor osztá ugyë hát irta is, az adod bennünk összö.

— Na mast akkor, hát...

— [Hol?]

— Hät, Füle, Fejiër mëdzse, udzsi. Na mast — tanár ur — häd vuot ë nagy asztqa, tiszteletës ur ugyis tuddza, mikor fëavassák hát e papokat. Nëm? Mast od vuot akkor a... izië, a... mim mast e Sándor, micsoda... öspörös.

— Hät ez öspörös ur is bemutatot minket, no mëk hát juo parasztembërëg vuotak azok is. Na — montam —, mëg mind a Huttër Samu bácsi, ha maga ismertë, a Huttër, oaz vuot a gonnok, hát az is ojan kedves embër vuot.

Na, e kis Izát is jevüttög velünk az esküvüönkre, mëg az Erzsi vuod velünk. No mëg akkor az Iskuo nállijok, e Dzsuri nálli. No és akkor osztá mikor hát hodzs vuot az az asztqa teritis, montam, Sándor, hát in ojan szomi vadzsok. Oazok e finom üvegëk od vuotak. Hät mondok, tüöccs. No, de aszondzsa, mama, de beruksz, asz mondzsa. Dá^oodzsis rugog be, hát im vadu ittam.

— [Esküvő előtt?]

— Esküvüö elöt, ja. Hät im bizon juo^l ittam. Hät akkor avatták fë, mim pap, is osztá dilután esküttetëtt a Sanyi bennünket, dilutá. Na, igën sok nib vuot, ud:së, hát sok parasztaasszon, arra is, Füle felië jobban parasztok.

— [Persze.]

— No mas, mikor e kis Izánkat hát udzsi, hodzs häd bevüöttök, asz hittik — mindën asszony — az az in kis ljányom, udzsë. De mikor osztá belehoszta e Sanyi, hodzs asz mondzsa, hodzs évádujjok — aszondzsa — tezsvirünknek — asz mondzsa — a kis Izát, mëk papa — aszondzsa — szípëm bánnyon velë, mëg min-

dén. Na, de szípen izs bánt, tiszteletös ur. Udzsi, hodzs e Izánk il-hal e suogor báccs⁹r máma is. De az is nagyon szeretté e kis család¹⁰zsát, e Lacit, mi mindén... Grádzba, hogy od vuot ez, ez... izièbe, mi mindig utánna mëntünk.

Na mas, mikor osztá hát, aszt akarom mondani, mikor tütötötte a bort a papa, asz mondzsa, mama, beruksz. Dá¹¹odzsis rugog be, hát szerettem ám azièr e bort akkor, tiszteletös ur. Na és akkor osztán udzsi hát tütötöttek, aszondzsa a Sanyi, ó e mama — asz mondzsa — nekipirosut, mas miék táncra kerekedik. Na osztán e tanituor⁹ mièg è is hijott 'sztán táncunyi, ugyi, m or hát e kultur-¹²ázba naDzs hej vuot ám. Hát azok a... a... a leginyék, hodzsan azok versütek. No mëg a katolikus tiszteletös ur is od vuot, az is versét mondott, ugyi. Hát nadzson szíb vuot e hodzsan udzsi összöesküttetét. Montam, papa, látod, mondok miègis tē ruktál be, in nëm ruktam be 'sz (?) hát nëm izs vuod berugv¹³a — asz mondzsa —, csak — asz mon(?) — mëgnyomta az álom, templomba, mer hát mëk szokta nyomni az álom. Im, mondok, mindig ¹⁴attu fítem, mikor e Sanyi lédzsün e szuosziègbü, hoty, mondom, mas tē nëm ibrecc fē. Aszondzsa, mama, në fíd vuona oattu, mer in aszontam vuona, hogy — hát mok (?) Sanyi mit szuotá vuona — hogy ébrëddzsètek.¹⁰ No iszè¹¹ fëibred vuona e papa akkor, aszondzsa. Na mast ez ipa, oaz bizo elalutt, ¹²az... ¹³az berugott, a nëm tudott a templomba dzsünyi. Ja.

Na akkor osztá át¹² e kis Izát mëgösmertik mind udzsi, hát hodzs a nevèet kisl¹³ányunk. Mikor Szombathelre bekerütünk, és akkor a Tøj tiszteletös ur, az mëg jevüttö a Rabockié..., e Izát, a Rabocki Ilushoz. És aszongya a kis Izabëlla — aszondzsa — vaj e Izánk — asz mongya — jaj — aszondzsà — Juli, mer csak ingëm Julinak hijot mindig, jaj Juli — asz mondzsa — az — aszondzsa — in jeszt e cukros kölkáosztát nëm szerettem — aszongya. No osztá montam, jaj hát — mondom — tisztelelës ur, im mëg uattu fítem mindig, hodzs maga nëm hozza e kis l¹⁴ánkát, jekissék e vonatot, mer ua¹³ Budapestre mënt, od vuot nekiè kedvessë. Udzsis tudzsa tá¹⁴ tiszteletös ur. És oahho mënt hát e Sanyi, s jeszt e kis ljánkát az is nadzson szeretté, hát e Izát udzsë.

(Elmondta: Szabó Sándorné sz. Gángó Julianna, 65 éves)

*

Megjegyzés: A felsőőri szövegben az és kötőszó magánhangzójának hangszínét a magnetofonszalagról nem sikerült pontosan megállapítanom. Valószínű, hogy *è* és *i* között levő rövid hangról van szó, amely azonban hangsúlytalanság és gyors beszédfolyamat miatt néha alig hallható. (Ugyancsak a felsőőri szövegre vonatkozóan köszönöm IMRE SAMU szíves segítségét, megjegyzéseit.)

Összeállította és lejegyezte: BALOGH LAJOS

⁹ tanító úr

¹⁰ Erősen hangsúlyos szó.

¹¹ hiszen

¹² hát

¹³ az

¹⁴ talán

Cikkek

<i>Bárczi Géza</i> : A magyar irodalmi nyelv kialakulása	3
<i>Lauri Hakulinen</i> : Megjegyzések és gondolatok a magyar nyelv tanításáról a helsinki egyetemen	23
<i>Márton Gyula</i> : A jelentő mód jelen idejű tárgyas személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban	35
<i>Kovács István</i> : „Az Lándorfejrívár elveszésének oka . . .” nyelvemlék labiális ő-zése	47
<i>Rácz Endre</i> : Mancsi	81
<i>Tóth Katalin</i> : A Karancs vidéki ragadványnévodás kérdéseire	95
<i>Balogh László</i> : A szamoszegi ragadványnevek rendszere	109
<i>Mező András</i> : Nyíregyháza	137

Ismertetések, bírálatok

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények IV—VIII. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	143
Zala megye földrajzi nevei. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	147
Szabó Zoltán: A kalotaszegi nyelvjárás ígéképzői. Ism. <i>A. Kövesi Magda</i>	150
Sebestyén Árpád: A magyar nyelv névutórendszere. Ism. <i>Jakab László</i>	159
Papp László: Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században. Ism. <i>Jakab László</i>	163
Pertti Virtaranta: Suomen kansa muistelea. Ism. <i>Keresztes László</i>	164

Nyelvjárási adatok

<i>Jakab László</i> : Máriapócs földrajzi nevei	167
<i>Varga Antal</i> : Tájszavak Balmazújvárosról (5)	173
<i>Csák—Gálffy</i> : Adalékok a mérai ruházat műszókincséhez (2)	181
<i>Máté József</i> : Tájszavak Heves községből (1)	187
<i>Balogh Lajos</i> : Nyelvjárási szövegek I. Északnyugat—Dunántúl	193

Résumés

<i>G. Bárczi</i> : La formation de la langue littéraire hongroise	21
<i>L. Hakulinen</i> : Sur l'enseignement du hongrois à l'université de Helsinki	33
<i>Gy. Márton</i> : Die objektiven Personalendungen des Ind. Präs. in der Mundart der Csángós von der Moldau	44
<i>I. Kovács</i> : La substitution <i>ë>ö</i> dans un monument linguistique du XVI ^e siècle	70
<i>E. Rácz</i> : Mancsi	93
<i>K. Tóth</i> : Zur Frage der Übernamen in der Karancs—Gegend	107
<i>L. Balogh</i> : Das System der Übernamen von Szamoszeg	133
<i>A. Mező</i> : Nyíregyháza	142

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Felelős kiadó: Woynárovich Elek
Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Technikai és műszaki szerkesztő: Sebestyén Árpád

A kézirat nyomdába érkezett 1966. január hónapban. Megjelent: 1966. december hónapban. Készült monó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601—50 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint. Példányszám: 600. Terjedelem: 13,5 (B/5) iv

66.6569.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

5953-1982